

Онлайн версія на порталі
<https://vue.gov.ua>

ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

ГОЛОВНА РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ 2 ТОМУ ВЕЛИКОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ

Голова редакційної колегії — В. М. ЛОКТЕВ

П. І. АНДОН (заступник голови редакційної колегії)
А. М. КИРИДОН (заступник голови редакційної колегії)
А. В. АРІСТОВА (відповідальний секретар)

Члени редакційної колегії:

А. Ф. БУЛАТ, В. А. ВЕРГУНОВ, П. Ю. ГРИЦЕНКО, В. П. ГОРБАТЕНКО,
В. Т. ГРИНЧЕНКО, І. М. ДЗЮБА, А. М. ЄРМОЛЕНКО, М. Г. ЖЕЛЕЗНЯК,
М. Г. ЖУЛИНСЬКИЙ, М. Т. КАРТЕЛЬ, О. В. КИРИЛЕНКО,
С. В. КОМІСАРЕНКО, Т. С. КРАЙНІКОВА, Е. М. ЛІБАНОВА,
Л. М. ЛОБАНОВ, В. В. МОРГУН, І. М. МРИГЛОД, О. С. ОНИЩЕНКО,
О. М. ПОНОМАРЕНКО, О. О. РАФАЛЬСЬКИЙ, Л. Г. РУДЕНКО,
А. М. САМОЙЛЕНКО, В. А. СМОЛІЙ, Я. І. ФОЩАН, Б. О. ЧЕРВАК,
С. Б. ШЕХУНОВА, М. Ф. ШУЛЬГА, Я. С. ЯЦКІВ

НАУКОВО-РЕДАКЦІЙНА РАДА ВЕЛИКОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ

Голова науково-редакційної ради — В. М. ЛОКТЕВ

Члени науково-редакційної ради:

Б. Є. ПАТОН, Я. М. ГАДЗАЛО, В. М. КРЕМЕНЬ, В. І. ЦИМБАЛЮК,
О. В. ПЕТРИШИН, А. В. ЧЕБИКІН, В. П. ГОРБУЛІН, А. Г. НАУМОВЕЦЬ,
А. Г. ЗАГОРОДНІЙ, В. Г. КОШЕЧКО, С. І. ПИРОЖКОВ,
В. Л. БОГДАНОВ, В. П. АНДРУЩЕНКО, С. А. АНДРОНАТІ,
С. В. БАБАК, В. С. БАКІРОВ, Л. В. ГУБЕРСЬКИЙ, О. В. ДЕГТЯРЬОВ,
М. З. ЗГУРОВСЬКИЙ, О. Н. КУБАЛЬСЬКИЙ, З. Т. НАЗАРЧУК,
О. І. НАЛИВАЙКО, Г. І. НОВОСАД, В. П. СЕМИНОЖЕНКО,
С. В. СТОЄСЬКИЙ, Ю. С. ШЕМШУЧЕНКО

Онлайн версія на порталі
<https://vue.gov.ua>

ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

Акц—Аор

Онлайн версія на порталі
<https://vue.gov.ua>

Київ
Державна наукова установа
«Енциклопедичне видавництво»
2020

«Велика українська енциклопедія» — перше за доби незалежності універсальне багатомне енциклопедичне видання з усіх галузей знань.

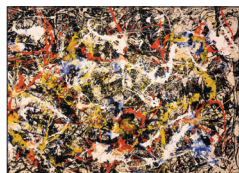
У стислій і доступній формі представлено найвидатніші події та постаті світової історії, науки, культури; інтерпретовано найважливіші відкриття людського розуму і витвори людських рук, суспільні інституції та господарські структури, що вплинули на долю народів; відображено рух політичних і культурних ідей та динаміку наукових уявлень. Україна постає не лише органічною складовою частиною багатоманітного світу, а й суб'єктом його інтерпретації.

Видання призначене науковцям, студентам, школярам, а також усім, хто цікавиться енциклопедистикою.

Усі права застережено. Передрук дозволяється лише за згодою редакції.

Онлайн версія на порталі
<https://vue.gov.ua>

Акціонізм (від лат. *actio* — дія, рух) — течія авангард. мистецтва — «мистецтво дії», в якому твором є жест, розіграна «вистава» або спровокована «подія». В А. поєднуються елементи абстракт. експресіонізму, дадаїзму, поп-арту, кітчю. Акцент зміщується з результату творчості на сам процес створення худ. твору (суб'єктом і об'єктом є художник) й перетворюється на театраліз. дійство, де присутні запрошені глядачі можуть ставати співучасниками «вистави». Термін «А.» з'явився у 1960-х під впливом «віденського А.». А. бере початок у творчості футуристів, дадаїстів, сюрреалістів, абстракціоністів. Зокрема, у творчості амер. худ. Дж. Поллока чільним був спонтан. процес розливання або розбризкування фарб по полотну; утворена картина розглядалася лише як доказ того, що акція відбулася. Великого поширення «мистецтво дії» набуває від 1960-х. Найяскравіші прояви: «віденський А.» (1960–1971) т. з. тілесних ритуалістів (Г. Брус, О. Мюль, Г. Нітш, А. Шиллінг, Р. Шварцкопpler та ін.); «московський А.» 1990-х і діяльність рос. арт-групи «Е. Т. І.» (рос. «Э. Т. М.» — скорочення від «Експроприация территории искусства» — «Експроприация території мистецтва»); творчість арт-групи «Війна» (рос. «Война») і панк-гурту «Пусси Райот» (англ. «Pussy Riot» — «Бунт кицьок», або «Бунт піхов») у 2000-х (обидва — РФ). Близькими до А. є поняття *геппенінгу*, *перформансу*. На відміну від перформансу (де є сценарій) і геппенінгу (де сценарію і мети зазвичай бракує), А. має сценарій без конкрет. мети.

Акціонізм. Конвергенція.
Художник Дж. Поллок, 1952

Лит.: Braun K. Der Wiener Aktionismus: Positionen und Prinzipien. Vienne, 1999; Jahraus O. Die Aktion des Wiener Aktionismus: Subversion der Kultur und Dispositionierung des Bewusstseins. Munich, 2001; Кауфман В. Гра в гру. Львів, 2002; Гумбрехт Х. У. Производство присутствия: чего не может передать значение. Москва, 2006; Грідаєва Т. Перформанс та просторові мистецькі події-акції в Україні 1960-х — перша пол. 1990-х років // Народознав. зош. 2015. № 4 (124); Петров В. О. Акционизм в искусстве XX века: генезис // Новый ун-т. Актуальные проблемы гуманист. и обществ. наук. 2015. № 11–12 (56–57); Weiner A. S. Reevaluating Actionism: Austrian Performance, Then and Now // PAJ: A Journal of Performance and Art. 2015. Vol. 37. № 3.

І. В. Шліхта

Акціонування — процес утворення або реорганізації підприємств шляхом формування акціонерного капіталу. Процес А. регулюється законодавчими актами (див. *Акціонерне право*). Перший закон стосовно А. — «Про мильні бульбашки» (Велика Британія; 1720). Відповідно до нього акціонерні товариства (АТ) утворювалися тільки за рішенням парламенту або монарха. А. на ранніх стадіях (17–18 ст.) здійснювалося переважно в міжнар. торгівлі. У 19 ст. розпочався пром. переворот, що призвело до переміщення капіталу до сфери вир-ва. Наслідком цього стало домінування впродовж 19 — поч. 20 ст. в країнах Європи, у США та ін. країнах акц. компаній. У 20 — на початку 21 ст. А. охопило всі сфери матер. та нематер. вир-ва та стало міжнар. явищем. З'явилися транснац. корпорації, банки тощо. У 21 ст. акц. капітал домінує у світ. економіці. На теренах України, яка перебувала у складі Російської імперії, першим законом, що регулював акціонування, було «Положення про компанії на акціях», затверджене 06.12.1836 імп. Миколою I і

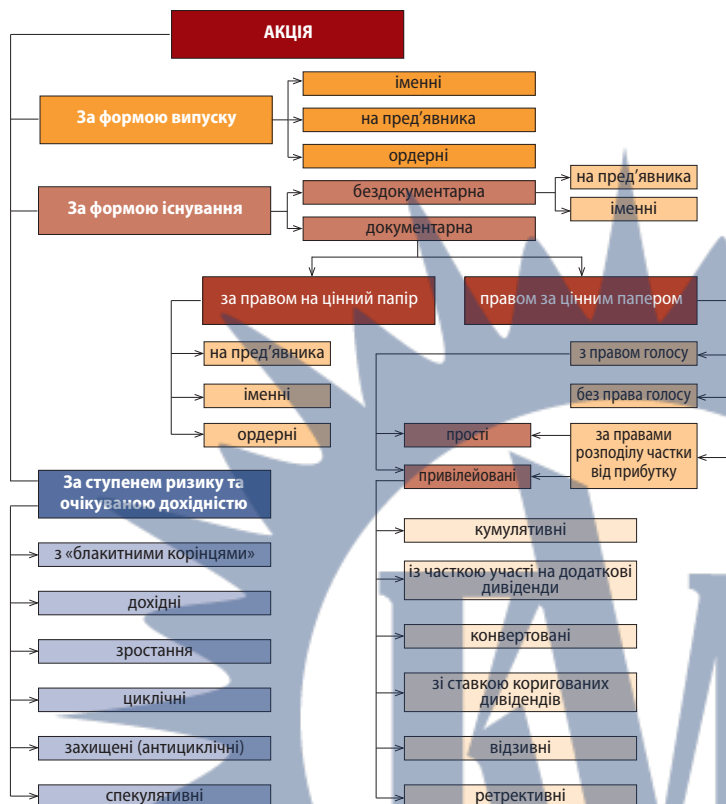
згодом включене до Зводу законів Російської імперії (ч. 1, том 10) під назвою «Про товариства по ділянках або компаніях на акціях». Акц. форма підприємництва, із залученням інозем. капіталу, позитивно вплинула на появу на укр. землях наприкін. 19 ст. нових пром. центрів, а саме: буд-во металург. заводу на Донбасі (Дж. Дж. Юз; Велика Британія); Дружківський металург. завод (1891; АТ «Донецьке товариство залізничного й сталеливарного виробництва» з основним франц. капіталом) тощо. У період 1995–1998 в Україні відбувся процес масового А. серед і великих держ. підприємств з використанням іменних приватизац. майн. сертифікатів (зокрема шляхом викупу майна труд. колективом — т. з. «паперова», «безкоштовна» приватизація). А. ставить за мету здійснити концентрацію та централізацію капіталу, що сприяє акумуляції фін., матер. та нематер. ресурсів з їх наступним цільовим спрямуванням на потреби екон. розвитку країни, регіон. та світової економіки. А. відбувається шляхом випуску (емісії) акцій АТ. Різновидом «А.» для країн з перехід. економікою є процес «корпоратизації», що передбачає зміну форми власності держ. підприємств, 100 % статут. капіталу яких належить д-ві, та закритих АТ, 75 % статут. капіталу яких належить д-ві, у відкриті АТ. А. (корпоратизація) відбувається шляхом: публ. (відкритого) розміщення емітованих акцій, що дозволяє залучити всіх бажаних; закритого розміщення емітованих акцій, що передбачає продаж акцій лише за попередньо узгодженим списком акціонерів; продажів аукціон. пакетів акцій (лотів) на фонд. біржах.

Дж.: Про приватизаційні папери: Закон України № 2173-ХІІ від 06.12.2012 // Відомості ВР України. 1992. № 24; Про фонд державного майна України: Закон України № 4107-VI від 09.12.2011 // Відомості ВР України. 2012. № 28; Про приватизацію державного і комунального майна: Закон України № 2269-VIII від 18.01.2018 // Відомості ВР України 2018. № 12.

Лит.: Лановик Б. Д., Матисякевич З. М., Матейко Р. М. Економічна історія України і світу / За ред. Б. Д. Лановика. Київ, 1999; Біла С. О. Реформування відносин власності // Державотворчий процес в Україні (1991–2006) / За ред. В. А. Смоляка. Київ, 2007; Шкодіна І. В. Самоорганізація фондового ринку в умовах глобальної невизначеності. Київ, 2013; Кравчук І. С. Стабільність ринків обігових фінансових інструментів: онтологічно-регуляторний дискурс. Тернопіль, 2018.

С. О. Біла

Акція (франц. *action*, від лат. *actio* — рух, дія) — 1) Цінний папір без визначеного часу обігу, що засвідчує участь його власника у статут. капіталі акціонерного товариства (АТ), дає власникові право на одержання частини прибутку у вигляді *дивідендів*, а також на участь у розподілі майна в разі ліквідації т-ва. А., подібні сучасним, виникли у 19 ст., коли з'явилися перші *фондові біржі*, на яких вони вільно продавалися. А., що випускаються в обіг, класифікуються за різн. ознаками. За участю в розподілі частки в прибутку т-ва А. поділяються на прості й привілейовані. Прості А. надають їхнім власникам право на отримання частини прибутку АТ у вигляді дивідендів, на отримання частини майна АТ у разі його ліквідації, а також право на участь в управлінні АТ. Привілейовані А. відрізняються від простих переважним правом на

отримання частини прибутку АТ за рахунок резервного капіталу. За формою існування — документарні та бездокументарні. Документарні А. є паперовим або електрон. документом, що містить найменування виду цінного папера, а також визначені законодавством реквізити. Бездокументарні А. є обліковим записом на рахунку в системі депозитарного обліку. Від 2010 АТ в Україні випускають тільки бездокументарні А. (ст. 20 Закону України «Про акціонерні товариства», 2008). За формою випуску: 1) на пред'явника — не вказано належність А. особі; 2) іменні або ордерні — вказано назву юридичної особи або прізвище, ім'я та по-батькові власника А. Іменні А. існують виключно в бездокументарній формі. Ордерні А. — виключно в документарній формі. А. оцінюються за *вартістю*: номінал. (ціна А. отримана шляхом розподілу статут. капіталу АТ на випущену кількість А.), ринков. (ціна А., що визначається на біржов. чи позабіржов. ринку в процесі купівлі-продажу і може бути вищою, нижчою або рівною номінал.) і баланс. (ціна, отримана шляхом ділення різниці між величинами активів і пасивів АТ на кількість випущених А.). А. можуть консолідуватися або дрібнитися, що не призводить до зміни розміру статут. капіталу АТ. Показник прибутковості А. розраховується у фін. звітності АТ шляхом ділення суми прибутку після сплати податку на кількість А. Правовий статус А. та порядок їх використання в Україні регулюються Законами України «Про цінні папери та фондовий ринок» (2006) та «Про акціонерні товариства» (2009).

Дж.: Про акціонерні товариства: Закон України № 514-VI від 17.09.2008 // Відомості ВР України. 2008. № 50–51; Про

Класифікація акцій.
Джерело: Закон України «Про акціонерні товариства» № 514-VI від 17.09.2008

Акція гуманітарна.
Миротворці ООН розшукують людей, які вижили після землетрусу на о. Гаїті (м. Порт-о-Пренс, 2010)

депозитарну систему України: Закон України № 5178-VI від 06.07.2012 // Відомості ВР України. 2013. № 39.

Лит.: Височанський В. Ю. Курсова динаміка акцій. Ужгор., 2003; Шевченко Г. Категории и виды акций // Банк. право. 2005. № 2; Підлісний П. І., Бакаєва І. Г., Небога М. М. Механізм захисту прав акціонерів при випуску додаткової емісії акцій // Економіст. 2011. № 6; Цінні папери / За ред. В. Д. Базилевича. Київ, 2011; Редзюк Є. В. Шляхи покращення інтеграції ринку цінних паперів України до світових фінансово-інвестиційних процесів // Економіст. 2014. № 7; Мацелюх Н. П. Структурування та ціноутворення на ринку цінних паперів // Актуальні пробл. економіки. Київ, 2015. № 6; Шкока С. В., Заборовський В. В. Поняття й види акцій та процедура їх конвертації // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. 2015. Вип. 4.

Л. І. Слюсарчук

2) У маркетингу — захід або комплекс заходів, здійснюваних для збільшення обсягів продажу, залучення нових покупців або підвищення зацікавленості постійних клієнтів, зміцнення позицій на ринку чи завоювання нових ринків. Осн. метою А. є отримання прибутку. Орієнтована на кінцевих споживачів, посередників, партнерів або на вдосконалення маркетинг. каналу (просування товару від виробника до споживача). А. має стимулювати покупця до придбання товару цієї групи товарів за рахунок приваб. пропозиції (розпродаж за зниж. ціною, додат. безкошт. бонус або подарунок, можливість довгострок. гарантії, безкошт. доставка, покупка трьох одиниць товару за ціною двох і т. п.). Основ. засобом впливу на споживача є *реклама*, яка втілюється за допомогою А.

Лит.: Гузь Н. Г., Лысенко Ю. Г., Садеков А. А. и др. Управление маркетинговым потенциалом предприятия. Донецк, 2005; Каракай Ю. В. Маркетинг інноваційних товарів. Київ, 2005; Павленко А. Ф., Войчак А. В., Кардаш В. Я. та ін. Теорія і практика маркетингу в Україні / За наук. ред. А. Ф. Павленка. Київ, 2005; Ветрова Ю. А., Купчинская Ю. А. Особенности и классификация маркетинговых акций // Бизнес-образ. в экон. знаний. 2017. № 3; Лялюк А. Маркетингові стратегії на ринку об'єктів інтелектуальної власності // Екон. часопис Східноєвроп. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. 2017. № 1.

3) Дія, вчинена всередині країни або на міжнар. арені для досягнення і вирішення конкретної політ., економ., дипломат. та ін. мети.

Див. також *Акція гуманітарна*, *Акція політична*, *Акція протесту*.

Акція гуманітарна — сукупність сусп.-політ. заходів, спрямованих на надання *допомоги гуманітарної* гр-нам певної країни, що постраждали від стихійних лих, техноген. катастроф, військ. конфліктів, *епідемії* і *епізootії*, ін. катастроф. деструктив. подій та явищ, які створюють загрозу життю та здоров'ю населення. Включає також *допомогу адресну* в грошовій або натуральній формі, у вигляді безповоротної фінансової допомоги чи добровільних пожертв або у вигляді виконання робіт, надання послуг з гуманних мотивів. Надання гуманітар. допомоги здійснюється відповідно до норм міжнар. гуманітар. права — системи міжнар.-правових норм та принципів, спрямованих на гуманізацію збройних конфліктів і захист їх учасників, на створення законодав. передумов для реалізації допомоги постраждалим від природ. і техноген. катастроф (*Гаазьких конвенцій з міжнародного гуманітарного права* 1899 і 1907, *Женевських конвенцій* 1864, 1906, 1925 і 1949 та Додаткових

протоколів до них 1977). Гуманітар. втручання санкціонуються *Радою Безпеки ООН* у випадках захисту прав людини, коли д-ва не спроможна влас. силами змінити ситуацію на краще (в Гаїті, Камбоджі, Сомалі, Мозамбіку, Сьєрра-Леоне, Косово тощо); здійснюються задля утвердження універсал. прав людини (кодифікованих у декларації ООН 1948). Для вироблення рекомендацій щодо погодження гуманітар. втручання створено міжнар. комісію (ст. 2.7 Статуту ООН). Комісія дійшла висновку, що д-ви повинні забезпечувати захист своїх гр-н мир. шляхом. Якщо д-ва ігнорує цю відповідальність, здійснюючи агресію проти своїх гр-н, світ. спільнота може розглянути варіант збройної інтервенції для запобігання чи припинення геноциду, етніч. чисток, військ. злочинів чи злочинів проти людяності (концепція «обов'язок захищати», ухвалена 2005 Всесвіт. самітом ООН). В Україні надання гуманітар. допомоги регулюється Законом України «Про гуманітарну допомогу» від 22.10.1999, ін. нормативно-прав. актами, міжнар. договорами, згода на обов'язковість яких надана *Верховною Радою України*. Відповідно до Закону України «Про гуманітарну допомогу», гуманітар. допомога вважається різновидом доброчинності й регулюється ст. 3 Закону України «Про доброчинність і благодійні організації». Підставою для початку процедури визнання допомоги гуманітар. є письмова пропозиція донора, тобто юрид. чи фіз. особи (іноземної чи вітчизняної), яка надає гуманітар. допомогу. Підставою для здійснення гуманітар. допомоги в Україні є письмова згода одержувача гуманітар. допомоги на її одержання. Одержувач гуманітар. допомоги має ті ж права, що й набувач гуманітар. допомоги. Україна є донором в міжнар. А. г. 2009 Ефіопія отримала допомогу від України в рамках Всесвіт. продовольчої програми ООН. 2011 Україна надала допомогу Туреччині, що постраждала від масштаб. землетрусу, 2012 — сирійським біженцям, 2017 — Молдові для ліквідації наслідків сильних снігопадів та Грузії, що постраждала від ліс. пожеж.

Дж.: Про гуманітарну допомогу: Закон України від 22.10.1999 № 1192-XIV // Відомості ВР України. 1999. № 51. Ст. 451.

Лит.: Гогоша О. І. Гуманітарна складова миротворчих операцій ООН // Вісн. Львів. ун-ту. Сер.: Міжнар. відносини. 2013. Вип. 32; Коваль Н. О. Загальні принципи переміщення гуманітарної допомоги через митний кордон України // Митна справа. 2013. № 4; Миколаєнко Я. Ю. Гаазькі конвенції 1899 та 1907 рр. про мирне вирішення міжнародних суперечок // Наук. вісн. Ужгор. нац. ун-ту 2015. Вип. 32. Т. 3; Аракеклова І. О. Гуманітарна допомога міжнародних організацій-донорів постраждалим від воєнного конфлікту в Україні // Менеджер. 2016. № 1; Патлашинська І. І. Специфіка міжнародних гуманітарних операцій // Грані. 2016. № 8; Ryfman Ph. Une histoire de l'humanitaire. Paris, 2016; Le Coconnier M., Pommier B. L'action humanitaire. 3e éd. Paris, 2017.

Л. В. Чупрій

Акція політична — активний виступ окр. осіб, груп гр-н чи суб'єктів політики, спрямований на досягнення певної політ. мети. Такою метою може бути формування, підтримка або зміна політ. ін-тів (напр., акція «Україна без Кучми»); декларування певної політ. позиції (А. п. проти чи за демонтаж пам'ятників рад. доби в Україні, акція «Ланцюг Злуки») та ін. Найпошир. форми

А. п.: мітинги, демонстрації, пікети, захоплення приміщень тощо. А. п. може бути мирною або, навпаки, проводитися методами *екстремізму* та насильства, переростаючи в протистояння з використанням зброї, засобів рукопаш. бою. А. п. може бути погодженою з владою, але найчастіше виникає стихійно. Різноманітність А. п. спонукає владні структури своєчасно реагувати на виступи гр-н. А. п. може сприяти прийняттю ефектив. рішень із політ. питань на глобальному

Акція політична.

Ланцюг Злуки
(71-а річниця Акту Злуки між
УНР і ЗУНР, 1990)

та локальному рівнях, стати важливим етапом в урегулюванні політ. конфліктів, визначити зміст діяльності суб'єктів політики та об'єктів політики, на яких ці дії спрямовані.

Лит.: Sharp G. The Politics of Nonviolent Action : in 3 vol. Boston, 1973; Шарп Д. 198 методів ненасильствених дій // Филос. науки. 1990. № 12; Дубровин В. Ю. Политические акции как способ реализации молодежной агрессии // Динамика полит. систем и междунар. отношений. 2006. Вып. 1; Олещук П. М. Флеш-моб як технологія політичного позиціонування // Гілея. 2010. Вип. 39; Бавикіна В. М. Феномен політичного акціонізму в сучасному суспільстві // Грані. 2016. № 9; Груєва О. В. Методологічні засади аналізу політичного акціонізму // Політикус. 2016. Вип. 4.

Л. М. Півнева

Акція протесту — дія, пов'язана з неприйняттям конкрет. ситуації, заява про незгоду з певними діями, позицією, рішенням; заперечення, відмова від здійснення якихось дій. А. п. тісно пов'язана з конфліктом, протистоянням позицій, ідей, підходів і зазвичай виникає після того, як супротивні сторони використали всі можливі мир. врегулювання ситуації. А. п. полягає у певних діях однієї зі сторін конфлікту, висловленні нею поглядів, позицій, що суперечать інтересам другої сторони конфлікту. В окремих випадках А. п. може перерости у революц. акт, *політичний переворот*, криваве зіткнення з армією, поліцією. А. п. розрізняють за кількома критеріями. За формою проведення А. п.: а) мирні (мітинг, хода, страйк, припинення роботи на деякий час, зрив голосування чи відмова від нього, пікетування установ); б) мирні з ризиком для життя (голодування, самоспалення); в) насильницькі (бунт, заколот). За змістом А. п.: а) конструктивні (учасники А. п. висувають ін. варіант розв'язання проблеми, альтернативну програму); б) деструктивні (всі варіанти, запропоновані учасниками А. п., спрямовані на дестабілізацію ситуації). За масштабістністю проведення та участі в ній гр-н А. п.: а) одноособові (проводить одна особа); б) групові (бере участь група людей); в) локальні (охоплює один чи кілька насел.

пунктів); г) регіональні (охоплює певний регіон); г) загальнодержавні (проводиться на більшості тер. країни). Дем. сусп-во повинно бути готовим до А. п. з боку *опозиції* або гр-н. Пошук шляхів

Акція протесту.
Страйк шахтарів Донбасу (1989)

до згоди у таких ситуаціях, прагнення компромісу та консенсусу є одним із осн. принципів функціонування дем. д-ви.

Лит.: Sharp G. The Politics of Nonviolent Action. Boston, 1973; Marsh A. Protest and Political Consciousness. London, 1977; Tilly Ch. From Mobilization to Revolution. Reading, 1978; Агитон К. Альтернативный глобализм. Новые мировые движения протеста / Пер. с фр. Москва, 2004; Шарп Дж. Від диктатури до демократії: концептуальні засади здобуття свободи / Пер. з англ. Львів, 2004; Гарт Р. Т. Почему люди бунтуют. Санкт-Петербург, 2005; Купцова І. І. Політико-правові засади права на протест // Актуальні пробл. політики. 2014. Вип. 53; Ченовет Е., Стефан М. Чому ненасильницький спротив ефективний. Стратегічна логіка громадянського конфлікту / Пер. з англ. С. І. Гіріка. Київ, 2014; Хома Н. М. Політичний геле-нінг як акціоністська форма протесту // Панорама політолог. студій. 2015. Вип. 13.

М. І. Пірен

Акче́ (тур. аксе — монета, кримськотат. Акъче — біленький, білуватий; назву пов'язано з тим, що початково А. карбувалися зі срібла високої проби) — 1) Срібна монета, осн. номінал монет. системи *Кримського ханства* у сер. 15—кін. 17 ст. Як додат. розмін. номінал А. карбувалися до перших років правління остан. хана з династії *Гераяв Шахін-Герая*. У 15 ст. А. карбувалися на монет. дворі в м. Крим (тепер м. Старий Крим), пізніше — у Кирк-Ер (тепер фортеця Чуфут-Кале біля м. Бахчисарая) і Кафі (тепер м. Феодосія). Наприкінці 16 — на поч. 17 ст. А. карбувалися в м. Гезлеві (тепер м. Євпаторія). Пізніше — у м. Бахчисарая. Вага А. у сер. 15 ст. (правління *Хаджі-Герая*) становила бл. 0,7–0,8 г. Пізніше внаслідок псування монети вага А. зменшувалася, у 1720-х вона становила приблизно 0,15 г. Під час правління *Шахін-Герая* карбувалися також мідні А. вагою бл. 6,4 г. На *аверсі* А. вказувалося ім'я хана, на *реверсі* — тамга (родовий знак) *Гераяв*, ім'я і титул хана, рік і місцезнаходження монет. двору. У зв'язку з тим, що А. карбувалися на руч. пресах і зазвичай мали неправ. форму, окремі елементи монетної легенди на них нерідко відсутні. А. часто виявляють у складі скарбів або поодинок. знахідками на тер. АР Крим, Донец., Запоріж., Миколаїв., Одес., Херсон. обл. та у Молдові, рідше — у Вінниць. та Хмельниць. обл.

2) У монет. системі *Османської імперії* А. — дрібна розмінна срібна монета, вартість якої щодо ін. номіналів поступово зменшувалася. А. Осман. імперії карбувалися від 14 ст. до першої

третини 19 ст. Спочатку вага А. Осман. імперії становила бл. 1,15 г, однак внаслідок псування монети вона поступово зменшувалася. На поч. 17 ст. вага А. становила близько 0,35 г, наприк. 17 ст. — 0,15–0,19 г. Паралельно зі зменшенням ваги монети зменшувалася й якість металу, у 18 ст. А. стала *білоною монетою*. Знахідки А. в Україні трапляються у АР Крим та Одес. обл., рідше — у Чернівець., Хмельниць., Вінниць. обл.

Лит.: Retowski O. Die Münzen der Girei // Труды Моск. нумизмат. об-ва. 1901. Т. 2. Вип. 3; 1903. Т. 3. Вип. 1; Вип. 2; Бертье-Делагард А. Ценность монетных номиналов в Крымском ханстве // Известия Таврич. ученой архив. комиссии (Симферополь). 1914. Т. 51; Гірик С. Монетна справа Кримського ханату: Огляд історіографії // Укр. орієнталістика. 2012. Вип. 6; Нечитайло В. Каталог монет кримського хана Шахін-Гирея. Київ, 2012; Бакалець О. Срібні акче Кримського ханства в складі монетних скарбів Поділля XV — першої половини XVII ст. // Наук. пр. іст. ф-ту Запоріж. нац. ун-ту. 2015. Вип. 43.

С. І. Гірик

Акчокраклі́, Осман Нурі Асан-оглу́ (кримськотат. Ақчоқрақли, Osman Nuri Asan-oğlu; 03.01.1878, м. Бахчисарай, тепер АР Крим, Україна — 17.04.1938, м. Симферополь, тепер АР Крим, Україна) — письменник, поет, перекладач, публіцист, історик, літературознавець, етнограф. Дітяч кримськотат. культ. відродження. Писав кримськотат. мовою. Нар. у родині профес. каліграфа селян. походження. У 1895 навчався в *медресе* Дауд-Паша в м. Стамбулі (тепер Туреччина), 1908 — в Ун-ті Аль-Азгар у м. Каїрі (Єгипет). Наприкінці 1890-х мешкав у м. Санкт-Петербурзі (тепер РФ), працював у Петербур. татарсько-араб. літографії під керівництвом видавця й друкаря І. *Бораганського*. Завдяки їхній співпраці видано навч. посібник «Зразки мусульманських писем» (1900). У 1899–1901 викладав *каліграфію* на ф-ті сх. мов Санкт-Петербур. ун-ту. Після служби в армії (1901–1905) працював у редакції газ. «*Терджиман*», редагованої просвітником І. *Гаспринським*. А. перебував під значним впливом цього діяча. 1908–1910 А. — редактор татар. журн. «Шура» («Рада»; м. Оренбург, тепер РФ). Від 1910-х — у Криму: працював у газ. «Терджиман», викладав у Зинджирли-медресе, з 1922 — у Крим. ун-ті (від 1925 Крим. пед. ін-т, тепер *Таврійський національний університет ім. В. Вернадського*). 1917 обирався делегатом Курултай кримськотатар. народу. З 1923 — член *Таврійського товариства історії, археології та етнографії*. 1925 у складі археолого-етнограф. експедиції у Сх. Криму знайшов у с. Касихор рукопис поеми кримськотатар. літописця, поета Джан Мухамеда, присвячений спільному походу (1648–1649) крим. хана *Іслам-Герая III* та гетьмана Б. *Хмельницького*. Написав низку іст. нарисів про міста й села Криму (опубл. у 1920-х), досліджень із кримськотатар. епіграфіки. Зібрав близько 400 тамг (родових знаків) крим. татар. Як письменник відомий завдяки іст. оповіданню «Мавзолей Ненкенджан ханым» («Хикаят. Ненкеджан ханым тюрбеси», 1899). Перекладав твори рос. л-ри кримськотатар. мовою («Бахчисарайський фонтан» і «Талісман» О. Пушкіна, байки І. Крилова, комедію «Одруження» М. Гоголя та ін.). 1923 у співавт. з А. Рефатовим написав лібрето до муз. драми «Чора-батир» про оборону м. Казані від військ Івана IV *Грозного*. Контактував з

Акче Кримського ханства, правління Менлі I Герая (кін. 15 ст.). Аверс та реверс

Акче Османської імперії (1430–1431 рр.) правління султана Мурада II. Аверс та реверс

Акчокракли Осман Нури

Прапор штату Алабама

Печатка штату Алабама

Розташування штату Алабама на мапі США

укр. сходознавцями, зокрема А. Кримським. Брав участь у Другому Всеукр. з'їзді сходознавців у м. Харкові (1929). Підготував добірку укр. перекладів кримськотатар. поезії часів *Кримського ханства* й кін. 19 — поч. 20 ст., яку опублікував А. Кримський у зб. «Студії з Криму» (1930). У 1934 звільнений із Крим. пед. ін-ту, переїхав до м. Баку, 1937 заарештований за звинуваченням у контрреволюц. пропаганді й шпигунстві, етапований до м. Сімферополя. Розстріляний одразу після суду. Інформації про реабілітацію не виявлено.

Пр.: Старокримские и отузские надписи 13–15 вв. // Известия Таврич. об-ва ист., археологии и этн. 1927. Т. 1; Старокримские надписи по раскопкам 1928 г. // Известия Таврич. общества истории, археологии и этнографии. 1929. Т. 3; Татарська поема Джамухамедова про похід Іслям-Гірея II (III) спільно з Б. Хмельницьким на Польщу 1648–1649 рр. за рукописом з матеріалів етнографічної експедиції КримНКО по Криму влітку 1925 р. // Сх. світ. 1930. № 3 (перевид.: Сх. світ. 1993. № 1); Крымско-татарские и турецкие исторические документы XVI—XIX вв., вновь поступившие в Крымский Централхив // Бюллетень ЦАУ Крым. АССР. 1932. № 2 (8); Эсерлер топламы / Тертип эткен ве неширге азырлаган: проф. И. А. Керим. Акъмесджит, 2006.

Тв.: Антологія з кримськотатарських поетів // Студії з Криму I–IX / За ред. А. Кримського. Київ, 1930; Що думає татарка // Студії з Криму I–IX / За ред. А. Кримського. Київ, 1930.

Літ.: Кримський А. Література кримських татар // Студії з Криму I–IX / За ред. А. Кримського. Київ, 1930; Урсу Д. П. Очерки истории культуры крымскотатарского народа (1921–1941) // Осман Акчокраклы — последний крымский энциклопедист. Симферополь, 1999; Керимов И. Осман Акъчокъраклы нынъ шахсиети хусусында базы эски ве янъы малюматлар // Ыылдыз. 2006. № 2; Урсу Д. Акчокраклы Осман // Сходознавство і візантологія в Україні в іменах. Київ, 2011; Керимов И. Жизнь и деятельность Османа Акчокраклы (1879–1938) // Голос Крыма. 2017. № 6 (98).

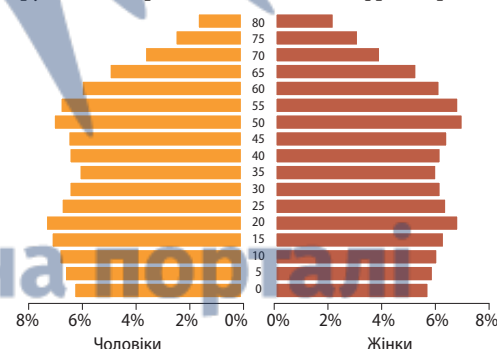
А. Р. Дочу

Алаба́ма (англ. Alabama) — штат на Пд. Сх. *Сполучених Штатів Америки*. А. межує на Пн. зі шт. *Теннессі*, на Сх. — *Джорджією*, на Пд. — *Флоридою*, на Зх. — *Міссісіпі*, має вихід до *Мексиканської затоки*. Тер. — 135 765 км², протяжність з Пн. на Пд. — 306 км, із Зх. на Сх. — 531 км. Столиця штату — м. Монтгомері. Тер. поділено на 67 округів. Статус штату — з 17.12.1819. Топонім походить від назви індіан. племені алабама, що мешкало в зх. частині сучас. тер. штату та зх. частині шт. Міссісіпі до поч. 19 ст.

ПРИРОДА. Тер. штату переважно рівнинна з поступ. зниженням примор. низовини в бік Мексик. затоки (найнижча точка — місце впадіння р. Алабама в Мексик. затоку), на пн. Сх. гірська місцевість *Аппалачів* (найвища точка — г. Чіха — 735 м). На Пн. домінують глин. ґрунти, в центр. частині — *чорноземи*, у прибереж. смугі Мексик. затоки — суглинок. ґрунти та різновиди *ґрунтів піщаних*. У Бірмінгем. регіоні є знач. поклади сировини для чор. металургії — *вапняку*, *доломіту*, *руди залізної* та *вугілля кам'яного* з низьким умістом *сульфору*. У бас. Чорний воїн виявлено поклади *газу природного* (шахт. *метану*) та *нафти*. Клімат — субтроп. океан., теплий і вологий. Літо тривале, дощове й спекотне (сер. т-ра 32 °С). Зима м'яка, на Пн. зрідка випадає

сніг (сер. т-ра +5–+12 °С). Пд. частина А. розташ. в зоні дії троп. ураганів та циклонів, фіксуються торнадо (див. *Смерч*). Найбільші річки: *Алабама* з притоками Кахаба та Куса; *Чаттахучі* — формує частину сх. кордону А. зі шт. Джорджія, Теннессі. На Пн. річки мають характер гірських й утворюють *водоспади*, у пд. частині А. характер течії річок рівнинний, з відрогами й рукавами, зі сформ. *дельтами*. Річк. система розгалуж., більшість річок зазнали знач. антропог. впливу (*дамби, канали*). Найбільші озера мають штуч. походження: Гантерсвілл — пл. 280 км², Вілер — 272 км², Мартін — 179 км², Піквік — 174 км². На тер. А. майже 4000 видів судинних рослин — *рослин спорових і рослин насінних*. Знач. частина тер. А. зайнята лісами, переважно хвойними (сосна) і *лісами мішианими* (кипарис, горіх, дуб, тополя). На Пд. штату, в прибереж. районах, ростуть різ. види пальм. У *степах* А. понад 150 видів *чагарників*. До автохтон. видів тварин належать 62 види *ссавців*, 93 види рептилій, 73 види *амфібіонтів*, прибіл. 307 природ. видів прісновод. *риб* та 420 видів *птахів*. *Безхребетні* включають 97 видів *раків* та 383 види *моллюсків*. У лісах і степах живуть чор. ведмеді, олені, пуми, бобри, ондатри, єноти, білки, лисиці, куниці й багато ін. звірів. Серед птахів поширені білогол. орлани, беркути, скопи, дикі індички, качки й гуси, золотий шиловоклювий дятел. У річках, озерах і прибереж. водах Мексик. затоки водяться різ. види *риб*: *лящі, чукучан, великороті окуні, мор. окуні, скумбрія, атлант. тарпон* та ін. В А. 11 нац. заповідників дикої природи, 21 держ. парків. Небезпеку для населення А. становлять стихійні лиха — *землетруси, шторми, урагани, торнадо, блискавки, повені* внаслідок злив. Небезпеч. є витoki займистих та вибухонебезпеч. речовин, які транспортують *газо-, бензо- та нафтопроводами*, а також складування на полігонах і перероблення *небезпеч. відходів*, що доправляють ін. штати.

НАСЕЛЕННЯ. Заг. кількість нас. — 4, 841 млн осіб (2016, оцінка), густота — 36,5 осіб/км² (2011, перепис). Склад нас. (2010, перепис) за етніч. групами: європейці (68,5%), афроамерикан-

Вікова піраміда населення Алабами

ці (26,2%), латиноамериканці (3,9%), азіати (1,1 %), американські індіанці (0,6%), гавайці (0,1%), ін.; за реліг. групами: християни (87%; серед них — 78% протестантів, 7% католиків, 1% свідків Єгови, 1% мормонів), юдеї (1%), мусульмани (1%), буддисти (1%), атеїсти (1%), ін. Частка жінок — 51,54%, чоловіків — 48,46%. Приріст нас. — 0,26% на рік. Міське нас. становить 76,5%, сільське — 23,5%. Найбільші міста — Бірмінгем, Монтгомері, Мобіл, Гантсвілл.

Капітолій штату **Алабама**
(м. Монтгомері)

ГОСПОДАРСТВО. Пром-сть А. виробляє *чавун, сталь* та труби; папір, пиломатеріали та вироб з деревини; пластик. вироб; легк. й вантаж. автомобілі, одяг. Є потужні вир-ва *цементу, глинозему, алюмінію*, суднобудування та ремонту, з видобутку нафти й природ. газу та їх глибока переробка (окруж. центр Мобілі). А. є виробником аерокосм. та електрон. продукції. У штаті працює понад 160 аерокосм. компаній. Розвинута автомоб. пром-сть — 4-е місце в країні за експортом автомобілів. У А. понад 200 хім. компаній; кілька вел. виробників харч. продуктів, зокрема «Тайсон Фудз», «Зіглер», «Пепсі Кола Боттлінг», «Мейфілд Молочні Ферми», «Кока-Кола» та ін. Поширені с.-г. культури: бавовна, *цукрова тростина, тютюн*, важливу роль відіграє тваринництво. У структурі продажу агропромисл. продукції домінують птиця (переважно бройлери) та яйця — 65%, ВРХ — 11 %, продукти розплідників та парників (зокрема) — 8 %, бавовна — 4 %. У шт. А. працює понад 57 тис. роздріб. підприємств торгівлі (2017). Розвивається туризм, у 2017 А. відвідало 26,6 млн осіб. В А. розгалуж. трансп. система — автомоб. дороги нац. значення перетинаються в містах Монтгомері, Бірмінгемі та Гантсвіллі; мор. порт Мобілі; кілька річк. портів; міжнар. аеропорти в містах Гантсвілл, Монтгомері.

НАУКА, ОСВІТА, КУЛЬТУРА. В А. розвинуті біол. наука (понад 660 наук. орг-цій, де працює більше 12 тис. науковців) та біотехнології. У м. Гантсвіллі розміщено 4-й у світі дослід. парк — Дослід. парк Каммінгс (Cummings Research Park), де функціонує провідний у дослідженні геному людини Ін-т біотехнологій «ГадсонАльфа» («HudsonAlpha»). У Півден. наук. досл. ін-ті (м. Бірмінгем) розроблено препарати проти онкол. захворювань. У м. Гантсвіллі нар. засновник «Вікіпедії» Дж. Вейлз. В А. функціонує 1496 початк. і середніх шкіл, бл. 30 держ. та приват. закладів вищої освіти та дослід. центрів, найстарішим та найбільшим з яких є Ун-т Алабами (м. Таскалуса). Найпопуляр. об'єкти культ. спадщини А. — Капітолій штату, Білий дім *Конфедерації*, будинок президента Сполуч. Штатів Конфедерації Дж. Девіса, Музей Р. Паркс, громад. діячки за рів. права, будинок-музей письменника Ф. С. Фіцджеральда (усе — у м. Монтгомері); іст. місця та природоохорон. тер. пд. частини штату на о. Дофін; найвища в світі 17-м. чавун. статуя рим. бога Вулкана та

тематич. парк із експеримент. лаб. в Бірмінгемі; доістор. метеорит. кратер Ветампка pobl. од-нойм. міста; збереж. фортеця Форт Морган в затоці Мобілі; музей мініатюр із 125 репродукціями найвизнач. сакр. споруд та ін. будівель в м. Каллмен. У театрі Керолайн Блунт у м. Монтгомері з 1972 щорічно проходить Шекспірів. фестиваль. У м. Камдені в окр. Вілкокс функціонує Центр культ. мист-ва «Скарби чорного поясу», де працюють понад 400 художників та ремісників. Розширений у 2002 Музей мистецтв у м. Мобілі — найбільший худ. музей уздовж узбережжя Мексик. затоки від Нового Орлеана до Тампи. Музей автоспорту «Барбер Вінтаж» у парку «Барбер Мотоспортс» — одна з найвідвідуваніших пам'яток у США.

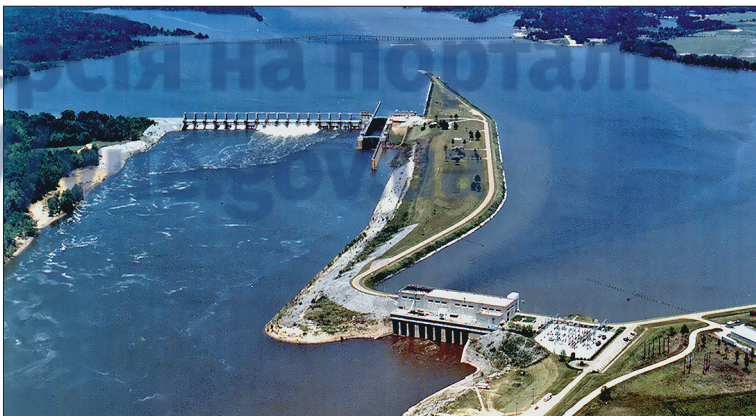
СПОРТ. Розвинений профес. й amator. спорт: *баскетбол, футбол, американський футбол, гольф, мото-* та автоперегони. Проводяться щоріч. змагання та фестивалі з вод. видів спорту: *дайвінг*, слани на *каюках* та *каное*. Стадіон Брайант-Денні шт. А. (місткість 101,821 тис. осіб) у м. Таскалусі та стадіон «Джерден-Хее» (87,451 тис. осіб) в м. Обурні є одними з найбільших футбол. стадіонів у країні. У м. Бірмінгемі розташовано найстаріший бейсбол. стадіон в Америці, побуд. у 1910. Відомі спортсмени з А. — бейсболіст Г. Л. Аарон, боксер Дж. Луїс. Олімп. призери й чемпіони — боксер Д. Л. Вайлдер (бронз. медаль на *Літніх Олімпійських іграх 2008*), легкоатлет А. К. Баберс (дворазовий чемпіон *Літніх Олімпійських ігор 1984* — біг на 400 м й естафета).

Лит.: Walker A. B. Alabama: a Guide to the Deep South. New York, 1975; Rogers W. W., Atkins L. R., Ward R. D. et al. Alabama: The History of a Deep South State. Tuscaloosa, 1994; Evans C. M. The Complete Guide to Alabama Weather. Birmingham, 1999; Flynt W. Alabama in the Twentieth Century. Tuscaloosa, 2006; Lambert M., Kornegay J. Alabama: Moving Forward. Montgomery, 2012; Duncan S. Southern Wonder: Alabama's Surprising Biodiversity. Tuscaloosa, 2013; Hollis T. See Alabama First: The Story of Alabama Tourism. Charleston, 2013.

Н. І. Середя

Алаба́ма — річка в пд. частині шт. Алабама в США. А. формується в результаті злиття (за 7 км на Пд. Сх. від м. Монтгомері) річок Куся та Талапуза, що мають *витоки* в Апалачах — гір. системі на Сх. *Північної Америки*, у США та Канаді. У *гирлі* — мор. порт Мобілі. Протяжність — 640 км. А. звивисто протікає на Пд. Зх., далі зливається з р. Томбігбі й утворює р. Мобілі, що

Дамба на річці **Алабама**

впадає в затоку Мобіл (частина Мексиканської затоки). Живлення переважно дощове. Річка повновод. більшу частину року, коливання рівня води незначне. Сер. витрата води — 1790 м³/с. Найбільша притока — р. Кахаба — протікає заболоч. заліснен. рівниною, де в неї впадають малі річки та числ. струмки. А. — середовище пошир. та ендеміч. (див. Ендеміки) видів риб (описано 144 види): окуна смугастого, видів роду лопатаносів родини осетрових, представників короноподібних, осетроподібних, хіодоноподібних та ін.; прісновод. молюсків, ракоподібних, ін. безхребетних. Річка судноплав. південніше м. Монгомері. Річк. система, яку утворюють А. та її притоки, є важл. транспор. артерією Пд. США. Русл. для поліпшення навігації та вироблення електроенергії зазнало значного антропог. впливу (збудовано греблі, шлюзи, штуч. канали, рукави). Греблі та дамби сформували штуч. озера, які використовують як місця відпочинку та риболовлі.

Лит.: Alabama River Navigation Charts, Alabama River to Head of Navigation on the Coosa and Tallapoosa Rivers. Mobile, 2016; Moor C. B. Certain Aboriginal Remains of the Alabama River. London, 2017.

Н. І. Середа

Алагоас (порт. Alagoas) — штат Бразилії, розташований на Пн. Сх. країни. А. займає пн.-сх. окраїну Бразильського плоскогір'я й прибережну рівнину. Межує на Пн. та Пн. Зх. зі шт. Пернамбуку, на Зх. — зі шт. Баїя, на Пд. та Пд. Зх. — зі шт. Сержипі, на Сх. омивається Атлантичним океаном. Пд. межа А. проходить р. Сан-Франсиску. Назва штату походить від португ. lagoa — «лагуна». А. входить до складу Бразил. федерації. Тер. — 27 848 км². Адм. центр — м. Масейо. Штат поділяється на три мезорегіони, 13 мікрорегіонів і 102 муніципалітети. У 16 ст. почалася колонізація тер. португальцями. 1710 створено обл. (комарку) А. У 1817 тер. виділено в самост. капітанство. Після проголошення незалежності Бразилії від Португалії А. у 1822 набув статусу провінції. 1889 А. отримав статус штату; першу його конституцію прийнято в червні 1891.

ПРИРОДА. Геолог. будова змінюється зі Сх. на Зх. На вуз. примор. смузі (літоралі) домінують осад. породи (піщ. відклади на пляжах і піщаники на підвищ. ділянках). Далі на Зх. на горб. ділянках домінують глин. відклади з родючими ґрунтами. У центр. частині на великій глибині залягає кристал. фундамент із порід гірських магматичних і порід гірських метаморфічних, перекритий осад. породами невеликої потужності. В окремих місцях фундамент виходить на поверхню, утворюючи каньйони. Крайній Зх. А., де розміщені відроги Бразильського нагір'я й найвищі висоти, має кристал. основу й складається з знейсів, гранітів, сланців, утвор. у докембр. періоді. У долинах річок і дельті річковий р. Сан-Франсиску пошир. алювій. Рельєф А. переважно рівнинний із підвищенням від узбережжя на Зх. Бл. 86 % тер. розміщено нижче 300 м над рів. м. Сх. штату зайнятий Прибереж. рівниною, у ландшафті якої поширені низовини, прибережні лагуни (Мангуаба, Мундау) та дюни. У внутр. частині (обл. Табулейрос) — рельєф горб. із кристал. або осадовими впадинами, які зрідка перериваються ізольов. плато з вис. понад 600 м. На крайньому Зх. в гір. р-ні Мата-де-Санта-Крус розташована найвища точка шта-

ту — г. Серра-Санта-Крус (844 м над рів. м.). Корис. копалини: нафта, газ природний, азбест, галіт, руди залізні, глина, ваяняки. Клімат — троп. жаркий і вологий на Сх. штату з дощами в осінньо-зим. період, на Зх. — троп. напівсухий із періодичними засухами. Середньомісяч. т-ри — від +24 °С на Сх., до +26 °С на Зх. Середньоріч. кількість опадів: від 1400 мм на Сх., на Зх. — до 1000 мм і менше. Усі річки штату належать до бас. Атлант. ок. Найбільші річки — Сан-Франсиску (на кордоні зі шт. Сержипі), Камаражібе, Параїба-ду-Мейо, Коруріні, Мундау та ін. Пошир. 3 типи рослинності. На прибереж. рівнині — троп. ліси з цін. породами дерев (різ. види пальм) та мангр. зарості в гирлах річок і струмків. У центр. районах штату — перехід. зона до посухостійких лісів. На Зх. — низькорослі посухостійкі широколист. ліси з малих колючих листопад. ксерофітних і сукулентних дерев і чагарників, де поширені рослини-ендеміки з товстими стовбурами (пляшк. дерево, рожкове дерево, мармелад. дерево, дерево кеш'ю), кактусові, опунції, молочаї, колючі чагарники та посухостійкі трави. У заплавлених галерейних лісах росте карнаубська, або воск. пальма, а також олійна пальма бабасу. Тварин. світ багатий на різ. види плазунів, змій, птахів, гризунів, черепах. Пошир. понад 200 видів тварин, серед яких сірий мазмаз родини оленячих, броненосці, золоті левові тамарини й малі мавпи-ігрунки звич., жаба-куруру, крокодили, гризуни агуті й бразил. свинка тощо. Водиться понад 50 видів ендем. птахів, поміж яких малий синій ара з родини папугових (під загрозою пов. зникнення). У 2006 Зх. частину штату без урбаніз. тер. включено до екол. коридору каатинги Бразилії. Ліси прибереж. зони входять до складу біосфер. заповідника Мата Атлантика. У штаті є природ. парки (Екопарк, нац. парк Серра-да-Барріга, ліс. заповідник Болівар-ду-Вальє-Ферро та ін.). **НАСЕЛЕННЯ.** Заг. кількість нас. — 3 375,823 тис. осіб (2017, оцінка), або 1,1 % нас. країни, густо-

Прапор штату Алагоас

Герб штату Алагоас

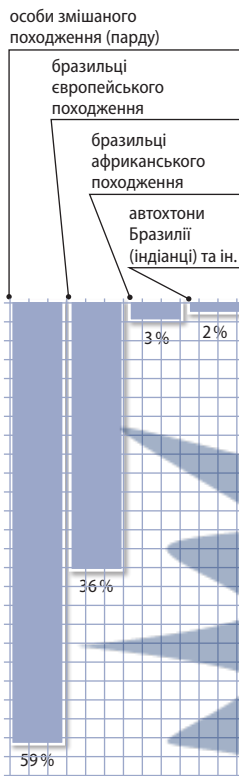

Розташування штату Алагоас на мапі Бразилії

Столиця штату Алагоас м. Масейо (пляж)

та — 122 осіб/км². А. — один із найгустіше заселених штатів Бразилії. 2010–2017 приріст нас. становив 254,9 тис. осіб. Склад населення (2010, перепис) за етніч. групами: особи зміш. походження — парду (59 %), бразильці європейського походження (36 %), бразильці афр. походження (3 %), автохтони Бразилії — індіанці та ін. (2 %); за реліг. групами: католики (72,2 %), протестанти (15,9 %), не сповідують жодної релігії (9,7 %), спірити (0,5 %), сповідують ін. релігії

Склад населення штату Алагоас за етнічними групами (2010, перепис)

Аладаглар.
Панорама південної частини масиву з вершини піку Емлер. В центрі панорами пік Кизилкая

(1,7 %). Нас. сконцентровано переважно в узбереж. зоні Атлантич. ок. Частка міськ. нас. — понад 58 %. Найбільші міста — Масейо, Арапірака, Ріу-Ларгу, Палмейра-дуз-Індіус, Пенеду. Навколо Масейо формується *агломерація міста* (понад 1,3 млн осіб), до складу якої входять 14 муніципалітетів. Офіц. мова — португальська (держ. мова Бразилії). ГОСПОДАРСТВО. Рівень розвитку економіки штату невисокий (0,7 % від ВВП Бразилії). ВВП штату — 41 млрд бразил. реалів (2014), на душу нас. — 12 335 бразил. реалів. На тер. штату добувають нафту, газ природний (штат — один з найбільших виробників у країні), галіт, азбест, буд. матеріали. Розвинуті гідроенергет., хім., бавовн., цукр., спирт, харч., тютюн., цемент. промисловість. А. є найбільшим виробником цукр. тростини на Пн. Сх. та одним із найбільших світ. виробників цукру (понад 25 млн т щорічно). На р. Сан-Франсиску біля водоспаду Паулу-Афонсу на кордоні зі шт. Баїя діють ГЕС «Паулу-Афонсу I — III», «Паулу-Афонсу — IV» та «Аполлоній Сарес» («Моксото»), а на кордоні зі шт. Сержипі — ГЕС «Шінго». Вирощують бавовну, кукурудзу, рис, кавові дерева, тютюн, боби, квасолю, ананаси, банани, кокос, пальму, маніок. Розводять велику рогату худобу, свиней, буйволів, коней, овець, кіз, свійську птицю. Збирають горіхи кеш'ю. Поширене мисливство й рибальство. У сфері послуг домінує екол., курорт, пляжний і сільський туризм. Транспорт мало розвинутий, є автошляхи й залізниці. Річк. транспорт здійснює перевезення у ниж. течії р. Сан-Франсиску. Діють мор. порт Джаруга (Масейо) з вел. цукр. терміналом і міжнар. аеропорт Зумбі-дос-Палмарес, розташований між містами Масейо та Ріу-Ларгу. НАУКА, ОСВІТА, КУЛЬТУРА, СПОРТ. А. має низку навч. закладів, найвідоміші з яких розташовано в столиці штату. Діють держ. заклади вищої освіти: Федер. ун-т А., Держ. ун-т А., Держ. ун-т мед. наук А. Приват. вищі навч. заклади: Центр вищих досліджень Масейо, Школа управління, маркетингу й комунікації, Ін-т вищої освіти Санта-Чечілія, Університет, центр Тірадентес та ін. У м. Масейо функціонують театри (Густаво Лейте, Деодоро і Міранте, Театр Арени тощо), музеї (Музей Флоріано Пейшото, Музей зображень і звуку, Музей антропології, фольклору та спорту Теона Брандау, Музей Історико-геогр. ін-ту А., Музей бразил. мист-ва в Масейо та ін.). Щорічно проходять муз. фестивалі (Масейофест, Андерсона Фрейре та ін.). В А. функціонує понад 10 футбол. клубів (найвідоміші — «Сентро Спортиво Алагоано» та «Клуб де Регатас Бразіл», обидва — у м. Масейо), кілька стадіонів, найбільший — «Трап'іцао» («Короля Пеле») у м. Масейо. У штаті нар. спортсмени: футболіст і тренер М. Загалло (чемпіон світу як гравець 1958, 1962 і як тренер 1970), футболіст Пеле (К. Л. Ліма Феррейра; переможець Ліги

Чемпіонів, 2014, 2016, 2017, чемпіон Європи у складі збірної Португалії, 2016), футболістка Марта (М. Віейра да Сілва) та ін. В А. розвинуті ін. види спорту (регбі, плавання, легка атлетика, велоспорт, серфінг).

Лит.: Мочалов А. Н. Территориальное устройство стран БРИКС: сравнительный обзор // Рос. право. Образ. Практика. Наука. 2017. № 2; Estimativas da população residente nos municípios brasileiros com data referência em 1º de julho de 2017. Rio de Janeiro, 2017.

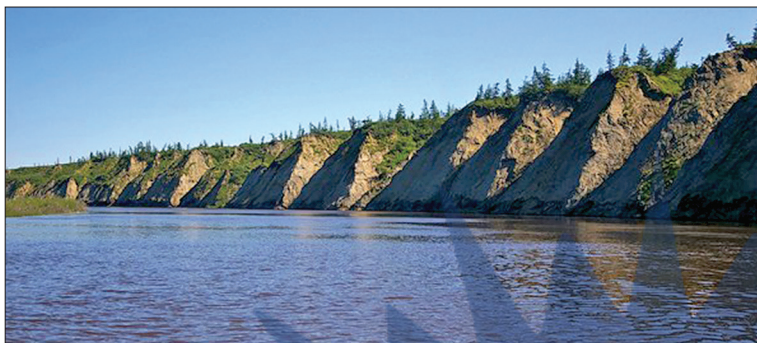
В. Й. Лажнік

Аладаглар, Антитавр — найвищий хребет гір. системи Центр. Тавру на Пд. Туреччини, у межах ілів (провінцій) Нігде, Адана і Кайсері. Довж. — 45 км, шир. — 20 км. Геолог. будова — палеозойські відклади (див. *Палеозойська ера*). Умовно поділяється на три приблизно однакові за довж. ділянки (по 15 км), на яких понад 60 вершин заввишки понад 3000 м. Найвищі піки: Кизилкая (3767 м), Демірказик (3756 м), Калди (3736 м), Емлер (3723 м) і Кизил'яр (3654 м). Рельєф масиву належить до альп. типу, для якого характерні льодовик. ерозія, численні долини, зубчасті хребти та піки. Середземномор. клімат примор. схилів Тавру — спекотне безхмарне літо та дощова зима. Середні т-ри: січня — +5 °С, липня — +32 °С; річна сума опадів різна: 800–1300 мм на зовн. схилах і 500–900 мм на внутр. схилах, що звернені углиб п-ова Мала Азія. 1995 у центр. частині масиву створено Нац. парк Аладаглар (або Гори Аладаг) пл. 545,24 км². Місцеві пейзажі вирізняються унікал. природ. пам'ятками: гір. піки, круті й стрімкі скелі з льодовиками, високогірні плато, каньйони, долини, ущелини, печери та водоспади Капузбаші (7 водоспадів, найвищий — 70 м), де підземні води вириваються з гротів у прямовисній скелі. Схили гір (до висоти 2000 м) вкриті переважно хвойними лісами різноманіт. порід (сосна, ялина, кедр, модрина, кілька видів ялівця); вище кордону лісу у вологих улоговинах подекуди поширені альп. луки, а в менш вологих місцях зростають пустельні й напівпустельні гір. рослини — полин, ксерофіти тощо. У гір. лісах водяться благород. олень, лань, косуля, кабан, леопард, шакал, вовк, лисиця, ведмідь, борсук, а на безлісних горах — бородатий козел і муфлон. А. — єдиний в Туреччині масив для альпінізму з маршрутами до 7+ рівня складності. Найпопуляр. походи — період травня–червня. Одним із найпривабл. місць для туристів є плато семи озер, що розташоване на висоті понад 3000 м. Набувають поширення спостереження за птахами, спелеол. наук. дослідження (*карсту* і печер).

Лит.: McNeill J. R. The Mountains of the Mediterranean World. An Environmental History. Cambridge, 1992; Toğlu E., Ünalı Eser Ü. Ecologic Conditions of Vegetation on the Aladaglar (Taurus Mountain) // Fırat University Journal of Social Science. 2008. Vol. 18 (2).

А. С. Івченко

Алазея

Алаз'янська доли́на — див. *Кахетинська рівнина*.

Алазе́я — річка на Пн. Сх. Якутії (РФ). Назва походить від алаїв — однієї з груп (родів) *юкагірів* — народу, який кочував у межах її басейну. Розташована східніше р. *Індиґірки*. Бере початок на Алазейському плоскогір'ї від злиття річок Нелькан і Кадилчан (на висоті бл. 120 м). Впадає в *Східносибірське море* Пн. Льодовитого ок. Довж. — 1590 км, пл. водозбірн. басейну — 64,7 тис. км², серед. витрата води в гирлі — 320 м³/с. Верхів'я А. (упродовж бл. 100 км від витоку) має гір. характер, далі річка протікає тундрою Колимської низовини. Річище дуже звивисте. Нижня частина А. розділяється на протоки (найбільші — Логашкіна і Тинялькут). Найбільша притока — Россоха (ліва). Живлення річки переважно снігове й дощове. Для вод. режиму характерна затяжна весняно-літня повінь (бл. 70% стоку), чому сприяє велика кількість озер (у басейні понад 24 тис. малих озер, що становить 14% водозбору); замерзає в кін. вересня — на поч. жовтня, повністю перемерзає з сер. грудня — до сер. травня, скресає в кін. травня — на поч. червня, льодохід триває 1–2 доби. У водах річки водяться: таймень, харіус, ленок го-строносий, калуга та ін.

Лит.: Протасьєва М. С. Лено-Индигирский район // Ресурсы поверхностных вод СССР: в 20 т. Ленинград, 1972. Т. 17; Поспелов Е. М. Географические названия мира. 2-е изд. Москва, 2002; Парфенова О. Т., Ноговицын Д. Д. Оценка экономического ущерба от наводнений на реке Алазея Республики Саха (Якутия) // Пробл. современ. экон. 2018. № 1 (65).

А. С. Івченко

Алаї́д — діючий вулкан Великої Курильської гряди (Сахалін, обл., РФ). Розташований на о. Атласова (пл. — 150 км²) в *Охотському морі*. Найвищий вулкан *Курильських островів* (разом із підвод. вулканом Григор'єва утворює єдиний вулкан. масив). *Стратовулкан* із вершинним кратером (висота — 2339 м). Над дном моря сягає висоти 2850–3000 м. Розмір основи на рівні моря — 12–17 км. Вершина — вибуховий кратер діам. 900–1300 м і глибиною 200 м. Усередині кратера розташований молодий шлак. конус заввишки 250 м. Вік А. — 40–50 тис. років. У складі містить андезит-базальтові *лави* і *туфи*. Характерною особливістю А. є численні (понад 30) побічні конуси, сконцентровані в кількох групах і розташовані на схилах і біля основи. Схили вкриті заростями чагарник. вільхи й високим різнотрав'ям. Виверження засвідчені в 1778, 1793, 1854, 1860, 1894, 1933–1934, 1972, 1981 і

Алаїд

1986; останнє слабке виверження експлозивного (вибухового) типу — 23.08.1997. Викид парових та газових *плюмів*, що здійснюється на 200 м над кратером А., зареєстровано супутником 15.10.2012. З жовтня 2015 впродовж кількох місяців зафіксовано помірну аномальну активність вулкана. За цей час у результаті накопичення лави в кратері утворилася лавова пробка, а також новий шлак. конус діаметром основи близько 250 м.

Лит.: Горшков Г. С. Вулканизм Курильской островной дуги. Москва, 1967; Гущенко И. И. Извержение вулканов мира. Москва, 1979; Мархинин Е. К., Абдурахманов А. И. Под боком у вулкана. Южно-Сахалинск, 1990; Рыбин А. В., Чибисова М. В., Дегтерев А. В., Гурьянов В. Б. Вулканическая активность на Курильских островах в XXI в. // Вестн. Дальневост. отделения РАН. 2017. № 1.

А. С. Івченко

Алайський хребет — гір. хребет Паміро-Алайської гір. системи в *Киргизстані* й частково в *Таджикистані*. Розділяє *Ферганську долину* (на Пн.) та Алайську (на Пд.). Мандрівник першої половини 19 ст. О. Гумбольдт згадує його як хр. Асфар (ймовірно видозмінено від назви р. Іс-

Алайський хребет

фара). Рос. географ О. Федченко в 1871 називав його Пд.-Коканським через близьке розташування до *Кокандського ханства*. Сучас. назва вживається після Коканд. походу (1875–1876) рос. генерала М. Скобелева (1843–1882) і приєднання Кокандського ханства до Рос. імперії (1876). Висота — від 5539 м на Зх. (найвища точка — г. Алай) до 5051 м у центр. частині (г. Ско-

белева) і 4701 м на Сх. (г. Сьогьот). Довж. А. х. — 400 км. Майже весь А. х., особливо на Зх., вкритий вічним снігом і льодовиками (заг. пл. зледеніння — 568 км²). У сх. частині існує зручний для транспорту перевал Талдик (3588 м), що сполучає Киргизстан із Таджикистаном. Ін. перевали надто високі й важкопрохідні. А. х. утворений товщами піщано-глинистих порід (мезозой-кайнозойські відклади) і кристаліч. сланців. Для А. х. притаманний високогір. рельєф із альп. формами в гребеневій частині. Пн. схили пологі й переходять у позовжні долини, пд. — круто обриваються до Алайської долини. У передгір'ях (до висоти 1500 м) поширена напівпустельна та степова (ковильно-типчакова) рослинність, вище (1500–2000 м) — лугово-степова, а також ліси з арчі, горіхів, абрикосів, які змінюють (вище 3000 м) альп. луки.

Літ.: Максимов Л. А., Фоменко Д. Е., Сипачёв Г. Ф. Горные путешествия по Высокому Алаю. Москва, 1980; Поспелов Е. М. Географические названия мира. 2-е изд. Москва, 2002; Троицкий В. И. Тянь-шань — область сопряжения палеозойских коллизионных складчатых систем Азиатского палеоокеана и океана Палеотетис // Вестн. Рос. ун-та дружбы народов. 2016. № 1.

А. С. Івченко

Алалія (від грец. ἄλαλος — німий) — відсутність або недорозвинення мовлення, спричинене органіч. ураженням мовленнєвих зон кори гол. мозку внутрішньоутробно чи в ранньому віці. А. призводить до порушення специф. механізмів мовлення у мовно-слух. чи мовно-рух. ланках, що значно ускладнює та спотворює процес засвоєння та використання мови дитиною. Це порушення мовлен. розвитку поєднує складні дефекти моторики, сприймання, специфіч. недоліки пізнавальної діяльності (мислення, пам'яті, уваги), мотивації до мовлен. комунікації та грубі дефекти операційного складу діяльності, засвоєння й використання мови в процесі сприймання та породження висловів. У клініко-педагог. класифікації порушень мовлен. розвитку А. належить до групи порушень структурно-семантич. (внутр.) оформлення вислову. У психолого-педагог. класифікації А. входить до групи порушень засобів спілкування. Залежно від глибини порушення може бути співвіднесена з заг. недорозвиненням мовлення та, зрідка, з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення (у випадках, коли дефект проявляється лише на рівні звукового боку мовлення). Виділяють А. моторну і А. сенсорну. А. моторна — це первинне недорозвинення експресивного (зовн.) мовлення. Її поділяють на моторну аферентну (кінестетичну) та моторну еферентну (кінетичну). А. моторна аферентна (кінестетична) виникає під час ураження постцентр. відділів кори гол. мозку: у нижній третині задньої частки, звини та нижній частині тім'яної частки. Її центр. симптомоутворювал. механізмом є оральна (кінестетична) *апраксія*, пропріоцептивної (кінестетичної) чуливісті. У результаті втрачається контроль за рухами органів артикуляц. апарату. Це значно ускладнює процес оволодіння правильними артикуляц. укладами та утруднює їх відтворення. А. моторна еферентна виникає у разі ураження прецентр. моторних зон кори гол. мозку, розміщених у нижніх задніх відділах лобової частки (*центр Брока*). Симптомоутворювал. механізмом цієї форми А. є кінетична (ди-

намічна) *апраксія*, що проявляється порушенням механізмів відтворення серійно організованих артикуляційних рухів. А. сенсорна — це первинне недорозвинення імпресивного (рецептивного) мовлення в дітей із достатнім рівнем сформованості тонального слуху. Вона настає внаслідок ураження гностичних полів слухової, скроневої частки кори домінантної півкулі гол. мозку. Зазвичай ураженням виявляється *центр Верніке* та ділянки кори, що прилягають до нього. У разі значного ураження патол. процес може зачепити негностичні поля в центрі та задніх ділянках скроневої частки, що забезпечують запам'ятовування та відтворення фонологічних і лексичних одиниць мови. Виділяють дві форми А. сенсорної: з переважним порушенням сенсорного рівня слухосприймання; з переважним порушенням перцептивного рівня слухосприймання.

Літ.: Гриншпун Б. М. Классификация нарушений речи. Логопедия / Под ред. Л. С. Волковой, С. Н. Шаховской. Москва, 1998; Шеремет М. К., Тарасун В. В., Конопляста С. Ю. та ін. Логопедия. 2-е вид., перероб. і доп. / За ред. М. К. Шеремет. Київ, 2010; Долганюк Е. В., Коньшева Е. А., Васильева И. И. и др. Моторная алалия: коррекционно-развивающая работа с детьми дошкольного возраста. Санкт-Петербург, 2017.

Д. І. Заболотний

Алам'ак — див. *Альмах*.

Аламб'ер, Жан Лерон'д — див. *Даламбер*.

Алан Лілльський (лат. Alanus de Insulis), Ален де Лілль (франц. Alain de Lille; між 1115 і 1120, м. Лілль, тепер регіон О-де-Франс, Франція — 07.05.1202, абатство Сіто, поближ. м. Ньюї, тепер м. Ньюї-Сен-Жорж, регіон Бургундія — Франш-Конте, Франція) — схоласт-натураліст, чернець, теолог, філософ і поет, представник середньовіч. енциклопедизму. Писав лат. мовою. Навчався у *Сен-Вікторській школі* (1148–1155; м. Париж), по закінченні якої став священником. З 1174 був послушником у монастирі Крайстчерч (Англія). З 1174 — у монастирі Сент-Марсаль у м. Ліможі (Франція), 1179–1186 — настоятель цього монастиря. Боровся з ересю *альбігойців* (катарів), у 1179 брав участь у роботі III *Латеранського собору*, що засудив катаризм. Викладав *теологію* у м. Парижі (ймовірно, у Сорбонні; бл. 1194), а згодом у м. Монпельє (бл. 1200). Наприкінці життя був послушником у монастирі Сіто, там і похований. За поглядами був близький до неоплатоніч. установок (див. *Неоплатонізм Шартрської школи*). А. Л. належить класич. визначення проповіді як відкритого та публічного наставлення про звичай та віру, що служить для просвіти людей, спосіб якої походить від розуму, а джерело — від *авторитетів*. Стверджував, що завдяки вихованню Богом і Природою досконалої людини має постати новий Золотий вік. Засобами виховання досконалої людини проголошував теологію й вільні мистецтва. Намагався створити теол. вчення як дедуктив. науку, що ґрунтується на самоочевидних принципах і будується за тією ж моделлю, що й геометрія. Осн. праці: «Плач природи» (опис філософсько-моралістич. бачення природи у прозі та віршах; бл. 1167–1169), «Розрізнення слів» (упорядкування бібл. понять за трьома рівнями смислу), «Правила священної теології» (містить 134 теол.

Алан Лілльський.
Ксилографія

максими), «Правила небесного права», «Про тлінну й нетривку природу людини», «Антиклавдіан» (алегор. поема, написана *гекзаметром*, вважається космол. енциклопедією; бл. 1181–1185), «Сума про мистецтво проповіді» (1199) з додатком 44 гомілій, «Книга про теологічні речі у речах», «Про мистецтво католицької віри», «Про католицьку віру проти еретиків», «Поема про втілення й сім мистецтв», «Книга про покаєння», «Проти альбігойців, вальденсів, юдеїв та сарацин». Праці А. Л. опубліковано 1653 в м. Антверпені. Ідеї алегорично-моральної поеми «Антиклавдіан» А. Л. відлинули на творчість Данте («Чистилище») і Дж. Мільтона («Втрачений рай»).

Пр.: Anticlaudianus. Texte critique avec une introduction et des tables publié par R. Bossuat. Paris, 1955; Opera omnia. Textes inédites. Paris, 1985; Французький переклад. — Textes inédits. Avec une introduction sur sa vie et ses œuvres par Marie-Thérèse d'Alverny. Paris, 1965; Règles de théologie; Sermon sur la sphère intelligible / Trad. F. Hudry. Paris, 1995; Lettres familières (1167–1170) / Trad. F. Hudry. Paris, 2003; La plainte de la nature. De planctu naturae. Paris, 2013; Російський переклад. — О брeннoм и нeпрoчнoм eстeствe чeлoвeкa / Пер. с лат. Ф. А. Петровского // Памятники средневековой латинской литературы X–XII вв. Москва, 1972; Плач природи / Пер. с лат. М. Л. Гаспарова // Памятники средневековой латинской литературы X–XII вв. Москва, 1972.

Лит.: Гаспаров М. Л. Алан Лилльський // Памятники средневековой латинской литературы 10–12 вв. Москва, 1972; Roussel H., Suard F. Alain de Lille, Gautier de Châtillon, Jakemart Gielée et leur temps. Villeneuve-d'Ascq, 1980; Libera A. de Alain de Lille ou Alanus ab Insulis // Dictionnaire des philosophes : in 2 vol. Paris, 1993. Vol. 1; Théologiens et mystiques au Moyen Âge. La Poétique du Dieu. V^e–XVe siècle. Paris, 1997; Eismann Ch. Alain de Lille // Dictionnaire du Moyen Âge. Paris, 2002; Шишков А. М. Средневековая интеллектуальная культура. Москва, 2003; Alain de Lille // Patar B. Dictionnaire des philosophes médiévaux. Montreal, 2006.

О. В. Сарапін

Аландська криза — політ. криза 1917–1921 у Фінляндії з питання держ. належності та статусу *Аландських островів*. Причина кризи мала іст. підґрунтя. До російсько-шведської війни 1808–1809 Аланд, о-ви належали *Швеції*. Результатом поразки останньої стало приєднання Фінляндії включно з Аланд, о-вами до *Російської імперії* й поширення там фін. мови та культури, що раніше перебувала у дискримінов. (порівняно з північною швед. мовою й культурою) становищі. Швед. нац. меншина у Фінляндії, яка вважала себе частиною єдиного скандинав. простору, прагнула зберегти свої позиції привілеїв. групи, а також демілітаризов. статус островів відповідно до Аланд. конвенції 1856 (див. *Аландські конвенції*). На поч. *Першої світової війни* Рос. імперія порушила її, спорудивши на островах військ.-мор. базу. Після здобуття Фінляндією незалежності 1917 протистояння між швед. громадою Аланд, о-вів (понад 90% всього їх нас.) і фін. урядом різко загострилося. Переважна більшість мешканців регіону схвалили і подали швед. королю колективну петицію про включення островів до складу Швеції. Фінляндія, не бажаючи втрачати стратегічно важливу тер., запропонувала жителям Аландів розширення самоуправління. Пропозицію було відхилено. Мешканці островів звернулися до *Ліги Націй* з клопотанням про включення островів до складу

Швеції. У 1920 аланд. парламент надіслав представників до швед. уряду з проханням нагадати про своє бажання приєднатися до Швеції. Проте, швед. уряд зайняв вичікувальну нейтральну позицію, прагнучи зберегти якомога кращі відносини з сусідами. 20.10.1921 Рада Ліги Націй ухвалила остат. рішення щодо Аланд, о-вів, закріплене відповід. документом. Нова Аланд. конвенція забезпечувала суверенітет Фінляндії над островами з умовою гарантування мешканцям права на збереження швед. мови, культури, традицій. Фінляндія та Швеція підписали договір про дотримання гарантій шир. автономії й визнання нейтралітету Аланд, о-вів. Населення островів підтримали й визнали таке рішення. 1921 відбулися перші вибори до Лагтингу (законодав. зборів або парламенту Аланд, о-вів). 10.07.1922 першим прем'єр-міністром Аландів став К. Бьоркман. У світ. політиці розв'язання А. к. вважається ідеал. зразком мирного вирішення нац.-тер. проблеми.

Лит.: История дипломатии : в 6 т. / Под ред. А. А. Громыко, И. Н. Земскова, В. А. Зорина и др. Москва, 1963. Т. 2; Москва, 1965. Т. 3; Zetterberg S. Die Liga der Fremdvölker Russlands. Helsinki, 1978; Кузьмін О. С. Нова історія країн Західної Європи та Північної Америки. Житомир, 2011; Åkermark S., Heinikoski S., Kleemola-Juntunen P. Demilitarization and International Law in Context: The Åland Islands. Routledge, 2018.

С. С. Троян

Аландські конвенції — угоди 1856 і 1921 щодо статусу *Аландських островів*. Першу укладено 30.03.1856 у м. Парижі (Франція) між Великою Британією, Францією та Росією як додаток до *Паризького договору*, що завершив *Кримську війну* 1853–1856. Проголошувала демілітаризацію Аланд, о-вів, забороняючи Росії споруджувати там воен. або мор. об'єкти та відновлювати побудовану 1809 фортецю Бомарсунд (зруйнована 1854). Другу конвенцію підписали 20.10.1921 у м. Женеви (Швейцарія) Велика Британія, Німеччина, Данія, Естонія, Італія, Латвія, Польща, Фінляндія, Франція, Швеція. Вона стала результатом розв'язання *Лігою Націй* суперечки між Фінляндією та Швецією щодо держ. належності та статусу Аланд, о-вів. Конвенція забезпечувала суверенітет Фінляндії над островами, водночас гарантуючи жителям островів збереження швед. мови, культури й традицій. Як додаток Фінляндія та Швеція уклали договір про дотримання гарантій шир. автономії й одночасне визнання нейтралітету Аланд, о-вів. Відповідно до цієї конвенції Аланд, о-ви ставали повністю демілітаризованою зоною, а їхнє нас. не підлягало призову на військ. службу.

Лит.: История дипломатии : в 6 т. / Под ред. А. А. Громыко, И. Н. Земскова, В. А. Зорина и др. Москва, 1963. Т. 2; Москва, 1965. Т. 3; Zetterberg S. Die Liga der Fremdvölker Russlands. Helsinki, 1978; Кузьмін О. С. Нова історія країн Західної Європи та Північної Америки. Житомир, 2011; Åkermark S., Heinikoski S., Kleemola-Juntunen P. Demilitarization and International Law in Context: The Åland Islands. Routledge, 2018.

С. С. Троян

Аландські острови (Аланди; швед. Landskapet Åland, фін. Ahvenanmaa) — 1) *Архипелаг* у *Балтійському морі* на вході в *Ботнічну затоку*. А. о. відокремлені від материк. Фінляндії (пров. Варсінайс-Суомі) *Архипелаговим морем* (на Сх.), від

Швеції (лени Стокгольм і Уппсала) прот. Сьодра-Кваркен (на Зх.), у протоці лежить о. Меркет (пл. — бл. 0,03 км²), де пролягає сухопут. ділянка кордону між Швецією та Фінляндією. Протяжність архіпелагу з Пн. на Пд. — 130 км, його заг. пл. — 13 324 км² (89 % з яких — вод. поверхня), заг. пл. островів — 1 552 км² (з них бл. 27 км² зайнято річками й озерами). Архіпелаг складається з 6 757 островів і *шхер* (із них 60 заселено), що є найбільшим скупченням островів на Землі. Найбільший з островів — Аланд (пл. — 685 км²). Найвища точка архіпелагу — пагорб Оррдаль-склінт (132 м) на Пн. Сх. о. Аланд (комуна Сальтвік). Клімат помірний, прохолодний (один із найсоняш. регіонів поміж пн. країн), з довгою та м'якою осінню. Навесні повітря прогривається істотно довше, ніж на континенті. Льодостав звичай відбувається в сер. січня, сходить лід у 2-й пол. квітня або на поч. травня. Серед. т-ра січня становить -4 °С, липня — +15 °С; кількість опадів — 550 мм/рік. На островах зростають сосна звичайна, ялина звичайна, береза бородавчаста, осика звичайна, вільха чорна, ясен звичайний, дуб звичайний, липа серцеподібна, клен гостролистий, в'яз шорсткий, яблуня лісова, терен, ліщина звичайна, калина червона, горобина звичайна, глід різних видів, тис ягідний (негній-дерево), яловець звичайний, а також деякі ін. дерева й чагарники. Соснові й широколистяні (переважно ясеневі) ліси рясніють горіхами, ягодами — суницею, чорницею, брусницею, а також грибами, з яких місцеві жителі особливо цінують лисички. В озерах і морі поширені щука, сьомга, таймень. Райдужну форель розво-

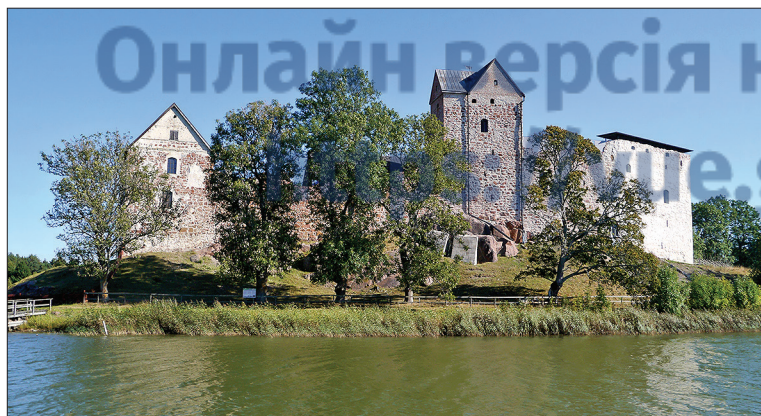
Прапор Аландських островів

Герб Аландських островів

Аландські острови.
Лагтинг

Аландські острови.
Середньовічний замок
Кастельгольм

дять штучно в невеличких озерах. У лісах проживає значна популяція лосів, а також птахів, для гніздування яких створено кілька *резерватів*.

Лит.: Поспелов Е. М. Географические названия мира. 2-е изд. Москва, 2002; Кривцов Н. В. Финляндия. Страна тысячи озер. Москва, 2015.

А. С. Івченко

2) Автономія в складі Фінляндії, розташ. на одноймен. архіпелазі. насел. фін. шведами. Столиця — м. Марієгамн. Автономія поділяється на 16 комун: Бранде, Вордью, Еккерью, Ета, Йомала, Кумлінге, Лемланд, Лумпарланд, Марієгамн, Сальтвік, Соттунга, Сунд, Фегле, Фінстрем, Хаммарланд, Чекар). А. о. мають свій прапор: на синьому тлі зображений шир. скандинав. хрест жовтого кольору, в сер. якого — хрест червоного кольору. Прапор затверджено 1954. Герб А. о. — золотий олень на синьому тлі, над ним угорі — графська корона. Єдина офіц. мова — шведська. Прошова одиниця — *євро*.

СТАТУС І УСТРІЙ. А. о. мають особл. демілітариз. та нейтральний статус, визначений *Аландськими конвенціями*. Законодав. орган — Лагтинг. Складається з 30 депутатів, обраних на 4 роки на основі пропорц. представництва. До компетенції Лагтингу входять питання розвитку економіки, формування бюджету, комунальне управління, освіта та культура, соц. захист, охорона здоров'я, транспорт, поліція, пошта, телеграф, радіо й телебачення. У цих сферах А. о. виступають практично як незалежна д-ва, на ін. поширюється законодавство Фінляндії (зовн. політика, митна система, грош. обіг тощо). Ухвалені Лагтингом закони затверджує президент Фінляндії, який має право вето на використує його, якщо певний закон виходить за межі повноважень Аланд. парламенту або загрожує безпеці країни. Лагтинг призначає уряд А. о. у складі 5–7 міністрів на чолі з прем'єр-міністром. У парламенті Фінляндії А. о. мають одного представника. Уряд Фінляндії за згодою спікера Аланд. парламенту призначає губернатора, який є другою після спікера особою на островах. Існує спільний орган — Аланд. делегація, головним призначенням якої є запобігання можливим конфліктам між центр. владою та островами. До складу Аланд. делегації входять по два представники від д-ви та від А. о., очолює губернатор. Мешканці А. о. мають статус «внутр. громадянства», який дає право висувати свою кандидатуру та брати участь у місцевих і регіон. виборах; володіти нерухомістю; займатися підприємн. діяльністю; обіймати певні посади. Цей статус набувається від народження (якщо один із батьків його має) або за клопотанням особи (за умов наявності громадянства Фінляндії, проживання на тер. автономії не менше 5 р. та володіння швед. мовою). Відсутність «внутрішнього громадянства» не може бути перешкодою для проживання на островах. Демілітаризов. статус означає, що на тер. А. о. заборонено: розміщення військ. баз; перебування збройн. сил і кораблів будь-яких країн; буд-во військ. споруд; ввезення зброї. На мешканців А. о. не поширюється загальнонац. обов'язок служити в Збройних силах Фінляндії (замість цього вони проходять цивільну службу в соц. службах автономії). А. о. — нейтральна тер., тому у випадку збройних конфліктів вони не можуть бути місцем бойових дій. Від 1970 А. о. мають представництво в *Північній Раді*, з 1995 — у складі місії Фінляндії в

Європейському Союзу (ЄС). Договір про вступ Фінляндії до ЄС (Протокол 2) визначає спец. статус А. о.

НАСЕЛЕННЯ. Заг. кількість нас. — 29214 осіб (2016, оцінка), густота — 18 осіб/км². Склад нас. (2016, оцінка) за етніч. групами: шведи (91,2%), фіни (5%), інші (3,8%); за реліг. групами: більшість лютерани (див. *Лютеранство*). Єдине місто на островах — Марієгамн (11565 осіб, 2016, оцінка), засн. росіянами (1861) й назване на честь імператриці Марії Олександрівни (1824–1880), дружини рос. імп. *Олександра II*. **ГОСПОДАРСТВО.** Економіка регіону базується на вир-ві та переробці продукції рослинництва (цукр, буряк, картопля, пшениця, ячмінь, овес, цибуля), мол. тваринництва, рибальства; на туризмі, целюлозно-папер. пром-сті, послугах торгівлі й транспортування товарів. На островах працює бл. 2 600 компаній, 700 з яких належать до с.-г. сектору. Близько 90% підприємств налічує менше 10 працівників. Безробіття найнижче в Європі, становить бл. 2%. У м. Марієгамні є аеропорт. 2005 створено місц. авіакомпанію. Діє поромне сполучення між островами, а також із Фінляндією та Швецією. На островах — автобусні маршрути, велосипед. доріжки. Залізничі немає.

КУЛЬТУРА, СПОРТ. На островах збереглися середньовічні замки, фортеці та церкви. Типова сіл. архітектура А. о. 18–19 ст. представлена в музеї просто неба «Ян Карлсгорден» (засн. 1930). У культ. житті значну роль відіграють Пн. Аланд. ін-т, створений за підтримки Пн. Ради, та Ін-т музики А. о. На островах 49 спорт. комплексів (2016), є футбол. команди та клуб із регбі, мешканці займаються гандболом, хокеєм, волейболом, плаванням та ін. видами спорту.

Лит.: Ішуніна Н. Етнічні процеси у сучасній Фінляндії. Українці на фінляндських теренах // Етнічна іст. народів Європи. 2001. Вип. 9; Беліцер Н. Фінляндія: досвід територіальної автономії Аландських островів і національно-культурна автономія корінного народу Саамі // Сучасність. 2002. № 7–8; Лунден Т. Конфлікти по вопросам границ в Северной Европе // Северная Европа: проблемы истории / Отв. ред. А. Комаров, О. Чернышева. Москва, 2011. Мейнандер Х. История Финляндии: линии, структуры, переломные моменты / Пер. со швед. З. Линден. 2-е изд., испр. и доп. Москва, 2016.

Ала́ни — іраномовна спільнота, яка мешкала у степах Євразії в добу Пізньої *Античності* та Середньовіччя. Термін «А.» почали вживати давні греки та римляни. Пізніше він зустрічається у візант. і західноєвроп. авторів. Тюркомов. автори та (під їхнім впливом) представники ін. мусульман. народів, у Середньовіччі на позначення А. користувалися назвою «аси». У давньорус. літописах вживалася форма «яси», яка, ймовірно, є видозміною тюрк. «аси». Тюрк. вплив також відчувається в монгол. назві А. («асут»). Ймовірно, предки тюрків близько контактували лише з тією частиною А., яка називала себе «ас». Походження цього етноніма невідоме. Натомість, ендоетнонім «А.» найімовірніше походить від самоназви давніх іранців — «аріани» («агу-ана»). Походження носіїв цього етноніму є дискусійним. На думку сучас. дослідників, ранніх А. не можна розглядати як одне з племен *сарматів* або *скіфів*. У 1 ст. н. е. А. несподівано з'являються в різних місцях сх. частини Євраз. степу, а у 3 ст. етнонім «А.» повністю витісняє колишні назви

іраномов. кочівників «сармати» або «аорси». *Амміан Марцелін* стверджував, що А. — узагальнювальна назва для низки іраномов. кочових

Алани. Джанаєв Азанбек.
Алани в поході, 1947

племен, які мали багато спільних рис у способі життя та традиціях. Не виключено, що первісні носії етноніму «А.» мали центральноаз. походження. Мова А. належала до пн.-сх. підгрупи іран. групи індоевроп. мовної сім'ї (див. *Іранські мови; Індоевропейські мови*). Питання про атрибуцію алан. писемних пам'яток є дискусійним, однак більшість дослідників погоджуються, що Зеленчукський напис 10–12 ст. на Пн. Кавказі виконано алан. мовою за допомогою грец. графіки. Відомі також глосарії, що містять окр. слова з мови середньовічних А.

В епоху *Великого переселення народів* А. вплинули на етнополіт. розвиток народів не лише Євраз. степу, а й Зх. та Центр. Європи, Пн. Африки; за часів Середньовіччя — взяли участь у формуванні *Хозарського каганату* та *Монгольської імперії*. Від сер. 10 ст. до кінця 12 ст. на Пн. Кавказі існувало держ. утворення Аланія. З початку 10 ст. більшість А. сповідували *християнство*. Окр. дослідники припускають, що деякі групи А. прийняли *юдаїзм* та *іслам*. А. півдня Сх. Європи та Пн. Кавказу у Ранньому Середньовіччі перейшли від кочового скотарства до землеробства. На пд. Сх. Європи А. зникли у 15 ст., хоча на Пн. Кавказі носіїв цього етноніма згадували ще на поч. 19 ст. Нащадками аланів на Кавказі можна вважати іраномов. осетинів, тюркомов. карачаєво-балкарців та ін. етнічні групи регіону.

Лит.: Bachrach B. A History of the Alans in the West, from Their First Appearance in the Sources of Classical Antiquity through the Early Middle Ages. Minneapolis, 1973; Яценко С. Аланская проблема и центральноазиатские элементы в культуре кочевников Сарматии рубежа I–II вв. // Петербург. археол. вестн. 1993. № 3; Алемань А. Аланы в древних и средневековых письменных источниках. Москва, 2003; Бубенок О. Аланы-асы в Золотой Орде (XIII–XV вв.). Киев, 2004; Бубенок О. Від Аттилі до Чингіз-хана. Алани і тюркомовні номади Євразії. Біла Церква, 2012; Alemann A. Alans in Khazaria and Khazars in Alania: On the Nature and Role of North Iranian Elements in the Khazar Empire // NARTAMONG.E. The Journal of Alano-Ossetic Studies: Epic, Mythology & Language. Paris; Vladikavkaz, 2017. Vol. 12. № 1–2.

О. Б. Бубенок

Алані́н — аліфатична амінокислота складу C₃H₇NO₂. Існує у формі α- та β-амінопропанових

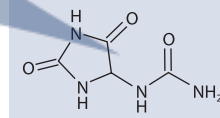
кислот. α -Аланін утворює два *енантиомери* — L і D. А. уперше 1850 синтезував А. Штреккер (1822–1871; Німеччина). У 1875 П. Шютценбергер (1829–1897; Франція) виокремив його *дипептид* із *гліцином* із продуктів автоклав. *гідролізу шовку* під дією баритової води — насиченого вод. розчину барій гідроксиду $\text{Ba}(\text{OH})_2$. У 1888 Т. Вейл (Австрія) виокремив А. з продуктів кислот. гідролізу шовку. На поч. 1900-х Е. Г. Фішер добув L-A. з шовку й установив його структуру й конфігурацію методом перетворення на молочну к-ту. L- α -A. — безбарв. кристал. речовина. $t_{\text{пл}}$ — 297 °C з розкладанням, т-ра сублімації 250 °C, питоме обертання $[\alpha]_D^{25}$ становить +1,8° (вода, $c = 2$), +14,6° (5н.HCl, $c = 2$), +33,0° (оцтова к-та, $c = 2$). Розчинний у воді: 166,5 г/л (25 °C) та 671,7 г/л (100 °C). Погано розчинний у *спирті етиловому* (етанолі), *ацетоні*. Нерозчинний у *ефірі діетиловому* (діетиловому етері). pK_a по карбоксильній групі COOH і аміногрупі NH_2 становлять, відповідно, 2,34 і 9,69, $pI = 6,9$. β -A. — безбарв. кристал. речовина. $t_{\text{пл}}$ — 199–200 °C (з розкладанням). Питоме обертання $[\alpha]_D^{25}$ становить +14,2° (6н.HCl, $c = 10$). Розчинний у воді: 545 г/л (25 °C), погано розчинний в етанолі, ацетоні. Нерозчинний у діетиловому етері. pK_a по карбоксильній групі COOH і аміногрупі NH_2 становлять, відповідно, 3,6 і 10,19, $pI = 6,01$. Без смаку й запаху. А. вступає в реакції по карбоксильній групі (з основами утворює солі, зі *спиртами* за участі кислот. каталізатора — *естери* та ін.) та по аміногрупі (з сильними к-ми утворює солі, з ацилювальними агентами — ацильні похідні, з алкілювальними — N-алкільні похідні тощо). Із солями важких метал. елементів α -A. утворює комплекс. сполуки. У природі може зустрічатися 2 *енантиомери* α -A.: L-A. — широко поширений, заміна амінокислота та D-A. — знайдений тільки в деяких орг-мах або в продуктах їх життєдіяльності. А. в орг-мах перебуває у вільному стані або входить до складу білків та ін. біол. актив. речовин, напр., пантотенової к-ти (вітаміну B5). Залишок α -A. є складником багатьох білків, міститься у вільному стані в плазмі крові. Залишок β -A. входить до складу низки біол. актив. сполук. Він не трапляється в складі білків, однак є продуктом проміж. обміну амінокислот. L- і D-форми аланіну є складниками муреїну (вуглеводо-білк. комплексу) — буд. матеріалу бактер. клітин. стінок. У пром-сті А. добувають мікробіол. методом, який ґрунтується на використанні орг-мів роду *Corinebacterium*, *Brevibacterium* та ін. Сировиною є *нафта*, *крохмаль*, *глюкоза*, а джерело *Нітрогену* — солі *амонію* або *карбамід*. β -A. добувають з D, L-аланіну за допомогою мікроорганізмів роду *Penicillium*, *Aspergillus* та ін. У процесі, відомому як аланіновий цикл, L-A. залучено до вуглевод. обміну за зниження надходження глюкози до орг-му. Він також переносить Нітроген з перифер. тканин до печінки з метою виведення його з орг-му. β -Аланін застосовують для приготування буфер. розчинів, синтезу пантотенової кислоти й аналогів біологічно актив. *пептидів*. А. використовують у медицині, спорт. харчуванні тощо.

Лит.: Справочник химика : в 6 т. Москва, 1964. Т. 2; Гринштейн Д., Виниц М. Химия аминокислот и пептидов. Москва, 1965; Якубе Х.-Д., Ешкайт Х. Аминокислоты, белки, пептиды. Москва, 1985; Химическая энциклопедия : в 6 т. Москва, 1988. Т. 1; Фармацевтична хімія / За

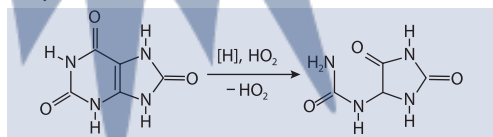
ред. П. Безуглого. Вінниця, 2008; Kelly V. G., Leveritt M. D., Brennan C. T. et al. Prevalence, Knowledge and Attitudes Relating to β -alanine Use among Professional Footballers // Journal of Science and Medicine in Sport. Saunders B., Elliott-Sale K., Artioli G. et al. β -alanine Supplementation to Improve Exercise Capacity and Performance: a Systematic Review and Meta-Analysis // British Journal of Sports Medicine. 2017. № 51 (8).

О. В. Головенченко

Алантаїн — $\text{C}_4\text{H}_6\text{O}_3\text{N}_4$ (діуреїд гліоксил. к-ти), низькомолекуляр. гетероцикл. сполука. Назва за номенклатурою IUPAC — 2,5-(діоксоімідазолідин-4-іл) сечовина. Синоніми: гліоксилдіуреїд; 5-уреїдогідантоїн. Віднос. мол. маса — 158,12. Безбарв. кристали без смаку й запаху, слаблорозчин. в холод. воді та *спирті етиловому* (етанолі), добре — у гарячих, не розчиняється в *ефірі діетиловому* (діетил. етері), *хлороформі* (трихлорометані). $t_{\text{пл}}$ (розкладається) — 238–240 °C. У ссавців (за винятком людини і вищих приматів) є осн. продуктом *метаболізму* пуринів із сечової к-ти, який каталізує *уратоксидаза*. А. трапляється в насінні й коренях деяких рослин (напр., у коренях живокосту лікар. (*Symphytum officinale*) уміст може досягати 4,72 %). Також А. є в сечі дріб. тварин і рогатої худоби, у біол. рідини деяких видів молюсків (*Helix aspersa* Muller) і комах. Розроблено спосіб добування А. з клітин. культури рослини *Mertensia maritima* (L.) SFGay. А. уперше виділено 1800 італ. натуралістом і лікарем М. Ф. Буніва (1761–1834) та франц. хіміком Л. Н. Вокленом, який уважав, що А. є складником навколоплід. вод. 1821 франц. хімік Ж. Л. Лассень (1800–1859) виявив його в рідині *алантоїсу* птахів і назвав алантаїн. к-тою. 1837 нім. хіміки Ф. Велер та Ю. Лібіх (1803–1873) синтезували цю речовину з сечової к-ти й переіменували на А. Структур. ф-лу А. (рис. 1) уперше встановлено 1964 на основі *рентгенівського структурного аналізу* за методом Вейсенберга. А. добувають переважно синтезом. Відомо кілька методів його синтезу, зокрема окиснення сечової к-ти калій перманганатом або плумбум (IV) оксидом у нейтр. розчинах (рис. 2). А. також добувають конденсацією гліоксалевої к-ти та її

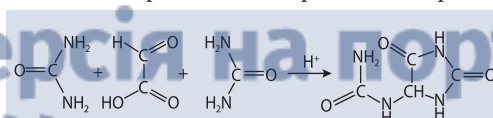

Алантаїн. Рис. 1. Структурна формула

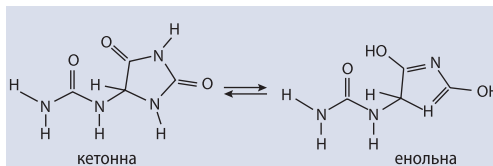
Алантаїн. Рис. 2. Синтез окисненням сечової кислоти калій перманганатом або плумбум (IV) оксидом

похідних і сечовини за участі каталізаторів — сильних к-т (рис. 3). У вод. розчині А. є рівно-

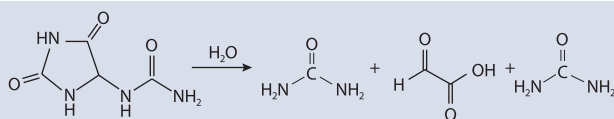

Алантаїн. Рис. 3. Синтез конденсацією гліоксалевої кислоти та її похідних і сечовини за участі каталізаторів — сильних кислот

важною сумішшю двох таутомерних форм (див. *Таутомерія*) — кетонної та енольної (рис. 4). У сухому повітрі А. стійкий, а внаслідок тривал.

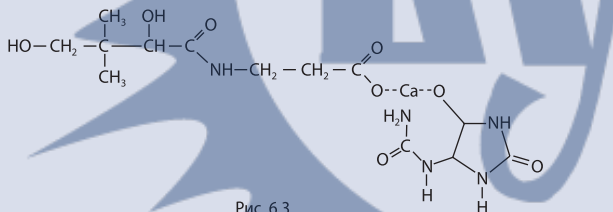
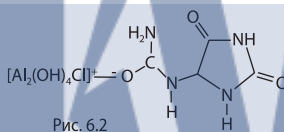
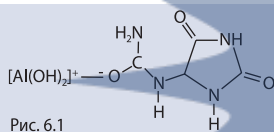
Алантаїн. Рис. 4. Таутомерні форми

Алантаїн. Рис. 5. Гідроліз

кп'ятіння у воді чи розчині лугу зазнає гідролізу (рис. 5). А. забезпечує життєздатність ембріонів ссавців, а його дефіцит призводить до багатьох порушень ембріогенезу та патол. вагітностей у тварин. А. виявлено в невел. кількостях в навколоплід. водах людини. Підвищ. концентрації А. в орг-мі людини виявлено за різ. станів, супроводжуваних розвитком окиснювального стресу — фіз. навантаженнях, ревматоїд. артриті, інфаркті міокарда, Дауна синдромі. Дослідження з окиснювального стресу на поч.1990-х показали, що можливе не тільки фермент. утворення А., а й унаслідок атаки молекул О₂-ти вільними радикалами Оксигену (кисню). В А. виявлено низку цін. фармак. властивостей (антисепт., в'яжучу, протизап.). Тому його використовують як добавку в зуб. пастах, засобах гігієни рот. порожнини, шампунях, помадах, різних космет. лосьйонах, кремах і фармацевтичних продуктах.

Алантаїн. Рис. 6. Структурні формули деяких похідних

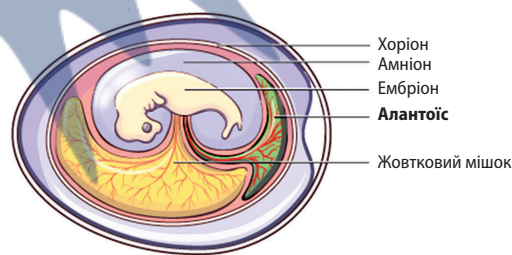
На основі А. синтезовано його похідні: дигідроксисалюмінат (рис. 6.1), амінобензоатну сіль, хлоротетрагідроксиалюмінат (рис. 6.2), пантотенат (рис. 6.3), аскорбат, алантаїн. сіль вітаміну В₁₂, алантаїн біотин, які використовують у складі космет. і фармацевт. продуктів.

Лит.: Buniva et Vauquelin. Sur l'eau de l'amnios de femme et de vache (On the amniotic fluid of women and cows) // Annales de chimie. 1800. Vol. 33; Lassaingne. Nouvelles recherches sur la composition les eaux de l'allantoïde et de l'amnios de la vache (New Investigations into the Composition of the Allantoic and Amniotic Fluids of the Cow) // Annales de chimie et de physique. 2nd ser. 1821. Vol. 17; Liebig F., Wöhler J. Ueber die Natur der Harnsäure (On the nature of uric acid) // Annalen der Physik und Chemie. 1837. Vol. 41 (8); Uyeno D. The Physical Properties and Chemical Composition of Human Amniotic Fluid // American Journal of Physiology. 1917. Vol. 37. № 1; Mootz D. The Crystal Structure of DL-allantoin // Acta Crystallographica ogr. 1965. Vol. 19 (5); Dennis R., Dezelak C., Grime J. Studies on Symphytum species — HPLC Determination of Allantoin // Acta Pharmaceutica Hungarica. 1987. Vol. 57; Araújo L. U., Mosqueira V. C., Carneiro C. M. et al. Profile of Wound Healing Process Induced by Allantoin // Acta Cirúrgica Brasileira 2012. Vol. 25 (5).

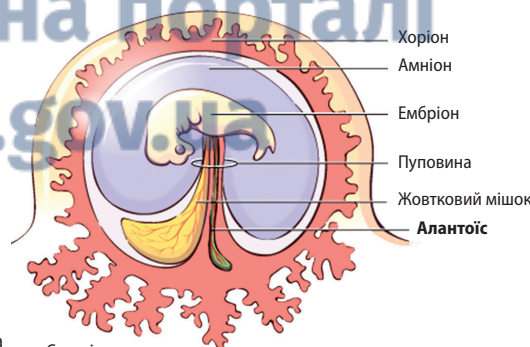
Л. В. Кобріна

Алантаїн (від грец. ἄλλαντοειδής — ковбасоподібний) — зародковий сечовий міхур хребетних, сечова перетинка, одна із зародкових оболонок в

амніот. Характерний для вищ. хребетних (рептилій, птахів і ссавців), які завдяки А. дістали назву Allantoidea. Виконує функції ембріон. органів дихання, виділення й живлення. Утворюється як мішкоподіб. виріст задньої кишки зародка. У плазунів і птахів А. з'являється дуже рано (напр., на третій день розвитку кур. яйця) у вигляді невел. пухирця на перед. стінці кінцевої кишки й швидко перетворюється на сліпий мішок, який, розростаючись, оточує ембріон разом із жовтковим мішком та амніоном і вистилає зсередини серозну оболонку, що прилягає до шкаралупи і підшкаралупової оболонки яйця. У стінці А. розвивається потужна мережа кровонос. судин. Вона слугує для газообміну як безпосередньо через стінку шкаралупи, так і через перетинку, яка відокремлює повітряну камеру яйця. Крім того, А. птахів і рептилій є резервуаром для сечі, що до кінця ембріон. періоду згущується й поступово зникає. На момент вилуплювання з яйця А. атрофується, а в порожнині мішка залишається тільки осад солей. У ссавців, у зв'язку з переходом до внутрішньоутроб. розвитку, функції і розмір А. змінилися. Разом із ближньою частиною серозної оболонки А. бере участь в утворенні плаценти й пупкового канатика, через який проходять кровонос. судини, що з'єднують зародок із плацентою. А. ссавців сприяє не тільки диханню й виділенню, а й живленню ембріона. У людини А. розвивається на третьому тижні ембріогенезу майже відразу після утворення задньої кишки ембріона. Він виникає у вигляді впинання в її стінці. По ходу А., від зародка через амніотичну ніжку до ворсинок хоріона, проростають кровонос. (пуповинні) судини, що з'єднують зародок із хоріоном. Далі разом із жовтковим мішком А. формує пупковий канатик. Кровоносні судини ніжки А. (дві артерії та одна вена), з'єднуючись із судинами хоріона, утворюють судини пупкового канатика, що сполучають плаценту з плодом. Трубочастий

Плазуни та птахи

Ссавці

Алантаїн. Зародок та зародкові оболонки аміот

просвіт А. людини лишається тільки поблизу місця відходження від кінцевої кишки. Цей відділ А. зберігає свою порожнину й утворює веретеноподібне розширення, з якого згодом розвивається сеч. міхур. Від вершини порожнини А. відходить вузький прохід — урахус (сеч. прохід), який, починаючи з п'ятого місяця внутрішньотробного життя, поступово заростає, перетворюючись до моменту нар. на серединну пупкового зв'язку. Після нар. у ссавців позазародкова частина А. відпадає — лишається тільки розташована всередині черевних покривів невел. частина, з якої утворюється сеч. міхур.

Лит.: Downs K. M. The Murine Allantois // Current Topics in Developmental Biology. 1998. Vol. 39; Anatomie. Makroskopische Anatomie, Histologie, Embryologie, Zellbiologie : in 2 bd. München, 2008. Bd. 1; Bartel H. Embriologia. 4 wyd. Warszawa, 2010; Головінська Л. К., Головацький А. С., Попович Ф. А. Топографоанатомічні особливості розвитку сечової протоки у ранньому пренатальному періоді онтогенезу людини // Наук. вісник Ужгор. ун-ту. Сер.: Медицина. 2013. Вип. 3 (48); Патоморфологія та гістологія / За ред. Д. Д. Зербіно, М. М. Баргія, Я. Я. Боднара та ін. Вінниця, 2016.

Я. О. Межжеріна

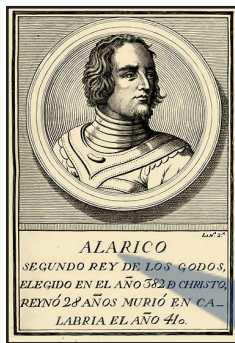
Аларіх I (лат. Alaricus; бл. 370–410) — держ. діяч, вождь (з поч. 390-х) і король (395–410) вестготів. Уперше згадується в іст. джерелах (391) як «герцог» (полководець) вестготів на Балканах, однак точна дата початку правління невідома. На службі Зх. Рим. імперії (див. у ст. *Римська імперія*) від 394, командував загоном вестготів у складі рим. армії на боротьбу з узурпатором (самопроголошеним імператором Рим. імперії) Євгенієм. Після смерті Феодосія I 395 А. очолив похід вестготів на Константинополь. Його війська пройшли через Македонію у Грецію, грабуючи міста на своєму шляху. Вестоти розграбували м. Афіни, спалили м. Коринф, спустошили весь п-ів Пелопоннес та закріпилися в Епірі. У цей же час вестготи проголосили А. королем (у готських джерелах вживався термін «Alareiks» — «могутній король»). Імператор Сх. Рим. імперії Аркадій тимчасово заспокоїв вестготів, призначивши А. намісником Іллірії. Наприк. 401 вестготи вторглися в Італію. Це було перше вторгнення на Апеннінський півострів від часів походу кимерів і тевтонів наприк. 2 ст. до н. е. А. зміг захопити кілька міст. 402 А. повернувся в Епір. 408 рим. головнокомандувач Стіліхон мав намір відправити А. до Галлії проти узурпатора Константина. Однак того ж року Стіліхона було усунуто з посади й страчено. У Римі перемогло угруповання, що прагнуло вирішити конфлікт військ. шляхом. А. висунув імператору Зх. Рим. імперії Гонорію вимогу виплатити вестготським військам значні суми як союзникам Риму. Після оточення м. Рима ці вимоги було прийнято. Через зволікання щодо їх виконання А. вдруге оточив м. Рим і змусив сенат визнати імператором римського префекта Приска Атала. Внаслідок беззаступних перемовин із Гонорієм А. знову взяв Рим в облогу, наслідком чого став сильний голод у місті. Уночі 24.08.410 війська А. взяли Рим. Після розграбування міста А. рушив у Пд. Італію, готуючись до захоплення Сицилії й Африки (Африканський діоцез у складі Зх. Рим. імперії). Ці плани не вдалося здійснити через загибель значної частини його флоту під час шторму. Того ж року А. помер. Згідно зі

свідченням готського історика Йордана, тіло А. разом із численними скарбами опустило на дно р. Бузент. Королем вестготів після А. став його племінник Атаульф.

Лит.: Клауде Д. История вестготов. Санкт-Петербург, 2002; Kulikowski M. Rome's Gothic Wars: From the Third Century to Alaric. Cambridge, 2006; Salisbury J. Rome's Christian Empress: Galla Placidia Rules at the Twilight of the Empire. Baltimore, 2015; Історія війн і військового мистецтва : у 3 т. / За ред. Л. Войтовича. Харків, 2017. Т. 1.

М. О. Рудь

Аларкон, Педро Антоніо де [ісп. Alarcón, Pedro Antonio de; повне прізвище та ім'я — Аларкон-і-Аріза, Педро Антоніо Хоакін Мелітон (ісп. Alarcón y Ariza, Pedro Antonio Joaquín Melitón); 10.03.1833, м. Гуадікс, пров. Гранада, Іспанія — 19.07.1891, м. Вальдемор, пров. Мадрид, Іспанія] — письменник, академік іспан. Королів. академії мови (з 1877). Один із засновників реалізму в іспан. л-рі. Нар. в дворян. родині, яка втратила статки внаслідок війни за незалежність (1808–1814). Навчався в семінарії Сан-Торкуато в м. Гуадікс, де 1847 здобув ступінь бакалавра. Того ж року відвідував лекції з права в Гранад. ун-ті, але через матеріальну скруту був змушений у січні 1848 повернутися до семінарії, де вивчав теологію. Під час навчання у семінарії почав писати оповідання та п'єси. 1853 залишив семінарію заради літ. творчості та переїхав до м. Мадрида. 1854 А. — співзасновник газ. «Еко де Оксіденте» («El Eco de Occidente») в м. Кадісі (де, зокрема, брав участь у повстанні) та «Латіго» («El Latigo») в м. Мадриді. Член політ. партії Ліберальний союз (від 1856). У 1859 вирушив як солдат-доброволець на війну до Марокко. Подорожував Італією та Францією (1860–1862). Упродовж наступних років присвятив себе політиці. 1863 засн. газ. «Політика» («La Política»). Обирався депутатом від м. Гуадікс (1864, 1865, 1871, 1872) і м. Гранади (1869). Був сенатором від м. Гранади (1876, 1877). У 1869 призначений повноваж. послом Іспанії у Швеції та Норвегії, але відмовився від посади заради депутатства в Установ. кортесах. Його підпис стоїть під прийнятою Установ. кортесами Конституцією 1869. У 1875–1881 — держ. радник. В останні роки життя відійшов від політики, займався літ. творчістю. Перша драм. п'єса «Блудний син» («El hijo prodigo»; 1857) була схвально прийнята публікою, але не театр. критиками. Оповідь про війну в Марокко лягла в основу «Щоденника свідка африканської війни» («Diario de un testigo de la guerra de África»; 1959), враження від мандрівок Європою — книгу «З Мадрида в Неаполь» («De Madrid a Nápoles»; 1861), «Альпуджарара» («La Alpujarra»; 1873), «Подорожі Іспанією» («Viajes por España»; 1883). Щоденники та дорожні нотатки А. належать до самост. літ. жанру. Визнання принесла повість «Трикутний капелюх» («El sombrero de tres picos»; 1874), присвячена життю іспан. сусп-ва поч. 19 ст. У реліг.-філософ. романі «Скандал» («El escándalo»; 1875) А. захищав традиц. цінності іспанців. Твір став одним зі зразків реаліст. роману. Серед літ. спадщини А.: романи «Дитина з кулькою» («El niño de la bola»; 1880), «Блудниця» («La prodiga»; 1883); 36. оповідань: «Маленькі національні історії» («Historietas nacionales»; 1881), «Любовні оповідання» («Cuentos amorosos»; 1881); «Неймовірні оповідання» («Narraciones inverosímiles»; 1882); 36. літ.

Аларіх I

Аларкон, Педро Антоніо де

творів «Серйозні та гумористичні вірші» («Poesias serias y humoristicas»; 1870); зб. критич. етюдів «Все, що було» («Cosas que fueron», 1871). Підсумком його діяльності стала «Історія моїх книг» (1883) — своєрідна книга-рекомендація для правильного тлумачення іншими його творів. Укр. мовою повість А. «Трикутний капелюх» переклала Ж. Конєва.

Тв.: Diario de un testigo de la guerra de África. Madrid, 1859; El clavo (causa célebre). Madrid, 1944; Obras completas : in 19 vol. Madrid, 1957; Р о с . — П е р е к л . — Повести и рассказы / Пер. с исп. Ж. Конєва. М. Ватсон. Санкт-Петербург, 1886; Треугольная шляпа / Пер. с исп. Н. Томашевского // Библиотека всемирной литературы. Литература XIX века. Москва, 1976. У к р . — П е р е к л . — Трикутний капелюх / Пер. з исп. Київ, 1983;

Лит.: Martínez Kleiser L. Don Pedro Antonio de Alarcón. Madrid, 1943; Montesinos J. F. Pedro Antonio de Alarcón, novelista romántico. Zaragoza, 1955; Плавский З. И. О «комедии характеров» Аларкона // Романо-германская филология. Сборник в честь академика В. Ф. Шишмарева. Ленинград, 1957; Pardo Canalis E. P. A. De Alarcon. Estudio y antología. Madrid, 1965; Lara Ramos A. Pedro Antonio de Alarcón. Granada, 2001; Кива Т. О. Особливості перекладу українською мовою іспанських лексичних архаїзмів (на матеріалі повісті Педро Антоніо де Аларкона «Трикутний капелюх») // Мовні і концептуальні картини світу. 2012. Вип. 41. Ч. 2.

Алармізм (франц. alarmisme, від *alarmer* — тривогити, з італ. *allarme* — до зброї) — емоц. стан особи чи групи осіб, вираж. у тривозі, схильності до паніки й поширення неперевір. чуток переважно негатив. відтінку та фаталістич. характеру. Супроводжується розгубленістю, збентеженістю перед проблемами, що, можливо, призведуть у майбутньому до катастрофи або кризових ситуацій. Поняття «А.» вживається в соц. філософії, соц. психології тощо.

Див. також. *Алармізм соціальний*

Лит.: Кикель П. В., Сороко Э. М. Краткий энциклопедический словарь философских терминов. 2-е изд. Минск, 2008.

Алармізм соціальний — сукупність ідей та уявлень, пов'язаних із песимістич. прогнозами, негатив. глобал. *сценаріями* щодо майбутнього людства чи окремої спільноти внаслідок впливу природ., техноген., соц. *катастроф*. Часто загрози, що лежать в основі А. с., перебільшені чи безпідставні. А. с. — інтегральна течія, яка почасти спирається на філос. ідеї *екзистенціалізму*, *екстремізму*, *песимізму* та *неофрейдизму*. А. с. не оформився в самостійну цілісну концепцію, не отримав достатнього теор. обґрунтування. Натомість на фоні аларміст. теорій розвивалися близькі до них теорії криз і катастроф. Поняття «А. с.» з'явилося в наук. дискурсі наприк. 1960-х — на поч. 1970-х у контексті песиміст. прогнозів у теоріях сусп. розвитку, зокрема *футурології*. А. с. притаманний доповідям *Римського клубу*. До кін. 20 ст. прогнозувалося виснаження корисних копалин, запасів прісної води, глобал. зміна клімату тощо. У період *холодної війни* і *гонки озброєнь* йшлося про загрозу «ядерної зими» після можливого застосування *ядерної зброї*. У кін. 1980–1990-х А. с., як соц.-філософ. уявлення про майбутнє людства, втратив свою гостроту й значимість. Це пов'язано з завершенням холодної війни та покращенням екол. ситуації в низці країн (Німеччині, Японії

та ін.). З 2000-х А. с. апелював до загроз глобал. потепління, а з 2010-х, крім того, до проблем забруднення світ. океану. Негатив. прогнози щодо розвитку цивілізації викладено у працях Т. Мальтуса, Ж. Б. Ламарка, А. Печчеї, Д. Медоуза, Й. Рандерса, Р. Гейлбронера, Р. Арона. К. Ціolkовський обґрунтовував необхідність виходу людства у космос через загрозу перенаселення Землі. Ці ідеї в 2010-ті впроваджує інженер та підприємець І. Маск. Виділяють два види А. с.: конструктивний (спонукає до розрахунків та прогнозів, розроблення можливих шляхів подолання наявних загроз і запровадження необхід. заходів безпеки) та афективний (провокує спонтанні, необдумані дії у відповідь на негативну ситуацію, що склалася). За характером загроз виділяють техноген., екологіч., кліматич., воен., економіч. та ін. типи. А. с. може відігравати такі функції: інформаційну (попередження про небезпеку); оціночну (визначення рівня небезпеки в умовах загрозової ситуації); мобілізаційну (заклик протидіяти загрозі); дезінтаграційну (породження в сусп-ві панічних настроїв та відчуття приреченості). До А. с. вдається «жовта преса», публікуючи сенсац. повідомлення про епідемії хвороб, кінець світу за певними календарями та ін. У політ. сфері можливе маніпулювання *алармістськими настроями*, щоб відвернути сусп. увагу від реал. проблем, дискредитувати політ. опонентів тощо.

Лит.: Murray D., Schwartz J. Alarmism is an Infectious Disease // Society. 1997. Vol. 34; Разумовский О. С. Социальный алармизм // Политгнозис. 1999. № 2; Ropeik D. How Risky Is It, Really?: Why Our Fears Don't Always Match the Facts. Columbus, 2010; Горбатюк Т. В. Опозиція трансгуманізму і алармізму: перспективи розвитку // Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер.: Теорія культури і філос. науки. 2011. № 940. Вип. 41; Політологічний енциклопедичний словник / За ред. М. П. Требіна. Харків, 2015; Медоуз Д., Рандерс Й., Медоуз Д. Межі зростання. 30 років потому. Київ, 2018.

В. Л. Бабка

Алармістський настрій — див. *Тривожність*.

Алас — 1) (якут. алаас) плоске улоговиноподібне просадне зниження рельєфу зем. поверхні переважно округло-овал. форми, що трапляється в районах розвитку багаторічно-мерзлих гір. порід. Діам. — від десятків метрів до кількох (іноді десятків) кілометрів, глибина — 1–15 м (іноді до 30 м). Утворюється під час локал. сезон. потепління клімату, внаслідок танення підзем. льодів (*термокарсту*), усадки ґрунту й гір. порід, *суфозії*, *карсту* та ін. процесів. А. — це автоном. *біотоп*, для якого характерні залишкові озера та заболочені ділянки, накопичення торфу (в найнижчій частині). Сухі ареали (у вищій частині) вкриті лучно-степ. рослинністю, зазвичай використовуються під с.-г. угіддя. А. є типовими утвореннями для рівнин. тер. Якутії й Тюмен. обл. (РФ), найпоширеніші у межах Лено-Амгінського межиріччя на Пд. Республіки Саха (Якутія). А. виконували важливу госп. роль — саме тут переважно розташовувалися поселення якутів.

Лит.: Общее мерзлотоведение. Москва, 1978; The Far North: Plant Biodiversity and Ecology of Yakutia / Ed. by E. I. Troeva, A. P. Isaev, M. M. Cherosov et al. Springer, 2010; Бовк В. М. Геологічний словник. Кіровоград, 2012.

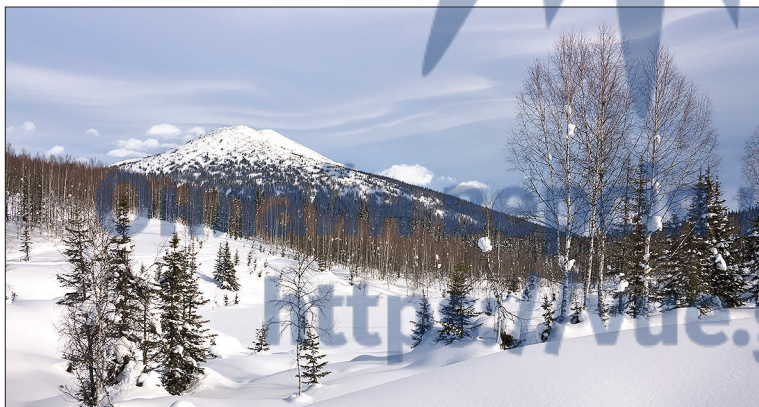
А. С. Івченко

2) У народів Азії — обряд очищення вогнем від нечистої сили. А. виконують під час святкування с. Нового року — Навруза чи Нооруза (21.03 у день весняного рівнодення). Це обов'язкове читання особл. замовляння й обкурювання приміщення димом богородичної трави. У замовляння багаторазово повторюється «Алас, алас», що можна перекласти як «Свят, свят». У давнину це слово означало священ. вогонь. У *Хакасії* такий обряд проводили при кожному молінні. Схожим було обрядовиконання в Казахстані: при зміні помешкання після зимової кочівлі, а також перед тим, як уперше вносили дитину в помешкання й укладали в колиску (найшанованіша жінка, промовляючи замовляння, обкурювала приміщення димом). Обряд називався «аластау» — очищення вогнем від нечисті, вигнання злих духів. А. також називають обряд, який виконують знахарі під час лікування хворого.

Лит.: Кан Г. В. История Казахстана. 2-е изд., перераб. и доп. Алматы, 2002; Бутанаев В. Я. Бурханизм тюрков Саяно-Алтая. Абакан, 2003; Маничкин Н. А. Некоторые современные магические обряды киргизов в перспективе шаманства // Вестн. Калм. ин-та гуманитар. исследований. РАН. 2017. Т. 29. № 1.

3) Народ в Індонезії, у провінції Пн. Суматра. Кількість — 89 тис. осіб (2016, оцінка). Більшість представників — мусульмани-суніти. Розмовляють мовою алас-клует. Займаються землеробством і скотарством.

Алатау, Ала-Тоо (тюрк. ала тау — пістрява гора) — гір. різновікові хребти в Середній Азії, на Пд. Уралу та в Сибіру. Названі так через строкатість забарвлення (переважно в теплу пору року), які гір. схилам надає чергування ліс. покриву з білими плямами снігу чи кам'яними розсипами. Назву «А.» має лісистий гір. хребет (довж. — 40 км, шир. — до 5 км, найвища точка — 845 м) на Пд. Уралі у межах Башкортостану (РФ), що простягається з Пн. (від верхів'я р. Урюк) на Пд. (до гирла р. Великий Шишеняк — приток р. Зілім) та є вододілом річок Зілім і Нугуш (праві прит. р. Біла). А. складається з кварцитів-пісковиків зільмердакської світи верхнього рифею, від основ. хребта відходять численні дрібні відроги, що є вододілами невел.

 Кузнецкий **Алатау**

річок. Рельєф асиметричний (зх. схили стрімкі, сх. — пологі); виділяються 7 плоских вершин, на Пд. — однойменна вершина А. (заввишки 657,4 м). Біля підніжжя хребта поширене різно-трав'я, вище — сосново-березові, а з висоти 550 м — сосново-широколисті ліси (ліпа,

ільм, дуб). Понад двохсотлітня лісогосподар. діяльність призвела до зміни видового складу лісів — на місці хвойних сформувалися вторинні осикові та березові. А. також є складовою назв кількох гір. систем: Джунгарський А. — гір. пасмо на кордоні Казахстану і Китаю, між р. Ілі та оз. Алаколь, довж. — 450 км, шир. — 50–90 км, найвища точка — 4 562 м (пік Семенова-Тянь-Шанського); Заїлійський А. — гір. хребет на кордоні Казахстану і Киргизії (у межах Пн. Зх. Тянь-Шаню), довж. — бл. 350 км, найвища точка — 4 973 м (пік Талгар); Киргизський А. — гір. хребет на тер. Киргизії та Казахстану, з Пд. обмежує Чуйську долину і пустелю Мойинкум, довж. — 380 км, найвища точка — 4 875 м (пік Зх. Аламедин); Кузнецкий А. — гір. хребет на Пд. Сибіру (Кемеров. обл. і Краснояр. край РФ) між Кузнец. і Мінусин. улоговинами, довж. — бл. 300 км, шир. — 150 км, найвища точка — 2 176 м (г. Верхній Зуб); Кунгей-А. — гір. хребет на кордоні Киргизії та Казахстану (з Пн. обмежує улоговину оз. Иссык-Куль) разом із Заїлійським Алатау (розташований паралельно північніше) утворює Пн. Тянь-Шань, довж. — 280 км, шир. — 30 км, найвища точка — 4 771 м (г. Чоктал); Терсей-А. — гір. хребет у пн.-сх. частині Киргизії, з Пд. обмежує Иссык-Кульську улоговину, довж. — 375 км, найвища точка — 5 281 м (пік Каракольський).

Лит.: Мариковский П. И. В Таласском Алатау. Москва, 1975; Вуколов В. Н. По Северному Тянь-Шаню. Горные туристские маршруты по Заилийскому Алатау и Кунгей-Алатау. Москва, 1991; Киргизия // Атлас мира. Москва, 2010; Braimah A. K., He Q. N. Vulnerability of Land Systems in Asia. Chichester; Hoboken, 2015.

А. С. Івченко

Алашань — піщана пустеля на Сх. Центр. Азії, в пн. частині Китаю, частина пустелі *Тобі*. Розташована на крайн. Сх. пояса Великих азієс. пустель, на Зх. автоном. району Внутр. Монголії й Пн. провінції Ганьсу. Простягається на 550 км із Пн. Зх. (шир. — 275 км) на Пд. Сх. (де звужується), заг. пл. — бл. 1 млн км². Обмежена хребтами *Алашань* (Хеланьшань) і р. Хуанхе (на Сх.), долиною р. Жошуй (на Зх.), передгір'ями Наньшаня (на Пд.), високим уступом відокремлена від Сх.-Монгол. рівнини (на Пн.). На Пн. Зх. серед. висота А. — 820 м, а з просуванням на Пд. підвищується до 1 660 м над рів. м. Клімат теплий, помірно континентальний, дуже сухий (річна кількість опадів — 40–200 мм), зі значним перепадом температур упродовж року (серед. т-ра січня — -10 °С, липня — +22 °С). А. займає однойменне плато, що є зх. частиною Монгол. плато. Рельєф А. рівнинний, хвилястий, із Пд. на Пн. знижується. На рівнині розташовані островні кряжі й ділянки дрібно-горбистої поверхні, численні зниження, що вирізняються близькістю до поверхні ґрунт. вод і зайняті прісними або солоними (іноді пересохлими) озерами. Досить густа річкова мережа (найбільша річка — Жошуй) складається в осн. з тимчас. потоків, річища яких вода наповнює лише влітку в період мусон. дощів. Багато озер (найбільше — Сого-Нур), але переважно незначної площі й таких, що пересихають. У пустелі А. поширені рухомі піски (дюнні моря), виділяють тризначні масиви: Бадин-Джаран (Пд. Зх.), Тенгер (Пд. Сх.) та Уланпухо (Пн. Сх.). Піщані дюни сягають висоти до 300 м та вважаються одними з найбільших у

світі (макс. зафіксована висота *барханів* — 405 м). Рослинність пустелі переважно бідна — на піщано-гальковій рівнині зростають парнолистник та ефедра, бархани подекуди вкриті убогою рослинністю (полин, караган і копіючник), за винятком ділянок, де до поверхні підступають ґрунт. води та поширені очерет, тростина, рогоза і солодець. Серед представників фауни мешкають плазуни (черепахи, змії та ящірки), з ссавців зустрічають-

ся сайгаки, пустельні зайці, ховрахи, тушканчики і піщанки, подекуди трапляються дикі осли — кіанги. Нас. переважно кочове, осн. заняття — тваринництво (скотарство). Постійні нас. пункти історично розташовані у великих цайдамах (територіально значних улоговинах із близьким заляганням ґрунт. опріснених вод).

Лит.: Обручев В. А. Восточная Монголия. Географическое и геологическое описание : в 2 ч. Москва; Ленинград, 1947. Ч. 1–2; Силицын В. М. Центральная Азия. Москва, 1959; Петров М. П. Пустыни Центральной Азии : в 2 т. Москва, 1966. Т. 1; Чернышева В. В. Состояние природной среды, техносфера и экологическая политика Китая // Вестн. Тихоокеанического гос. экон. ун-та. 2008. № 2.

А. С. Івченко

Алашань, Хеланьшань — гір. хребет на Пн. центр. частині *Китайської Народної Республіки*, на кордоні автоном. р-нів Внутр. Монголія та Нінся-Хуейського. Хребет витягнувся майже з Пд. на Пн. на лів. березі р. *Хуанхе*, захищаючи її долину від значного масиву рухливих пісків Тенгер (пд.-сх. частина пустелі *Алашань*). Довж. гір. пасма — бл. 210 км, шир. — 10–50 км, заг. пл. — 6 730 км²; висота поволі збільшується з Пд. на Пн., серед. висота оцінюється в 2 000 м, найвища точка — 3 556 м над рів. м. Хребет утворений гранітами та гнейсами протерозою, вапняками та сланцями палеозою, має кругі (подекуди стрімкі) та дуже розчлен. схили. У передгір'ях пасма розташовані пустелі (на Зх.) й с.-г. угіддя на річк. терасах Хуанхе (на Сх.), вище — чагарник. степ із ділянками луків та переважно хвойних лісів на пн. і пн.-зх. схилах. У горах живуть дикі осли, антилопи, леопарди, бурі ведмеді та деякі ін. ссавці й рептилії.

Лит.: Обручев В. А. Восточная Монголия. Географическое и геологическое описание : в 2 ч. Москва; Ленинград, 1947. Ч. 1–2; Силицын В. М. Центральная Азия. Москва, 1959; Лебедев В. Г. Основные проблемы геоморфологии Восточного Китая. Саратов, 1968; Ганшин Г. А., Ушаков И. В. Китай: экономико-географический очерк. Москва, 2004.

А. С. Івченко

Алашань

Герб жудця Алба

Розташування жудця Алба на карті Румунії

Алба. Панорама м. Абруд

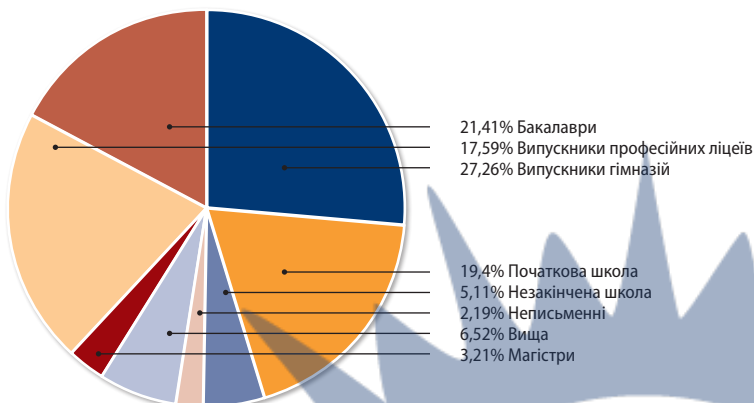
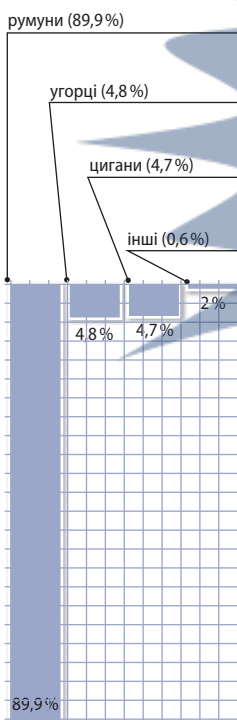

Алба (рум. Alba) — жудець (адм.-тер. одиниця) Румунії. Розташ. у центр. частині Румунії. Межує з жудцями: *Клуж* — на Пн., *Біхор* і *Арад* — на Зх., *Хунедоара* — на Пд. Зх., *Вилча* — на Пд., *Сібіу* — на Сх., *Муреш* — на Пн. Сході. Тер. — 6,242 км². Утворений 1968. Адм. центр — м. Алба-Юлія. В А. 7 міст (Абруд, Бая-де-Ареш, Кимпени, Куджир, Окна-Муреш, Теюш, Златна) та 68 комун (сільських поселень).

Алба. Барокова фортеця (м. Алба-Юлія, 1-а половина 18 ст.)

ПРИРОДА. На Пн. Зх. — гори Апусені (Зх. Румун. гори), які складаються з *Біхору* (край Куркубата, 1849 м) з масивом Гайна (1486 м), Великої гори та гір Траскеу; на Пд. — *Карпати*, представлені горами Суреану (Себесул) з масивом Патру (2130 м) і частково гір. о-вами Сіндрелул; на Сх. — гори Плайя Трансильванія. Є поклади *золота* (Баї де Аріеш, Рошіа Монтана), поліметалевих (Бая де Аріеш, Алмашу Маре) та мідних руд (Рош'я Поені, Бусіум-Ізбіта). Родовище глинозем. сировини (Рошіа Монтана), соляні поклади побл. Вікна-Муреш, родовище природ. газу в Білій Балті, поклади *вапняку*, *доломіту*, *глини*, *базальту*, *дацити*, *кварцу*, *амфіболіту*, *піску* та *гравію*. У гір. місцевості А. переважають *грунти бурі лісові*, на виположених схилах гір поширені *буроземно-підзолисті ґрунти* (див. *Ґрунти підзолисті*). Під гір. луками й високогірним рідколіссям сформувалися гірсько-лучно-буроземні ґрунти полонин. На крутих схилах і вершинах гір переважають скелетні, кам'яністі ґрунти. У горбистій частині — сірі лісові ґрунти, буроземи, *чорноземи* та ін. Для заплавл. районів річок характерні родючі *алюв. ґрунти* (див. *Алювій*). Головна природ. пам'ятка А. — гір. область, яка включає частину Природ. парку Апусені з особл. пейзажами, видовищними карстовими явищами (печери Скерішоара),

Алба. Структура населення за освітнім рівнем

Склад населення жудця Алба за етнічними групами (2014, оцінка)

гори Траскеулуй та Шуреану (на Пд.). *Заповідниками природними* оголошено: печеру льодовика Скарсора; льодовик Вартоп, Койба Маре; вапняки Малої долини; вапняки Гарбова-де-Сус та ін. Гідрограф. мережа належить до басейну річкового Муреша з притоками — праві: Овен, Аюд, Джоагіу, Галда та Ампої; ліві — Тарнава, Себеш, Піань та Кутір. Клімат континентальний, змінюється відповідно до рельєфу: у гір. районах холодний і дощовий, на пагорбах — жаркий і сухий. Середньоріч. т-ра — +7–+9 °С. Серед. т-ра січня +3–+10 °С, липня — бл. +20 °С. У горах абсолютна мін. т-ра — –31 °С, макс. — +39 °С. Річ. кількість опадів на плоскогір'ях і в долині р. Муреш — 450–550 л/м², у гір. місцевості — 1 000–1 100 л/м². Переважають пд.-зх. вітри. У передгір'ях на вис. до 700 м — *степ та лісостеп*, до вис. 900–1 000 м — дубово-бук. ліси та *дуброви*, до 1 700 м — хвойні ліси, вище — альп. луки (див. Альпійський висотний пояс). Водяться ведмідь бурі, карпат. олені, вовки, свині, кролі. Серед птахів — жовна чорна, горіхівка, скеляр строкатий. У горах — беркут, глухар. Води багаті рибою: сом звичайний, головень європейський, карп, марена звичайна, гір. форель.

НАСЕЛЕННЯ. Заг. кількість нас. — 336,859 тис. осіб (2014, оцінка). Густина нас. — 59 осіб на км². Склад нас. за етніч. групами: румуни (89,9%), угорці (4,8%), цигани (4,7%), ін. (0,6%). Нас. переважно розмовляє румунською. Склад нас. за реліг. групами (2002, перепис): православні (86,2%), протестанти (3,9%), греко-католики (3,6%), п'ятидесятники (1,9%), ті, що не визначилися (4,4%). Частка молодого нас. в А. зменшується, водночас збільшується частка людей похилого віку. У статевій структурі переважають жінки (50,6%). Рівень *урбанізації* — 58,2%.

ГОСПОДАРСТВО. Розвинуті добувна (копальні руди, буд. каміння, сіль), хім. (вир-во кухон. солі), деревооброб., харч., текстильна та взуттєва пром-сть, машинобудування. Осн. енергоресурси А. — гідроенергія та *біомаса*. На р. Себеш — 4 *гідроелектричні станції*, кілька ін. невеликих ГЕС на менших річках. Орні землі — понад 131 тис. га, пасовища — майже 120 тис. га, луки — понад 71 тис. га, виноградники — бл. 4500 га. Вирощують зернові (63 % від заг. пл., в основному кукурудза), кормові (22 % від заг. пл.), техн. культури та овочі. А. — найважливі. виробник винограду та вин у Румунії. Розвивається птахівництво, бджолярство, вівчарство, вирощування равликів. У сфері послуг доміну-

ють торг. фірми (майже 35 % від заг. кількості). Вел. потенціал в А. має туризм (завдяки природ. та культ. спадщині). Заг. довжина нац. доріг — 450 км. Заг. довжина залізниць — 306 км. **ОСВІТА, КУЛЬТУРА. СПОРТ.** Вищу та незакінчену вищу освіту мають бл. 31 % населення А., серед. та спец. серед. — бл. 45 %, не закін. серед. — бл. 17,6 %, неписьменні — 3,2 %. (за даними перепису 2011). У 1991 в муніципалітеті Алба-Юлія створено Ун-т «1 грудня 1918 року». У м. Алба-Юлія розташовані культ.-іст. пам'ятки: залишки рим. фортеці, фортеця 18 ст., католич. собор Св. Михайла (13 ст.) та православ. Собор Коронації (18 ст.), князів. палац (15 ст.), б-ка Бат'янеум (засн. 1794, тепер філія Нац. б-ки Румунії), Нац. музей Союзу (засн. 1888) та ін. У м. Аюд — фортеця (13–16 ст.), замок (16–17 ст.), природнич. та іст. музеї тощо. Церква у с. Кільник входить до складу об'єкту Всесвіт. спадщини ЮНЕСКО Трансильванські села з укріпленими церквами, фортеця у с. Кепілна — до складу об'єкту Всесвіт. спадщини ЮНЕСКО *Орешитіе дакські фортеці*. В м. Алба-Юлія 1982 відкрито стадіон «Цетат-Вікторія» (18 тис. місць). Серед спортсменів, що народилися в А., — чемпіон *Літніх Олімпійських ігор* 1956 Н. Лінка (бокс).

Лит.: Болован І., Поп І.-А. История Румынии / Пер. с рум. Москва, 2005; Profilul Județului ALBA. Oportunități de dezvoltare și afaceri. Alba Iulia, 2012; Achim F. Geografia fizică a României. București, 2015.

І. І. Костащук

Албанія, Республіка Албанія (албан. Shqipëria, Republika e Shqipërisë) — д-ва у Пд.-Сх. Європі, на Пд. Зх. Балкан. п-ова. Існує кілька версій походження назви д-ви: від назви іллірійського племені албанів (грец. Ἀλβανοί), що в давнину мешкало на тер. Балкан. п-ова, або від назв м. Албанополіса (грец. Ἀλβανόπολις), уперше згаданого у сер. 2 ст. *Титолемеем*; від індоевроп. кореня albh-, що означає «білий»; від лат. слова altus — високий, крутий. Албан. назва країни (Shqipëria) перекладається як «країна орлів»; уперше вжита вождем антиосман. повстання *Скандербегом*, на гербі якого були орли.

ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ. На Зх. країна омивається *Адріатичним та Іонічним морями*, на Пн. Зх. й Пн. межує з *Чорногорією* (довж. кордону — 186 км), на Пн. Сх. — із *Сербією* (або частково визнаною *Республікою Косово*; кордон — 112 км), на Сх. — з *Македонією* (кордон — 181 км, на Пд. Сх. — з Грецією (кордон — 212 км). Геогр. координати: 41°00' пн. ш., 20°00' сх. д. Тер.: заг. — 28,748 км²; суходіл — 27,398 км²; вода — 1,350 км²; довж. кордону — 1,053 км; довж. сухопут. кордону — 691 км; берегова лінія — 362 км.

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ПОДІЛ. Столиця — м. Тирана (виділена як окр. адмін. одиниця). Країна складається з 12 повітів (албан. мовою «qark»): Берат, Влера, Дібер, Дуррес, Герокастер, Ельбасан, Корсе, Кукес, Лежа, Тирані, Фієрі, Шкодер. Повіти поділяються на 61 муніципалітет.

ДЕРЖАВНІ СИМВОЛИ. Державний гімн — «Гімн прапору» (албан. — «Hymni Flamurit»), затверджено 1912. Слова А. Аспрені (А. Ставре Дренова). Музика Ч. Порумбеску (справжнє прізвище — Голубовський; укр. походження),

Прапор Албанії

Герб Албанії

написана для румун. патріот. пісні «На нашому прапорі написано єднання...»

Державний прапор. На червоному тлі зображено чорного двоголового орла. Пропорції 5:7. Затверджено 1992.

Державний герб. Щит червоного кольору, на якому зображено чорного двоголового орла, над ним угорі — шолом Скандербєга з головою козла. Затверджено 1998.

Державна мова — албанська.

Національне свято — День прапора (28 листопада).

Грошова одиниця — лек.

ДЕРЖАВНИЙ ЛАД. Передісторію сучасної албан. державності започаткувало завершення 2-ї балкан. війни 1913, коли Лондон. мирним договором та Лондон. конференцією послів Австро-Угорщини, Великої Британії, Німеччини, Італії, Росії та Франції 29.VII 1913 було визнано незалежність А. від Туреччини. Однак у роки Першої світ. війни А., чия територія стала театром воєнних дій, фактично припинила існування як д-ва. По війні незалежність А. була підтверджена на міжнар. рівні (1920). Проте, попри прийняття 1925 республікан. конституції, країна перебувала у напівколон. залежності — насамперед від Італії. 1928 було введено нову конституцію, за якою в А. запроваджувався монарх. лад. У роки Другої світ. війни А. була окупована Італією. 1944 в країні відбувся Антифашист. нац.-визвольний конгрес, за рішенням якого сформувалися органи так званої нар.-дем. д-ви. 1946 монархію було скасовано й А. проголошено нар. республікою. Того ж року, після всенар. обгово-

Водночас правляча партія (Албан. партія праці) визначалася як «організований, передовий загін робітничого класу і всіх трудящих мас у їхній боротьбі за побудову основ соціалізму». Останню соціалістичну конституцію прийнято 1976. Відповідно до неї було змінено офіц. назву д-ви — вона проголошувалася Народною Соціалістичною Республікою Албанією (НСРА). Наприкінці 1990, коли крах комуніст. режимів у Європі став незворотним фактом, правляча партія проголосила курс на ринкову економіку. 29.04.1991 Нар. збори — найвищий орган держ. влади, що почав виконувати парламент. функції — ухвалили закон про осн. положення конституції. Цей закон мав виконувати роль тимчас. конституції й діяти впродовж року. Саме за такий строк правлячі кола сподівалися прийняти нову конституцію. Однак протягом наступних років ситуація у країні загострилася. Численні внутрішні чинники призвели до кризи в стосунках між главою д-ви і парламентом. Про-

Албанія. Будинок Парламенту

Цифрами на карті позначено:
1 Боснія і Герцеговина
2 Хорватія
3 Італія

ект нової конституції, винесений главою д-ви на референдум (06.11.1994), країна не підтримала. Замість конституції кілька років діяв уже згаданий закон 1991 із внесеними до нього змінами й доповненнями. За цим законом А. — парламент. республіка. Органом законодавчої влади є однопалат. парламент — Нар. збори, що складається з 140 депутатів, обраних шляхом заг. і прямих виборів за змішаною системою. Віковий ценз для актив. та пасив. виборчого права — 18 і 21 рік відповідно. Право законодавчої ініціативи у парламенті мають депутати, президент і уряд. Закон також визначав, що главою д-ви є президент, який обирається Нар. зборами на 5 років, з правом переобрання на повтор. строк. Президент може бути достроково усунений з поста за рішенням Нар. зборів у разі порушення ним конституції. Це питання ініціюється для розгляду у парламенті депутатами, що становлять чверть його складу, а рішення про усунення президента приймається на підставі кваліфікованої більшості голосів. Повноваження президента в А. дещо ширші, ніж ті, що характеризують статус глав д-в відповід. форми правління. Зокрема, за поданням прем'єр-міністра він може розпустити місцеві органи влади. Більшість своїх повноважень президент реалізує на основі контрасигнування відповід. актів главою уряду. Однак за певних умов він може розпустити Нар. збори на власний розсуд і без погодження з прем'єр-міністром. Найвищим органом виконавчої влади є уряд — Рада міністрів. Кандидатуру глави уряду — прем'єр-міністра подає на розгляд парламенту президент. Він же призначає та звільняє

за пропозицією прем'єр-міністра ін. членів уряду. Законом було встановлено принцип несумісності депутат. мандата і членства в уряді. У лип-

Загальнополітичні організації	Організація Об'єднаних Націй (ООН); Організація Американських держав (спостерігач); Міжпарламентський Союз.
Військово-політичні та правоохоронні організації	Організація північноатлантичного договору (НАТО); Інтерпол; Рада Євроатлантичного партнерства; Міжнародний Центр по боротьбі з тероризмом; Міжнародна організація кримінальної поліції; Організація із заборони хімічної зброї; Постійна палата третейського суду.
Міжнародні економічні об'єднання	Міжнародна Торгова Палата; Міжнародне агентство з атомної енергії; Організація Чорноморського економічного співробітництва; Продовольча та сільськогосподарська організація ООН; Ініціатива Прозорості Видобувних Галузей; Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку; Міжнародна організація праці; Міжнародна конфедерація профспілок; Всесвітня федерація профспілок; Конференція ООН з торгівлі та розвитку; Центр міжнародного промислового співробітництва; Всесвітня митна організація; Світова організація торгівлі.
Регіональні організації	Рада Європи; Організація з безпеки та співробітництва в Європі (партнер); Організація ісламського співробітництва; Центральноєвропейська ініціатива.
Валютно-фінансові організації	Міжнародний валютний фонд; Міжнародний банк реконструкції і розвитку; Європейський банк реконструкції та розвитку (країна-партнер); Ісламський Банк Розвитку; Міжнародна фінансова корпорація; Багатостороннє агентство з гарантування інвестицій; Міжнародна асоціація розвитку.
Гуманітарні організації	Всесвітня організація охорони здоров'я; Міжнародна федерація товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця; Організація об'єднаних націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО); Міжнародна організація з міграції.
Інші організації	Міжнародна організація цивільної авіації; Міжнародна морська організація; Міжнародний Олімпійський комітет; Міжнародна організація зі стандартизації; Міжнародний Союз електрозв'язку; Всесвітня туристична організація; Всесвітній поштовий союз; Всесвітня організація інтелектуальної власності; Всесвітня метеорологічна організація.

Албанія. Членство у міжнародних організаціях

ні 1997 на референдумі 67 % населення проголосували проти відновлення монархії у країні. Осн. закон А. — Конституція була прийнята Парламентом 21.10.1998, затверджена на всенарод. референдумі 22.11.1998, оприлюднена 28.11.1998; останні поправки вносилися в 2016. А. — парламент. республіка. Глава д-ви — президент республіки — обирається парламентом терміном на 5 років, із правом переобрання на повтор. строк. Законодавчу владу здійснює однопалат. 140-місний Парламент Республіки Албанії (Kuvendi i Republikes Shqipërisë), термін повноважень — 4 роки. Виборча система змішана: 100 депутатів обираються в одномандат. виборчих округах, а решта 40 — за парт. списками. Прохід. бар'єр становить 2,5% голосів для партій та 4% для парт. коаліцій. Вищий орган виконав. влади — Рада міністрів на чолі з прем'єр-міністром, призначається президентом за поданням парламент. коаліції. Склад уряду призначається президентом за поданням прем'єр-міністра й затверджується парламентом. Рада міністрів підзвітна парламенту. Вищими органами суд. влади є Конституц. суд та Верхов. суд. За формою держ. устрою А. — унітарна д-ва. Первинні одиниці місц. самоврядування — комуни та муніципалітети, управління в яких здійснюється через представн. органи та шляхом проведення місц. референдумів. Представн. органами є ради, що обираються кожні 3 роки. Комуни та муніципалітети об'єднуються в повіти — регіон. одиниці місц. самоврядування. Ради місц. самоврядування всіх рівнів мають широкі повноваження в межах їхньої юрисдикції (наприклад, право встановлювати місц. по-

датки). Рада міністрів призначає префекта як свого представника.

УЧАСТЬ У МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ. А. — член ООН (з 1955) та ін. міжнар. орг-цій (див. табл.)

ІСТОРІЯ. На тер. А. найдавніші археол. пам'ятки датуються часами *палеоліту*, а численні пам'ятки належать до *неоліту*. У пізньому неоліті на тер. А. з'явилися індоевроп. племена. В античну епоху тер. А., заселена племенами іллірійців, із перервами входила до складу Епіру й Македон. д-ви. У 2 ст. до н. е. ввійшла до складу Рим. республіки. Після поділу *Римської імперії* у 4 ст. н. е. — у складі Сх. рим. імперії (*Візантії*). Під час Великого переселення народів через А. пройшли племена *готів, гуннів, слов'ян*. До 14 ст. окр. частини А. належали Сербії, Венеції, Неаполітан. королівству. 1389 до А. ввійшли війська *Османської імперії*. У сер. 15 ст. в А. розгорнулося повстання на чолі із Скандербегом, унаслідок якого тер. країни вийшла з-під контролю Осман. імперії, проте знову була захоплена нею 1479. Відтоді починається поширення *ісламу* в А., на Пд. країни він швидко стає панівною релігією, у пн. А. більшість населення залишається християнською. Навесні 1912 в А. розпочалося повстання проти Осман. імперії, 28.11 у м. Вльорі А. проголошено незалежною д-вою. Тимчас. уряд очолив І. Кемаль-бей. У червні 1924 в А. відбулося повстання, внаслідок якого повалено тогочас. уряд А. Зогу. У грудні 1924 він повернув собі владу, проголосивши себе спочатку президентом республіки, а 1928 — королем. А. під владою А. Зогу перебувала під фактич. контролем Італії. У квітні 1939 Італія офіційно ввела війська до А. й окупувала її. В А. розгорнувся широкий партизан. рух прорад. спрямування, який до осені 1943 взяв під контроль значну частину країни. Партизан. рух реорганізувався у Народно-визвольну армію, загони якої 17.11.1944 узяли під контроль м. Тирану, а 29.11.1944 остаточно оволоділи країною, брали участь у боях у прикордон. районах Югославії та Греції. У жовтні 1944 в А. сформовано прорад. уряд, який очолив Е. Ходжа. 11.01.1946 А. проголошено нар. республікою, яка встановила тісну співпрацю з СРСР. Розпочато форсовану індустріалізацію країни, колективізацію с. г. за рад. зразком, створено таємну поліцію (Сігурімі) й розгорнуто масштаб. терор проти опозиційно налаштованих гр-н. Наприк. 1940-х розгорнувся широкий наступ на релігію, внаслідок хвилі репресій до 1967 ліквідовано всі реліг. орг-ції, А. оголошено першою в світі атеїст. д-вою. У лютому 1949 А. ввійшла до *Ради економічної взаємодопомоги*, у 1955 підписала *Варшавський договір*. З 1956 окреслилися розбіжності між А. і СРСР у зовн. і внутр. політиці. Після 1960 керівники Албан. партії праці (АПП), очолюваної Е. Ходжею, офіційно звинуватили владу СРСР в опортунізмі. А. припинила участь у роботі РЕВ (1962), заявила про вихід з Орг-ції Варшав. договору (вересень 1968), в якій не брала фактичної участі з 1961. В А. до початку 1990-х зберігалися культ. Е. Ходжі та Й. *Сталіна*. А. ізолювалася від сусід. країн, у ній оформилася автаркічна економ. система, поміжшнена слабкими економ. контактами з Китаєм, Угорщиною, Румунією. Після смерті Е. Ходжі у 1985 в А. (на відміну від ін. країн Сх. Європи) майже не відбувалася лібералізація економ. і соц. життя. 1990 в А. спалахнули масові

зворушення студентів і робітників, створено перші незалежні профспілки та перші опозиц. політ. партії. 1991 на достроков. виборах до Нар. зборів перемогу здобула опозиц. Дем. партія А. Офіційно назва Нар. Соціаліст. Республіка А. зберігалася до ухвалення нової Конституції Албанії 1998, однак на практиці з 1992 живається назва Республіка Албанія (зафіксована в Конституції 1998). З 1992 в А. остаточно усталено багатопарт. систему, формуються ринкові відносини. 1997 в А. внаслідок масових протестів, викликаних економ. кризою, відбулася зміна уряду. У збройних зіткненнях загинуло бл. 1,5 тис. осіб. До А. введено контингент ООН у складі 7 тис. військовослужбовців. Із кін. 1990-х відбувається поступове налагодження економ. і політ. ситуації. Від 2009 А. — член НАТО. 2009 А. подала заявку на вступ до ЄС, 2014 її офіційно оголошено кандидатом на вступ до ЄС.

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ. В А. діє понад 30 політ. партій, найвпливовіші — Демократична та Соціалістична партії. Демократична партія А. (Partia Demokratike e Shqipërisë) — консервативна політ. сила, засн. 12.12.1990. Одна з осн. ініціаторів переходу від комуніст. до дем. режиму та становлення ринкової економіки. Одноосібно чи в складі коаліцій була правлячою в 1992–1997, 2005–2013. Осн. електорат партії мешкає на Пн. країни. Соціалістична партія А. (Partia Socialiste e Shqipërisë) утворилася 05.06.1991 внаслідок трансформації комуніст. Албан. партії праці (1941–1991). Партія формувала уряд у 1997–2005 та формує з 2013. Входить до Соцінтерну та займає проєвроп. позицію. Осн. електорат партії становлять мешканці Пд. А. Ін. парламент. партії мають незначний вплив і виборюють від 1 до 10 місць у парламенті. ПРИРОДА. Рельєф. Узбережжя Адріатичного м. переважно низовинне, на Пд. — гористе. Бл. 70 % тер. А. займають Пн. Албанські Альпи (Проклетіє, до 2692 м) і Пд. Альпи. Між ними — Центр. масив, розчленований долинами річок. Уздовж узбережжя — погорбована примор. низовина. Найнижча точка на тер. А. — Адріатичне м. (0 м), найвища точка — г. Голем Кораб (2764 м), середня висота — 708 м. На тер. А. є поклади хромітів, нафти, бітуму, залізо-нікелевих і мідних руд.

Клімат. Клімат субтроп., середземномор., із доволі жарким і сухим літом та прохолодною й вологою зимою. Середня т-ра липня коливається від +28 °С до +32 °С, січня — від +8 °С до +10 °С. У гір. місцевості т-ра може опускатися до -20 °С. У році бл. 300 соняч. днів. Опадів випадає понад 1000 мм на рік. Дощові періоди припадають на ранню весну та пізню осінь.

Внутрішні води. Річки гірські, несудноплавні; найбільші з них — Дрин (найбільша річка А.), Семані, Шкумбіні. У межах А. — частини вел. озер: Скадарського, Охридського, Преспи. Грунти. У горах ґрунти малопридатні для землеробства. На рівнинних тер. переважають бурі ґрунти. Землі с.-г. призначення займають 43,8 % тер. А.; рілля — 22,7%; зернові культури — 2,7%; пасовища — 18,4%; ліс — 28,3%, ін. землі — 27,9%.

Рослинний світ. Вирізняється багатим біол. різноманіттям і відносно високим рівнем ендемізму, включає 59 видів із локальним поширенням і 264 види, що належать до групи балкан. ендеміків. Бл. половини тер. А. вкрито лісами,

тут зростає бл. 30 % від усієї флори Європи, загалом бл. 3 550 видів судинних рослин. Для прибережних районів і низовин характерна типова середземномор. рослинність, на височинах зростають дубові ліси, що становлять 1/5 частину албан. лісів. На вищих горах розташовуються ліси чорної сосни, бука та ялиці, на висоті понад 1800 м починаються альп. луки. На узбережжі ростуть пальми, апельсинові й лимонні дерева, в гір. місцевості звичайною рослиною є волось-

Албанія. Руїни замку м. Берат

кий горіх та мигдаль. У пн. лісах — ялиця, смерека, дуб, бук і клен. У теплих пд. і прибереж. рівнинах ростуть оливкові дерева, евкаліпти, лавровишня.

Тваринний світ. Фауна А. налічує бл. 760 видів хребет. тварин, зокрема 80 видів ссавців, понад 350 видів птахів, 330 видів прісновод. і мор. риб. Вел. розмаїття водоплав. птахів. У гір. лісах зберігаються численні популяції бурого ведмеда, сірого вовка, дикого kota, сарни, кабана, куниця й тхора, балкан. рисі (є окр. підвидом рисі звичайної). У А. 91 вид тварин перебуває під загрозою глобального винищення (кучерявий пелікан, карлик. баклан, тулень-монах, атлантич. осетер тощо). Пл. природоохорон. тер. — 4,600 км², включає 799 гол. об'єктів. На поч. 21 ст. спостерігається значний спад чисельності тварин, особливо ссавців та птахів.

НАСЕЛЕННЯ. Заг. кількість нас. — 3 038 594 осіб (2016, оцінка). Склад нас. (2016, оцінка) за етніч. групами: албанці (82,6%), греки (0,9%), а також валахи, роми, македонці, чорногорці, єгиптяни (1%), невизначені (15,5%); за реліг. групами: мусульмани (56,7%), католики (10%), православні (6,8%), атеїсти (2,5%), суфісти (2,1%), інші (5,7%), невизначені (16,2%). У містах мешкає 57,4 % нас. країни (2015). Найбільші міста (2015): Тирана (610 050 осіб), Дуррес (201 110 осіб), Ельбасан (141 715 осіб), Шкодер (135 612 осіб), Влера (130 827 осіб). Середній вік нас. — 32,5 років (чоловіки 31,2, жінки 33,8). Коефіцієнт народжуваності — 13,1 на 1000 осіб (154 місце в світі; 2016). Коефіцієнт смертності — 6,7 на 1000 осіб (145 місце в світі; 2016).

ГОСПОДАРСТВО. Завдяки постійним темпам зростання економіки (у середньому за 10 років — 5 %) А. належить до країн із середнім доходом на особу. Водночас А. — найбідніша серед країн Європи. За оцінкою Міжнар. валют. фонду, ВВП А. становить 34 211 млн євро (2016). За інформацією Світ. банку, в 2016 ВВП на душу нас. становив 11 861 дол. (за паритетом купівельної спроможності, 2015). Структура ВВП за секторами: сфера послуг — 65 %, пром-сть — 15 %; с. г. — 20 % (2015). Труд. ресурси (робоча сила) — 1,085 млн осіб (2015; 142 місце в світі). Зайнятість труд. ресурсів: сфера послуг — 42,6 %; пром-сть — 11,4 %; с. г. — 46 % (2015). Середня заробітна плата на душу нас. — 483 євро (2015). Рівень безробіття — 17,7 %.

Промисловість. Осн. галузі пром-сті: харчова, тютюнова, легка, що ґрунтується на толінгу (переробка імпорту сировини і вивіз, в основному, в Італію, готової продукції — текстил, виробів, одягу, взуття), нафтодобувна, хімічна, цементна, гідроенергетика. А. має друге за величиною родовище нафти на Балканах і найбільші запаси в Європі. Більшість електроенергії (94,8 %) виробляється на ГЕС, розташованих на р. Дрин на Пн. країни, незначна кількість — на ТЕС (5,2 %).

Сільське господарство. В А. с. г. поширене, в основному, у гір. місцевості переважає натур. в-во дрібн. землекористувачів. Вирощують пшеницю, кукурудзу, картоплю, тютюн, оливки, інжир, овочі, фрукти, цукр. буряк, виноград та аромат. рослини. С. г. спеціалізоване за геогр. зонами: у гір. районах розвинуте тваринництво і лісове госп-во, а в долині р. Дунаю та Бургенланді — землеробство, зокрема виноградарство. Виноград вирощується в садах албан. сімей для вир-ва вина і ракії. Вино — осн. стаття с. г. А. Одна з найважливіх галузей — тваринництво (мол. продукти, ВРХ, свині, птиця).

Сфера послуг. За різн. оцінками, частка доходів від туризму у ВВП становить близько 6–17 % (2014). А. щороку відвідує бл. 5 млн туристів (2014). Осн. частина турист. індустрії зосереджена вздовж Адріатики та узбережжя Іонічного моря. 48 % доходу ВВП припадає на торгівлю, медицину, освіту та ін. сфери обслуговування.

Транспорт. В А. 4 аеропорти, один вертодром. Довж. шляхів становить: автошляхів — 18 тис. км (з яких 7,02 тис. км із твердим покриттям); залізнич. колії — 677 км, водних шляхів — 41 км; трубопроводів — 580 км. Осн. мор. порти: Дуррес, Влер, Саранда і Шенджин. Станом на 2017 існує три автобани вздовж прибереж. зони: подвійна проїжджа частина Дуррес — Влер, шосе Албанія — Косово і шосе Тирана — Ельбасан.

Торгівля. Заг. експорт А. становить 1 011 млн дол. (2015). А. — один із провід. постачальників хромової руди на світ. ринки. Ін. експорт, товари: текстиль, взуття, асфальт, метали й неметалеві руди, сира нафта, овочі, фрукти, тютюн; осн. країни-партнери: Італія (42,8 %), Сербія (9,7 %), США (7,6 %), Китай (6,1 %), Греція (5,3 %), Іспанія (4,8 %). Заг. імпорт — 3 597 млн дол. (2015). Осн. імпортовані товари: машини та обладнання, продукти харчування, текстиль, хімікати. Країни-партнери: Італія (33,4 %), Китай (10 %), Греція (9 %), Туреччина (6,7 %), Німеччина (5,2 %).

З в'язок. 2015 кількість стаціонар. телефонів становила 226,718 тис. (7 од. на 100 жителів); мобіл. телефонів — 3,401 млн (112 од. на 100 жителів). На 2016 в країні є 1,82 млн користувачів Інтернету (63 % нас.).

ОСВІТА І НАУКА. Система навчання А. передбачає освіту таких рівнів: а) дошкільна; б) обов'язкова базова (початкова) 9-річна, з 6 років; в) середня 3–4-річна (професійна або заг.); г) вища (для здобуття ступеня бакалавра — 3–4 роки, магістра — 1,5–2 роки); г) післядипломна — 3–5 років. Рівень грамотності нас. — бл. 99 %. А. — учасник Болон. процесу з 2003. Вища освіта надається держ. і приват. навч. закладами. Найбільший держ. ун-т в А. — Ун-т Тирана (бл. 40 тис. студентів), засн. 1957. Єдиний ун-т тех. напрямку — Політех. ун-т Тирана (бл. 10 тис. студентів), засн. 1951. Найбільші держ. навч. центри А.: в галузі с. г. і продовольства — С.-г. ун-т Тирана; в галузі медицини — Ун-т медицини в Тирані. АН Албанії засн. 1972.

КУЛЬТУРА. У країні діє понад 4 тис. установ культури, зокрема у столиці країни: Нац. б-ка А. та Нац. театр опери та балету А. Осн. музейні центри розміщені у містах Тирані, Гірокастрі, Бераті, Дурресі й Ельбасані. У Тирані розташовані: Музей нац. історії, Музей нац. культури, Музей природ. історії й Археол. музей, у Гірокастрі — Етнограф. музей і Нац. музей озброєнь, у Бераті — Музей Онуфрія, Етнограф. музей, Іст. музей та Археол. музей, а також Музей нар. мист-ва. Музеї також сконцентровано в м. Корчі: Музей албан. середньовіч. мист-ва, Іст. музей і Музей нац. освіти. У м. Шкодері розташовані Музей нар. культури і Промад. музей. В А. є об'єкти, що належать до *Світової спадщини ЮНЕСКО*: *Бутрінті* (з 1992), *Берата* і *Гірокастри історичні центри* (з 2005).

РЕЛІГІЯ. Албанія — світська держава. Албанці ніколи не мали власної самобутньої релігії. Нац. (етнічна) ідентичність домінує над релігійною. Церк. організація відіграє маргінальну роль у громадському житті. Релігійний екстремізм в А. практично невідомий. У стародавні часи особливого поширення набув культ сонця та змія. Перша християн. община з'явилася в 58 н. е. (м. Дуррес). Після розколу Християн. церкви в 1054 Пд. А. стала переважно православною, а Пн. А. — католицькою. У середині 15 ст. у результаті завоювання А. Осман. імперією албанці стали першим європ. народом, що прийняв іслам. У 18 ст. в А. поширюється суфійський рух бекташів. З 2-ї пол. 19 ст. в А. діє протестант. Євангелічна Церква А. 1900 було засн. албан. греко-католицьку общину, яка згодом перетворилася на Албан. греко-католицьку церкву. 1908 проголошено створення Албан. православної церкви. Зі встановленням комуніст. режиму у країні розпочалося переслідування релігії. 1967 Е. Ходжа проголосив А. першою у світі атеїстич. д-вою. Особливих гонінь зазнала Католицька церква. З кінця 1980-х почалося відродження реліг. життя. У травні 1990 під тиском громадськості було проголошено свободу всіх віросповідань. Конституція А. гарантує свободу віросповідання, а також рівність реліг. общин. Відносини держави й реліг. общин регламентує Держ. комітет із культів при Міністерстві культури, туризму, молоді та спорту. У 2002 уряд А. уклав із Римо-католицькою церквою двосторон-

ню угоду, що регулює стосунки д-ви із цією церквою. У 2008 аналог. угоди було укладено з Православною церквою, громадами мусульман і бекташів, у 2010 — з Євангеліч. братством А. А., поряд із частково визнаною Республікою Косово, є єдиною країною Європи, де домінує мусульман. населення, більшість якого є мусульманами-сунітами, також присутня шіїт. меншість. Іслам сповідують не лише албанці, а й араби та єгиптяни, що проживають у країні. Найбільше мусульман сконцентровано в центрі та на пн. країні. До 20 % населення належить до суфійського руху бекташів. А. є світовим центром цієї конфесії. А. — єдина європейська країна, що входить до Орг-ції іслам. співпраці. Християнство є другою за величиною релігією в країні. Християнство сповідують частина албанців, а також македонці, румуни, італійці, чорногорці, греки і серби. У сучас. А. дослідники нараховують понад 120 реліг. груп. Перші свідчення про євреїв в А. датуються 7 ст. У 2010 у країні налічувалося 300 юдеїв. Близько 35 % населення вважає себе нерелігійними або атеїстами.

ПРЕСА, РАДІО, ТЕЛЕБАЧЕННЯ. Преса. В А. видаються щоденні новинні газети «Наш час» («Koha Jonë»; з 1991); «Албанська газета» («Gazeta Shqiptare»; з 1993); «Економіка» («Ekonomia»; з 1998); «Газета 55» («Gazeta 55»; з 1997); «Тема» («Тема»; з 2000); «Метрополі» («Metropol»; з 2004); «Національна» («Kombëtare»; з 2012) та ін. Друкуються англомовні новинні видання — «Елбеніан Мейл» («Albanian Mail») і «Тирана таймс» («The Tirana Times»), низка грекомов. видань. «Газета 2000» («Gazeta 2000») публікує матеріали албан., грец. та англ. мовами. З 1912 діє держ. інформ. агентство — «Албанське телеграфне агентство», АТА (Agjencia Telegrafike Shqiptare, ATSH), яке публікує новини албан., англ. та франц. мовами. У «Світ. індексі свободи преси 2019» орг-ції «Репортери без кордонів» А. — на 82 місці (серед 180 країн, що беруть участь у рейтингу).

Телебачення та радіо. У 1938 засн. держ. телерадіокомпанія — «Радіо і телебачення Албанії», ROTA («Radio Televizioni Shqiptar», RTSH). Телевізійні трансляції розпочалися 29.04.1960. З 1993 запущено міжнар. супутник. телебачення. В А. діє 2 нац. комерц. телестанції, 71 місцева станція, 83 місцеві кабельні станції та 2 комерц. мультіплекси. В А. діють 2 мережі громад. радіо, 4 регіон. радіостанції, близько 25 приват. радіостанцій (2010), кілька міжнар. радіостанцій. Міжнар. служба транслює радіопрограми албан. мовою й сімома ін. мовами на середніх та короткохвильових частотах.

ЛІТЕРАТУРА. В А. існує різножанрова фольклор. традиція: епічні поеми, іст. пісні. Перша пам'ятка писемності албан. мовою — «Формула хрещення» (1462) єпископа Паля Енгелі. У 16–17 ст. творили літератори-гуманісти П. Буді, Ф. Барде, П. Богдані, М. Барлеті, виникла поезія бароко. На поч. 18 ст. розвивалася л-ра Просвітництва; Т. Кавалійоті й Даниель уклали перший словник албан. мови. У 19 ст. поширилася л-ра романтизму. Найвідоміші представники цього періоду — поети І. Де Рада [поеми «Пісні Мілосаос...»] («Këngët e Milosaos»), 1836 та ін.], Г. Дара Молодший [поема «Остання пісня Бали» («Kënga e sgrashtë e Balës»), 1887], З. Серембе, В. Шкодрани, прозаїк і перекладач К. Крістофоріді. Один з основоположників нової албан. л-ри —

Н. Фрашері [поеми «Стада і ниви» («Bagëti e Bujqësija»), 1886; «Історія Скандербєга» («Istori e Skënderbeut»), 1898]. Одним із зачинателів албан. худ. прози був М. Грамено — автор патріот. пісень і новел. У 1920–1930-х працювали прозаїки Ф. Нолі [«Історія Скандербєга» («Istori e Skënderbeut»), 1921], Ф. Постолі, Х. Стермилі, поет і прозаїк-реаліст Мігені [зб. «Вільні вірші» («Vargjete Lira»)]. У л-рі 1930-х увиразнилася соц. тематика. У роки Другої світ. війни і в повоєнну добу в албан. л-рі розроблялися теми боротьби проти італ. окупації, соц. змін (поезія Ф. Г'яти, проза Д. Шутерічі і С. Спассе). Із сер. 1940-х албан. л-ра розвивалася в умовах жор-

Албанія. Бункер часів правління Енвера Ходжі

сткої цензури, до кінця 1980-х зберігався культ Е. Ходжі та Й. Сталіна. На відміну від літератур. ін. країн Сх. Європи, в албан. л-рі не було аналогів «шістдесятництва» та пом'якшень цензур. приписів. Однак існувала неофіц. л-ра, її найвідоміші представники — письменники К. Трабешина та І. Кадаре [роман «Сутінки степових богів» («Muzgu i perendivëtë stepes»), 1978, «Місто без реклами» («Quteti pa reklama»), 1959, видано 1998, та ін.], лауреат Букерівської премії (2005). Відомості про А. та албанців виявлено в пам'ятках укр. літописної, полемічної й проповід. л-ри 16–17 ст. У 2-й пол. 18–19 ст. укр. читача з історією та культурою А. ознайолювали Я. Козельський, О. Сомов, М. Маркевич, К. Базілі, А. Хиждеу та ін. Албан. фольклором цікавився І. Франко. В укр. л-рі 20 ст. албан. тематиці присвячено поеми Б. Чалого («Сади в Албанії», 1949), І. Гончаренка («Дунайська поема», 1953), вірші А. Малишка, О. Підсухи, Б. Степанюка, С. Крижанівського та ін. Укр. мовою твори албан. фольклору, поезію В. Левоня, Т. Печі, Д. Лека, Д. Бубані та ін. перекладали А. Кацнельсон, О. Новицький. Албан. прозу перекладали Л. Смілянський, А. Шиян, В. Струтинський, Р. Кочі, М. Пелашенко, К. Скрипченко, І. Михайленко та ін. У 1990-х укр. мовою перекладено окр. твори І. Кадаре (перекладач — Я. Кравець). 1949 в м. Тирані албан. мовою опубл. антологію укр. л-ри, до якої увійшли вірші Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Укра-

їнки, П. Тичини, М. Рильського, М. Бажана та ін., оповідання І. Франка, Панаса Мирного, С. Васильченка, Ю. Яновського, П. Панча, Н. Рибак, Л. Смілянського, Л. Первомайського та ін.

АРХІТЕКТУРА. Від античної епохи (з 7 ст. до н. е.) на тер. А. збереглися залишки оборон. споруд, громад. і житлових будівель, архітектур. деталей; від середньовіччя — споруди візант. (церкви в селах Лявдарі, Мбор'ї, обидві 13–14 ст.) і романського (собор у с. Шасі, церкви в селах Вау-і-Дейес та Оботі, всі — 13 ст.) типів, а також фортеці й замки. З часів турец. панування залишилися деякі палаци, закриті ринки, мечеті. Для нар. архітектури А. характерні гір. укріплені будинки-вежі, двоповерхові будинки з навислим другим поверхом, із відкритими верандами, черепичною покрівлею. У містах А. архітектура середньовіччя і перших десятиліть 20 ст. поєднується з сучас. забудовою. Серед споруд, збудованих після Другої світ. війни: Палац Конгресів, Нац. іст. музей, Міжнар. центр культури (всі — в м. Тирані) тощо.

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО. Високого розвитку живопис і скульптура досягли в А. за середньовіччя (фрески в церкві Трійці в Лявдарі). У 1550-х у церквах Шельсан та Бальш виконав фрески Онуфрій із Неокастра. Відомі дві іконописні школи: т. з. школа Берата і школа Корчі. Світський живопис поширився наприкінці 19 — на поч. 20 ст. (худ. Н. Мартіні, К. Хідромено). Скульптор О. Паскалі 1932 створив пам'ятник Нар. борцю у м. Корчі, 1938 — бронз. бюст нац. героя Скандербега. Першим представником *імпресіонізму* в А. вважається пейзажист і портретист Б. Міо. Після Другої світ. війни відкрив першу худ. школу — Ліцей мистецтв у м. Тирані (1946). У реаліст. скульптурі та живопису переважали героїко-патріот. мотиви, зображення праці (скульптури Л. Ніколи «Косар», 1955, А. Мано «Шахтар Салі Вага», 1955). Провідний художник-баталіст цього періоду — Ф. Хаджіу. У жанрах натюрморту і пейзажу працювали худ. П. Маді, С. Кацелі, К. Коделі, Н. Призрені, С. Рота, Ф. Стамо та ін. З 1990-х розвиваються сучас. напрями мист-ва. Серед художників 21 ст.: абстракціоніст Г. Мулічі, постмодерністи С. Джафа, А. Сала та ін. С. Страті 9 разів (на 2016) потрапляв до Книги рекордів Гіннеса завдяки створенню величезних мозаїк із незвичайних матеріалів — зубочисток, цвяхів, гвинтів, кавових зерен тощо. З 2001 традиційною стала Бієнале сучас. мист-ва у м. Тирані. В А. здавна розвинуте також нар. декоративно-ужиткове мист-во (килимарство, гаптування, ткацтво, різьбярство та ін.).

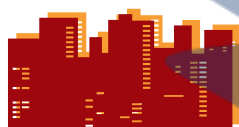
МУЗИКА. Албан. музика зазнала великих інонац. впливів. Водночас, тривалий час належачи до Осман. імперії, А. зберегла культ. самобутність. Албанський народний ізополіфонічний спів, який походить із візант. церк. музики, є формою групового співу, що виконується переважно чоловіками. У 2005 її внесено ЮНЕСКО до переліку нематериторії культ. спадщини світу. Албан. нар. пісні зазвичай триголосі. Поширені нар. муз. інструменти: струнні — чифтели, ляхута; духові — зумаре, фюели; гайда — рід волинки. З 1950-х розвивається професійне муз. мист-во: опера («Мріка», 1954, «Скандербег», 1968, П. Якови), балет («Халіль і Хайрія» Даї, 1963), а також оперета, симфонічна, камерно-інструментальна, хорова музика. 1956 у м. Тирані

відкрито Держ. театр опери та балету. Наприкінці 20 ст. з'явилися твори, що належать до сучас. напрямів естрад. музики: поп, рок, реп та ін. Виникла течія алб-поп, на яку вплинула музика ромів (Мерита Халілі, Парашкеві Симаку, Мислим Лелі та ін.). В А. здавна розвинуте нар. декоративно-ужиткове мист-во (килимарство, гаптування, ткацтво, різьбярство та ін.).

ТЕАТР. Перші вистави здійснив 1874 театр. гурток с-ща Тестораті. У 2-й пол. 19 ст. п'єси С. Фрашері, М. Грамено, Ф. Нолі, А. Чаюп та ін. ставили аматор. театр. трупи. У 1944 створено проф. Нар. театр у м. Тирані, згодом — театри у м. Корчі й м. Дурресі. У 1950 у м. Тирані відкрито Центр. театр ляльок, 1959 — Вищу школу театрального мистецтва імені А. Моїсіу. На початку 1990-х в А. було 9 проф. драм. театрів, 15 театрів естради, 26 ляльк. театрів. Серед провідних театр. діячів: реж. П. Мані, С. Міо, П. Стілу, актори Б. Імамі, М. Попі, Н. Фрашері та ін. Театри формують репертуар із творів албан. і зарубіж. драматургів.

КІНО. Засн. 1952 кіностудія «Нова Албанія» спочатку випускала документ. фільми й кіножурнали. Перший кольор. худ. фільм — «Великий воїн Албанії Скандербег», в якому одну із голов. ролей зіграв О. Вертинський (1954, спільно з рад. кіномитцями, реж. С. Юткевич; приз Каннського міжнар. кінофестивалю). Пізніше вийшли худ. фільми «Тана» (1958), «Земля в полум'ї» (1959) та ін. Фільми 1950–1980-х мали переважно військово-патріот. тематику. Знімалися екранізації творів албан. письменників. 1975 вийшов перший албан. мультфільм «Зана і Мірі». 1976 в А. проведено перший нац. кінофестиваль. Албан. фільми демонструються на міжнар. кінофестивалях. Серед фільмів: «Маки на стінах» (1980; великий приз Міжнар. кінофестивалю у Белграді), «Серце матері» (1993; приз Міжнар. кінофестивалю в Салерно), «Полковник Бункер» (1996; приз Міжнар. кінофестивалю у Сент-Етьєнні), «Албанець» (2009, призи Москов. міжнар. кінофестивалю) та ін.

СПОРТ. Найрозвинутіший вид спорту в А. — футбол, у країні є низка професійних команд (клуби «Динамо», «Тирана», «Партизані», «Скандербеу» та ін.). Найвище досягнення албан. клубного футболу — перемога клубу «Партизані» 1970 в Балкан. кубку. Збірна А. з футболу перший офіц. матч провела 07.10.1946 (А. — Югославія — 2:3). 1946 збірна команда А. виграла Балкан. кубок. 2016 збірна А. вперше пройшла кваліфікацію на Чемпіонат Європи, де зупинилася на груповій стадії. Серед ін. популяр. видів спорту: тхеквондо, волейбол, велосипед. спорт, плавання, важка атлетика, шахи. 1945 в А. засновано спорт. федерацію, 1947 — Комітет фізкультури і спорту. Нац. Олімп. комітет А. утворено 1958, визнаний МОК 1959. А. дебютувала в 1972 на Олімп. іграх у Мюнхені, пропустивши потім Ігри в Монреалі, Москві, Лос-Анджелесі та Сеулі, повернулася 1992 на Іграх у Барселоні. У Зим. Олімп. іграх 2006 в Турині й 2010 у Ванкувері брав участь лише один албан. спортсмен — гірськолижник Е. Тола. Спортсмени А. не здобували олімп. медалей. Серед титулованих спортсменів А.: важкоатлети Д. Годеллі (чемпіон світу 2014 у ваговій категорії до 77 кг), К. Ерканд (чемпіон Європи 2014 у ваговій категорії до 77 кг), легкоатлетка Л. Тера (сріб. призерка чемпі-

Тирана (610 050 осіб)

Дуррес (201 110 осіб)

Ельбасан (141 715 осіб)

Шкодер (135 612 осіб)

Влера (130 827 осіб)

Албанія. Найбільші міста (2015)

Онлайн-версія

онату Європи 2016 з бігу на дистанцію 3 000 м із перешкодами).

УКРАЇНА ТА А. Інформації про кількість українців в А. відсутня. Дипломат. відносини А. з Україною встановлено 13.01.1993. В А. не має посольства України (як і посольства А. в Україні). Укр. справами керує посольство України в Греції (за сумісництвом). 2002 в Тирані відкрито Почесне консульство України в А. 04.11.2016 між Україною та Албанією підписано договір про взаємне скасування візового режиму. Угода набула чинності 01.04.2017.

Лит.: Elsie R. History of Albanian Literature. Boulder, 1995; Смирнова Н. Д. История Албании в XX веке. Москва, 2003; Тромпичьки В. Албанија и Македонија: земја и луѓе. Скопје, 2005; Иванова Ю. В. Албанцы и их соседи. Москва, 2006; Человек на Балканах. Государство и его институты / Отв. ред. Р. П. Гришина. Санкт-Петербург, 2006; Генш К. Сербия. Албания. Черногория. Македония. Москва, 2008; Mata F. S. Albanian Alternative Artists vs. Official Art under Communism // History of Communism in Europe. 2011. № 2; Мата Ф. С. Албанското «вбъоръжено» социзкуство // Проблеми на изкуството. 2012. № 1; Albania: Family, Society and Culture in the 20th Century / Ed. by A. Hemming, G. Kera, E. Pandejmonj. Münster, 2012; Дрыночкин А. В. Экономика Албании. Москва, 2014; Петро С. Государственный механизм Албании // Международные правовые чтения. 2014. Вып. 13; Kadi F. The European Renaissance and the Protestant Reformation and Its Influence on the Birth of Albanian Literature // Journal of Educational and Social Research. 2014. Vol. 4. № 4; Бурдяк В. Трансформацијни зміни в Албанії на зламі століть // Історико-політ. проблеми сучас. світу. 2015. Т. 29–30; Fred A. Modern Albania: From Dictatorship to Democracy in Europe. New York, 2015; Стрельчук Н. Формування національної ідентичності і державності у албанців Балканського півострову (др. пол. XIX — поч. XX ст.) // Питання стародав. та середньовіч. історії, археології й етнології. 2016. Т. 1.

Албанія Кавказька — див. *Кавказька Албанія*.

Албанська автокефальна православна церква (албан. Kisha Ortodokse Autoqefale e Shqipërisë) — автокефальна (помісна) православ. Церква, яка функціонує на тер. *Албанії* та в місцях компакт. проживання албан. *діаспори*, і входить до диптиха (списку) взаємовизнаних православ. Церков. За церк. переказом, християн. просвітителем ниніш. албан. земель був перший єпископ м. Дірахії (тепер м. Дуррес) апостол Кесар. У 8–14 ст. албан. християн. *єпархії* входили до складу Константинопол., Болгар., Серб. православ. церков. Після визнання незалежності (1913) албанці розпочали боротьбу за *автокефалію* Албан. православ. церкви. 1922 автокефалію було самопроголошено. Проте до 18.02.1929 вся влада в Албан. православ. церкві належала Тимчас. Верхов. Церк. Раді. У 1926 Константинополь. патріарх дарував автоном. статус Албан. православ. церкві, але албанці не уклали угоду з Константинополем. У 1929 створено Священний Синод Албан. православ. церкви, який оголосив себе верхов. церков. владою, проголосив «албанізацію» православ. церкви та перехід у *богослужінні* на албан. мову. 12.04.1937 *Константинопольська православна церква* визнала Албан. православ. церкву автокефальною. Після проголошення Нар. Республіки Албанії (1946) А. а. п. ц. зазнала *репресій*, а після проголошення Албанії атеїстич. д-вою (1967) була фактично ліквідована. З метою від-

родження А.а.п.ц., у 1991 Константинополь. православ. церква створила в Албанії тимчас. Албан. *екзархат* на чолі з митрополитом Анастасієм (Янулатосом). У 1992 митрополит Анастасій був обраний архієпископом Тирани і всієї Албанії — главою відродженої Албан. православ. церкви. Священний Синод обирає єпископів і Предстоятеля, схвалює висвяту в *сан*, нагороду церков. відзнаками, скликає церков. *собори*, є найвищою судовою інстанцією А. а. п. ц. 06.11.2006 Священний Синод затвердив Статут А. а. п. ц.

Лит.: Hauziński J., Leśny J. Historia Albanii. Wrocław, 1992; Скурат К. Е. Албанская православная Церковь // Православная энциклопедия : в 50 т. Москва, 2000. Т. 1; Янулатос Анастасий, архієпископ. История христианства в Албании // Православ. энциклопедия. Москва, 2000. Т. 1; Саган О. Н. Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан. Київ, 2004; Кырлежев А. И. Мировое православие: типология автокефальных церквей // Государство, религия, церковь в России и за рубежом. 2016. № 1; Лубська М. В. Християнські церкви: устрій і правовий статус. Київ, 2018.

О. Н. Саган

Албанська література — див. у ст. *Албанія*.

Албанська мова (алб. Gjuha shqipe) — мова індоєвроп. сім'ї, що становить окрему групу. Кількість носіїв на рівні рідн. мови — бл. 5,4 млн осіб (2011, оцінка). Держ. мова *Албанії*, одна з держ. мов *Македонії* та частково визнаної д-ви Республіка *Косово*, має статус регіон. або місц. мови у *Італії*, *Румунії*, *Чорногорії* та *Сербії* (тер. Автоном. краю *Косово* і *Метохія*, яка де-факто контролюється частково визнаною Республікою *Косово*). На тер. сучас. України незначна кількість албаномов. переселенських сіл з'явилася в межах сучас. Одес. й Запоріж. обл. на поч. 19 ст. (внаслідок переселення *болгар* і *албанців* із *Добруджі*). А. м. походить від мов палеобалкан. мов. ареалу (існує гіпотеза про її походження від діалектів *ілірійської* чи *фракійської* мови). А. м. поділяється на дві великі діалект. групи: гегська (пн., поширена також у *Косово*) й тоскська (пд., поширена також серед албанців Греції та Італії). Гегська група говорів зберігає деякі архаїчні риси, які зникли у діалектах тоскської групи. До поч. 20 ст. в основі літ. А. м. лежали діалекти тоскської групи, пізніше її поступово замінив стандарт, заснований на особливостях гегської групи. Відмінності між діалектами незначні й не впливають на комунікацію між діалектоносцями різн. груп. А. м. вирізняється окр. фонет. явищами, які споріднюють її з ін. мовн. групами індоєвроп. сім'ї. Аналогічно до герман. і слов'ян. та кельт. мовн. груп, в А. м. праіндоєвроп. придихові пригол. [*gh], [*dh], [*bh] також перейшли у [g], [d], [b]. У *Середні віки* А. м. зазнала значного впливу пд.-слов'ян. мов, що особливо позначилося на фонет. рівні: відсутність протиставлення пригол. за м'якістю/твердістю, наявність редук. голосного [ǣ] (у А. м. позначається літерою «ë»), який відповідає болгар. «ъ». Для грам. системи А. м. характерні спільні ознаки мов *балканського мовного союзу*: збіг форм род. та дав. відмінків; наявність постпозит. артикля; відсутність інфініт. форми дієслова; описове утворення форми майб. часу та ін. Лексика А. м. містить численні запозичення з грец., турец., роман. і слов'ян. мов. Однією з характерних рис А. м. є велика кількість запозичень із латини у давньо-

рим. добу, які суттєво змінилися внаслідок фонет. процесів, що відбувалися в давньоалбан. діалектах під час формування А. м. (лат. *aurum* — алб. *ar* [золото], лат. *Amicus* — алб. *mik* [друг], лат. *infernum* — алб. *ferr* [пекло] тощо). За типол. класифікацією А. м. належить до синтет. мов, однак аналіт. конструкції також відіграють важливу роль у будові речень. Найдавніші писем. пам'ятки датовано 15 ст. Сучас. літ. А. м. сформовано у 19 ст. під впливом літераторів-романтиків. Писемність А. м. базується на основі лат. алфавіту, орфографія — на фонет. принципі. До поч. 20 ст. єдиної писемності А. м. не існувало, поряд із різними варіантами адаптації лат. алфавіту використовувалися варіанти на основі грец. та араб. графіки. У 18 — на поч. 19 ст. зроблено спроби розробки оригін. албан. фонет. писемності. Одна з них — ельбасанська писемність, створена у 18 ст. на основі видозміненої грец. абетки. Набула поширення в м. Ельбасані, м. Бераті та їхніх околицях, однак пізніше була витіснена лат. графікою. Інша — абетка Бютакук'є, що використовувалася лише окремими активістами албан. нац. руху 19 ст.

Лит.: Десницкая А. В. Албанский язык и его диалекты. Москва, 1968; Buchholz O., Fiedler W. Albanische Grammatik. Leipzig, 1987; Demiraj Sh. *Fonologjia historike e gjuhës shqipe*. Tirana, 1996; Rusakov A. *Albanian // The Indo-European Languages* / Ed. by M. Kopović. London; New York, 2014.

C. I. Ćiprik

Албанський народний ізополіфонічний спів — різновид традиційної албан. нар. музики, включений до *Списку нематеріальної культурної спадщини людства ЮНЕСКО* (2005, 2008). Частина слова «ізо» в назві походить від терміна «ісон», що означає тягучий спів низьким голосом, безперерв. низьке звучання (гул) у візантійській церк. музиці. Для албан. поліфонії характерні в осн. пісні, які складаються з 2 сольних партій — мелодії, контрмелодії та хорового гулу, що їх супроводжує. Однак, трапляються також три- і чотирискладові. Структура сольних партій варіюється залежно від способу передачі гулу. Спів має геогр. відмінності: суттєво відрізняється на Пн. та Пд. країни. Фольклор. музика (див. *Фольклор*) є виразником унікальної культ. самобутності регіонів Албанії. Поліфон. спів виконується переважно чоловіками. Він супроводжує публ. заходи, зокрема весілля, похорони, свята врожаю, реліг. святкування. Розвиток культ. туризму та зростання інтересу наук. спільноти до албан. музики сприяли відродженню ізополіфонії. Гол. носіями традиції залишаються профес. виконавці нар. музики. Важливу роль у збереженні поліфонії відіграють фестивалі, насамперед Нац. фольклор. фестиваль у м. Гірокастра (відбувається з 1968).

Лит.: Shetuni S. *Albanian Traditional Music: An Introduction, with Sheet Music and Lyrics for 48 Songs*. Jefferson; London, 2011; Barka P. *Polyphonic Singing: A Diachronic Emblem of a Multicultural Environment // Asian Journal of Social Sciences & Humanities*. 2015. Vol. 4 (2); Koço E. *A Journey of the Vocal Iso(n)*. Cambridge, 2015.

Албанці (самоназва — шкіптар) — 1) Етніч. група, що говорить *албанською мовою*. Заг. чисельність А. — бл. 6,5 млн, із яких бл. 2,3 млн мешкають в Албанії (2011, перепис), бл. 1,3 млн — у Туреччині (2008, оцінка), бл. 1,5 млн — у частково визнаній Республіці Косово (2011, перепис),

Албанці. Сімейна пара

Албанці. Розселення по країнах

бл. 600 тис. — в Італії (2014, оцінка; із них бл. 200 тис. — італ. А. — арбереші); бл. 500 тис. — у Македонії (2016, оцінка; складають прибл. 25 % населення), бл. 480 тис. — у Греції (2011, перепис), бл. 200 тис. — у США (2010, перепис), бл. 30 тис. — у Чорногорії (2011, перепис), бл. 6 тис. — у Сербії (2011, перепис). Значні громади А. існують також у Німеччині, Швейцарії, Нідерландах та ін. країнах.

2) Нація, осн. населення Албанії. Належать до динарського типу балкано-кавказ. раси вел. європеїдної раси. Мова А. становить окр. гілку індоєвроп. сім'ї мов, що походить від однієї з груп діалектів палеобалкан. мов. ареалу (див. *Албанська мова*). 71 % віруючих А. — мусульмани, 19 % — православні, 10 % — католики. Ареал формування албан. мови збігається з сучас. албан. етніч. територією. Предки А. просувалися із Карпат до Дунаю, в Македонію і далі на захід, займаючись скотарством. Цей процес відбувався одночасно з переселенням давніх слов'ян. Проблема *етногенезу* А. є дискусійною. Більшість дослідників вважають осн. елементом їх формування ілірійців, ін. — фракійців. Важли-

Албанія (2011, перепис)	бл. 2,3 млн
Республіка Косово (2011, перепис)	бл. 1,5 млн
Італія (2014, оцінка)	бл. 750 тис.
Македонія (2016, оцінка)	бл. 500 тис.
Греція (2011, перепис)	бл. 480 тис.
США (2010, перепис)	бл. 200 тис.
Туреччина (2008, оцінка)	бл. 150 тис.
Чорногорія (2011, перепис)	бл. 30 тис.
Сербія (2011, перепис)	бл. 6 тис.

ву роль у вивченні етногенезу А. відіграють знахідки в місцевості Коман у долині р. Дрін: подібні до сучас. металеві прикраси одягу. Однорідність елементів культури стала основою концепції албан. науковців щодо культ. спільності стародав., середньовіч. та сучас. населення Албанії. Виділяють давньоалбан. племена: малисори, хоти, клементи, шувели, кастрати, пулати, кучи. На формування мови та культури вплинуло рим. панування в Іллірії (2 ст. до н.е. — 4 ст. н.е.). Після 395 албан. землі увійшли до складу *Візантії*. Безперервна боротьба між візантійцями, *болгарами*, *норманами* й *сербами* за ці тер. вплинула на етніч. ідентичність А. Етнічній «А.» («арбері»), який уперше згадується як племінна назва у 2 ст., з 11 ст. поширився на всіх жителів Албанії. Панування *Османської імперії* (кін. 15 ст. — 1912) призвело до еміграції албанців. У 17–18 ст. внаслідок дискримінації християн більшість А. навернулася до ісламу. У гір. районах нас. продовжувало сповідувати християнство: православ'я на Пд. та католицизм на Пн. Албанії. У цей час поширився новий ендеотнізм «шкіптар». У 2-й пол. 18 — на поч. 19 ст. сформувалися дві головні етніч. групи А.: тоски (Тоскерія на Пд.) та геги (Гегерія на Пн.). З 19 ст. нац. ідентичність переважає над релігійною. Традиц. матеріальна культура А. майже зникла в часи диктатури 1944–1990. Певною мірою збереглися традиції кров. помсти та панів. становища чоловіків у сусп-ві.

Лит.: Миткевич Г. Н. Албания: по пути перемен. Москва, 1991; Краткая история Албании (с древнейших времен до наших дней) / Под ред. Г. Л. Арши. Москва, 1992; Vickers M. *The Albanians: a Modern History*. London, 2011;

Гулієва Р. Б. Краткий обзор истории албанского этноса // Гілея. 2014. № 82.

Н. В. Кузина

Алгар, Джеймс (Джим; Algar, James; 11.06.1912, м. Модесто, шт. Каліфорнія, США — 26.02.1998, м. Кармел-бай-зе-Сі, шт. Каліфорнія, США) — режисер, сценарист, продюсер, художник-мультиплікатор. Закінчив Стенфорд ун-т. За фахом — журналіст. У студент. роки був художником-карикатуристом в університет. журналі. Від 1934 — в анімац. студії В. Діснея (тепер — компанія «Walt Disney Productions»): художник-мультиплікатор у першому повнометраж. мультфільмі «Білосніжка і семеро гномів» (1937); режисер-постановник окр. епізодів у мультфільмах «Фантазія» (1940), «Бембі» (1942). Здобув визнання як режисер-постановник серії кольор. освіт. фільмів про дику природу, серед яких: «Острів тюленів» (1948), «У Бівер-Веллі» (1950), «Півакра природи» (1951), «Країна медведів», «Жива пустеля» (обидва — 1953), «Великий каньйон» (1958), які отримали премії Амер. кіноакадемії «Оскар» в номінації «Найкращий ігровий короткометраж. фільм». Премії «Оскар» отримали і повнометраж. докум. фільми А. з цієї самої серії — «Зникаюча прерія» (1954) та «Біла пустка» (1958). Ін. фільми: документальний — «Перемога завдяки міцності у повітрі» (1943, для ВПС США), «Пригоди Ібакара і містера Тоада» (1949), телесеріал «Дивний світ Волта Діснея» (1960-ті), «Легенда про Лобо» (1962) та ін. Автор сценаріїв до 16 фільмів. Брав участь у створенні тематич. парку «Диснейленд», в орг-ції павільйону В. Діснея на Всесвіт. виставці 1964-1965 у м. Нью-Йорку. Упродовж багатьох років був однією з ключових фігур компанії, займав найвищі адм. посади. Залишив роботу на кіностудії 1977.

Лит.: Algar, James Nelson // Who's Who in Animated Cartoon: An International Guide to Film and Television's Award-Winning and Legendary Animators. New York, 2006; Thomas B. James Algar // Walt's People: Talking Disney with the Artists Who Knew Him : in 21 vol. New York, 2017. Vol. 10.

Т. Д. Мороз

Алгебра (від араб. الجبر — відновлення, з'єднання зламаних частин) — 1) Розділ математики, який виник як теорія алгебраїчних рівнянь, надалі в процесі розвитку розширився до вивчення заг. алгебраїчних операцій і відношень та пов'язаних із ними математ. структур. Найстаріші дослідження, присвяч. розв'язуванню рівнянь, відомі з часів Стародав. Месопотамії, а потім Стародав. Греції. У роботах математика Діофанта Александрійського (напр., «Арифметичі»), давньогрец. алгебраїчні дослідження набули довершеності. У подальшому ці дослідження розвивали Аріабхата, Брамигупта (Індія, 7 ст. н. е.), Бхаскра (Індія, 12 ст. н. е.). Під їхнім впливом А. почали розвивати вчені араб. світу: Аль Хорезмі, Омар Хайям та ін. Зокрема, термін А. походить від назви трактату Аль Хорезмі «Коротка книга доповнення й протиставлення», яка збереглася в араб. копії та перекладах на латину. Прибл. з 12 ст. учені почали проводити алгебр. дослідження в середньовіч. Європі. Перші вагомі результати західноєвроп. учених датуються 16 ст. У роботах представників італ. школи Сципіона дель Ферро (1465–1526), Н. Тарталі, Д. Кардано та Ф. Лодовіко виведено формули для коренів рівнянь 3-го та 4-го ступенів. У роботах

Алгар Джеймс

Р. Бомбеллі (бл. 1526–1572) закладено теорію комплексних чисел. Дослідження Ф. Вієта стали вирішальними у впровадженні алгебраїчної символіки, яка остаточно сформувалася в працях Р. Декарта. Останній також розробив засади застосування А. до геометрії та ін. наук. У його трактаті «Міркування про метод, щоб добре направляти свій розум і відшукувати істину в науках» (1637, Лейден, Нідерланди) обґрунтовано підхід до розв'язування задач: кожна наук. задачу потрібно звести до математичної, а останню — до рівняння або системи рівнянь. Від 16 ст. почався бурхл. розвиток А. як самост. розділу математики. У 19 ст. математик П. Руффіні (Італія, 1765–1822) і Н. Абель довели неможливість розв'язання заг. рівняння 5-го ступеня в радикалах, а Е. Галуа розробив заг. теорію алгебраїчних рівнянь, зокрема, визначив критерій розв'язності рівнянь у радикалах. Фактично йдеться про розроблення нових розділів А. — теорії груп та теорії полів — і зв'язки між ними (Галуа теорію). Під впливом цих і подальших досліджень, а також розвитку алгебраїчної геометрії та А. лінійної, А. перетворилася з теорії рівнянь на теорію алгебраїчних структур (остаточно оформилася у 20 ст.). А. складається з класич. розділів: теорія груп, полів, кілець та алгебраїчна теорія зображень, А. лінійна, алгебраїчна геометрія. У 20 ст. сформувалися також теорія категорій, А. гомологічна, алгебрична комбінаторика, теорія моделей та ін. Розвиток науки у 2-й пол. 20 ст. — поч. 21 ст. зумовив пріоритетність таких розділів математики, як теорія категорій, алгебраїчна геометрія, гомологічна А. Розвиток А. в Україні пов'язаний з організованим Д. Граве 1910 в Київському ун-ті (тепер Київський національний університет імені Тараса Шевченка) наук. семінаром з А. і теорії чисел. Серед учасників семінару: Б. Делоне (1890–1980), М. Кравчук, Д. Чеботарьов, О. Шмідт, які стали засновниками більшості алгебраїчних шкіл у СРСР. Харків. математик А. Сушкевич (1889–1961) заклад основні теорії напівгруп. В Україні сформувалися всесвіт. відомі школи з теорії груп, створ. Л. Калужніним (1914–1990) та С. Черніковим; із теорії зображень, створ. А. Ройтером (1937–2006). Оригін. напрями А. лінійної розробляє львів. школа П. Казімірського (1925–1990). Крім традиц. застосування у теорії чисел, алгебраїчні методи набувають поширення в таких галузях як теор. фізика й матем. фізика. Теорія груп і напівгруп є складником теорії формальних мов та автоматів — засадничої частини інформатики. Методи теорії полів та алгебраїчної геометрії є основою сучас. криптографії.

2) Назва множини, на якій визначені певні алгебраїчні операції.

Лит.: Граве Д. О. Трактат з алгебраїчного аналізу : у 2 т. Київ, 1938; Мальцев А. И. Алгебраические системы. Москва, 1970; Кострикин А. И. Введение в алгебру : в 3 ч. Москва, 2009. Ч.1: Основы алгебры; Artin M. Algebra. New York, 2018.

Ю. А. Дрозд, І. Ю. Раєвська, М. Ю. Раєвська

Алгебра елементарна — розділ алгебри, що вивчає алгебраїчні вирази та алгебраїчні рівняння над числами дійсними та числами комплексними без застосування понять змінної величини, функції, границі, множини. А. е. викладають у межах шкіл. програми. А. е. розглядає: від'єм.

числа та дії над ними, у т. ч. поняття *модуля* числа; *одночлени* й *многочлени* та дії над ними, у т. ч. формули скороченого *множення* многочленів (квадрат *суми* й *різниці*, різницю квадратів, куб *суми* й *різниці*, різницю й суму кубів), *ділення* многочлена на многочлен, розкладання многочленів на *множники*; алгебраїчні *дроби* та дії над ними; тотожні перетворення букв. виразів; *пропорції*; *відсотки*; алгебраїчні рівняння, рівняння 1-го степеня (див. *Степінь многочлена*) з одним невідомим, системи 2 рівнянь 1-го степеня з двома невідомими, системи 3 рівнянь 1-го степеня з трьома невідомими; *ступінь* з натур. (див. *Число натуральне*), цілим та раціон. показниками і правила дій зі степенями; *корінь* n -го степеня та арифмет. корінь n -го степеня, дії з коренями; поняття про *числа ірраціональні*; раціональні рівняння; іраціон. рівняння; квадрат. рівняння, розв'язки квадрат. рівняння та їхні властивості (теорема Вієта); розкладання *тричлена квадратного* на множники; рівняння вищ. степеня, що зводяться до квадрат., у т. ч. біквадрат. рівняння; системи рівнянь 2-го степеня з двома змінними; комплекс. числа та дії над ними (додавання, віднімання, множення й ділення); *нерівності* 1-го степеня з одним невідомим; системи нерівностей 1-го степеня; нерівності 2-го степеня з одним невідомим; *прогресія арифметична*; *прогресія геометрична*; логарифми, натур. логарифми та e , десятк. логарифми; логарифм. та показник. рівняння; основи *комбінаторики*, *перестановки*, *розміщення* та сполучення, *Ньютона біном*.

Літ.: Завало С. Т. Елементарна математика. Алгебра. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ, 1971; Выгодский М. Я. Справочник по элементарной математике. Москва, 2001.

Н. С. Джалюк

Алгебра логіки — розділ матем. логіки, що вивчає властивості логіч. операцій із висловлюваннями. Висловлювання — це певні твердження, тобто розповідні речення, за змістом яких до речно ставити питання про їх істинність чи хибність. Істинним висловлюванням присвоюють логіч. значення 1 або t (англ. true), а хибним — логіч. значення 0 або f (англ. false). При цьому жодне висловлювання не може бути одночасно й хибним, й істинним. А. л. вивчає лише ті операції, які можуть бути сформульовані в термінах істинності та хибності висловлювань і не апелюють до їхнього змісту. Основи А. л. заклали у серед. 19 ст. Дж. Буль. Пізніше її розвивали Ч. Пірс, Г. Шеффер, П. Порецький, Б. Рассел, Д. Гільберт, І. Жегалкін, Я. Лукасевич, Е. Пост, К. Шеннон та ін. Основні логіч. операції (їх ще наз. логіч. зв'язками або логіч. функторами) утворилися як формалізації тих конструкцій живої мови, які використовуються для побудови складних речень із простих. До таких операцій належать заперечення $\neg a$ (або \bar{a}) висловлювання a , а також кон'юнкція $a \vee b$, диз'юнкція $a \wedge b$, імплікація $a \rightarrow b$ та еквівалентність $a \leftrightarrow b$

висловлювань a і b . Використовуються також ін. позначення: для заперечення — N , $\bar{}$, \sim , C ; для кон'юнкції — C , $\&$; для диз'юнкції — D , $+$; для імплікації — \supset , \Rightarrow ; для еквівалентності — \sim , \equiv , \Leftrightarrow . Ці операції задаються такою таблицею істинності:

Для операції А. л. виконуються такі закони:

закон подвійного заперечення

$$\neg \neg A = A;$$

комутативні закони

$$A \vee B = B \vee A, A \wedge B = B \wedge A,$$

$$A \leftrightarrow B = B \leftrightarrow A;$$

асоціативні закони

$$(A \vee B) \vee C = A \vee (B \vee C),$$

$$(A \wedge B) \wedge C = A \wedge (B \wedge C),$$

$$(A \leftrightarrow B) \leftrightarrow C = A \leftrightarrow (B \leftrightarrow C);$$

дистрибутивні закони

$$A \wedge (B \vee C) = (A \wedge B) \vee (A \wedge C),$$

$$A \vee (B \wedge C) = (A \vee B) \wedge (A \vee C);$$

закони ідемпотентності

$$A \vee A = A, A \wedge A = A;$$

закони де Моргана

$$\neg(A \vee B) = \neg A \wedge \neg B, \neg(A \wedge B) = \neg A \vee \neg B;$$

закони поглинання константами

$$A \vee 1 = 1, A \wedge 1 = A, A \vee 0 = A, A \wedge 0 = 0;$$

закон виключення третьої можливості

$$A \wedge \neg A = 1;$$

закон суперечності

$$A \vee \neg A = 0.$$

Є також окрема група законів виключення логічних зв'язок:

$$A \oplus B = \neg(A \leftrightarrow B); A \leftrightarrow B = (A \rightarrow B) \wedge (B \rightarrow A);$$

$$A \rightarrow B = \neg A \vee B; A \vee B = \neg(\neg A \wedge \neg B);$$

$$A \wedge B = \neg(\neg A \vee \neg B).$$

Використовуючи ці закони, формули А. л. можна зводити до різн. канонічних форм: диз'юнктивної норм. форми, кон'юнктивної норм. форми, зображення у вигляді многочлена Жегалкіна. У 19 — на поч. 20 ст. апарат А. л. використовувався для формалізації та розв'язання різн. задач логіки висловлювань. Від 1930-х апарат А. л. застосовується для опису, аналізу і синтезу релейно-контакт. схем у системах управління та для конструювання електронно-обчислюв. техніки. Розробляються також А. л. для операцій із висловлюваннями, що набувають більше 2 значень істинності (першу систему тризначної логіки із значеннями «істинне», «хибне» й «невизначене» запропонував 1920 Я. Лукасевич). П. Порецький розробив *алгоритм*, який дає змогу ефективно отримувати з даних засновки усі наслідки певного вигляду. Алгоритм базується на законах Блейка-Порецького $a \vee (\neg a \wedge b) = a \vee b$ та $a \wedge (\neg a \vee b) = a \wedge b$. Г. Шеффер (нар. в Україні) 1913 відкрив логіч. операцію (наз. на його честь штрихом Шеффера), через яку можна виразити довільну операцію А. л.

Літ.: Яблонский С. В., Гаврилов Г. П., Кудрявцев В. Б. Функции алгебры логики и классы Поста. Москва, 1966; Гиндикин С. Г. Алгебра логики в задачах. Москва, 1972; Дрозд Ю. А. Основы математической логики. Київ, 2003; Матвієнко М. П., Шаповалов С. П. Математична логіка та теорія алгоритмів. Київ, 2015.

О. Г. Ганюшкін

Алгебраїчна геометрія — розділ математики, що вивчає будову алгебраїчних многовидів та узагальнення. Перший систематичний підхід до вивчення геометричних об'єктів алгебраїчними методами, ймовірно, запровадив Р. Декарт у трактаті «Міркування про метод», хоча прикла-

a	b	$\neg a$	$a \vee b$	$a \wedge b$	$a \rightarrow b$	$a \leftrightarrow b$
0	0	1	0	0	1	1
0	1	1	0	1	1	0
1	0	0	0	1	0	0
1	1	0	1	1	1	1

ди такого вивчення є й у працях Менехма (бл. 380 до н. е. — бл. 320 до н. е.), *Архімеда*, *Аполлонія із Пергу*, *Омара Хайяма*, *Ф. Вієта*, *П. Ферма* та ін. Як окремі розділ математики А. г. сформовано в 19 ст. під впливом праць *Б. Рімана*, *А. Келі*, *Ф. Кляйна* (1849–1925; Німеччина) та ін. *Рімана* — *Роза теорема* стала найважливішим інструментом у вивченні алгебраїчних кривих. Остаточно як самост. розділ математики А. г. виокремлено в працях італ. школи: *Л. Крeмoни* (1830–1903), *Ф. Енрікеса* (1871–1946), *Ф. Севері* (1879–1961). У їхніх працях уведено біраціональні перетворення алгебраїчних многовидів і закладено основи біраціональної класифікації алгебраїчних поверхонь. У 20 ст. відбулася істот. перебудова А. г. У працях *О. Зариського* (1899–1986; Росія, США), *А. Вейля*, *Е. Нетер* та ін. засади А. г. обґрунтовано на основі комутативної алгебри. Зокрема, *О. Зариський* довів існування неособливої біраціональної моделі у кожній алгебраїчній поверхні. *А. Вейль* у книзі «Основи алгебраїчної геометрії» істотно розширив поняття алгебраїчного многовиду над довільним полем і застосував розроблену техніку для побудови *якобіана* довільної кривої. Завдяки працям *Ж.-П. Серра* та *А. Гротендіка*, основою А. г. стала теорія пуків та мова схем, які є далекою узагальненням алгебраїчних многовидів. Суттєву роль у розвитку А. г. відіграли праці *І. Шафаревича*, *Р. Хартсхорна* (нар. 1938, США), *Д. Мамфорда*, *Ю. Маніна*, *П. Деліня*. В Україні проблемам арифметичної А. г. присвячено праці *О. Введенського* та *В. Андрійчука* (1948–2012), теорії особливостей — дослідження *Ю. Дрозда* (нар. 1944). А. г. складається з розділів: «класична» А. г. (вивчає алгебраїчні многовиди над алгебраїчно замкненими полями, зокрема, над полем комплексних чисел); «арифметична» А. г. (вивчає алгебраїчні многовиди над полями алгебраїчних чисел та їхніми аналогами); «дійсна» А. г. (вивчає алгебраїчні многовиди над полем дійсних чисел); теорія особливостей (вивчає особливі точки алгебраїчних многовидів та способи їхнього біраціонального розв'язування); обчислюв. А. г. (займається побудовою ефектив. алгоритмів для дослідження конкрет. многовидів та їх комп'ютерною реалізацією). Методи А. г. відіграють суттєву роль у багатьох розділах математики і теор. фізики: теорії струн (напрямя теор. фізики, що вивчає динаміку взаємодії не точкових частинок, а одновимірних протяжних об'єктів, т. з. квантових струн), теорії солітонів, криптографії тощо. Арифмет. теорія еліптичних кривих стала основою доведення *Ферма Великої теореми*.

Лит.: Grothendieck A. Publications mathématiques de l'I.H.E.S. : en 4 t. Paris, 1960. T. I: Éléments de géométrie algébrique: Le langage des schémas; Хартсхорн Р. Алгебраическая геометрия / Пер. с англ. Москва, 1981; Дрозд Ю. А. Вступ до алгебраїчної геометрії. Львів, 2004; Харрис Дж. Алгебраическая геометрия / Пер. с англ. Москва, 2005; Шафаревич И. Р. Основы алгебраической геометрии. 4-е изд. Москва, 2018.

Ю. А. Дрозд

Алгебраїчна система — множина X , на якій задано деяку сукупність відношень (рівності, порядку тощо) та операцій, що задовольняють певні умови (*асоціативності*, *комутативності*). Нехай α, β — деякі порядкові числа. Типом τ порядку (α, β) будемо називати пару відобра-

жень $W(\alpha) \rightarrow N, W(\beta) \rightarrow N$ множин $W(\alpha), W(\beta)$ в множину $N = \{0, 1, 2, \dots\}$. Тип τ записуватимемо у вигляді $\langle \tau = m_0, \dots, m_\xi, \dots; n_0, \dots, n_\eta, \dots \rangle$ ($\xi < \alpha, \eta < \beta$). Два типи τ, τ' будуть вважатися рівними тоді і тільки тоді, коли вони мають той самий порядок (α, β) та $m_\xi = m'_\xi, n_\eta = n'_\eta$ для всіх $\xi < \alpha, \eta < \beta$. Тип τ наз. скінченним, якщо числа α, β , що становлять його порядок (α, β) , скінченні. А. с. (або просто системою) типу τ наз. об'єкт $\mathfrak{A} = \langle A, \Omega_\tau, \Omega_\beta \rangle$, що складається з трьох множин: непорожньої множини A , множини операцій $\Omega_\tau = \{F_0, \dots, F_\xi, \dots\}$, що визначені на множині A для кожного $\xi < \alpha$, та множини предикатів $\Omega_\beta = \{P_0, \dots, P_\eta, \dots\}$, що задані на множині A для кожного $\eta < \beta$, причому кількість аргументів операцій і предикатів, що розглядаються, повинні задовольняти умови: $n(F_\xi) = m_\xi$ для всіх $\xi < \alpha$ та $n(P_\eta) = n_\eta$ для всіх $\eta < \beta$. Множина A наз. носієм чи основою множиною системи \mathfrak{A} , а її елементи — елементами системи \mathfrak{A} . Потужність $|A|$ множини A наз. потужністю чи порядком системи \mathfrak{A} і позначається також $|\mathfrak{A}|$. На відміну від ін. операцій та предикатів, які можуть бути визначені на множині A , операції F_ξ ($\xi < \alpha$) та предикати P_η ($\eta < \beta$) наз. основними, або головними. Система \mathfrak{A} наз. скінченною, якщо множина A скінченна. А. с. \mathfrak{A} наз. моделлю (або реляційною системою), якщо $\Omega_\tau = \emptyset$. Приклади А. с.: $\mathfrak{A} = \langle Z, + \rangle, \mathfrak{B} = \langle R, +, -, \times \rangle$, де Z — множина всіх цілих чисел, R — множина всіх раціональних чисел, $+$, $-$, \times — звичайні операції додавання, віднімання та множення чисел. Отже, $\mathfrak{A}, \mathfrak{B}$ — алгебри типів $\langle 2 \rangle, \langle 2, 2, 2 \rangle$.

Лит.: Мальцев А. И. Алгебраические системы. Москва, 1970; Шаховська Н. Б. Формалізація простору даних за допомогою алгебраїчної системи // Радіоелектроніка, інформатика, управління. 2010. № 1.

І. Ю. Раєвська, М. Ю. Раєвська

Алгебраїчна функція — функція, що задовольняє алгебраїчне рівняння. Функція $y(x_1, x_2, \dots, x_n)$ називається А. ф. змінних x_1, x_2, \dots, x_n , якщо вона задовольняє рівняння $y(x_1, x_2, \dots, x_n)$

$$P_n(x_1, x_2, \dots, x_n)y^n + P_{n-1}(x_1, x_2, \dots, x_n)y^{n-1} + \dots + P_1(x_1, x_2, \dots, x_n)y + P_0(x_1, x_2, \dots, x_n) = 0,$$

де $P_k(x_1, x_2, \dots, x_n)$, $k = 0, 1, \dots, n$, — многочлени від змінних x_1, x_2, \dots, x_n , причому многочлен $P_n(x_1, x_2, \dots, x_n)$ не є тотожним нулем. Прикладами А. ф. є раціональні функції, тобто многочлени (напр., $y^2 + 2yx - 3x^2$) та їхні частки [напр., $(y^2 + 2yx - 3x^2)/(y + x^5)$]. Інші А. ф. наз. ірраціональними. Найпростішими прикладами ірраціональних А. ф. є функції, що виражаються за допомогою алгебраїчних операцій і радикалів (напр., $\left(x - \sqrt{y^2 + 2yx - 3x^2}\right) / \sqrt[3]{y + x\sqrt{x}}$). Існують А. ф., що неможливо виразити у такий спосіб. Цей факт був встановлений *Н. Абелем*. Він довів, що існують рівняння п'ятого степеня, розв'язки яких неможливо виразити за допомогою алгебраїчних операцій і радикалів.

Лит.: Abel N., Reine Angew. J. Untersuchungen über die Reihe $1 + mx / (2 + m(m-1)x^2 / (2 \cdot 1) + \dots)$ // Math. 1826. № 1; Чеботарев Н. Г. Теория алгебраических функций. 7-е изд. Москва, 2013.

С. А. Плакса

Алгебраїчне число — число, що є коренем алгебраїчного рівняння однієї змінної з цілими коефіцієнтами. Числа, що не є алгебраїчними, наз. трансцендентними числами.

Алгебраїчний вираз — скінченна комбінація символів (констант, змінних, операцій, відношень), яка граматично правильна відносно правил, що застосовані в поточному контексті. Напр., $x^5 + 3x, x^3 + xy + y^2 + 9$.

Алгебраїчний многовид — основне поняття алгебраїчної геометрії. Уперше виникло як термін для множини точок, заданої в афінному просторі деякою системою алгебраїчних рівнянь (афінний А. м.). Найпростіший приклад А. м. — це плоска алгебраїчна крива, задана як множина точок площини, координати яких задовольняють рівняння $F(x, y) = 0$, де $F(x, y)$ — деякий многочлен від двох змінних. Якщо цей многочлен лінійний (степеня 1), ця крива є прямою, якщо цей многочлен квадратичний (степеня 2), це квадрика (або коніка), тобто еліпс, гіпербола або парабола. У 19 ст. виникло поняття проєктивного А. м. як множини точок, заданої у проєктивному просторі системою однорід. алгебраїчних рівнянь. Проєктивний А. м. став осн. предметом розгляду в алгебраїчній геометрії. У 20 ст. розпочато вивчення А. м. над довільними полями. Істотне узагальнення поняття А. м. дав А. Вейль. Він розглядав А. м. як склеєний із кількох афінних частин за допомогою узгодженої системи ізоморфізмів. Ж.-П. Серр сформулював рівносильне визначення абстрактного А. м. мовою теорії пучків і розробив теорію когомологій А. м., яка стала основою сучас. алгебраїчної геометрії. А. Гротендік узагальнив поняття абстрактного А. м., увівши розуміння схеми як простору з пучком кілець (алгебраїчних структур), склеєного з афінних схем, тобто просторів первин. ідеалів комутативних кілець. Ці праці трансформували засади алгебраїчної геометрії й вплинули на її подальший розвиток.

Лит.: Хартсхорн Р. Алгебраическая геометрия / Пер. с англ. Москва, 1981; Дрозд Ю. А. Вступ до алгебраїчної геометрії. Львів, 2004; Харрис Дж. Алгебраическая геометрия / Пер. с англ. Москва, 2005; Шафаревич И. Р. Основы алгебраической геометрии. 4-е изд. Москва, 2018.

Ю. А. Дрозд

Алгебраїчні рівняння — рівняння, які можна записати у вигляді многочлена щодо невідомих, прирівняного до нуля. Для А. р. з одним невідомим 1-го (лінійних рівнянь), 2-го (квадратних рівнянь), 3-го (кубічних рівнянь) і 4-го степеня є формули, які виражають корені через коефіцієнти рівняння за допомогою скінченного числа арифмет. операцій і добування коренів. Для А. р. з одним невідомим 5-го і вищих степенів такої формули немає (довів Н. Абель).

Лит.: Курош А. Г. Курс высшей алгебры. Москва, 1975.

Алгебри основна теорема — іст. назва теореми, яка стверджує: поле чисел комплексних є алгебраїчно замкненим полем, тож кожен многочлен ненульового степеня з комплексними коефіцієнтами має комплексний корінь. А. о. т. розробили у 17 ст. П. Рот (1580–1617; Німеччина) у трактаті «Філософська арифметика» (1608), А. Жирар (1595–1632; Франція) у праці «Новий винахід в алгебрі» (1629) та Р. Декарт у праці «Геометрія» (1637) у формулюваннях, відмінних від сучасних. У 1740-х К. Маклорен (Шотландія, 1698–1746) та Л. Ейлер уточнили формулювання А. о. т.: «Кожен многочлен із дійсними коефіцієнтами можна розкласти в добуток лінійних та

квадратичних множників із дійсними коефіцієнтами». Доведення А. о. т. першим опублікував Ж. Л. Даламбер («Дослідження інтегрального числення», 1739). У 2-й пол. 18 ст. з'явилися доведення Л. Ейлера («Дослідження щодо уявних коренів рівнянь», 1751), Ж. Лагранжа (1772), П. Лапласа (1795) та ін. Припущено, що многочлен має деякі «ідеальні» корені, й доведено, що принаймні один із них є комплекс. числом. К. Гаусс першим довів А. о. т. без припущення щодо існування коренів, пізніше він навіть ще 3 доведення теореми. Перше доведення зроблено у доктор. дисертації «Нове доведення теореми про те, що будь-яка ціла раціональна алгебраїчна функція однієї змінної може бути розкладена на дійсні множники першого й другого степеня» (написана 1797, видана 1799). Одне з доведень К. Гаусса фактично містило побудову поля розкладу многочлена. В усіх доведеннях А. о. т. в тій чи тій формі використано топологічні властивості множин дійсних та комплекс. чисел. Роль топології зведена до твердження про те, що многочлен із дійсними коефіцієнтами непарного степеня має дійсний корінь.

Лит.: Завало С. Т. Курс алгебры. Київ, 1985; Тихомиров В. М., Успенский В. В. Десять доказательств основной теоремы алгебры // Мат. просвещение. 1997. № 1; Кострикин А. И. Введение в алгебру : в 3 ч. Москва, 2018. Ч. 1: Основы алгебры.

М. О. Хмельницький

Алгол [від англ. algo(rithmic) l(anguage) — алгоритмічна мова] — сімейство алгоритмічних мов програмування високого рівня, розроблених для розв'язання наук.-тех. задач за допомогою електронно-обчислювальних машин (ЕОМ). Поеднує кілька мов програмування, розроблених комітетом Міжнар. федерації з обробки інформації (ІФП), назви яких пов'язані з роками їх створення: А.-58, А.-60, А.-68. 27.05.1958 у м. Цюриху (Швейцарія) спеціалісти з Європи і США почали розробляти А.-58. У роботі брали участь автор мови Фортран Дж. Бекус і Дж. Верстен (його ім'я пов'язане з розробленням мови Кобол). Дж. Бекус розробив строгу й точну систему логіч. визначен-

Алгол.
Дж. Бекус. Один із розробників мови Алгол-58

Алгол.
Зліва направо: (стоять) П. Лукас, Дж. Лесер, В. Куделка, К. Волк; сидять: Х. Рутісгаузер; К. Бандат; Х. Земанек; Н. Тюфельгарт

ня для синтаксису А. — норм. форму Бекуса (БНФ). Напр., елемент «цифра» описано як «<цифра>: = 0|1|2|...|9|». А.-58 чіткіше (порівняно з Фортраном) структурував осн. поняття, проте його широко не використовували через велику кількість помилок. Розроблення А.-60 розпочато в січні 1960. Одним із розробників був П. Наур, який запропонував варіант зміненої мови А., записаний за допомогою БНФ.

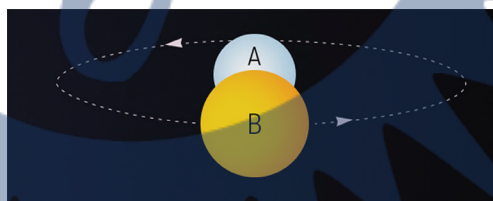
В А.-60 реалізовано нові підходи: поняття блочн. структури програми й області дії позначень (це полегшило створення великих програм), динамічний розподіл пам'яті та розвинутий апарат виклику процедур. Кожна підпрограма на А. має власні, описані всередині неї дані, однозначно визнач. *інтерфейс* у вигляді імені та списку формальних параметрів, і блок коду (це частина програми, що розташована між парою ключ. слів «begin» і «end»). Розрізняють три рівні А.-60: еталонна мова, мова публікацій та конкрет. представлення. А.-60 дав змогу відмовитися від використання безумовних переходів. Для цього запропоновано три структурні конструкції, також обмежені ключ. словами «begin» та «end»: умовні оператори, цикли та послідовні ділянки, які можуть містити вкладені набори операторів. А.-60 використовували для наук. досліджень, проте широкого застосування ця мова програмування не мала через відсутність в її специфікації стандарт. розв'язання для введення й виведення даних, а також брак інтересу з боку постачальників комп'ютерів. Суттєвий недолік А.-60 — складність створення для неї компілятора. Попри це, А.-60 стала стандартом для публікації *алгоритмів* та основою для створення ін. мов програмування. Історія А.-68 розпочалася в 1962: під егідою Міжнародної федерації з обробки інформації створено новий комітет, в роботі якого брали участь Е. Дейкстра, Н. Вірт, Ч. Е. Хоар. Розробники А.-68 планували позбутися недоліків поперед. версії, зокрема відсутності механізмів уведення й виведення даних та низької швидкодії. В А.-68 чітко розмежовано зовн. та внутр. об'єкти, реалізовано два способи передавання параметрів у підпрограму — за іменем і за значенням (у більшості сучасних мов програмування параметри передаються за значенням). Важливою особливістю А.-68 є можливість перевизначення та розширення його синтаксису програмістом для підвищення виразності цієї мови. Мови сімейства А. вплинули на подальший розвиток алгоритм. мов програмування високого рівня, найвідомішою з яких є Паскаль. Пізніші розробки базувалися на ідеях, апробованих та реалізованих в А., серед них: *рекурсія*, блок. структура програми та формаліз. визначення синтаксису на основі БНФ. В Україні освоєння мов програмування високого рівня розпочав В. Глушков. Під його керівництвом 1962 група науковців Інституту кібернетики розробила обчислювальну машину, що апаратно реалізувала мову А.-60. Створена 1966 ЕОМ «Україна» забезпечувала структур. *інтерпретацію* мови високого рівня А.-60. Концепції, закладені в основу цього проекту і розроблені вперше саме в Україні, випередили багато ідей амер. великих ЕОМ 1970-х. У процесі виконання проекту досліджено інтерпретацію мов високого рівня, доведено доцільність їхньої реалізації в комп'ютерах високої продуктивності та апробовано розробку *математичного забезпечення*. Однак реалізації цих теоретичних розробок завадила відсутність в СРСР належної технологічної бази для промислового створення таких комп'ютерів.

Лит.: Халилов А. И. Алгол-60 // Энциклопедия кибернетики : в 2 т. Киев, 1974. Т. 1; Капітонова Ю. В., Храмов Ю. О. Великий українець В. М. Глушков та його наукова школа // Наука та наукознавство. 2007. Вип. 4; Вирт Н. Построение компиляторов / Пер. с англ. Москва, 2013;

Ахо А., Лам М., Сети Р. и др. Компиляторы: принципы, технологии и инструменты / Пер. с англ. Москва, 2019.

Ю. В. Рогущина

Алголь [від араб. رأس الغول (ra's al-ghoul) — голова чудовиська], β Персея — прототип класу *затемнюваних зоряних систем* та систем підтипу ЕА; одна з яскравих, кратних зір, яка розташовується в сузір'ї Персея. Назва пов'язана з *міфами давньогрецькими*, згідно з якими Персей здійснив один із гол. подвигів — убив Медузу Горгону. За легендою, це страховисько перетворювало на камінь усе, на що падав його погляд. Зорю А. зображено на давн. картах як око Медузи Горго-ни. Ще тоді зауважено, що зоря змінює блиск. Відомості щодо змінності А. першим задокументував економіст, математик та астроном Дж. Монтанарі в 1667. У 1782 астроном-аматор, член Лондон. королів. т-ва Дж. Гудрайк дійшов висновку, що змінність блиску А. пов'язана із затемненням однієї зорі іншою. А. — це система, що складається щонайменше із трьох компонентів. Гол. компонентом системи є Алголь А — зоря гол. послідовності, *спектрального класу* B8V з видимою *зоряною величиною* 2,13^m, *ефективною температурою* 13000 К, масою 3,7M_☉ і радіусом 2,9R_☉. Другий компонент Алголь В — *субгігант*, зоря спектр. класу K2IV з ефект. т-рою 4500 К — має зоряну величину 5,1^m, масу 0,8M_☉ і радіус 3,52R_☉. Зоря Алголь С належить до спектр. класу A5V з ефект. т-рою 7550 К, має зоряну величину 4,5^m, масу 1,58M_☉ і радіус 1,7R_☉. Два компоненти А. А і А. В утворюють тісну подвійну систему — обидві зорі спостерігають як один об'єкт. Відстань між компонентами становить 0,062 а. о., вони обертаються навколо

Система зорі Алголь

спільн. центра мас з орбіт. періодом 2,87^d. А., завдяки компонентам А та В, має період. змінність, характерну для затемнювано-подвійних зорь. Площина орбіти зоряної пари утворює невеликий кут із променем зору, тому можна спостерігати затемнення однієї зорі іншою. Характер змінності зорі вивчають за кривою блиску. Третій компонент системи А. С розташований на відстані 2,69 а. о. від центра мас із подвійною системою А. А та А. В й обертається з періодом 681^d (1,86 р.), але площа орбіти така, що затемнення не відбуваються. Заг. маса всіх компонентів системи А. становить бл. 6 M_☉. Трив. спостереження цієї зорі вказують на можливість існування ще однієї — четвертої — масивної компоненти з періодом обертання майже 190 р. Відстань до системи А. становить 93 *світлових роки*. В Україні системи типу А. досліджували в Одесі В. Цесевич, А. Шульберг, продовжили дослідження В. Каретніков, Д. Мкртчян, І. Андронов та їхні учні.

Лит.: Цесевич В. П., Шульберг А. М., Табачник В. М. и др. Затменные переменные звезды. Москва, 1971; Шульберг А. М. Тесные двойные звездные системы с шаровыми компонентами. Москва, 1971; Липунов В. М. В мире

двойных звезд. Москва, 1986; Киппенхан Р. 100 миллиардов солнц: Рождение, жизнь и смерть звезд / Пер. с нем А. С. Доброславского. Москва, 1990; Blondin J. M., Richards M. T., Malinowski M. L. Hydrodynamic Simulations of the Mass Transfer in Algol // *Astrophysical Journal*. 1995. Vol. 445. № 2; Tkachenko M. G., Andronov I. L., Chinarova L. L. Phenomenological Parameters of the Prototype Eclipsing Binaries Algol, β Lyrae and W UMa // *Journal of Physical Studies*. 2016. Vol. 20. № 4; Samus N. N., Kazarovets E. V., Durevich O. V. et al. General Catalogue of Variable Stars: Version GCVS 5.1 // *Astronomy Reports*. 2017. Vol. 61. № 1

Л. Л. Чинарова, І. Л. Андронов

Алголі — затемнювально-змінні зорі, тип зір змінних із чітко вираженими мінімумами, блиск яких поза затемненням є практично незмінним (підклас EA). Назва походить від космоніму *Алголь* (зоря, в якій вперше було виявлено саме такий механізм зміни блиску). В А. головним складником є зоря *раннього спектрального класу головної послідовності*, яка не заповнює свою *Роша порожнину*, тоді як холодніший (*пізнього* або *сонячного спектрального класу*), з меншою *світністю*, більший за розмірами, менш масивний вторинний компонент перебуває вище гол. послідовності на *Герцингрунда* — *Рессела діаграмі* та, проеволюювавши, заповнює свою Роша порожнину. Складники можуть належати до будь-якого спектрального типу, хоча переважно жорсткіший із них належить до класу B, A, F або G. Компоненти змінних зір типу А. мають сферичну або дещо еліпсоїдальну форму. Це відрізняє їх від т. з. змінних зір типу β Ліри (*сузір'я*) та змінних зір типу W *Великої Ведмедиці*, де два складники розташовані так близько, що гравітаційні ефекти призводять до значних деформацій обох зір. *Періоди зміни блиску* відомих *спектрально-подвійних* зір типу А. переважно короткі — кілька діб, а *амплітуди зміни блиску* однадві *зоряні величини*. Найбільша амплітуда зміни блиску ($3,4^m$) у зорі V342 Aql (*Орла сузір'я*). Найкоротший відомий період 0,1167 *доб* ($\sim 2,8$ години) виявлено в зорі HW Vir (*Діву сузір'я*). Найдовший період зміни блиску — 9892 *доб* (27,08 років) — у зорі ϵ Aur (*Візничого сузір'я*). Протягом тривалих періодів часу різні ефекти можуть призводити до зміни періоду коливаний блиску А. До змінних зір типу А. належить близько 15 % від усієї кількості змінних зір. Станом на 2017 у «Загальному каталозі змінних зір» зареєстровано 5270 таких систем.

Лит.: Липунов В. М. В мире двойных звезд. Москва, 1986; Киппенхан Р. 100 миллиардов солнц: Рождение, жизнь и смерть звезд / Пер. с нем. Москва, 1990; Blondin J. M., Richards M. T., Malinowski M. L. Hydrodynamic Simulations of the Mass Transfer in Algol // *Astrophysical Journal*. Vol. 445. № 2. 1995; Baron F., Monnier J., Pedretti E. et al. Imaging the Algol Triple System in the H Band with the CHARA Interferometer // *Astrophysical Journal*. 2012. № 752 (1); Jetsu L., Porceddu S., Lyytinen J. et al. Did the Ancient Egyptians Record the Period of the Eclipsing Binary Algol — The Raging One? // *Astrophysical Journal*. 2013. № 773 (1); Jetsu L., Porceddu S. Shifting Milestones of Natural Sciences: The Ancient Egyptian Discovery of Algol's Period Confirmed // *PLOS ONE*. 2015. № 10 (12); Tkachenko M. G., Andronov I. L., Chinarova L. L. Phenomenological Parameters of the Prototype Eclipsing Binaries Algol, β Lyrae and W Uma // *Journal of Physical Studies*. 2016. Vol. 20. № 4.

Алгоритм (лат. algorithmus, за лат. звучанням імені математика *Аль Хорезмі*) — набір правил (інструкцій) або керувальних впливів, виконання яких завершується бажаним результатом. Прикладами А. є рецепти приготування кулінар. страв, правила виконання арифмет. операцій, комп'ютерні програми. Назву А. пов'язують з ім'ям Аль Хорезмі, який бл. 825 написав наук. *трактат* про арифмет. дії над числами, заданими в десятковій позиційній системі числення. У 12 ст. трактат з'явився в Європі в перекладі з араб. на латину (ім'я перекладача невідоме). У перекладі трапляється фраза «Dixit Algorizmi» (лат. — сказав Аль Хорезмі), яка зумовила появу поняття А. У часи *античності* розроблено перші А. для розв'язання геометр. задач у межах фіксованих, дозволених умовами задачі, засобів. Класична матем. *алгоритмів теорія* виникла в логіці *математичній* у 1930-х як інструмент для доведення алгоритм. нерозв'язності певного класу мат. проблем. Додатк. стимулом для її розвитку були дослідження в *математиці конструктивній*. Інтерес до А. посилюється після того, як Д. Гільберт у 1928 сформулював проблему можливості розв'язання. Йдеться про визначення А., який за описом будь-якого матем. твердження, записаного певною формаліз. мовою, після виконання скінчен. кількості кроків може надавати відповідь про істинність або хибність цього твердження. Важливий етап у розвитку алгоритм. моделей обчислень пов'язаний із працями В. Глушкова 1970-х. В основі його підходу — подання А. у вигляді взаємодії керувального та інформац. *автоматів*. Таке подання може бути реалізовано апаратно (центр. *процесор*, пам'ять ЕОМ) або описане в конструкціях *алгоритмічної мови*. Автоматична форма задавання дискрет. перетворювачів дає змогу застосовувати їх як *моделі* не лише програм в *інформаційних технологіях*, а й тех. приладів. Особл. роль як засобу для вираження А. в обчислюв. системах відведено *програмуванню*, одним із важливих завдань якого є надання розробникам реальних А. низки потуж. та різноманіт. засобів як для подання інформації, так і для вираження процесів її оброблення. Прагнення позбавити користувача зайвої деталізації та кодування під час складання програм спричинило появу цілого сімейства алгоритм. мов високого рівня. Цей процес триває та є визначальним у програмуванні. Багато традиційних матем. визначень А. зорієнтовані на певний спосіб обчислень: *функцій*, вирази в арифмет. численні *предикатів* (К. Гедель, 1936), λ -визнач. функції (А. Черч, 1936), частково-рекурсивні функції (С. Кліні, 1936), машини *Поста* (1936) і *Тюрінга* (1937), нормальні А. [А. Марков (молодий), 1951]. Фундаментальна логіч. основа, визначена в теорії А., — всі ці визначення еквівалентні в сенсі можливості моделювання обчислень (теза Черча—Тюрінга). Точне визначення А. уможливило доведення існування т. з. алгоритмічно нерозв'яз. проблем. Напр., немає А., який за скінченне число кроків визначає, чи зупиниться однострічк. машина Тюрінга, якщо початкова стрічка порожня.

Поняття А. пов'язують зазвичай з обробленням *інформації*. У такому розумінні А. — це завдання в певних виразних засобах процесу перетворення інформації. Під час задавання А. уточнюють: спосіб подання (кодування) інформації,

початк. інформацію, допустимі перетворення в заданому поданні, спосіб організації процесу виконання А. Результат роботи А. — інформація після закінчення його роботи. Спосіб подання інформації та допустимі її перетворення залежать від вибраної обчислюв. моделі, в якій реалізовано А. Напр., інформація може бути закодована бітовими рядками або рядками символів, числами, масивами, списками записів із покажчиками, *файлами* тощо. Перетворення інформації можуть бути визначені функціями, мат. операторами, командами обчислюв. пристрою або ін. чітко визнач. способом. Важливим у понятті А. є спосіб організації процесу його виконання. У послідовних А. виконання локальних перетворень інформації проходить покроково. У детермінованому А. перетворення інформації на кожному кроці виконання й наступ. крок однозначно визначено поперед. кроками виконання А. У недетермінованому А. на кожному кроці виконання допускають вибір декількох можливостей його продовження. В імовірнісних А. кожному можливому вибору наступ. кроку приписано деяку ймовірність. Для паралельних А. характерне одночас. виконання кількох процесів перетворення інформації та їхня взаємодія. Натепер вивчено також еволюційні, квантові, генетичні, мультиагентні, лінгвіст. та ін. численні класи А., що відображають ті чи ті аспекти розмаїття обчислюв. моделей, створених за аналогією з фіз. процесами навколиш. світу. Класична теорія А. наголошує на понятті принципової обчислюваності; форма задання А. менш важлива. Особливістю традиц. класичних визначень А. є вибір мінімальних засобів для подання та перетворення інформації, щоб забезпечити зручність формалізації поняття А. для доведення матем. фактів. Процедури конкрет. обчислень, записані за допомогою таких мінімальних засобів, зведено до складного кодування та моделювання перетворення інформації; вони зазвичай громіздкі та складні для розуміння, тому не можуть бути використані в реал. практиці програмування для *електронно-обчислювальних машин*. Поняття А. активно використовується в *математиці обчислювальній*, матем. і тех. кібернетиці, проектуванні ЕОМ та програмуванні. Тех. прилади обробки інформації є конкрет. втіленням різноманіт. моделей А., що відображають архітектуру та фіз. закони, на яких засновано ці прилади.

Лит.: Глибовець М. М. Основи комп'ютерних алгоритмів. Київ, 2003; Кнут Д. Искусство программирования : в 3 т. 3-е изд. Москва, 2006. Т. 1; Кормен Т. Х., Лейзерсон Ч. И., Ривест Р. Л. и др. Алгоритмы: построение и анализ. 3-е изд. Москва, 2019.

А. В. Анісімов

Алгоритм сортування.
Електрична табулююча система, створена Г. Голлерітом для автоматичного сортування інформації

ність А. п. залежить від типу використовув. даних та методів їх обробки. Її оцінюють на основі складності алгоритму або макс. часу виконання. Складність визначають макс. кількістю операцій порівняння пошук. ключа для найпесимістичнішого випадку. Це значення позначають як O_n , де n — кількість виконаних порівнянь. Варіанти виконання пошук. алгоритмів: найкращий, середній, найгірший варіанти. Значення середнього варіанту поведінки пошук. алгоритму визначає корисність алгоритму. А. п. як набір інструкцій, що описують порядок дій виконавця, можна поділити на класи залежно від мети пошуку, критеріїв відповідності, методів ранжування результатів та механізму зворот. зв'язку для оцінювання отрим. результатів. Існує також поділ А. п. залежно від завдання, яке виконується: семантичний інформ. пошук, пошук у структурах, пошук оптимального розв'язання, пошук шляху, пошук закономірностей у даних, пошук подібності (розбіжності) у мультимед. даних — пошук облич, розпізнавання образів тощо. А. п. часто використовують разом з *алгоритмами сортування*.

Лит.: Глушков В. М., Цейтлин Г. Е., Ющенко Е. Л. Алгебра. Языки. Программирование. Киев, 1974; Цейтлин Г. Е. Введение в алгоритмику. Киев, 1998; Кнут Д. Э. Искусство программирования : в 4 т. / Пер. с англ. Киев, 2007. Т. 3: Сортировка и поиск; Вирт Н. Алгоритмы и структуры данных. Новая версия для Оберона / Пер. с англ. 2-е изд., испр. Москва, 2016.

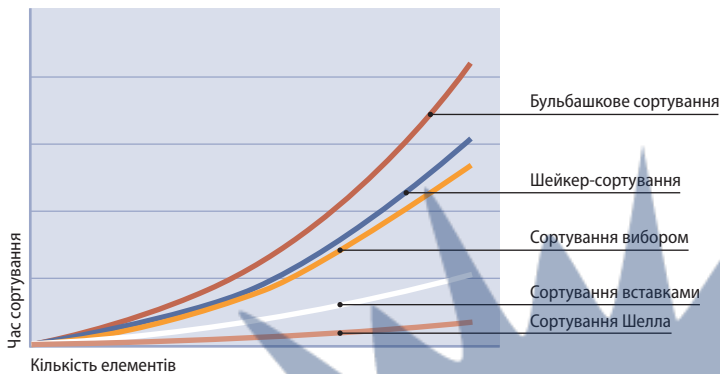
І. Ю. Гришанова

Алгоритм сортування — метод, що розподіляє елементи списку на групи відповідно до зазначених критеріїв. Якщо елемент списку має кілька параметрів, то параметр, значення якого визначають порядок розміщення елементів, на-

Алгоритм пошуку — в інформатиці — формальні правила, що визначають стратегію пошуку інформації серед *даних*, які можуть бути представлені рядком, масивом, зв'язаним списком, деревом пошуку, хеш-таблицею, неструктуров. набором тощо. А. п. — це фундамент. клас обчислюв. завдань. Вхід. даними А. п. є пошуковий ключ (поле запису, за значенням якого відбувається пошук) та функція, що визначає відповідність знайденого результату задан. ключу. Постановку завдання пошуку здійснюють за допомогою графового або аналіг. опису. Ефектив-

зивають ключем сортування. Зазвичай ключем є число, а значення ін. параметрів не впливають на роботу алгоритму. Осн. характеристики А. с.: час впорядкування n -елементного масиву; необхідність додаткової операт. пам'яті для сортування; стабільність (чи змінює сортування взаємне розташування елементів з однаков. ключами). Відомі А. с.: сортування вибором; сортування вставкою; сортування бульбашкою; сортування перестановкою; пірамідальне сортування; сортування злиттям; сортування Шелла; сортування методом бінар. вставки; випадкове сорту-

Алгоритм сортування.
Схема бульбашкового сортування

вання; сортування підрахунком; порозрядне сортування тощо.

Літ.: Кнут Д. Э. Искусство программирования : в 4 т. / Пер. с англ. Киев, 2007. Т. 3: Сортировка и поиск; Громо-вий Д. С., Луценко С. П., Мельничук А. С. та ін. Аналіз методів сортування масиву чисел // Технол. аудит та резерви вир-ва. 2013. № 4/1 (12); Вирт Н. Алгоритмы и структуры данных. Новая версия для Оберона / Пер. с англ. 2-е изд., испр. Москва, 2016.

Ю. В. Рогушина

Алгоритмів теорія — розділ математики, що вивчає заг. властивості алгоритмів методом визначення та дослідження формальних моделей алгоритмів та алгоритмічно обчислюв. функцій. А. т. є теор. фундаментом програмування та інформатики. До завдань класич. А. т. належать встановлення розв'язності чи нерозв'язності проблем, пов'язаних насамперед із арифметикою та математичною логікою, класифікація алгоритмів відповідно до їхньої складності, асимптотичний аналіз складності алгоритмів та розробка критеріїв порівняльної оцінки їхньої якості. Обчислюв. процеси алгоритм. характеру (арифмет. дії над цілими числами, знаходження найбільшого спільного дільника двох чисел тощо) відомі людству здавна, проте у сучас. вигляді поняття алгоритму сформувалося лише на поч. 20 ст. Поняття алгоритму уточнювалося. Поступово усвідомлено неможливість знайти єдиний спосіб розв'язання для низки проблем, пов'язаних, передовсім, з арифметикою та матем. логікою (проблеми істинності для арифм. формул, для формул числення предикатів 1-го порядку, 10-а проблема Гільберта (див. Гільберта проблеми) про розв'язність діофантових рівнянь). Для доведення неіснування алгоритму потрібно мати його точне матем. визначення, тому після сформування поняття алгоритму як нової та окрем. сутності першочерговим стало завдання створити адекват. формальні моделі алгоритму та дослідити їхні властивості. Це зумовило виникнення А. т. як окрем. розділу математики. Пошук формальних уточнень поняття алгоритму проводили в таких напрямках: опис точного матем. поняття алгоритм. машини та обчислюваності на ній [машини Тюрінга, норм. алгоритми Маркова (див. А. Марков), реєстрові машини тощо]; опис пев. класів функцій, для яких існує алгоритм знаходження значення функції за значеннями її аргументів, тобто уточнюється не повіс. поняття алгоритму, а похід. поняття алгоритмічно обчислюв. функції (АОФ; l-означувані функції, рекурсивні та частково рекурсивні функції, програм. функції; ці класи часто визначали як функції, графіки яких поро-

джені певним численням — численням Ербрана — Геделя, системою Поста тощо). У 1936 А. Черч висунув тезу про збіг класу тотальних АОФ із класом рекурсивних функцій, а С. Кліні узагальнив її для випадку часткових функцій. Різним уточненням поняття алгоритму відповідає своє формулювання тези Черча. Напр., теза Тюрінга стверджує збіжність класу АОФ із класом функцій, обчислюваних машинами Тюрінга. Підтвердженням тези Черча є збіг (з точністю до кодувань) класів функцій для всіх відомих формальних моделей алгоритму. Це означає, що кожна з таких моделей дає строгі матем. уточнення інтуїт. поняття АОФ. Проблему побудови алгоритму, що має певні властивості, наз. алгоритм. проблемою. Це проблеми обчислюваності функцій, розв'язності чи пересічності множини, алгоритм. звідності. Прикладом нерозв'язності є проблема зупинки програми (машини Тюрінга): для довільних програми та вхід. даного встановити, зупиниться чи не зупиниться програма, під час роботи над цим даним. Доведення нерозв'язності проблеми істинності для формул числення предикатів (А. Черч, 1936) було 1-им досягненням А. т., подальші важливі результати в цьому напрямі належать, зокрема, А. Тарському (1901–1983, США), О. Мальцеву, С. Кліні. Установлено нерозв'язність проблем тотожності для напівгруп (Е. Пост, А. Марков, 1947) та груп (П. Новіков, СРСР, 1952), 10-ї проблеми Гільберта про розв'язність діофантових рівнянь (Ю. Матіясевиц, 1970). Проблеми алгоритм. звідності вивчали, зокрема, А. Тюрінг, Е. Пост, С. Кліні, Х. Роджерс (1926–2015, США). Ефективні (обчислюв.) операції (оператори) на функціях та множинах досліджували А. Тарський та С. Кліні. Фундамент. твердженням щодо таких операторів є теорема Кліні про нерух. точку. Теорема дає змогу задавати обчислюв. функції через обчислюв. оператори: опис оператора трактують як фінішне задання функції, яка є його нерух. точкою. Це дало імпульс роботам Дж. Маккарті й Д. Скотта з матем. теорії обчислюваності. Спец. способами подання обчислюв. операторів є схеми програм: розробники Ю. Янов (РФ), А. Єршов, Д. Скотт, В. Глушков. Роботи В. Глушкова зі структур. схем програм започаткували теорію систем алгоритмічних алгебр. Важливим розділом А. т. є автоматів теорія, фундамент. внесок у її розвиток зробила вітчизн. наук. школа на чолі з В. Глушковым. Заг. властивості класів об'єктів, занумерованих певними конструктив. об'єктами (зазвичай натур. числами) вивчає теорія нумерацій — розділ А. т. Ідея нумерації та дослідження властивостей нечислових об'єктів через властивості їхніх номерів запропон. К. Геделем і використана ним у доведенні теореми про неповноту. Далі теорію нумерації розвивали С. Кліні, Е. Пост, О. Мальцев, Ю. Єршов. До класич. розділів А. т. також додано дослідження недетермінованих, стохастич. і паралельних алгоритмів та обчислень. Узагальненням традиц. обчислюваності на натуральних числах є теорія обчислюваності на нескінч. ординалах. На основі А. т. уточнено (А. Колмогоров) поняття випадк. послідовності та кількості інформації. А. т. поділяють на дескриптивну (якісну) і метричну (кількісну). Дескрипт. А. т. досліджує алгоритми з погляду встановлюваної ними відповідності між вхід. і

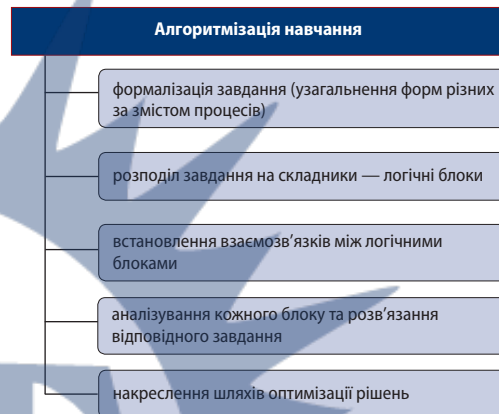
вихід. даними. Метрична А. т. досліджує алгоритми з погляду складності як самих алгоритмів, так і заданих ними обчислень. Для дослідження складності обчислень найчастіше використовують багатострічк. машини Тюрінга. З погляду обчислюваності важл. класами АОФ є P та NP . До класу P (класу NP) належать функції, обчислювані на детермінованій (недетермін.) машині Тюрінга за поліноміально обмежений (від довжини вхід. даного) час. Задачі, пов'язані з функціями класу P , можна трактувати як практично розв'язні. Водночас багато задач у різ. галузях математики й інформатики належать до класу NP . Проте питання, чи правильно, що $P = NP$, є відкритим та одним із найважливіших в А. т. Значну увагу приділено вивченню методів отримання асимптотичних оцінок обсягу пам'яті чи часу виконання алгоритмів та розробці критеріїв порівняльної оцінки їхньої якості. Властивості оцінок складності, які не залежать від конкрет. алгоритм. моделей, досліджує інваріантна (машинно-незалеж.) теорія складності обчислень (М. Блум та ін.). Розвиток інформ. технологій і програмування спричиняє розширення сфери застосування А. т. Методи й поняття А. т. успішно використовують у всіх галузях науки, де трапляються алгоритм. проблеми (основи математики, теорія інформації, теорія керування, обчислюв. математика, конструкт. аналіз, ймовірностей теорія, економіка, лінгвістика тощо). Щодо практ. аспектів А. т. важливою є триада: розробник алгоритму, його виконавець та користувач. Вона є теорет. підґрунтям для програм. інженерії, осн. досягненням якої має бути макс. автоматизація всіх процесів життєвого циклу програм. забезпечення.

Лит.: Мальцев А. И. Алгоритмы и рекурсивные функции. Москва, 1965; Роджерс Х. Теория рекурсивных функций и эффективная вычислимость. Москва, 1972; Глушков В. М., Цейтлин Г. Е., Ющенко Е. Л. Алгебра, языки, программирование. Киев, 1974; Ахо А., Хопкрофт Дж., Ульман Дж. Построение и анализ вычислительных алгоритмов / Пер. с англ. Москва, 1979; Катленд Н. Вычислимость. Введение в теорию рекурсивных функций / Пер. с англ. Москва, 1983; Колмогоров А. Н. Теория информации и теория алгоритмов. Москва, 1987; Успенский В. А., Семенов А. Л. Теория алгоритмов: основные открытия и приложения. Москва, 1987; Кормен Т. Х., Лейзерсон Ч. И., Ривест Р. Л. и др. Алгоритмы: построение и анализ. 3-е изд. Москва, 2019.

А. В. Анісімов

Алгоритмізація навчання — складник *програмованого навчання*, пов'язаний з удосконаленням планування процесу навчання в цілому і підвищення ефективності управління пізнавальною діяльністю учнів; виявлення, конструювання та використання в навчанні *алгоритмів*, тобто правил, приписів щодо послідовного виконання будь-якого із завдань, що належить до певного типу. В основі А. н. — кібернетичний підхід, що полягає в орг-ції цілеспрямованих дій шляхом перероблення інформації. Напр., застосування в навч. процесі способу знаходження найбільшого спільного дільника (алгоритм *Евкліда*); схеми розбору *іменника* як частини мови; морфологіч. аналізу рослини як представника певного виду тощо. Алгоритмізація навч. процесу реалізується двома способами, які розрізняються мірою творчого підходу до виконання завдань: а) учень завчає готовий алгоритм і по-

слуговується ним, виконуючи вправи; б) учень «відкриває» алгоритм у процесі навч. діяльності — самостійно простежує закономірності в навч. матеріалі та спирається на це знання в подальшому виконанні вправ (цей спосіб належить до технологій актив. навчання). А. н. оптимізує навч. процес: автоматизує компоненти навч. процесу, стимулює евристичну активність

учня, розвиває його логіч. мислення, збільшує частку самост. роботи учнів і сприяє вдосконаленню управління навч. процесом.

Лит.: Ланда Л. Н. Предмет, метод, алгоритм (анализ понятий) // Вопросы психологи. 1973. № 4; Матвієнко М. П. Теорія алгоритмів. Київ, 2014.

Т. С. Крайнікова

Алгоритмічна мова — формальна мова, призначена для опису обчислювальних процесів. А. м. безпосередньо пов'язана з *теорією алгоритмів* та описом *алгоритмів*. А. м. визначається *алфавітом*, *синтаксисом* (граматикою) та *семантикою*. Семантика А. м. є однозначною, тобто речення цієї мови є такими послідовностями інструкцій, які завжди для однакової вхідної інформації забезпечують отримання того самого результату. Алфавіт А. м. — набір символів, що припустимі у виразах А. м. Синтаксис — правила поєднання цих символів у коректні вирази А. м. Лексеми — це елементи нижнього рівня А. м., для яких визначають область дії, місце, де вказано їх значення, а також місце використання в алгоритмі. Приклади лексем: нумерали — описи чисел, літерали — описи текстових даних, ідентифікатори — описи інших об'єктів в алгоритмах, таких як мітки й процедури — функціональні одиниці обробки інформації. Вищі рівні А. м. — поняття, між якими задаються відношення (напр., відношення «входить до складу» і «текстуальна послідовність»). Лексеми та поняття мають атрибути, що їх характеризують. Серед понять А. м. виділяють базові конструкції — описи, вирази й оператори. Описи містять інформацію щодо атрибутів лексем, вирази — про значення цих атрибутів. Оператори визначають дії з обробки даних і послідовність цих дій (напр., оператор циклу та оператор виклику процедури). А. м. є теоретичною основою для створення комп'ютерних програм, що виконуються на ЕОМ. Вони більш придатні для опису комп'ютерних програм, що розробляються для практичного використання, ніж такі універсальні засоби алгоритмічних систем, як нор-

мальні алгорифми Маркова, рекурсивні функції, машини А. Тюрінга і Е. Поста (ці засоби формалізації, на відміну від А. м., показували тільки принципову можливість розв'язання певних проблем, однак не аналізували конкретних дій для отримання результату). Тому розвиток А. м. пов'язаний із поширенням комп'ютерної техніки та вдосконаленням теорії програмування як окремої сфери діяльності. Послідовності конструкцій А. м. складаються в інструкцію, на якій ґрунтується обробка даних. Універсальна А. м. — це мова, яка містить набір елементів, що дає змогу описати довільний алгоритм. Виділяють А. м. високого рівня (орієнтовані на опис алгоритмів для певного класу задач і пов'язані з певними мовами програмування) та машинно-орієнтовані А. м. (враховують особливості конкретних обчислювальних пристроїв). Приклади мов програмування високого рівня: Паскаль, Бейсік, Алгол, Фортран, Сі, Джава, Python.

Лит.: Енциклопедія кібернетики : в 2 т. / Відпов. ред. В. М. Глушков. Київ, 1973; Дейкстра Э. Дисциплина программирования / Пер. с англ. Москва, 1978; Кнут Д. Э. Искусство программирования : в 4 т. / Пер. с англ. Москва, 2002–2013; Орлов С. А. Теория и практика языков программирования. Санкт-Петербург, 2013; Хопкрофт Д., Мотвани Р., Ульман Дж. Введение в теорию автоматов, языков и вычислений / Пер. с англ. Москва, 2015.

Ю. В. Рогушина

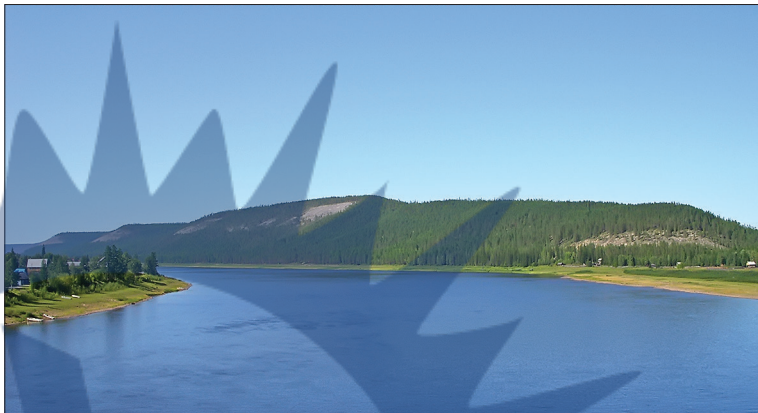
Алгофобія (від грец. *ἄλγος* — біль і *φόβος* — страх, побоювання) — різновид фобій, страх болю. Людина з цією фобією панічно боїться навіть найменшого болю, тому постійно перебуває в напруженні й не здатна контролювати свої негат. емоції. Усі її намагання усвідомити, що загрози отримати больові відчуття немає, марні. У разі мінімальної небезпеки фіз. болю пацієнт з А. відчуває жаж, запаморочення, нудоту, в нього посилюється потовиділення, прискорюється серцебиття. Причиною А. є пережите раніше (переважно у дитинстві) відчуття сильного болю. Наслідками цього невротич. розладу є проблеми у виборі професії, встановленні сексуал. стосунків, а також можливий подальший розвиток психосоматич. захворювань на фоні постійного стресу. Через страх болю людина уникає мед. обстежень, не наважується звернутися до лікаря, зволікає з невідкладними операціями, що, зрештою, призводить до передчасної смерті. Нині А. успішно лікують методами психотерапії, зокрема гіпнозом.

Лит.: Міжнародна статистична класифікація хвороб та споріднених проблем охорони здоров'я. Десятий перегляд : у 3 т. Київ, 2001. Т. 3; Хайдарова Г. Р. К проблеме трансформации представлений о боли в культуре // Вестник Санкт-Петербургского ун-та. Сер. 6, 2012. Вып. 2.

Н. Ю. Максимова

Алдан — річка на Далекому Сході РФ, права притока р. Лени. Найбільша річкова притока на теренах РФ. Протікає в межах Республіки Саха (Якутія), частково водозбір річки також розташований на Пн. Зх. Хабаровського краю та Амур. обл. Довжина А. — 2 273 км (12-а серед річок країни), площа бас. — 729 тис. км² (8-а в РФ), середня витрата води — 5 060–5 110 м³/с (6-а в РФ, майже третина стоку р. Лени). А. бере початок на пн. схилах Станового хребта. Тече Алданським нагір'ям у кам'янист. річищі, утворюючи численні перекати, далі — широкою долиною

(між гірлами правих приток Учур і Мая) та між гір. рівниною (з численними заплавленими озерами) уздовж пд. підніжжя Верхоянського хребта. Впадає в Лену на висоті 72 м над рів. м. А. при-

Алдан

ймає 275 приток (завдовжки понад 10 км): найдовша — Амга (1 462 км), найбільша за водозбором — Мая (171 тис. км²), найповноводніша — Учур (1 350 м³/с). Найбільші притоки: Тимптон, Учур, Тири, Мая, Аллах-Юнь, Томпо, Барайи, Тумара, Джюнекан (праві) та Амга, Нотора, Татта (ліві). У бас. А. понад 114 тис. потічків і понад 51 тис. озер, найбільше — оз. Велике Токо (82,6 км²). Повінь на А. спостерігається в травні-липні (паводки — у серпні та вересні), коли рівень води підвищується на 7–10 м, а витрата сягає 30–48 тис. м³/с. Зимовий стік зазвичай не перевищує 5 % річного, становлячи 230–300 м³/с (лютий — квітень). Льодостав триває понад півроку (кінець жовтня — травень). Живлення річки відбувається завдяки атмосфер. опадам і підзем. водам. Басейн А. розташований у зоні багаторічної мерзлоти. Він займає тер. із неглибоким заляганням корінних і кристал. порід. Відкриті значні родовища золота, слюди, кам'яного вугілля. Води А. багаті на рибу. До численних видів належать щука, окунь, йорж, минь. Звичайними є представники родини корошових, серед яких масовими є плітка та ялець сибірський, знакові види місцевої іхтіофауни — мінога сибірська та осетр сибірський. Водяться лососеподібні: таймень, харіус, сиг, нельма, ряпушка. А. судноплавний на 1 753 км (77 % довжини) від гирла до пристані Томмот. Це важлива транспорт. водна артерія, якою вивозять гірничодобувну продукцію та завозять прод. і пром. товари та ін. вантажі. Гол. пристані: Томмот, Усть-Мая, Хандига, Ельдикан. Розвинуте рибальство.

Лит.: Зайков Б. Д. Материали по гидрологии Верхнего Алдана. Ленинград, 1935; Ресурсы поверхностных вод СССР: Гидрологическая изученность : в 20 т. Ленинград, 1966. Т. 17: Ленско-Инди́гирский район. Вып. 3: Бассейн р. Алдан; Алдан // Словарь современных географических названий. Екатеринбург, 2006; Пшенинкова Е. В., Копырина Л. И., Васильева-Кралина И. И. Водоросли некоторых горных водоемов бассейна реки Алдан (Южная Якутия) // Вестник Северо-Восточного федерального ун-та им. М. К. Аммосова. 2012. Т. 9. № 4.

А. С. Івченко

Алданов Марк

Алданов, Марк [рос. Алданов, Марк; справж. прізвище та ім'я — Ландау, Марк Олександрович

(рос. Ландау, Марк Александрович); 07.11.1886, м. Київ, тепер Україна — 25.02.1957, м. Ніцца, тепер регіон Прованс — Альпи — Лазурний берег, Франція] — письменник, хімік. Писав рос. мовою. Походив із родини цукрозаводчиків. Закінчив 1910 Київ. ун-т. Відтоді навчався у Колежі політ. та економ. наук (м. Париж). 1913 у м. Парижі займався дослідженнями з фіз. хімії. 1914 повернувся до Рос. імперії. Був мобілізований і відряджений як хімік на тилові заводи. У квітні 1919 емігрував, мешкав у містах Парижі, Ніцці (Франція), Берліні (Німеччина), Нью-Йорку (США). В еміграції 1920 був редактором журн. «Прийдешня Росія» («Грядущая Россия»; вишло 2 вип.), 1920–1940 — співробітником журн. «Сучасні записки» («Современные записки»; обидва — м. Париж), 1923–1924 — редактором літ. додатку до газ. «Дні» («Дни»; м. Берлін), 1925–1928 — літ. додатку до париз. вид. цієї газети. Працював як журналіст у щоден. париз. газ. «Останні новини» («Последние новости»). Один із засновників нью-йорк. літ. видання «Новий журнал» («Новый журнал»; 1942, існує досі). Писав статті, оповідання, повісті та романи. Дебютував 1915 критико-літ. етюдом «Толстой і Роллан» («Толстой и Роллан»). Темі революції присвятив кн. публіцистики «Армагеддон» (1918). Відомим став як автор худ. філософ.-іст. творів: тетралогії про Франц. революцію кін. 18 ст. та наполеон. епоху «Мыслитель» («Мыслитель»); романів «Дев'яте термідора» («Девятое термидора»; 1922), «Чортів міст» («Чёртов мост»; 1925), «Змова» («Заговор»; 1927) і повісті «Свята Елена, маленький острів» («Святая Елена, маленький остров»; 1921); трилогії про долю інтелігенції напередодні та після 1917 і про еміграцію «Ключ» (1929), «Втеча» («Бегство»; 1931), «Печера» («Пещера»; 1934). Ці твори разом із романами і повістями «Початок кінця» («Начало конца»; 1939), «Визволення» («Освобождение»; 1948), «Витоки» («Истоки»; 1946), «Самогубство» («Самоубийство»; 1956) та ін. становлять єдиний епічний цикл. Хід світ. історії 18–20 ст. тлумачив як стихію, а відповідальність і свободу людини — як найвищу цінність. Ідеї А. узагальнені й підсумовані ним у книзі «Ульмська ніч. Філософія випадку» («Ульмская ночь. Философия случая»; 1947–1952). За життя А. твори перекладено 24 мовами. У СРСР видавалися з 1988. Поєднував літ. творчість із наук. дослідження. Автор статті з фіз. хімії «Законо розподілу речовини між двома розчинами» (1910; опубл. окр. брошурою 1912). монографій «Вплив війни на російську хімічну промисловість» (1922), «Актинохімія» (1936, присвяч. радіохімії), праці «Щодо можливості нових концепцій у хімії» (1950). Укр. тематика відобразилася у «Повісті про смерть» («Повесть о смерти»; 1952), що частково ґрунтується на укр. іст. матеріалі 19 ст.; окр. глави нарису «Вибух у Леонтьївському провулку» («Взрыв в Леонтьевском переулке»; 1936), присвяченому Н. Махно. У нарисі «Дюк Еммануїл Йосипович де Рішельє» («Дюк Эммануил Осипович де Ришелье»; 1935) йдеться про розбудову м. Одеси. Дія роману «Втеча» частково відбувається у м. Києві. Неодноразово номінований на Нобелівську премію. 2006 «Новий журнал» (м. Нью-Йорк) заснував щоріч. Літ. премію ім. М. Алданова.

Пр.: Законы распределения вещества между двумя работниками. Киев, 1912; Actinochimie: Les prolégomènes,

les postulats. Paris, 1936; De la possibilité de nouvelles conceptions en chimie. Paris, 1950.

Тв.: Собрание сочинений : в 8 т. / Сост. А. А. Чернышев. Москва, 2007.

Бібл.: Bibliographie des oeuvres de Mark Aldanov / Par D. et H. Cristesco. Paris, 1976.

Лит.: Ли Н. Ч. Марк Александрович Алданов: Жизнь и творчество // Русская литература в эмиграции / Под ред. Н. П. Полторацкого. Питтсбург, 1972; Чернышев А. А. Гуманист, не веривший в прогресс // Алданов М. Собрание сочинений : в 6 т. / Сост. А. А. Чернышев. Москва, 1991. Т. 1; Агеносов В. В., Выгон Н. С. Марк Алданов (Ландау) // Литература русского зарубежья (1918–1996). Москва, 1998; Млечко А. В. Марк Алданов // Литература русского зарубежья (1920–1990) / Под общ. ред. А. И. Смирновой. Москва, 2006; Тройникова Н. М. Поэтика очерков-портретов М. Алданова // Наук. записки Харк. нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. Київ; Харк., 2014. С. 177–183.

О. О. Корнієнко

Алданське нагір'я — ерозійно-денудаційний гір. масив на Далекому Сході РФ, у пд. частині Республіки Саха (Якутія), умовно обмежений долинами річок Олекми (на Зх., правої притоки Лени) та Учуга (на Сх., правої притоки Алдану) і пн. схилами Станового хребта (на Пд.). Поверхню нагір'я, витягнутого в широтному напрямку, утворюють переважно пласкі межиріччя (у середньому заввишки 900–1100 м над рів. м.), складені давніми (зазвичай протерозойськими) кристал. породами (гнейсами, кварцитами та сланцями), що формують Алдан. щит Сибір. платформи. Подекуди вони прорвані граніт. інтрузіями, які утворили окремі ізольовані гольцеві масиви (див. Гольці), невисокі столово-ступінчасті сопки, невеликі гористі пасма (Зх. Янги, Суннагін, Кет-Кап та ін.) заввишки 1500–2100 м (найвища точка — 2306 м), розчленовані досить глибоко врізаними долинами приток гол. річок нагір'я — Алдану та Амги. Нагір'я розташоване в зоні стійкої багаторіч. мерзлоти з різко континентал. кліматом, для якого характерні холодна, малосніжна зима й прохолодне літо. Середньорічна кількість атмосфер. опадів — 350–500 мм. На схилах зростають сосново-модринові ліси (до висот 1200–1300 м), вище — рідколісся з модрини і типові для висот. поясності Сибір. тайги зарості кедр. сланику. Вершинні частини гольців укриті кам'янистою тундрою. На важкодоступному нагір'ї відкрито значні родовища золота (1922–1923), багаті поклади вугілля, розвідано й видобуваються мідні та залізні руди, слюда й гір. кристаль.

Лит.: Корнилов Б. А. Рельеф Юго-Восточной окраины Алданского нагорья. Москва, 1962; Давыдова М. И. Физическая география СССР. Москва, 1966; Алданское нагорье. Становой хребет (физическая карта, масштаб 1:2 500 000) // Национальный атлас России : в 4 т. Москва, 2004. Т. 1; Алданское нагорье // Словарь современных географических названий / Под общ. ред. акад. В. М. Котлякова. Екатеринбург, 2006.

А. С. Івченко

Алдатів, Ібрагім Ёрікович (04.11.1983, с. Брут, тепер Республіка Пн. Осетія — Аланія, РФ) — спортсмен, борець вільного стилю, засл. майстер спорту України (з 2006). Боротьбою почав займатися з 1996 у Пн. Осетії. Перший тренер — А. Базаєв. 1999 став чемпіоном Пн. Осетії. До України переїхав 2006 за пропозицією Е. Тедеева, відтоді виступав за збірну України. В Україні

Алдатів Ібрагім Ёрікович

тренувався під керівництвом Е. Тедеєва, Ю. Телешкіна та Р. Савлохова. Виступав за т-во «Динамо» (м. Харків). Закінчив Міжрегіон. академію управління персоналом. Дворазовий переможець Чемпіонатів світу 2006 (м. Гуанчжоу, Китай) і 2013 (м. Будапешт, Угорщина), дворазовий сріб. призер Чемпіонатів світу 2007 (м. Баку, Азербайджан) і 2011 (м. Стамбул, Туреччина), бронз. призер Чемпіонату світу 2009 (м. Гельсінкі, Данія). Сріб. призер Чемпіонату Європи 2009 (м. Вільнюс, Литва) і дворазовий бронз. призер Чемпіонатів Європи 2013 (м. Тбілісі, Грузія) та 2016 (м. Рига, Латвія). Дворазовий переможець Київ. міжнар. турніру з вільної боротьби 2011 і 2016, а також бронз. призер цього турніру 2013. У 2006 і 2007 Академія олімпійців при Нац. олімп. комітеті назвала А. найкращим спортсменом України. 2009 Асоціація спорт. боротьби України оголосила його найкращим борцем України. Найкращий борець року (2013) у категорії до 84 кг за версією Міжнар. федерації об'єднаних стилів боротьби.

Лит.: Головахін В. Кілимові ігри // Український тиждень. 2008. № 22 (31).

О. В. Григоренко

Алдошин, Віктор Павлович (08.08.1960, с. Роздолля Компаніїв. р-ну Кіровоград. обл., тепер Україна) — артист театру та кіно, нар. артист України (з 2014). У 1984 закінчив Київ. ін-т театр. мист-ва ім. І. К. Карпенка-Карого (тепер Київський національний університет театру, кіно і телебачення ім. І. К. Карпенка-Карого). 1984–1999 — актор Кіровоград. обл. (тепер академічний) укр. музично-драм. театру ім. М. Кропивницького. З 1999 працює у Національному академічному театрі російської драми ім. Лесі Українки, де зіграв ролі: від імені Тараса Шевченка («Скрізь один... Свічка на вітрі» за творами Т. Шевченка), Симеонов-Пищик Борис Борисович, поміщик («Вишневі сад» А. Чехова), Пастор («Дерева помирають стоячи» А. Касони), Татко («Занадто щасливий батько» Р. Куні), Василь Семенович Кузовкін, дворянин («Нахлібник» за творами І. Тургенєва), Теофілос Ферекіс, депутат («Потрібний брехун!» Д. Псафаса), Кейрлесс («Школа скандалу» Р. Шерідана), Мортен Хіль («Ворог народу. Лікар Стокманн» Г. Ібсена), Батько («Справжній чоловік на початку тисячоліття...» Т. Дорста, У. Елер), Джейкоб Фрідленд («Оголена зі скрипкою» Н. П. Кюарда), Льова («Спасибі, Марго!» В. Мухарьємова), Ераст Петрович («В цьому милому старому домі» О. Арбузова) та ін. Знімається в кіно. Серед ролей: Санін («Повернення Мухтара-4», 2007), Номінант («Божевільний листопад», 2008), Ковальов («Повернення Мухтара-7», 2011), Григорій Тихонович («Так далеко, так близько», 2014) та ін. Різноман. актор, у репертуарі якого і комічні, і драм. ролі. Автор дитячої казкової вистави «Новорічні сюрпризи» у Нац. академ. театрі рос. драми ім. Лесі Українки (2003, у співавторстві).

Алеаторика (від лат. aleatorius — гральний, з алеа, букв. — гральна кість; випадковість, ризик) — напрям, творчий метод, техніка композиції в музиці сер. та 2-ї пол. 20 ст. (К. Штокгаузен, П. Булез, Дж. Кейдж, С. Буссотті, В. Лютолавський, Д. Лігеті та ін.). Композитори, належні до цього напрямку спираються на принцип випадковості та імпровізаційності, що виявляється

в структурі та засобах виразності їхніх творів. Муз. композиція сприймається як низка спонтанного поєднання звукосполучень. Часто нотний запис — це ряд натяків-символів, що передбачає їх вільне трактування виконавцями. Композитори іноді відмовляються від нотних станів та звичного запису нот, пропонуючи свої знакові системи. Використовується також одночас. колектив. імпровізація оркестрів, де кожен грає свою музику. Прихильники А. вважають, що випадок, як основа композиції, стимулює появу нової форми — оригінальної, незалежної від спрямування, смаку й фантазії автора. А. стосується різних елементів музики: ритміки, архітекτονіки, динаміки, звуковисотних співвідношень, інструментування тощо. Деталі можуть формуватися щоразу по-іншому. Отже, один запис алеаторичної композиції приводить до багатьох різних звук. образів. У муз. мист-ві елементи А. використовували віддавна (напр., довільна зміна голосів у музиці Середньовіччя, відсутність визначеної інструментовки твору, цифрований бас, не зафіксовані в нотному записі каденції в концертах 18 ст. тощо), але у 20 ст. вони набувають систем. значення. В укр. музиці А. частково використовували композитори Л. Гравовський, В. Губа, В. Зубицький, О. Козаренко, Р. Рунчак, В. Сильвестров, Є. Станкович, К. Цепколенко, О. Щетинський, Л. Юріна та ін.

Лит.: Шнейерсон Г. Сериализм и алеаторика — «тождество противоположностей» // Советская музыка. 1971. № 1; Когоутек Ц. Техника композиции в музыке XX века. Москва, 1976; Очеретовська Н. Естетична цінність в музиці та алеаторика // Музична критика і сучасність : в 2 т. / Ред. кол.: М. Д. Копиця, І. Ф. Ляшенко, Т. О. Швачко. Київ, 1984. Т. 2; Маркова О. М. Нариси історії зарубіжної музики 1950–1970 рр. Одеса, 1995; Павлишин С. Про деякі тенденції розвитку сучасної зарубіжної музики. Київ, 1996; Скрыпник А. В. Импровизация и алеаторика (опыт сравнительной характеристики) // Муз. мист. 2012. Вип. 12.

Н. М. Кушак

Алдошин Віктор Павлович

Алебарда, бл. 1590. Музей мистецтва Метрополітен

Алебарда (франц. halberde, з середньовісн. helmbarde, від helm — топориче і barte — сокира) — старовинна холодна зброя, довгий спис чи держак, до якого вгорі прикріплено бойову сукичу. А. використовувалась у Китаї з 3 ст. н. е., була на озброєнні піхоти низки європ. країн. Значно поширилась у 13–14 ст. із появою важких лицар. обладунків, які захищали від удару меча. А. застосовували у військах до 18 ст. З кінця 16 ст. із розвитком вогнепал. зброї А. став витісняти мушкет. А. мала довжину бл. 2 м, морська — 3 м, важила 2,5–5,5 кг. У морських А. були великі гаки. А. призначалась для завдання ударів (січних, колючих, пробивних), стягування супротивника з коня. Морську А. використовували під час *абордажу*. А. не була типовою зброєю козаків і селян, які мешкали на укр. землях. У Рос. імперії нею були озброєні палацові вартові, охоронці та поліцейські-будочники. У 21 ст. А. як парадну зброю застосовують у швейцар. гвардії *Ватикану*.

Лит.: Бехайм В. Энциклопедия оружия. Санкт-Петербург, 1995; Gilbert A. Medieval Warfare // The Encyclopedia of Warfare: From Earliest Times to the Present Day. Guildford, 2003; Попенко В. Н. Холодное оружие. Москва, 2005; Томилиן А. Н. Герои и рыцари. Москва, 2007; Уиллс Ч. Иллюстрированная история оружия: от кремневого топора до автомата / Пер. с англ. П. Кунарева. Москва, 2018.

Алебастр (від грец. ἀλάβαστρος, з коптської a-la-baste — посудина богині Ебасті) — 1) У мінералогії — мінерал, щільний дрібнозерн. різновид гіпсу, традиційно сніжно-білий, який через домішки може змінювати колір на сірий, жовтий, коричневий. Хім. ф-ла — $\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$.

2) У літології та седиментології — різновид гіпсоліту (гіпсу) — щільна мармуроподіб. осад. хемогенна порода, складена мінералом гіпсом, телогенетичного генезису, тобто порода, яка остаточно сформувалася на стадії регрес. літогенезу в результаті суцільної гідратації ангідриду CaSO_4 , що потрапив у зону актив. водообміну ґрунт. вод. Характерним для чистого А. є білий колір, домішки його забарвлюють у блідо-червоний, світло-зел., сірий до чорного; розмір окр. зерен зазвичай менший за 50 мкм; структура — від зернистої з границями, що важко ідентифікувати, до рівномірно гранобластової. В Україні А. (алебастр. гіпсоліт) трапляється на Волино-Поділлі, Передкарпатті, Донбасі, Дніпровсько-Дон. западині, де утворює шари в евапоритових (галогеєних) осадах. формаціях переважно неогенового (див. *Неогеновий період і неогенова система*) та пермського (див. *Пермський період і пермська система*) віку. Використовують, як і гіпсоліт, у будівництві, медицині, для виготовлення прикрас, фігурок, шкатулок. Через розчинність у воді непридатний для зовнішнього оздоблення. У 1920-х на Галичині були алебастр. промисли з виготовлення великих (колонн, баліасини, таці, плити та ніжки для столів, підставки для годинників) і точених (попільниці, цукернички, флакони, вази, лампи, абажури, чаші) виробів.

3) У буд-ві, скульптурі, архітектурі, медицині — порошкоподіб. в'язучий матеріал, продукт дегідратації гіпсу, який добувають терм. обробкою природ. кальцій сульфату дигідрату (гіпсу $\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$) за т-ри 150–180 °С до перетворення його на кальцій сульфат гемігідрат $\text{CaSO}_4 \cdot 0,5\text{H}_2\text{O}$. Цей продукт, подрібнений на тонкий порошок, до або після обробки наз. буд-в. гіпсом або А. Унаслідок тоншого помелу утворюється формув. гіпс або, за використання сировини підвищ. чистоти, мед. гіпс. Густа вод. маса А. швидко твердне. Використовують як буд-в. матеріал, у садово-парк. оздобленні та для худ. виробів, які легко руйнуються від вологості.

Лит.: Бурак М. П., Рищенко Т. Д. Будівельне матеріалознавство. Харків, 2007; Кривенко П. В., Пушкарьова К. К., Барановський В. Б. та ін. Будівельне матеріалознавство. Київ, 2015; Лівінський О. М. Будівельні матеріали та вироб. Київ, 2016; Warren J. K. Evaporites: A Geological Compendium. 2nd ed. Cham, 2016.

С. Б. Шехунова

Алеврит (від грец. ἄλευρον — борошно) — пухка осадова порода гірська, складена переважно з мінер. зерен (кварц, шпат польовий, слюда та ін.) розміром 0,01–0,051 мм. Термін запропонував петрограф О. Заварицький (1884–1952; СРСР) у 1930. Виокремлюють крупно-алеверит. (0,05–0,1 мм), дрібно- або тонкоалеверит. (0,01–0,05 мм) різновиди. Чистим А. наз. породу, що містить 95% частинок розміром 0,1–0,01 мм. Якщо вміст менший за 25%, використовують термін алеверитиста порода. За мінер. складом уламкової частини алеверит. породи практично не відрізняються від піщаних, за винятком того, що в алеверит. породах більша частка стійких мі-

нералів (кварц, мусковіт, халцедон). Перенесення та відкладення відбувається під дією тих самих чинників, однак за більшої участі вітру. Алеверит. породи внаслідок змочування часто стають плинними, що призводить до утворення суфозійного (див. *Суфозія*) карсту. Найчастіше А. трапляється у вигляді суміші з піщан. та глинистими відкладами.

Лит.: Хоменко Д. Г., Дегтярьов В. В., Шуковський М. А. та ін. Геологія з основами мінералогії / За ред. Д. Г. Тихоненка. Київ, 2003; Мала гірнича енциклопедія : в 3 т. / За ред. В. С. Білецького. Т. 1. Донецьк, 2004; Павлишин В. І., Довгий С. О. Мінералогія : у 2 ч. Київ, 2014. Ч. 2.

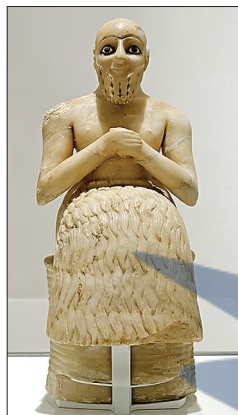
Е. В. Мельник

Алевроліт (від грец. ἄλευρον — борошно та λίθος — камінь) — зцементована осадова порода, понад 50% складена частками алеверит. розмірності (0,01–0,05 мм). Термін запропонував В. Батурін (1902–1945; СРСР) у 1935. Розрізняють А.: олігоміктовий — складений переважно з уламкових зерен 2 мінералів (кварц-польовошпатовий, кварц-глауконіт. А. тощо); поліміктовий — складений уламковими зернами різ. порід гірських та мінералів; опоковидний — має базальний гомогенний цемент, зовні подібний до опок, вирізняється легкістю, невеликою твердістю, черепашковим зломом. Цемент А. за часом утворення буває первинний (сформований у процесі осадоутворення) і вторинний. За кількіс. співвідношенням пороодоутворювальних зерен та цементу розрізняють А. базальний (цемент, в якого зерна занурені й не стикаються між собою), поровий (цемент заповнює вільний простір між зернами) та контактний (цемент зв'язує речовину тільки в місцях найбільшого зближення зерен). За мінер. складом цемент буває глинистим, карбонатним, сульфатним тощо.

Лит.: Хоменко Д. Г., Дегтярьов В. В., Шуковський М. А. та ін. Геологія з основами мінералогії / За ред. Д. Г. Тихоненка. Київ, 2003; Енхтувшин А., Сунжидмаа Д., Дарьсүрэн Ц. и др. Исследование процесса получения легкого наполнителя из природного алевролита // Известия вузов. Прикл. химия и биотехнология. 2015. № 1 (12).

Е. В. Мельник

Алегорія (грец. ἀλληγορία — інакомовлення, від ἄλλος — інший та ἀγορεύω — говорити) — поетичний вислів переносного значення, в якому абстрактне поняття або судження передається через конкрет. худ. образ; умовне зображення абстракт. понять і уявлень у конкрет. худ. образах. В основі А. лежить порівняння. На відміну від символу, який за своєю суттю багатозначний, А. однозначна. Алегоричний образ вирізняється, як правило, загальноупізнаваним характером. Значна частина алегорич. образів походить із культурних традицій народів: вони засвідчені на прапорах, гербах, емблемах і набули усталеного характеру. Виникнення багатьох із них пов'язане з давньогрец. та рим. міфологією. Так, образ жінки із зав'язаними очима й терезами в руках — богині *Феміди* — А. правосуддя; зображення змії та чаші — А. медицини. В л-ру алегоричні образи перейшли з фольклору (казки про тварин), де звірі є носіями певних людських рис: вовк втілює жадібність, лисиця — хитрість тощо. А. характерна для жанрів байки (*Езон*, *І. Крилов*, *Л. Глібов*), притчі. А. трапляється в перекладних повістях давньої укр. л-ри, у про-

Алебастр. Бюст Септимія Севера. Грецький мармур (голова) і зелений алебастр (порфіра). Капітолійські музеї (м. Рим)

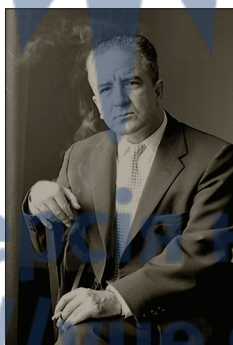
Алевроліт

Ніколаос Піссар.
Алегорія історії, 1862

повідях і полеміч. творах, у шкільній драмі (персоніфікація загальних моральних понять — Добродичність, Заздрість тощо), використовується в гуморист. і сатирич. жанрах. В укр. класич. л-рі алегор. характер мають образи таких творів, як «Косар» Т. Шевченка, «Каменярі» І. Франка, «Досвітні вогні» Лесі Українки. Особливий випадок використання А. — в окр. творах сучас. л-ри з філос. проблематикою. Алегоричні образи створюються й засобами образотвор. мист-ва: живопису, скульптури, архітектури. Алегоричні сюжети багато представлені в декор.-ужитковому мист-ві (меблі, дзвони, гармати, ювелірні вироби), розписах на військ. знаменах. Зокрема, на 14 прапорах Запоріж. Січі чільне місце відведене алегорич. зображенням Мужності, Вірності (між 1769 та 1774). У скульптурі — це алегорич. уособлення Батьківщини-матері, воїна-захисника, у плакаті — зображення голуба миру тощо. До А. зверталися нар. майстри декор. розпису К. Білокур, М. Приймаченко та ін. Прагнучи збагатити мист-во політ. і філософ. змістом, до алегорич. образів звертається театр. А. використовується і в кінематографії. У фільмах укр. кінематографістів («Вавилон-XX», реж. І. Миколайчук, «Чорна курка, або Підземні жителі», реж. В. Гресь) поняття любов, життя і смерть наповнюються метафоричним змістом, численними А. та символами. А. використовують також політики. До А. нерідко вдаються адвокати й прокурори з метою посилення свого впливу на присяжних та ін. учасників судового процесу.

Літ.: Benjamin W. Ursprung des deutschen Trauerspiels. Frankfurt am Main, 1963; Fletcher A. Allegory: the Theory of a Symbolic Mode. New York, 1970; Лосев А. Ф. Диалектика мифа // Лосев А. Ф. Из ранних произведений. Москва, 1990; Quilligan M. The Language of Allegory. Defining the Genre. Ithaca; London, 1992; Alt A.-P. Studien zur literarischen Allegorie zwischen Opitz und Schiller. Tübingen, 1995; Аверинцев С. София-Логос. Словник / Пер. з рос. Київ, 1999; Гадамер Г.-Г. Межі мистецтва переживання. Реабілітація алегорії // Гадамер Г.-Г. Істина і метод : в 2 т. / Пер. з нім. О. Мокровольського, М. Кушніра. Київ, 2000.

Алегорія Сіро

T. 1; Poppenberg G. Psyche und Allegorie. Studien zum spanischen auto sacramental von den Anfängen bis zu Calderon. München, 2003; Kurz G. Metaphore, Allegorie, Symbol. Göttingen, 2004; Лановик З. Hermeneutica Sacra. Тернопіль, 2006; Курціус Е.-Р. Європейська література і латинське середньовіччя / Пер. з нім. А. Онишка. Львів, 2007; Моклиця М. Алегоричний код літератури, або Реабілітація алегорії триває. Київ, 2017.

Алеґрі (італ. *allegri*, букв. — будьте веселими) — лотерея, в якій розіграш відбувається відразу після купівлі лотерейного квитка. Метою розіграшу лотереї є залучення додат. коштів на певні цілі, завданням розіграшу — зростання продажу товарів, послуг. Час виникнення точно невідомий. Найбільш. поширення лотерея А. набула в сер. 20 ст. як один із прийомів підвищення попиту на товари. Лотерея алеґрі розігрується на відсоток знижки на товар; на певну суму, яку можна використати при наступній покупці; на грош. сертифікати на певну суму (при цьому участь у розіграші беруть зашифровані чеки під кодами покупців); на різні товари з метою збуту залежаного товару, турист. путівок та ін. А. поширена в сучас. супермаркетах, фірм. магазинах тощо.

Літ.: Доктрина шансів : у 3 ч. / Гол. ред. редкол. М. Т. Соломко. Рівне, 2008. Ч. 1: Числова лотерея — як спосіб дослідження властивостей Часу і просто гра; Фірсова С. Г. Маркетинг нововведень. Київ, 2017; Олексенко Л. В. Маркетингова політика розподілу. Київ, 2018.

Алеґрія, Сіро [ісп. *Alegría, Ciro*; повне прізвище — Алеґрія Базан (*Alegría Bazán*); 04.11.1909 (за ін. даними — 1908), с. Кілька, провінція Уамачуко, тепер Санчес Карріон, Перу — 17.02.1967, м-ко Чаклакайо, провінція Ліма, Перу] — письменник, журналіст, почесний доктор ун-ту Трухільйо (з 1957), член Перуан. академії мови (з 1960). Писав ісп. мовою. Представник *реалізму*. Син багатих землевласників із демокр. поглядами, прихильників індіан. культури. Шкіл. учителем А. був поет С. Вальехо. 1930 А. навчався в ун-ті Трухільйо, через нелегальну політ. діяльність відрахований із першого курсу. Член ліво-центрист. партії Амер. нар.-револ. альянс (1930–1948). У 1931 і 1933 був ув'язнений. 1934–1957 — в еміграції у Чилі, США (зокрема Пуерто-Рико) та на Кубі. З 1963 — депутат парламенту Перу від центрист. партії «Народна дія». З 1966 — президент Нац. асоціації письменників і митців. Автор романів: «Золота змія» («La serpiente de oro»; 1935) — про життя плотарів-чоло (гір. метисів); «Голодні пси» («Los perros hambrientos»; 1939) — соц. роман про проблеми гір. індіансько-метис. громади. Твори написані в стилі лат.-амер. «тедуричного роману». Роман «Світ великий та чужий» («El mundo es ancho y ajeno»; 1941; перша премія Конкурсу лат.-амер. роману, м. Нью-Йорк) належить до літ. ідейно-тематич. тенденції *індіхенізму* й відтворює історію життя та знищення індіан. громади. Усі три твори вперше побачили світ у Чилі. За життя опубл. також зб. оповідань «Лицарська дуель» («Duelo de caballeros»; 1963). Після смерті вийшли ще 27 неопубл. книжок А., серед яких: зб. оповідань «Даропринесення каменя» («La ofrenda de piedra»), повість «Завжди є шляхи», незакінч. роман «Дилема Краузе» (усі — 1969); кн. нарисів «Кубинська революція: особисте свідчення» («La revolución cubana: un testimonio personal»; 1971), спогади

«Щастило на добрячу хльосту» («Mucha suerte con harto palo»; 1976). Твори А. перекладено понад 30 мовами. Укр. мовою окр. твори А. переклали М. Жердинівська, Г. Козаченко.

Тв.: *Novelas completas*. Madrid, 1959; Рос. перекл. — Золотая змея. Голодные собаки. Москва, 1970; Укр. перекл. — Світ великий та чужий. Київ, 1976; Мій друг Габрієла Містраль // Всесвіт. 1979. № 10; Анаконда і воїн. Казки та легенди індіанців Південної Америки. Київ, 1983.

Лім.: Varona D. *Ciro Alegria, trayectoria y mensaje: Compilación de*. Lima, 1972; Cornejo Polar J. *La obra de* *Ciro Alegria*. Arequipa, 1976; Tamayo Vargas A. *Literatura peruana*. Lima, 1976; Лапшина Л. *Индийский мир в литературе Перу*. Москва, 2009; Оржицкий И. *Етно-національна й культурна своєрідність літературного процесу в країнах Андійського регіону (Перу, Болівія, Еквадор) у 20-х–80-х роках ХХ століття*. Харків, 2016.

І. О. Оржицкий, Ю. В. Покальчук

Алє́гро (італ. *allegro*, букв. — веселий) — 1) У музиці — швидкий темп; музична п'єса або її частина, яку виконують у цьому темпі. 2) У балеті — швидка частина *па-де-де, па-де-труа* тощо або розгорнутий масовий заключний танець акту.

Алє́гро модерáто (італ. *allegro moderato*, від *allegro*, букв. — веселий і *moderato* — помірний) — муз. термін для визначення темпу — помірно швидко.

Алє́й — річка на Пд. Зх. азійської частини РФ, ліва притока верхів'я р. Обі. Найдовша річка на

Алєй

тер. Алтайського краю. Довжина — 866 км, пл. басейну — бл. 21,1 тис. км², середньоріч. витрата води — 33,8 м³/с. Бере початок (Сх. А.) на крайньому Сх. Казахстану, бл. 5 км тече тер. Сх.-Казахстан. обл. У верхів'ях протікає відрогами Тігірецького (на висоті 810 м над рів. м.) і Коливанського хребтів (майже як гір. потік), у середній і нижній течії — Приобським плато (потік, що меандрує заплавою завширшки 25–40 м) уздовж улоговини давнього стоку, впадає в Об (за 3 461 км від гирла) на висоті 136 м над рів. м. Ширина долини у верх. течії сягає 3–5 км. Правий схил крутий, розчленований долинами приток, балками та ярами; лівий — здебільшого стрімкий. Висота берегів сягає 10–13 м. У серед. течії річки заплава двостороння (завширшки 1,5–3 км), дуже порізана закрутами річки, стари-

цями та прирусловими валами. У нижній течії долина врізається в Приобське плато на 60–70 м, а її ширина зменшується до 3–4 км; схили місцями обривисті, розчленовані глибокими ярами, балками й долинами приток. Живлення атмосферне (снігове й дощове), льодостав стійкий із серед. листопада до поч. квітня. Для природного гідрол. режиму характерні висока (до 5–7 м) тривала весняна повінь (квітень — червень) і низькі (0,2–1 м) рідкісні дощові паводки в теплу пору року. Стік регульований гідротех. спорудами на річці (гідровузол, підпірні греблі, водосховище) і на притоках (водосховища та ставки). На берегах розташовані міста Рубцовськ, Алєйськ та великі села. На річці розвинене рибальство. Головними об'єктами є плітка, окунь, щука, в'язь, йорж, карасі сріблястий та золотий. У верхів'ях річки звичайними видами є таймень і харіус, у водосховищі акліматизовані сазан і товстолоби.

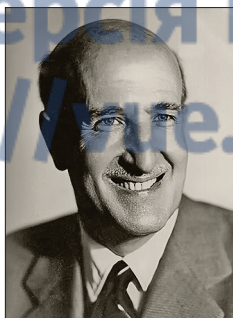
Лім.: Малолетко А. М. *Природные ресурсы бассейна р. Алєй, их охрана и рациональное использование*. Иркутск, 1980; Алєй // *Словарь современных географических названий* / Под общ. ред. акад. В. М. Котлякова. Екатеринбург, 2006; Симонова Н. В., Лобанова Т. В. *Оценка состояния поверхностных вод Алтайского края* // *Вестник Алт. гос. аграр. ун-та*. 2010. № 5 (67).

А. С. Івченко

Алєйкі́я (від *a...* — заперечний префікс і грец. *λευκος* — білий) — різке зменшення кількості або повна відсутність у крові *лейкоцитів, еритроцитів і тромбоцитів* унаслідок пригнічення кістково-мозков. кровотворення. Найчастіше є синдромом якогось заг. захворювання. А. має різні форми. А. геморагічна, або синдром Франка, характеризується *лейкопенією* (унаслідок нейтропенії) і тромбоцитопенією. На пізніх стадіях захворювання розвивається *анемія* (за типом апластичної), виразково-некротич. *стоматит*, тонзиліт, ентероколіт (аж до перфорації), септичні явища, геморагічний *діатез*. Перебіг зазвичай гострий. *Алєйкія аліментарно-токсична* — харчові мікотоксикози, які виникають у разі споживання продуктів із зерна, що перезимувало в полі й заражене грибом *Fusarium sporotrichiella*. Виявляється *стоматитом, агранулоцитозом*, пізніше — некротичною *ангіною*, геморагіями, *сепсисом*. Вроджена А. (ретиккулярний дисгенез) характеризується дефектом стовбур. кровотворних клітин у новонароджених. У кістк. мозку майже відсутні клітини — попередники лейкоцитів. У хворого відзначається панцитопенія (*лімфоцитопенія*).

Лім.: Current Medical Diagnosis and Treatment 2000 / Ed. by M. Lawrence, Jr, Tierney. New York, 1999; Внутрішні хвороби / Під ред. Г. І. Бурчинського. 4-те вид., перевид. і допов. Київ, 2000; Новикова І. А., Ходулева С. А. *Клиническая и лабораторная гематология*. Минск, 2013; Николаева О. В., Шевченко А. Н., Шутова Н. А. и др. *Патология системы крови*. в 2 ч. Харьков, 2016. Ч. 2: *Нарушения в системе лейкоцитов*.

Ю. Н. Авідзба

Алєйксáндре Вісенте

Алєйксáндре, Вісенте [ісп. Aleixandre, Vicente; повні прізвище та ім'я — Алєйксáндре-і-Мерло, Вісенте Пáбло Марселіно Сіріло (ісп. Aleixandre y Merlo, Vicente Pablo Marcelino Cirilo); 26.04.1898, м. Севілья, Іспанія — 14.12.1984, м. Мадрид, Іспанія] — поет, академік Ісп. королівської академії (з 1950). Писав іспан. мовою. Походив із ро-

дини інженера-будівельника. 1919 закінчив Мадрид. ун-т. Відтоді працював асистент-професором у Мадрид. школі торг. підприємництва, а з 1921 — в управлінні андалуз. залізниці. З 1925 тяжко хворів, покинув роботу, подальше життя присвятив літ. праці. З 1927 долучився до групи письменників (Ф. Гарсія Лорка, Р. Альберті та ін.), які сповідували мистецтво *сюрреалізму* (т. з. покоління 1927). Творчість А. поділяється на такі періоди: «чистий вірш» (початківство), сюрреал. поезія (1928–1932), антропоцентр. поезія (1954–1962) та поезія зрілості (після 1962). Перша поет. збірка А. — «Околиця» («Ambito»; 1928) насичена інтим. мотивами, твори мають традиц. форму балади. Під впливом естетики сюрреалізму написано поет. збірки: «Шпаги, немов губи» («Espadas como labios»; 1932), «Пристрасті землі» («Pasión de la tierra»; 1935), «Руйнування чи кохання» («La destruction o el amor»; 1935). Під час громад. війни вірші А. були заборонені франкістами. У зб. «Романсеро громадянської війни» («Romancero de la guerra civil»; 1936) вміщено вірші антифашист. спрямування. Зб. «Тіні раю» («Sombra del paraíso»; 1944) позначена настроями песимізму, розчарування, екзистенц. смутку. Філософ. лірика, що стверджує гуманіст. принципи, представлена у зб. «Світ у самотності» («Mundo a solas»; 1950), «Останнє народження» («Nacimiento último»; 1953), «Історія серця» («Historia del corazón»; 1954), «Поезія сюрреалізму» («Poesía surrealista»; 1971), «Внутрішні діалоги» («Dialogos del conocimiento»; 1974), «Три поеми псевдоніми» («Tres poemas pseudónimos»; 1984). У книзі спогадів «Зустрічі» («Los encuentros»; 1958) подано портрети письменників — сучасників А. За збірку ерот. віршів «Руйнування чи кохання» удостоєний Нац. премії з л-ри (1934). Лауреат Нобелівської премії (1977). Нагороджений Бел. хрестом ордена Карла III (1977). Укр. мовою окр. вірші А. перекладали М. Литвинець, О. Мокровольський та І. Качуровський.

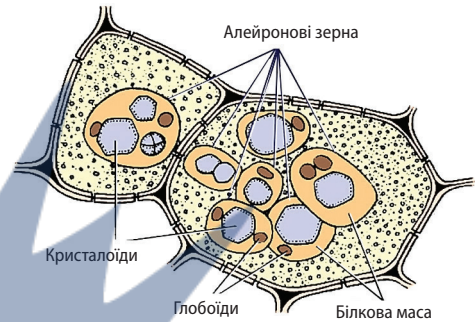
Тв.: Obras completas : in 2 vol. Madrid, 1977; Prosas completas. Madrid, 2002; Poesías completas. Madrid, 2005; Рос. перекл. — Стихи разных лет // Иностранная литература. 1979. № 5; Стихи // Поэты — лауреаты Нобелевской премии. Москва, 1997; Стихи // Иностранная литература. 2003. № 5; Укр. перекл. — Вірші // Поклик. Київ, 1984; Тобі, Живий // Всесвіт. 1993. № 2 (770); Поезії / Передм. і пер. з ісп. П. Марусика // Кур'єр Кривбасу. 2008. № 218/219.

Лит.: Алейксандре, Висенте // Лауреаты Нобелевской премии : в 2 т. Москва, 1992. Т. 1; Зарубіжні письменники: у 2 т. / За ред. Н. Михальської, Б. Щавурського. Тернопіль, 2005. Т. 1: А–К; Ларина О. В., Гитун Т. В., Пивоварова І. А. и др. Лауреаты Нобелевской премии. Москва; Архангельск, 2006; Шкляр Д., Шпиталь А. Співець молодості: (Вісенте Алейксандре-і-Мерло) // Пам'ять століть. Планета. Київ, 2008. № 3; Calderón E. La memoria de un hombre está en sus besos: Vicente Aleixandre biografía. Barcelona, 2016.

Алейродіди — див. Білокрилки.

Алейронові зерна (від грец. ἄλευρον — борошно) — форма відкладання білков. речовин у клітинах насіння рослин. Мають вигляд безбарв. округлих зерен, оточених мембранною оболонкою. Утворюються з багатих на білки *вакуоль*. Прості А. з. — однорідні, не мають помітної внутр. структури. Складні А. з. містять *матрикс*

з *альбуміну*, в який заглиблені т. з. кристалоїди і глобоїди (їх може бути або по одному, або по кілька на одне А. з.). Кристалоїди утворюються

Алейронові зерна

під час висихання вакуоль із білків, що здатні кристалізуватися; глобоїди — з ін. частини білків, які в поєднанні з мінерал. речовинами (переважно солями фітинової кислоти) відокремлюються у вигляді кульки. Решта білков. речовин утворює основну масу (матрикс). Зрідка всередині А. з. трапляються кристали щавелевої к-ти (напр., у насінні винограду). А. з. живлять зародок під час проростання насіння. Прості А. з. містяться в насінні злаків, де вони утворюють периферичний шар клітин *ендосперму* — т. з. алейроновий шар. Складні А. з. характерні для насіння винограду, капустяних культур.

Лит.: Полевой В. В. Физиология растений. Москва, 1989; Кале Ш., Жудрие П., Годон Б. и др. Растительный белок / Пер. с фр. В. Г. Долгополова; Под ред. Т. П. Микулович. Москва, 1991; Дзержинский М. Е., Островська Г. В., Скрипник Н. В. та ін. Загальна цитологія і гістологія. Київ, 2010; Ильина Н. А., Сергеева И. В., Перетятко А. И. Физиология и биохимия растений. Ульяновск, Саратов, 2013; Хелдт Г.-В. Биохимия растений / Пер. с англ. Москва, 2014.

Я. О. Межжеріна

Александр, Джеффри Чарлз (англ. Alexander, Jeffrey Charles; 30.05.1947, м. Мілвокі, шт. Вісконсин, США) — соціолог, засновник *неофункціоналізму* в соціології, фундатор напрямку *культуральної соціології*, почес. професор Каліфорнійського ун-ту (з 2001), Ун-ту Ла Троба (Австралія, з 2007). Походить із родини підприємця. 1969 здобув ступінь бакалавра мист-в у Гарвардському коледжі (м. Кембридж), 1978 — ступінь доктора філософії після захисту дисертації в Каліфорнійському ун-ті (м. Берклі, США). Працював у Каліфорнійському ун-ті: лектор (1974–1976), асистент професора (1976–1981), професор (1981–2001). З 2001 — професор соціології Ельського ун-ту (м. Нью-Гейвен), з 2004 також засновник і співдиректор Центру культуральної соціології цього ун-ту. Водночас із 2012 — співредактор «Американського журналу культурної соціології» («The American Journal of Cultural Sociology»), з 2016 — асоційований дослідник Міждисциплінар. вищої школи Гейдельберзького центру амер. студій (Німеччина). Наприкінці 1960-х — на поч. 1970-х А. приваблювали ліво-радикальні марксист. ідеї. Під час навчання брав активну участь у студент. акціях протесту. Згодом переорієнтувався з марксист. підходу на «синтетичний», зорієнтований на комплекс здобутків соціол. думки. Зацікавився розвитком

Александр Джеффри

класич. ідей у сучас. соціол. теорії, зосередившись на проблемах культури, соц. структури та соц. дії. 1987 разом із П. Штомкою ініціював створення Дослідниць. к-ту з теор. соціології Міжнародної соціологічної асоціації, відтоді очолює виконав. раду к-ту. У наук. діяльності А. — два періоди. У 1970–1990-х розробляв концепцію неофункціоналізму. Здобув визнання після публікації монографії «Теоретична логіка у соціології» (4 т.; 1980–1982). Від 1990-х зацікавився ідеями культурсоціології й теорії громадян. сфери. Автор праць: «Марксизм і дух соціалізму: культурні витоки антикапіталізму» (1982); «Неофункціоналізм» (1985), «Соціальна теорія кінця століття: релятивізм, редукціонізм та проблеми розуму» (1995), «Культурна травма і колективна ідентичність» (2004), «Громадянська сфера» (2006), «Травма: соціальна теорія» (2012), «Драма соціального життя» (2017) та ін. Найважливішою в своєму доробку вважає працю «Сенси соціального життя: культуральна соціологія» (2003). Наук. розвідки А. викладені в стилі «інтерпретативної полеміки»; аналізує певну класич. теорію у формі діалогу з її автором, виділяючи гол. та актуальні елементи теорії. А. зробив внесок у розв'язання проблем теор. соціології, синтезувавши ідеї семіотики, герменевтики, постструктураліст. та неосоціол. теорій. Завдяки працям А. словник соціологів поповнився новими термінами: «культурна травма», «іконки» тощо.

Пр.: Neofunctionalism. Beverly Hills, 1985; Twenty Lectures: Sociological Theory Since World War II. New York, 1987; Fin-de-Siècle Social Theory: Relativism, Reduction, and the Problem of Reason. London, 1995; The Meanings of Social Life: A Cultural. Sociology. Oxford; New York, 2003; The Civil Sphere. New York, 2006; Performance and Power. Cambridge, 2011; The Dark Side of Modernity. Cambridge, 2013; The Crisis of Journalism Reconsidered: Democratic Culture, Professional Codes, Digital Future. New York, 2016; Рос. перекл. — Смыслы социальной жизни. Культуросоциология. Москва, 2013; Публичная икона (Реферативное изложение) // Социол.: теория, методы, маркетинг. 2014. № 3. Укр. перекл. — Нові теоретичні напрямки в соціології // Філософ. і соціол. думка. 1992. № 2; Парадокси громадянського суспільства // Соціол.: теорія, методи, маркетинг. 1999. № 1; Соціальна наука як прочитання і як перформанс: культурсоціологічне розуміння епістемології (Реферативний виклад) // Соціол.: теорія, методи, маркетинг. 2013. № 2. (у співавт.)

Лит.: Карась О. Дж. Александер: соціологічний підхід до проблеми демократії // Соціол.: теорія, методи, маркетинг. 1999. № 1; Кутыгин В. П. Методология инноватики Дж. Александера // История социологии. Москва, 2009; Соболевська М. О. Неофункціоналістські та постструктуралістські теорії у сучасній соціології. Київ, 2010; Ланин Б. А. Культурсоциология и смыслы социальной жизни (размышления над книгой Джеффри Александера «Смыслы социальной жизни: культурсоциология») // Проблемы соврем. образования. 2013. № 4; Соболевська М. О. Проблема соціального порядку і пресупозиції соціологічного теоретизування у неофункціоналістській соціології Дж. Александера // Актуальні проблеми соціол., психол., пед. 2013. Вип. 3; Романовский Н. В. Пример для подражания нашим молодым социологам — кейс Джеффри Александера // Вестник Рос. гос. гуманитар. ун-та. Сер.: Филос. Социол. Искусствовед. 2015. № 7 (150).

В. В. Танчер, М. В. Туленков

Александр, Семуэл (англ. Alexander, Samuel; 06.01.1859, м. Сідней, Австралія — 13.09.1938, м. Манчестер, Велика Британія) — філософ,

член Британ. академії (з 1913), представник *неореалізму*, один із засновників теорії *емерджентної еволюції*. 1875–1877 навчався у Мельбурн. ун-ті. 1877 переїхав до Вел. Британії. Відтоді навчався в Белліол-коледжі, згодом — Оксфордському університеті, де 1881 здобув ступінь бакалавра з філософії. 1882–1893 викладав філософію у Лінкольн-коледжі Оксфорд. ун-ту. 1891–1892 у Фрібурзькому ун-ті вивчав експеримент. психологію та працював у лабораторії. 1893–1924 був професором філософії у коледжі Овенса (тепер Манчестер. ун-т). Водночас 1916–1918 читав лекції в ун-ті м. Глазго. 1908–1911 і 1936–1937 був президентом Аристотелівського т-ва із систематичного вивчення філософії. У праці «Простір, час та божество» («Space, Time and Deity», 1920) виклав оригінальну систему неореалізму, яка стверджує, що розум походить зі світу просторово-часових подій. Еволюц. процес відбувається «стрибоподібно» та безперервно завдяки чистому *імпульсу*. Окрім простору та часу, які не мають якостей, існують послідовні рівні сходження матерії та розуму до якісніших божеств. ступенів. Унаслідок раптових якісних стрибків (англ. *emergence* — поява, виникнення), що, за А., спрямовуються ідеал. імпульсом — Богом, послідовно виникають матерія, життя, психіка тощо. Автор праць з етики, естетики, історії філософії, серед яких: «Моральний світопорядок і прогрес: аналіз етичних концепцій» («Moral Order and Progress: An Analysis of Ethical Conceptions», 1889), «Мистецтво і прекрасне в матеріальному світі» («Art and Material Beauty», 1925), «Прекрасне та інші форми цінності» («Beauty and Other Forms of Value», 1933). Народжений брит. Орденом Заслуг (1930).

Пр.: Space, Time and Deity : in 2 vol. London, 1927; Beauty and Other Forms of Value. London, 1933; Philosophical and Literary Pieces. London, 1939; Collected Works : in 5 vol. Bristol, 2000; Рос. перекл. — Ценность // Историко-философский ежегодник 2004 / Отв. ред. Р. А. Бурханов; пер. с англ. О. П. Матросовой. Екатеринбург, 2004.

Лит.: Бохенский Ю. М. Современная европейская философия. Москва, 2000; McCarthy J. W. The Naturalism of Samuel Alexander. Whitefish, 2007; Bilz D. Emergent Evolution: Qualitative Novelty and the Levels of Reality. Springer, 2013; Konvitz M. R. On the Nature of Value. The Philosophy of Samuel Alexander. Whitefish, 2013; Fisher A. R. J. Samuel Alexander's Theory of Categories // The Monist. 2015. Vol. 98. Is. 3

Я. А. Соболевський

Александр де Парі [Alexandre de Paris; справж. прізвище та ім'я — Раймон, Луї Александр Альбер (Raimon, Louis Alexandre Albert); 06.09.1922,

Александр де Парі

м. Сен-Тропе, тепер регіон Прованс — Альпи — Лазуровий берег, Франція — 03.01.2008, м. Монфор-л'Аморі, тепер регіон Ль-де-Франс, Фран-

ція, похований у м. Сен-Тропе] — модельєр-перукар, засновник високого перукар. мист-ва (стилю «от куафюр»). З 1938 навчався і працював у салоні модельєра-перукаря Антуана в м. Каннах. 1952 відкрив власний салон у м. Парижі. Президент (1978–1993), почес. президент (з 1993) Міжнар. федерації перукарів «Інтеркуафюр», фундатор будинку націй «Інтеркуафюр», Музею зачіски. Винайшов 1946 шиньон, названий «історичним», і начіс на короткому волоссі. Співпрацював з багатьма париз. кутюр'є (Г. Шанель, Ю. де Живанші, І. Сен-Лораном, К. Лакруа та ін.). Автор зачісок для спектаклів у париз. театрах «Гранд-Опера» і «Комеді-Франсез». 1961 створив зачіску актрисі Е. Тейлор у кінофільмі «Клеопатра». Серед клієнток А. — актриси С. Лорен, Г. Келлі, Г. Гарбо, Р. Шнайдер, М. Каллас, члени королів. родин, дружини президентів. У 1970-х розробив лінію *аксесуарів* для волосся, 1983 винайшов приколку-краб. У 1990-х відійшов від справ. Автор книг (у співавторстві): «Під зачіскою Александра. Тридцять років зачіски» (1972), «Моя жива доля» (1982). Нагороджений премією Оскар у галузі моди за найкращу зачіску (1963, 1969), кавалер ордену Почесного Легіону (1992).

Тв.: У співавт. — Sous le casque d'Alexandre. 30 ans de coiffuré. Paris, 1972; Mon destin animé. Paris, 1982.

Лит.: Bern S. Alexandre de Paris, figaro des princesses // Figaro. 2008. 14 janvier.

С. В. Глухова

Александр Македонський, Александр Великий (грец. Αλέξανδρος ὁ Μακεδών, Αλέξανδρος ὁ Μέγας; 21.07.356 до н. е., м. Пелла, тепер Греція — 10 або 11.06.323 до н. е., м. Вавилон, тепер Ірак) — держ. і військ. діяч, цар Македон. д-ви (336–323 до н. е.) з династії Аргеадів, гегемон Коринфського союзу (336–323 до н. е.), фараон

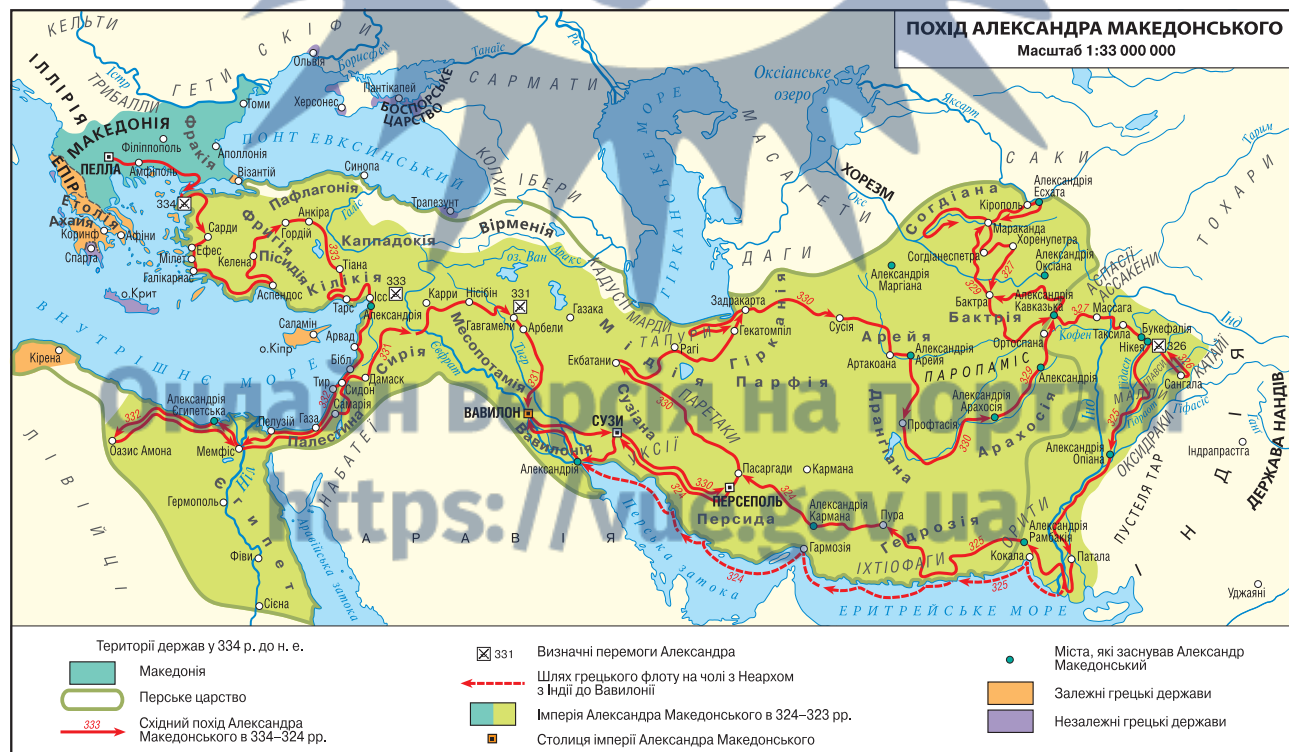
Єгипту (332–323 до н. е.), цар Персії (330–323 до н. е.), «цар Азії» (331–323 до н. е.). Син *Філіппа II Македонського*, царя Македонії. Отримав ґрунтов. освіту, одним із його вчителів був *Арістотель*. З дитинства виявляв лідер. якості та розум (за відсутності батька навіть приймав послів). Ще за життя батька керував кіннотою македон. армії під час вирішальної битви проти греків при Херонеї 338 до н. е. Після смерті Філіппа II у 336 до н. е. успадкував титул царя Македонії та

Александр Македонський.

Мозаїка (фрагмент), бл. 100 до н. е. Національний археологічний музей (м. Неаполь)

гегемона новоствор. Коринфського союзу. Щоб закріпити владу, в 335 до н. е. захопив *Фіви*. Після цього в А. М. не залишилося опонентів у Греції та Македонії, почав готуватися до Сх. походу 334–324 до н. е. Похід розпочався з форсування Геллеспонту (тепер протока *Дарданелли*) навесні 334 до н. е. Генеральна битва відбулася на р. Гра-

нік у червні 334 до н. е. Перемогу здобули греко-македонці. Завдяки цьому А. М. до осені 333 до н. е. завоював усю *Малу Азію*. Друга велика битва відбулася в листопаді 333 до н. е. при м. Іссі на межі Малої Азії та *Сирії*. А. М. переміг правителя Персії *Дарія III*. Цей успіх відкрив дорогу до підкорення *Сирії, Палестини та Фінікії*. Найбільший спротив на цих тер. чинило місто *Тір*, облога якого тривала половину 332 до н. е. Наприкінці того самого року А. М. зі своїм військом вступив до *Єгипту*. Єгиптяни прагнули позбутися зверхності персів, тож із готовністю визнали А. М. фараоном та навіть «сином *Амона-Ра*». У дельті р. *Нілу* А. М. заснував *Александрію Єгипетську* (див. *Александрія*). Вирішальна битва походу відбулася 01.10.331 до н. е. при *Гавгамелах*, неподалік від *Ніневії*. Чергова перемога над *Дарієм III* вирішила долю Персії: А. М. захопив багаті міста *Вавилон, Сузи, Персеполіс, Пасаргади*, вигадав для себе новий титул «цар Азії». Після смерті *Дарія III* у 330 до н. е. прийняв титул царя Персії. Надалі Сх. похід продовжився переходом через *Серед. Азію* (329–327 до н. е.). Фінальним акордом кампанії став Індійський похід 326–325 до н. е. Правління А. М. поступово набиало рис *деспотії*. Він вимагав знаків раб. покори, не лише від нових підданих, для яких це було звично, а й від греків із македонцями. Це, а також надто тривала військ. кампанія, викликали низку повстань проти царя. Під час придушення виступів правитель наказав убити кількох своїх знаних прибічників, зокрема, полководця *Парменіона* та історика *Каллісфена*. 328 до н. е. А. М. у відповідь на критику особисто вбив свого друга *Кліта*. Водночас він з повагою ставився до традицій і звичаїв завойованих народів, сприяв злиттю грец. культури з культурами сх. цивілізацій. Сх. похід А. М. започаткував явище *еллінізму*. Після завершення походу А. М. повернувся до *Вавилону*, оголосивши його столицею імперії. За короткий час по тому А. М. помер (точної причини смерті не з'ясовано, ймовірно, отруєння).

Лит.: Schachermeyr F. Alexander der Grosse: das Problem seiner Personlichkeit und seines Wirkens. Wien, 1973; Фор П. Александр Македонский / Пер. с фр. И. Маханькова. Москва, 2001; Droysen J. G. Geschichte des Hellenismus : in 3 bd. Darmstadt, 2008; Freeman P. Alexander the Great. New York, 2011; Пиріг Р. Індійські поразки Непереможеного // Зовнішні справи. 2012. № 8; Green P. Alexander of Macedon 356–323 B.C.: A Historical Biography. Berkeley, 2013; Елисеєв М. Походы Александра Македонского. Москва, 2017.

Д. С. Пуховець

Александринський театр. Російський державний академічний театр драми імені О. С. Пушкіна — один із найдавніших театрів Росії. Засн. 1832 як імператор. казенний театр. Названий за ім'ям дружини рос. імператора *Миколи I* — *Олександри Федорівни*. Директором театру був драматург О. *Сумароков*, керівником трупи — Ф. *Волков*. А. т. відкрився 12.09.1832 виставою «Пожарський» М. *Крюковського*. У першій половині 19 ст. в А. т. ставилися здебільшого *водевілі й комедії*. Серед них: комедії О. *Грибоедова*; «Ревізор» М. *Гоголя* (1836, перша постановка); «Москаль-чарівник» і «Нагалька-Полтавка» І. *Котляревського* з М. *Щепкіним* у ролях *Чупруна* і *Возного*. 1859 здійснено першу постановку «Грози» О. *Островського*. Грالی п'єси Ж.-Б. *Мольєра*, Й. Ф. *Шиллера*, О. *де Бальзака*. Сцену А. т.

цього періоду прославили актори В. *Каратигін*, О. *Мартінов*, В. *Асенкова*. У театрі неодноразово бував Т. *Шевченко*. Друга половина 19 ст. стала для А. т. тріумфом рос. сценіч. *реалізму*. Серед вистав: «Ліс», «Безприданниця», «Свої люди — поквайтесь» та ін. драми О. *Островського*, твори І. *Тургенєва*, Ф. *Достоевського*, О. *Сухово-Кобиліна*, М. *Салтикова-Щедріна*. До театру прийшли актори — майбутні корифеї рос. сцени: В. *Давидов*, К. *Варламов*, М. *Дальський*, В. *Далматов*, П. *Самойлов*, працювали: М. *Савіна*, пізніше — В. *Комісаржевська*. У кін. 19 — на поч. 20 ст. у репертуарі театру з'явилися вистави за творами авторів-сучасників: Л. *Андрєєва*, І. *Потапенка*, В. *Немировича-Данченка*, О. *Сумбатова-Южина*, П. *Боборикіна* та ін. Водночас зберігалася вірність традиц. класич. репертуару. 17.10.1896 здійснено першу постановку «Чайки» А. *Чехова* з В. *Комісаржевською* в ролі *Ніни Заречної*. З 1908 центр. роль в режисурі А. т. відігравав В. *Мейерхольд*, який визначив шляхи діяльності театру на поч. 20 ст. Із театром співпрацювали художники О. *Бенуа*, К. *Коровін*, О. *Головін*. У сезон 1900/1901 трупа А. т. налічувала 98 акторів (54 артистки і 44 артисти). При театрі функціонували драм. курси і драм. школа. Після лютого 1917 А. т. увійшов до складу дирекції Держ. театрів. 1919 отримав звання «академічний» і став називатися *Петроград. держ. академ. драм. театр* (колишній *Александринський*). З 1920 — Держ. академ. театр драми (Держдрама). 1937 театру присвоєно ім'я О. С. *Пушкіна*. 1941–1944 трупа театру працювала в евакуації у м. *Новосибірську*. 1991 театру повернуто назву «Александринський». Відтоді використовуються як офіційні дві назви — А. т. та Рос. держ. академ. театр імені О. С. *Пушкіна*. У 20 ст. рос. реалістична п'єса залишалася базовою основою репертуару (О. *Пушкін*, М. *Гоголь*, О. *Островський*,

Александринський театр

Л. *Толстой*, А. *Чехов*, М. *Горький*; рад. драматурги — М. *Погодін*, С. *Альошин*, О. *Арбузов*, Е. *Раздінський* та ін.). Серед зарубіж. класики твори В. *Шекспіра*, К. *Гамсуна*. У різні часи в театрі працювали режисери М. *Акімов*, Г. *Козінцев*, Г. *Товстоногов*, Л. *Вів'єн*, В. *Еренберг*; актори М. *Черкасов*, М. *Симонов*, О. *Борисов*, Ю. *Толубе-*

ев, В. Меркур'єв, В. Чесноков, Н. Ургант, Б. Фрейндліх, І. Горбачов (1975–1991 — худ. керівник театру). Від 2003 худ. керівником театру став режисер-реформатор із власним модерним баченням класич. репертуару, послідовник В. Мейерхольда, нар. артист Росії В. Фокін («Ревізор» М. Гоголя, 2002, Держ. премія Росії; «Двійник» за Ф. Достоевським, 2005; «Живий труп» Л. Толстого, 2006; «Одруження» М. Гоголя, 2008; «Маскарад: Спогад майбутнього» за п'єсою М. Лермонтова «Маскарад», 2015). З театром працювали також режисери Л. Додін, Т. Чхеїдзе, А. Могуцій («Івани», за мотивами М. Гоголя «Повість про те, як посварилися Іван Іванович з Іваном Никифоровичем», 2007), А. Жолдак та ін.; сценографи О. Боровський, О. Шишкін. З 2003 вистави, актори, режисери А. т. майже щорічно номінуються як кращі на Нац. театр. премії «Золота маска» та найвищий театр. премії м. Санкт-Петербурга «Золотий софіт». Видається серія «Бібліотека Александринського театру», надруковані стенограми репетицій за кількома виставами В. Фокіна. Театр проводить Міжнар. театр. фестиваль «Александринський». Розташований А. т. у старовинній споруді в стилі *ампір*, спеціально зведений для нього 1832 (арх. К. Россі). 2006 проведено реставрацію приміщення. 2013 відкрито театральнo-навч. комплекс «Нова сцена Александринського театру». У серпні 2014 А. т. отримав статус Нац. спадщини, у квітні 2016 А. т. внесено до Держ. зводу особливо цінних об'єктів культур. спадщини народів РФ. З А. т. пов'язані творчі долі укр. майстрів сцени: Б. Кривецького (Кржи-вцького), Ю. Лаврова, В. Любарт, М. Морської, К. Хохлова, В. Юренєвої.

Лит.: Гнедич П. П. О репертуаре Александринского театра в течение 75 лет (1832–1907) // Приложение к 16 вып. «Ежегодника императорских театров». Сезон 1905–1906. Санкт-Петербург, 1906; Сто лет. Александринский театр — театр Госдрамы 1832–1932 / Под общ. ред. О. Я. Боярского. Ленинград, 1932; Альтшулер А. Я. Александринский театр в 1895–1907 годах // Русская художественная культура конца XIX — начала XX века (1895–1907). Москва, 1968; Пилипчук Р. Я. Театр і Шевченко // Шевченківський словник : у 2 т. Київ, 1977. Т. 2; Традиции сценического реализма. Академический театр драмы имени А. С. Пушкина. Ленинград, 1980; Соколинский Е. К. Петербургские подмостки (от перестройки до наших дней) : в 2 ч. Санкт-Петербург, 2010. Ч. 1; Рыбакова Ю. П. Репертуар Александринского театра. 1917–2012. Премьеры и возобновления. Санкт-Петербург, 2013; Дризен Н. В. Театральная старина: страницы истории русского театра. Москва, 2016.

Т. Д. Мороз

Алекса́ндрі, Васи́ле (рум. Alecsandri, Vasile; 21.07.1818, за ін. даними 1821, жудець Бакеу, Румунія — 22.08.1890, с. Мірчешть, жудець Ясси, Румунія) — письменник, фольклорист, драматург, громад. діяч. Писав рум. та франц. мовами. Походив із бояр. родини. 1828–1834 навчався у франц. приват. пансіоні у м. Яссах. 1834–1839 продовжив навчання у м. Парижі: 1835–1836 вивчав медицину, 1836–1837 — право у Париз. ун-ті. В 1937 та 1938 намагався вступити до Вищої школи мостів і доріг (м. Париж). Тоді ж захопився л-рою. Перші поет. твори писав французькою. 1839 мандрував Італією. Був одним із засновників літ. журн. «Дакія літерара» («Dacia literara», «Літературна Дакія», 1840). У 1840–1842 спільно з М. Когилнічану та К. Негруці керував Ясським

Александрі Vasile

нац. театром, писав драм. твори. 1842 подорожував горами Молдови, написав перші вірші рум. мовою, які згодом об'єднав у цикл «Дойни» («Doine»; 1853). У 1844, спільно з М. Когилнічану та І. Гіка, видавав тижневик «Пропешіря» («Propășirea»; «Прогрес»). Учасник революційно-дем. руху в Молдові, один із керівників революції 1848. Разом із М. Когилнічану та К. Негрі написав 1848 осн. маніфест молдав. революціонерів «Побажання Національної партії Молдови» («Dorințele partidei naționale din Moldova»). Після придушення революції (1848) виїхав до м. Парижа. 1849 повернувся до Молдови, став одним із очільників боротьби за об'єднання князівств. Від 1854 видавав журн. «Літературна Румунія» («România literară»). Підтримував реформи А. Й. Кузи, а також боротьбу за нац. незалежність. Був міністром закордон. справ Молдови (1858–1859) і Об'єднаних князівств (1859–1860). З 1863 — почес. член літ. т-ва «Юність» («Junimea»). З 1867 — член Рум. літ. спілки, що згодом стала Рум. академією. А. 1881 відзначено рум. Академ. премією в галузі л-ри. 1885–1890 — повноваж. посол Румунії у Франції. А. — автор поетич., прозаїч. та драм. творів. Один із творців рум. нац. театру. Драм. твори (бл. 50) є найвагомішою частиною його доробку. Серед них — комедії: «Йоргу із Садагури» («Iorgu de la Sadagura»; 1844), «Кириця в Яссах» («Chirița în Iași»; 1850), «Кириця в провінції» («Chirița în provincie»; 1855); драми «Деспот-воевода» («Despot Vodă»; 1879), «Сільські п'явки» («Lipitorile satelor»), «Марнотратний скупий» («Sgârcitul risipitor»; обидві — 1863); іст. драми «Джерело Бландузії» («Fântâna Blanduției»; 1884), «Овідій» («Ovidiu»; 1890) та ін. Автор поет. збірок: «Дойни і конвалії» («Doine și lăcrămioare»; 1853), «Пастелі» («Pasteluri»; 1868); проз. творів: роману «Квітнікарка з Флоренції» («Buchetiera de la Florența»; 1840), оповідань «Прогулянка в горах» («O primblare la munte»; 1844), «Яси в 1844 році» («Iași în 1844»; 1845), «Історія одного золотого» («Istoria unui galben»; 1848), повістей «Борсек» («Borsec»; 1845), «Балта-Албе» («Balta Albă», 1848) Твори А. позначені впливом народно-фольклор. течії європ. *романтизму*. Завдяки А. було видано фольклор. збірник «Румунська народна поезія» («Poezii populare ale românilor», т. 1–2, 1852–1853). Творчість А. вплинула на формування й розвиток сучас. рум. літ. мови. А. виявляв інтерес до укр. нар. дум і пісень. Пісня «Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш» стала основою його балади «Штефан і Дунай» (1873). Укр. письменник і композитор С. Воробкевич поклав на музику понад 30 творів А. Укр. мовою окр. вірші А. переклали В. Шурат (книга «Поезія XIX віку», 1903), Б. Мельничук та ін.

Лит.: Opere complete : in 12 vol. Bucharest, 1875–1880; Opere : in 4 vol. Kishinev, 1958–1959; Opere alese : in 2 vol. București, 1966; Istoria unui galbin. Editura de Stat Cartea Moldovei. București, 2002; Рос. перекл. — Избранное. Кишинев, 1956; История одного золотого. Кишинев, 1956; Молдавские баллады. Кишинев, 1956; Камень в доме. Москва, 1957; Стихотворения. Москва, 1975; Укр. перекл. — Штефан і Дунай // Мельничук Б. Журавлинний міст. Ужгород, 1981; [Вірші] // Дойна. Київ, 1985.

Лит.: Коробан В. Василе Александри. Кишинев, 1959; Попович К. Ф., Вартичан И. К. Молдавско-руско-украинские литературные связи второй половины XIX в. Кишинев, 1979; Dumitru G. Vasile Alecsandri: doine, pasteluri, lăcrimioare. București, 2009.

О. С. Романиць

Александрійська бібліотека (грец. Βιβλιοθήκη τῆς Ἀλεξανδρείας) — найбільша з відомих книгозбірня періоду еллінізму; культ., освіт., дослідниць., перекладацький центр. Діяла при *Александрійському музеї* (м. Александрія, Єгипет) у 3 ст. до н. е. — 4 ст. н. е. Засн. за часів родонач. грец. династії царів Єгипту *Птолемеїв* (Птолемея I Сотера або Птолемея II). Близько 235 до н. е. Птолемей III Евергет у храмі *Серапіса* (Серапеумі) створив філію А. б., яка стала однією з перших публ. б-к світу. Частина фонду А. б. загинула 47 до н. е. під час взяття м. Александрії *Юлієм Цезарем*, більшість фондів — унаслідок руйнування та спалення Александрійського музею військами імператора Авреліана під час придушення повстання цариці Пальмири Зенобії (273). У 391 імп. *Феодосій I Великий* наказав знищити всі храми, статуї та книги язичників. Було зруйновано язичницький Серапеум і знищено стародавні рукописи як «носіїв язичницької ересі». 2002 на ймовірному місці розташування А. б. передано сучас. публ. бібліотеку *Александріна*. У фондах А. б. було зібрано праці мислителів античності, твори рим., грец, інд., єгипетської та ін. л-р. Серед авторів — *Гесіод, Гомер, Демосфен, Еврипід, Есхіл, Софокл* та ін. Зберігалось бл. 700 тис. папірус. і пергамент. *манускриптів*, кам'яних і вошечних табличок із *клинописом* та *ієрогліфами*. А. б. очолював керівник Александрійського музею — філософ, поет або вчений, який відповідав за придбання книг і виконував обов'язки з виховання царського спадкоємця. Першим керівником був Зенотот Ефеський (до 234 до н. е.), його наступниками — Ератосфен Кіренський (236–195 до н. е.), Арістофан Візантійський (бл. 185–180 до н. е.), Аристарх Самофракійський (після 146 до н. е.). Посаду керівника А. б. обіймали *Каллімах*, Аполлоній Родоський, *Птолемей, Гіпатія*. Бібліотекарями працювали вчені (*Архімед, Евклід Александрійський, Герон Александрійський* та ін.). Б-ка мала великий штат працівників. Серед них: спец. кур'єри, які придбавали книги в усіх містах Середземномор'я та Малої Азії; переписувачі-копіисти; перекладачі тощо. Б-ку щодня відвідували понад 400 осіб. З А. б. пов'язують зародження бібліотечної та бібліографічної справи, створення першого в історії письмового *каталогу* книг. Каталог, укладений *Каллімахом*, став зразком антич. книгопису. Він налічував 120 рукописів, що складалися з таблиць (під назвою «Таблиці тих, хто проявив себе в усіх видах літератури, і того, що вони написали»), став першим зведеним реєстром описів усієї давньогрец. л-ри. А. б. була важливим центром просвітництва, науки, філософії, богослов'я, звідки праці учених і філософів ширилися світом. Книжкові скарби давнього світу стали основою наук. знань і л-ри багатьох народів.

Лит.: Володин Б. Ф. Всемирная история библиотек. Санкт-Петербург, 2002; Богданович И. Ф. Библиотеки: от античных до электронных // Культура народов Причерноморья. Симферополь, 2006. № 77; Маркова Т. Б. Библиотека в истории культуры. Санкт-Петербург, 2008; Еманов А. Г. Александрийская библиотека: метаморфозы прошлого и проекции будущего // Библиотечное дзюло. 2011. № 22; Жукова В. П. Олександрійська бібліотека в соціальному часі та просторі // Вісн. Харків. держ. акад. 2013. Вип. 39; Olesen-Bagneux O. B. The Memory Library: How the library in Hellenistic Alexandria Worked // Knowledge Organization. 2014. Vol. 41. № 1.

В. П. Жукова

Александрійська православна церква, Патріархат Александрійський та всієї Африки — автокефальна (помісна) православ. Церква, каноніч. тер. якої є країни Пн., Центр. та Пд. Африки. Одна з 15 взаємовизнаних православ. Церков (друге місце у диптиху — узгодженому списку Церков). А. п. ц. отримала назву від м. Александрії (Єгипет). Заснована, за переказами, у цьому місті апостолом *Марком* бл. 43 н. е. На IV Вселен. (Халкидон.) соборі (451) від А. п. ц. відокремилися *копти*, які не визнали рішень собору. Після захоплення Єгипту арабами (639–646) А.п.ц. зазнавала утисків. У 11 ст. резиденція патріарха була перенесена з м. Александрії до нової столиці Єгипту — м. *Каїру*. Після завоювання Єгипту турками-османами (1517) упродовж 16 — поч. 19 ст. в країні лишилися діючими 8 православ. храмів і 2 монастирі; александрійські патріархи були вимушені переселитися до м. Константинополя (до 1811). Принципові зміни у розвитку Церкви пов'язані з ім'ям патріарха Мелетія II (1926–1935), який відновив синодальну систему управління Церквою; запровадив новий календар. стиль; склав правила самоуправління патріархату (зокрема обрання патріарха кліриками та мирянами) й зумів домогтися їх затвердження урядом країни; поширив юрисдикцію Церкви на всю Африку; сприяв побудові нових храмів, благодійницьких установ тощо. 1968 запроваджено нові комісії (із спілкування з православ. та неправослав. Церквами, господарську та ін.), замінено традиц. одяг кліриків на цив. костюм (*ряси* збережено лише для *богослужінь* у храмі та офіц. церемоній). А. п. ц. відкрита до змін, що сприяють зростанню авторитету та збільшенню кількості вірян: 1994 запроваджено обрання єпископату з представників негроїдної раси (серед *священників* таких 4/5), 2016 відновлено ін-т дияконів (особливо категорія жінок, що несли служіння в Церкві; існував у перші століття *християнства*), церк. комісії працюють над питанням застосування правил *посту* в реаліях Африки, новими формами місіонер. роботи тощо. А. п. ц. — член *Всесвітньої Ради Церков* (з 1948). Церквою управляє патріарх, його офіц. титул — Папа і Патріарх Великого Граду Александрії, Лівії, Пентаполя, Ефіопії та всієї Африки, Отець отців, Пастир пастирів, Архієрей архієреїв, Тринадцятий Апостол та Суддя Всесвіту. Резиденції патріарха розташовані в містах Александрії та Каїрі. При патріархові діє Священний Синод (засідання — 1–2 рази на рік). Члени Священного Синоду — митрополити. Найвищий керівний орган Церкви — Архієрейський Собор (скликається 1–2 рази на рік). У Церкві діють біля 1000 *парафій*, які поділені на 31 *єпархію* (27 *митрополій* та 4 *єпископії*). *Клір* складається із 41 архієрея, понад 500 священників. У Церкві діють 3 чол. та 3 жін. монастирі. Кількість вірян у патріархаті — близько 5 млн осіб. Богослужбові мови — візантійська грец., араб., англ., франц., понад 50 афр. мов. Підготовка кліриків здійснюється у 4 вищих духов. школах: Александрійській духов. семінарії Св. Афанасія; Аласор. та Кіншаській духов. семінаріях; Найробіський патріарший духов. семінарії архієпископа Макарія III. Церква видає часописи: «Пантен» («Πάντανος»; з 1908), офіц. патріарший журнал; «Екклізіатікос Фарос» («Εκκλησιαστικός Θάρος»; «Церковний маяк», з 1908), науково-богослов.

Александрійська православна церква. Емблема.

журнал, від 1910 виходить зі щоріч. додатком-календарем; «Аналекта» («Ἀνάλεκτα»; «Вибране», з 1952), церковно-іст. збірник. При патріархаті є 6-ка, спадкоємиця *Александрійської бібліотеки*. В її фондах — понад 500 грец. рукописів, архів. матеріали (з 16 ст.), бл. 2 тис. томів стародруків (англ., франц., лат., нім. й араб. мовами), а також десятки тисяч богослов. видань.

Лит.: Робертсон Р. Восточные христианские церкви. Церковно-исторический справочник / Пер. с англ. Г. И. Беневич. Санкт-Петербург, 1999; Саган О. Н. Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан. Київ, 2004; Шахнович М. М. Религиоведение. Санкт-Петербург, 2012; Walker W. A History of the Christian Church. New York, 2014.

О. Н. Саган

Александрійська школа античної філософії — неоплатонічна школа періоду еллінізму, що діяла в м. Александрії (Єгипет) у 3–5 ст. А.ш.а.ф. виникла першою й найдовше існувала в рамках неоплатонізму як філософ. синтезу. Була центром досліджень в обл. спец. наук і укладання коментарів до праць Платона й Арістотеля. Саме в м. Александрії діяв основоположник неоплатонізму Аммоній Саккас (бл. 175–242). До 244 тут працював учень Аммонія, фактичний творець філософії неоплатонізму Плотін (203–269). Серед представників школи прославилася вчена й філософія Гіпатія (370–415), вбита християнськими фанатиками. Її учнем був Сінезій Кіренський (373–414). Згодом традиції А.ш.а.ф. розвивали: філософи Асклепід (друга пол. 5 ст.), Гермій (410–450) та його сини Аммоній (440–520) і Геліодор (5 ст.), а також Іоанн Філопон (бл. 490–570), Асклепій (пом. 560/570), Олімпіодор Молодший (495–570), Стефан Візантійський (527–565) та ін. Часом до А.ш.а.ф. зараховують Лонгіна (бл. 213–273), Немесія (350–420), Давида Анахта (бл. 475 — перша пол. 6 ст.), які навчалися в Александрії, хоча й діяли за її межами. Після відмови від ідей Ямвліха і Прокла, школа втратила свій язичницький характер і перетворилася на нейтральний філософський інститут, оскільки саме в логіці й науці християни й язичники могли знайти спільну мову. Неоплатонізм А.ш.а.ф. вирізнявся помірковістю і тісним зв'язком із *християнством*, розвідками Александрійської богословської школи. Низка філософів (Сінезій, Іоанн Філопон, Стефан Візантійський) згодом стали християнами; до християнства тяжіли Гермій і Давид Анахт. Завдяки зв'язку філософських і богословських ідей в межах школи традиція елліністич. філософії та екзегези була продовжена в м. Константинополі. Одночасно в школі домінувало прагнення до примирення суперечливих філософських систем. Поеднуючи східну *теософію* з грецькою *діалектикою*, неоплатоніки відобразили ідейну боротьбу античної цивілізації з християнством. Розвинуті в межах А.ш.а.ф. ідеї вплинули на спосіб розуміння християнства в Єгипті. Внаслідок злиття схід. ідей із християнським вченням утвор. деякі течії *гностицизму*. Александрійські неоплатоніки діяли і після декрету імператора Юстиніана I Великого (529), але зі зміцненням християнства школа занепадала.

Лит.: Westerink L. G. Texts and Studies in Neoplatonism and Byzantine Literature. Amsterdam, 1980; Мозговий І. П. Неоплатонізм і християнство. Суми, 1997; Мозговий І. П. Неоплатонізм і патристика, або Світло в примітках ве-

ликої цивілізації. Суми, 2009; Саврей В. Я. Александрийская школа в истории философско-богословской мысли. Москва, 2011; Carrier R. On the Historicity of Jesus. Sheffield, 2014.

І. П. Мозговий

Александрійський вірш — двовірш шестистопного ямба з постійним наголосом на 6 і 12-му складі й *цезурою* (паузою) після 6-го складу. Римування парне з обов'язковим чергуванням чоловічих і жіночих рим. Назва походить від франц. 12-складового вірша, що зустрічається вперше в «Романі про Александра» (1180). В період *класицизму* — канонічний розмір епосу, трагедії (П. Корнель, Ж. Расін) та ін. «високих жанрів». Використовувався як відповідник класичному *гекзаметрові*. В укр. поезії А. в. використовується переважно в перекладах з франц. і польс. л-р, напр. у перекладі М. Рильського поеми «Пан Тадеуш» А. Міцкевича. Дещо видозміненим А. в. (т. з. «александринами») І. Франко написав «Каменярі». А. в. застосовував також М. Зеров («Александрійські вірші»).

Александрійський маяк (грец. ὁ Φάρος τῆς Ἀλεξανδρείας), Фаросський маяк — маяк, що існував у м. Александрії (Єгипет) у 3 ст. до н. е. — 14 ст. н. е. Розташовувався на о. Фарос у зх. частині дельти р. Нілу. Був однією з найбільших споруд антич. часу й входив до переліку *Семи чудес світу*. А. м. збудовано у 280–247 до н. е., невдовзі після заснування м. Александрії та порту в ньому, для покращення навігації на вході в гавань. Архітектор споруди — Сострат Кнідський. Детальні описи маяка залишили у середньовіччі араб. автори. Найповнішим джерелом, що інформує про А. м., є нотатки араб. мандрівника Абу Хаггага Юсефа ібн Мохаммеда ель-Балаві ель-Андалусі (12 ст.). Менш детальні описи та згадки є в антич. авторів, зокрема у *Юлія Цезаря* («Нотатки про громадянську війну»), *Йосифа Флавія* («Юдейська війна») та ін. Висота маяка становила (за різними джерелами) 103–118 м, що робить його однією з найвищих будівель антич. доби. Світло було видно з відстані бл. 50 км (за ін. джерелами до 80 км, однак ці дані не відповідають сучас. розрахункам). Нижню частину маяка було збудовано у вигляді чотиригран. призми з квадрат. основою, серед. частина мала вигляд восьмигран. призми-вежі, а верхня складалася з 8 колон, які тримали купол із бронз. статуєю *Посейдона*. Джерелом світла був відкритий вогонь від горіння дров. Світло підсилювали й спрямовували в потріб. напрямку дзеркальні пластини з поліров. бронзи. Маяк розташовувався в зоні сейсміч. активності, що призводило до його неодноразових пошкоджень (землетруси 365, 956, 1303 і 1323). Будівля не використовувалася як маяк від 12–13 ст. через значні пошкодження внаслідок землетрусів. Наприкінці 1470-х залишки будівлі розібрано в зв'язку з буд-вом фортеці на о. Фаросі (цитадель Кайт-бея, збережена дотепер). 1968 залишки маяка, які опинилися в морі внаслідок землетрусів, обстежила експедиція під егідою ЮНЕСКО, очолювана археологом-дайверкою Г. Фрост. Дослідники виявили численні рештки кам'яних блоків, що залишилися в морі, однак експедицію було призупинено. З 1994 здійснювалися розкопки на місці підтопл. фундаменту. На основі отриманих даних за допомогою комп'ютер. моделювання

відновлено зовн. вигляд маяка. Співробітники Центру дослідження Александрії (франц. Centre d'Etudes Alexandrines) виявили елементи будівлі та оздоблення антич. маяка й розпочали роботу над картографуванням підвод. археол. знахідок. 2015 затвердж. проект реконструкції А. м.

Лит.: Clayton P., Price M. The Seven Wonders of Ancient World. London; New York, 1988; Frost H. From Byblos to Pharos: Some Archaeological Considerations // Grimal N., Mostafa M., Nakashima D. Underwater Archaeology and Coastal Management: Focus on Alexandria. Paris, 2000; Trethewey K. Ancient Lighthouses and Other Lighted Aids to Navigation. Gravesand, 2018.

Александрійський музей. Александрійський музейон (грец. Μουσείο της Αλεξάνδρειας) — один із гол. центрів еллініст. науки, засн. у 3 ст. до н. е. в м. Александрії єгипет. царем Птолемеєм Сотером за порадою Деметрія Фалерського, учня філософа *Теофраста*, подібно до давньогрец. філос. шкіл Афіньської Академії та *Лікея*. А. м. був осередком дослідн., навч. та культ. діяльності, де працювали вчені: математик і фізик *Архімед*, математик *Евклід*, географ і астроном *Ератосфен Кіренський*, творець геліоцентричної системи *Аристарх Самоський*, філософи *Плутін*, *Посидоній* та *Філон Александрійський*, поет і філолог *Каллімах*, поет *Феокріт* та ін. Збудований у цар. кварталі, А. м. став одним із найошатніших храмів муз, у якому були алеї для бесід і прогулянок, зали для дискусій, кімнати для занять із учнями, анатоміч. театр, *обсерваторія*, зоологіч. сад із рідкісними тваринами і парк із тропіч. рослинами, ідальня для спільних трапез і б-ка, відома як *Александрійська бібліотека*. Адм. управлінням цієї установи займався призначуваний царем, а пізніше — рим. імператорами жрець (див. *Жрецьтво*). На утримання А. м. виділялися спец. кошти із цар. скарбниці. Від утворення А. м. і до періоду найвищого розквіту (3–2 ст. до н. е.) його чисельність сягала від 50 до 1000 осіб. Діяльність вчених була зорієнтована на розвиток науки (за типом діяльності сучас. академій) завдяки наук. дискусіям, бесідам, лекціям, публікаціям, перекладам грецькою іншомов. творів із перської, єврейської, асирійської та ін., коментуванню наук. та літ. класики. Музейон став добре організованою, активно діючою міжнар. академією й мав суттєвий вплив на розвиток елліністич. науки. Збереглася незначна частка результатів діяльності й творів науковців А. м., головними з яких є переклад грец. мовою *Старого Завіту* («Септуагінта») і «Початків» *Евкліда*. *Меценатство* і покровительство наукам і мист-ву були притаманні всій династії *Птолемеїв*. Натомість від тих, хто жив за рахунок цар. утримання, очікувались і вимагались вірнопідданські почуття й ушлявлення членів цар. дому, будь-яка критика не допускалась. Після рим. завоювання місію меценатства та покровительства наукам виконував рим. намісник. Наук. характер функціонування А. м. із приходом римлян змінився: Музейон перетворився на загальноосвіт. центр (прототип сучасних ун-тів). Період рим. панування став для А. м. початком занепаду, який посилювся за часів імп. *Каракалли* (початок 3 ст.): передусім вигнали філософів, які викладали вчення *Арістотеля*, а в 216 грабунок м. Александрії завершили солдати імператора. Християнізація рим. культури (початок 4 ст.) зумовила вороже сприйняття цього центру язичн.

філософії. 273 при взятті м. Александрії війська Авреліана зруйнували А. м. Вчені продовжили роботу у храмі *Серапіса* (Серапейоні), куди були перенесені й залишки б-ки. У 391 за наказом імператора Феодосія I разом із ін. язичн. храмами було зруйновано й цю будівлю. Після руйнації А. м. на цьому місці збудовано церкву.

Лит.: Борухович В. Г. В мире античных светков. Саратов, 1976; Fraser P. M. Ptolemaic Alexandria : in 3 vol. Oxford, 1984; Фролов Э. Д. Греция в эпоху поздней классики. (Общество. Личность. Власть). Санкт-Петербург, 2001; Hirst A., Silk M. Alexandria, Real and Imagined. Aldershot, 2004; Поршнев В. П. Мусей в культурном наследии античности. Москва, 2012.

Г. П. Подолян

Александріна, Бібліотека Александріна — сучасна наук. книгозбірня міжнарод. формату в м. Александрія (Єгипет). Створена в межах культурного міжнарод. проекту відродження давньої *Александрійської бібліотеки*. Перші проекти постали з ініціативи Александрій. ун-ту, який певний час не мав у своїй структурі центр. бібліотеки для викладачів і студентів. Від 1974 науковці цього закладу М. Ель-Аббаді та Л. Довідар виношували ідею відновити Александрійську

Александріна, Бібліотека Александріна. Хол

бібліотеку зусиллями колективу. 1976 тодішній ректор А. Р. Ель-Хенайд створив два комітети з питань відновлення Александрійської бібліотеки. 1982 — до реалізації проекту долучилася організація *ЮНЕСКО*. З 1984 розпочалися публікації архітектур. та організац. планів для А.; над ними працювали науковці, бібліотекарі, архітектори, інженери з багатьох країн. 12.02.1990 підписана Асуанська декларація: визначила офіційну підтримку міжнародної спільноти щодо відновлення Александрійської бібліотеки та подальший план дій. 2002 — в м. Александрії завершено будівництво осн. бібліотеч. комплексу, який здобув суч. назву *Бібліотека А. Міжнарод.*

журі розглянуло 524 архітектур. схеми. Обрано пропозицію фірми Snøhetta (Норвегія). Будівля округлена: символізує соняч. диск, який осягає людську цивілізацію. Діаметр циліндр. структури — 160 м (один із найбільших у світ. архітектурі показників). Загал. площа приміщень — 85405 м². Комплекс має 11 поверхів, заввишки 33 м. Вартість будівництва — 250 млн америк. дол. Бібліотека А. розміщена біля Східної бухти, неподалік району, де було побудовано давню

Александрійську бібліотеку в Брухейоні (королівський квартал). А. має низку спеціалізованих підрозділів: музеї, інформац.-комунікац. центри, лабораторії оцифрування, наук.-дослід. центри, *планетарій* та ін. Загал. фонд становить 2 098 285 од. зб. (на 2017). Його розподілено на три частини: 1) фонди Головної читальної зали (відкриті фонди, користувачі мають право самостійно вибирати видання зі стелажів, але повертають їх на місце тільки співробітники бібліотеки) — 314 678 од. зб.; 2) фонди із спеціальним порядком доступу (закриті фонди, із спеціальним порядком замовлення або доступні тільки для бібліотечного персоналу (зберігаються переважно в книгосховищі)) — 576 172 од. зб.; 3) спеціалізовані фонди (фонди наук.-дослід., музей. та ін. підрозділів А., зберігаються і в підрозділах, і в книгосховищі) — 1 207 435 од. зб. Літ-ру систематизовано за *Десятьковою класифікацією* Дьюї, адаптованою до араб. назв та ін. даних. Бібліотечний фонд А. комплектує Відділ бібліотечного опрацювання видань та роботи з фондом. Унікальним є комплектування фондів А. дарами. До 2002 у формуванні фондів бібліотеки брали участь 17 країн. Британ. рада з питань культури передала 14 тис. рукописів Британ. бібліотеки на 45 тис. мікрофільм. Іспанія надіслала в дар до GOAL мікрофільми араб. та іспан. рукописів з Ескоріальної монастир. бібліотеки та книгозбірень Кордови (бл. 6 тис. рукописів). Італія подарувала спец. колекцію видань «Палермо», яка була сформована для висвітлення араб. культур. надбання в Сицилії. Компанія Суецького каналу надала копії всіх архів. документів (низку паризьких документів до періоду націоналізації каналу). 2009–2010 одним із найбільших дарів, надісланих до книгозбірні, були 524 046 од. зб. з Нац. бібліотеки Франції. Бібліотека А. — культур.-просвіт. заклад націон. та

Александрія, Бібліотека
Александрія. Будівля
бібліотеки

міжнарод. значення. До Ради кураторів А. входять найвищі посадовці Єгипту: президент, міністр закордон. справ, міністр вищ. освіти та наук. досліджень, міністр кул-ри, губернатор Александрії та ін. Бібліотека А. — суч. наук. центр, зокрема, депозитарій дисертацій усіх єгипет. університетів (в кооперації з Бібліотекою університету Айн Шамс). Тут проводяться міжнарод. конференції та семінари з усіх галузей знань. А. бере участь у міжнарод. культур. програмах. На її території традиційно проходять міжнарод. книжк. ярмарок «Alexandria International BookFair», фестивалі, книжкові презентації, концерти, кінематограф. конкурси. Створено умови для проведення нагороджень. Книгозбірня бере участь у міжнарод. програмі протидії екстремізму і тероризму, сприяє розвитку мультикультуралізму в країнах Близького Сходу. З 2002 до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського надходить продовж. видання «Bibliotheca Alexandrina» (за програмою книгообміну).

Лім.: Serageldin I. Bibliotheca Alexandrina: there Birth of the Library of Alexandria. Alexandria, 2002; Butler B. Return to Alexandria. An Ethnography of Cultural Heritage Revivalism and Museum Memory. NewYork, 2007; Zahran M. The New Bibliotheca Alexandrina: Reflections on a Journey of Achievements. Alexandria, 2007; Tomic V., Lazarevic S. The Role of Libraries in the Development of Cultural Tourism with Special Emphasis to the Bibliotheca Alexandrina in Egypt // UTMS: Journal of Economics. 2010. Vol. 1. № 2; Лямець А. М. Библиотека Александрина. Открытие и закрытие фонды, комплектование депозитарных фондов // Библиотечное дело. 2015. № 15 (249); Annual Report 2016–2017. Alexandria, 2017.

А. М. Лямець

Александрія (араб. الإسكندرية) — місто в пн. частині Єгипту, адм. центр одним. мухафази. Се-

редземномор. портове місто, розташоване західніше дельти р. Нілу на висоті 5 м над рів. м. Простягається уздовж узбережжя Середземного моря на 30 км. З Пд. межує з о. Мар'ют (Мареотіс). Площа — 2,3 тис. км²; друге за величиною місто Єгипту. Виникнення міста пов'язано з іменем *Александра Македонського* (332, 331 до н. е.). Важливий центр еллін. культури, столиця Єгипту в епоху правління династії *Птолемеїв*. За часів *Римської імперії* (1 ст. до н. е.) та візант. керування (з кінця 4 ст.) А. була одним із найбільших центрів раннього *християнства* (теол. школа, центр Александр. патріархату). У 7 ст. А. завоювали араби. 1517–1798 А. належала *Османській імперії*, місто зазнало значних пошкоджень і занепало, що пов'язують також із заснуванням і розвитком м. *Каїру*. 1798 А. завоювала франц. військ. експедиція на чолі з *Наполеоном I Бонапартом*. 1801 місто захопили британ. війська. 1805 влада перейшла до Муххамеда Алі Єгипетського, який проголосив себе правителем Єгип-

Александрія.
Динаміка
населення

ту. Він сприяв прокладенню між А. й одним із річищ гірла р. Нілу каналу Ель-Махмудія (1819), розбудові інфраструктури порту, буд-ву пром. підприємств, шкіл. 1882 під час англо-єгипет. війни та 1956 під час Синайської війни (див. *Арабо-ізраїльські війни*) місто зазнало руйнувань внаслідок бомбардувань. Заг. кількість нас. — 5,2 млн осіб, густота — 1,85 тис. осіб/км². (2018, оцінка). Склад нас. за етніч. групами: єгиптяни (більшість), нащадки мігрантів з *Греції, Італії, Си-*

Александрія

рії, Франції. За реліг. групами: мусульмани-суніти (більшість), християни (належать переважно до Коптської правосл. церкви) та ін. Єврейська громада до 1950 налічувала понад 50 тис. осіб. Унаслідок подій арабо-ізраїл. війни (1948) майже всі євреї емігрували до Ізраїлю, Франції, Бразилії. Щорічно нас. А. збільшується на 0,466 млн за рахунок високої народжуваності та притоку нас. із сільської місцевості. Прибереж. геогр. положення формує особл. мікроклімат. Вологість 60–70 %. Улітку дме хамсин — сухий, виснажливо жаркий вітер пд. напрямків, що приносить суху погоду та пил. бурі. Узимку домінують прохолод. повітр. маси з моря. Літо сухе, жарке (сер. т-ра від +28 до +31 °C), зима відносно прохолодна (серед. т-ра +18 °C) з частими дощами, вітрами, бурями. Госп-во міста бурхливо розвивалося від поч. 19 ст. й знач. мірою було пов'язане з роботою порту. У 1950-х, під час *індустріалізації*, здійсненої урядом Г. А. Насера, модернізовано легку, харч., радіотех. галузі пром-сті. З розвідкою та експлуатацією в 1976 родовищ *нафти* й *газу природного* та побудовою трубопроводу однією з важл. галузей стала нафтопереробка. Розвинуті традиц. вир-ва та ремесла з обробки металу, шкіри тощо. В А. працювала одна з найстаріших у світі фонд. бірж (засн. 1891, тепер у м. Каїрі). Гол. торг. центр А. Даунтаун, або Вуст-аль-Балад в р-ні Рамлех (Манш). Розгалужена мережа приват. закладів громад. харчування, готелів тощо. Розвинений туризм, пляж. відпочинок. Туристів приваблюють залишки антич. храмів, підземні катакомби, середньовіч. палаци тощо. А. — мор. порт (вантажообіг до 13 млн т. на рік). Швидкісні автомагістралі сполучають А. з Порт-Саїдом, Каїром та пн. узбережжям. Міжнар. аеропорт А. в центр. частині міста у 2008–2009 переніс рейси до аеропорту Борг-ель-Араб, розташ. за 40 км від пн.-зх. межі А. В А. діє один із найстаріших у світі та в Африці трамвайний парк, який працює з 1860, електрифікований з 1902. А. — важливий освіт., наук. та культ. центр. Діють Александр. ун-т (найбільший держ. заклад, створ. у 1938), напівприват. Араб. акад. науки, технології та мор. транспорту (засн. в 1972), приват. франц. ун-т Сеньйор (засн. у 1990), приват. Александр. вищий ін-т інженерії та технології (засн. у 1996) та приват. ун-т Фарос (засн. у 2006), при яких діють наук.-дослід. установи. Функціонує б-ка Александріна (як продовження традицій Александрійської бібліотеки, збуд. у 2002). Александр. опера — один із 6 опер. театрів Африки та один із 3 опер. театрів Єгипту). Діють Александр. нац. музей (відкритий після оновлення 2003), Музей греко-рим. старожитностей, Музей коштовностей, Літ. музей К. Кавафіса, Худ. музей, Александр. мор. музей. Більшість антич. пам'яток не збереглося (Александрійський музей, храм Серапіса та ін.). Землетрусом зруйновано Александрійський маяк, збудований у 280–247 на о. Фарос (у 2015 затвердж. проект реконструкції). Серед пам'яток архітектури, що збереглися, — руїни рим. амфітеатру й терм (2 ст.), храму Ісіді, колона Помпея (297) та ін. У новій частині міста розташ. будинки 19–20 ст., палаци (зокрема, палац Рас-ель-Тін, 1834–1847), готелі та парки. Александр. стадіон (збуд. у 1929, уміщав бл. 20 тис. глядачів, після реконструкції 2009 — до 13,6 тис.) — найстаріший стадіон в Єгипті та Африці. У січні 2006 А. стала одним з 3 міст, що приймали Африк. кубок на-

цій, у якому переміг Єгипет. Стадіон «Борг-ель-Араб» (або Стадіон Єгипет. армії), побудов. 2006 в однойм. передмісті, розрах. на 86 тис. осіб, — найбільший в Єгипті та другий за місткістю в Африці.

Літ.: Густерин П. В. Города Арабского Востока. Москва, 2007; Claudel P.-A. Alexandrie. Histoire d'un mythe. Paris, 2011; Chica C. Alexandria: History and Culture // Contributions to Science. 2016. Vol. 12. № 2.

Н. І. Середа

Александров, Анатолій Миколайович (рос. Александров, Анатолий Николаевич; 25.05.1888, м. Москва, тепер РФ — 16.04.1982, м. Москва, тепер РФ) — композитор, диригент, піаніст і педагог, нар. арт. РРФСР (з 1964), нар. арт. СРСР (з 1971), доктор мистецтвознавства (з 1941). Перші уроки музики А. у 8-річному віці отримав від матері (піаністки, учениці П. Чайковського). Навчався 1906–1909 на історико-філософ. ф-ті Москов. ун-ту, закінчив Москов. консерваторію (1916; клас фортепіано К. Ігумнова, клас композиції С. Василенка). Працював диригентом Камерного театру (1919–1920), диригентом і редактором Радіомовлення в м. Москві. 1923–1962 — викладач Москов. консерваторії імені П. І. Чайковського (з 1926 — професор). Був головою секції дит. музики Союзу композиторів СРСР. Брав участь у редактуванні Повного зібрання творів П. Чайковського. 1934 вперше написав музику для кіно (мультфільм «Казка про царя Дурандая»). Автор понад 100 творів. Серед них: опери «Два світи» (1916), «Бела» (1945), «Дика Бара» (1957), «Лівша» (1975); вокальна сюїта «Вірність» (1950), цикл романсів («3 Александрійських пісень» М. Кузміна, 1915–1927), 14 сонат для фортепіано, струнні квартети, романси, музика для театру і кіно, понад 150 дит. пісень. Автор спогадів, статей «Мої зустрічі з С. В. Рахманіновим» (1957), «Із спогадів про С. І. Танєєва» (1963) та ін. Виступав як піаніст з виконанням власних творів, 1970 записав платівку. Нагороджений орденом Леніна (1953), орденом Трудового Червоного Прапора (1943), орденом Дружби народів (1978), медалями. Держ. премія СРСР, 1951.

Тв.: Музыка и слово в опере // Сов. музыка. 1940. № 10; Отрывки из воспоминаний о С. И. Танееве (к 100-летию со дня рождения) // Сов. музыкант. 1956. 19 ноября; 26 ноября; Мои встречи с С. В. Рахманиновым // Воспоминания о Рахманинове : в 2 т. Москва, 1967. Т. 2; Воспоминания, статьи, письма. Москва, 1979.

Літ.: Кокушкин В. Анатолий Александров. Москва, 1987; Капков С. В. Энциклопедия отечественной мультипликации. Москва, 2006; Браудо Е. М. История музыки. Москва, 2017.

С. А. Целюх

Александров, Анатолій Петрович (13.02.1903, м. Тараща, тепер Київ. обл., Україна — 03.02.1994, м. Москва, РФ) — фізик, фахівець з атом. енергетики та ядер. фізики, академік (з 1953) АН СРСР, інозем. академії. 1930 закінчив фізико-мат. ф-т Київ. держ. ун-ту (тепер Київський національний університет імені Тараса Шевченка). Відтоді працював у Ленінград. фізико-тех. ін-ті, від 1933 — зав. лаб. електр. і мех. властивостей полімерів. 1933–1941 разом із П. Кобеко (1897–1954, РФ) виконав комплекс. дослідження фіз. властивостей високомолекуляр. сполук, установив заг. для всіх полімерів фіз. закономірності та

Александров
Анатолій Миколайович

Александров
Анатолій Петрович

виявив зв'язок між мех. й електр. релаксац. процесами, розробив технологію добування морозотривкого матеріалу на основі вітчизн. синтет. каучуку для потреб *авіації та артилерії*. У 1935 А., С. Журков (1905–1997, РФ) та П. Кобеко запропонували статист. теорію міцності полімерів, покладену в основу сучас. фіз. теорії твердих тіл. Захистив 1937 кандидат. дис. «Пробій твердих діелектриків», 1941 — доктор. дис. «Релаксація полімерів». 1936–1945 в лаб. А. розроблено технологію захисту кораблів від безконтакт. магніт. мін та торпед. З 1943 на запрошення І. Курчатова розпочав роботу в колективі зі створення ядер. зброї. Від 1946 директор Ін-ту фіз. проблем (ІФП) АН СРСР у м. Москві, де під його керівництвом виконано комплекс робіт із атом. проблеми, включно з дослідженням термодифуз. розділення *ізотопів*, отримання *дейтерію та тритію*. З 1948 ІФП АН СРСР під керівництвом А. брав участь у розробленні промислових *реакторів*. Від 1949 заступник І. Курчатова в Лаб. № 2 (або Лаб. вимірюв. приладів — ЛВП) АН СРСР (з 10.1956 — Ін-т атом. енергії). Брав участь у створенні *водневої бомби*. З 1952 здійснював наук. керівництво в галузі розроблення атом. енергет. установок для підвод. човнів та криголамів. Один із співавторів розробки атом. реакторів РМБК-1000. Використання їх на *Чорнобильській АЕС* призвело до вибуху реактора 4-го блоку та *Чорнобильської ядерної катастрофи* 1986. На посаді директора Ін-ту атом. енергії (ІАЕ) ім. І. Курчатова (1960–1988) працював над розширенням сфери використання ядер. джерел енергії в мир. цілях, розвивав дослідження в галузі фізики *плазми* та керованого термоядер. синтезу. Створив біол. відділ, який згодом виокремлено в самост. Ін-т (тепер Ін-т молекуляр. генетики РАН). У 1960-х створив найбільшу в країні установку для зрідження *гелію*, розгорнув фундамент. дослідження з фізики низьких т-р і прикладні — з тех. застосування *надпровідності*. У 1980-ті з ініціативи А. створено джерело синхротрон. випромінювання для використання його у фундамент. дослідженнях у галузі фізики та біології. 1975–1986 президент АН СРСР, від 1988 — Почесний директор ІАЕ та радник Президії АН СРСР. Тричі Герой Соціаліст. Праці (1954, 1960, 1973), кавалер орденів Леніна (1945, 1949, 1953, 1954, 1956, 1960, 1973, 1978, 1983), Жовтневої Революції (1971), Труд. Черв. Прапора (1945). Лауреат Ленін. премії (1959), Сталін. премії (1942, 1949, 1951, 1953). Нагороджений Почес. Грамотою Президії ВР РФ (1993), золотою медаллю імені І. Курчатова (1968), Вел. золотою медаллю імені М. Ломоносова (1978), золотою медаллю імені С. Вавілова (1978). Президія РАН у 2002 заснувала золоту медаль імені А. На честь А. названо малу планету (2711) А. (Aleksandrov).

Пр.: Атомная энергетика и научно-технический прогресс. Москва, 1978; Наука — стране. Москва, 1983; Академик Анатолий Петрович Александров. Прямая речь. Москва, 2001; Собрание научных трудов : в 5 т. Москва, 2006–2015.

Лит.: Александров Анатолий Петрович: Автобиография // Физики о себе / Отв. ред. В. Я. Френкель. Ленинград, 1990; А. П. Александров. Документы и воспоминания. К 100-летию со дня рождения / Отв. ред. акад. Н. С. Хлопкин. Москва, 2003; Храмов Ю. А. История физики. Киев, 2006; Блиндарук С. В., Онищенко О. С., Яременко Л. М. та ін. А. П. Александров та українська наука:

до 110-річчя від дня народження вченого. Київ, 2013; Литвинко А. С. Співробітництво президента АН СРСР А. П. Александрова з установами АН УРСР (до 110-річчя від дня народження вченого) // Вісник Дніпропетр. ун-ту. Сер.: ІФНІТ. 2014. Вип. 22; Кесаманлы Ф. П., Матенев О. А. Политехники — трижды герои социалистического труда. Санкт-Петербург, 2015.

Г. А. Лашевська

Александров, Борис Георгійович (17.04.1958, м. Одеса, тепер Україна) — учений у галузі біології та екології моря, доктор біол. наук (з 2003), професор (з 2008), чл.-кор. НАН України (з 2015); засл. діяч науки і техніки України (з 2008). У 1980 закінчив Одес. держ. ун-т ім. І. Мечникова (тепер *Одеський національний університет ім. І. Мечникова*). 1988 захистив канд., 2003 — доктор. дисертації. Інженер-гідробіолог (1980–1986), молодший наук. співробітник (1986–1988), учений секретар (1989–1990) Одес. відділення Ін-ту біології пд. морів ім. О. О. Ковалевського АН УРСР. Заст. директора з наук. роботи (1990–1994), зав. лаб. теор. основ гідробіол. меліорації (1991–1996), керівник Одес. філії Ін-ту біології пд. морів ім. О. Ковалевського НАН України (1994–2014). З 2014 — директор Держ. установи «Ін-т мор. біології НАН України». Від 2002 — за сумісництвом проф. каф. гідробіології та заг. екології Одес. нац. ун-ту ім. І. Мечникова. Член Гідроекол. т-ва України (з 1993); координаційної ради транскордонного біосферного *резервату* ЮНЕСКО «Дельта Дунаю» (Румунія — Україна; з 1999); спільної комісії для впровадження Угоди на створення «Зони природоохоронної території дельти Дунаю та пониззя р. Прут» (Румунія, Молдова, Україна; з 2000); голова одес. відділення Міжнар. спілки Еко-Етика (з 2000); член редакційної ради журн. «Одеський екологічний вісник» (з 2001); голова консультат. групи з біол. розмаїття секретаріату Міжнар. комісії з охорони *Чорного моря* від забруднення (з 2004); член редакційної ради Європейського міжнар. журн. «Водні вселенці» (з 2007); наук. редактор журн. «Вісник Одес. нац. ун-ту. Біологія» (з 2009); віцепрезидент Укр. гідроекол. т-ва (з 2010); член Міжвідомчої координац. ради при Президії НАН України з питань мор. досліджень і вдосконалення системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації наук. кадрів у галузі мор. наук (з 2015). Гол. напрями наук. діяльності: мор. та прісноводна біологія й екологія; біологія *зоопланктону*; екзотич. види тварин у морях та океанах; екол. аспекти розвитку і зростання мор. безхребетних; дослідження продукції та біотич. балансу прибереж. мор. екосистем; значення крайових (контурних) угруповань у функціонуванні водних *екосистем*; вивчення впливу угруповань рослин і тварин на формування якості води в прибереж. зоні моря (модельовання структури штучних рифів); методологія збереження біол. різноманіття Чорного моря; екол. проблеми видів-вселенців Азово-Чорномор. регіону. А. — учень наук. школи Ю. Зайцева, послідовник заснованого ним наук. напрямку вивчення мор. нейстонології та *гідробіології* активних зон моря; засновник наук. школи з дослідження питань гідробіол. меліорації, екол. аспектів розвитку донних *безхребетних* із пелagічним типом розвитку личинок, управління якістю водного середовища за допомогою біопозитивних конструкцій. Під керівництвом А.

Александров
Борис Георгійович

уперше складено список з 240 видів водних орг-мів України та кадастр видів-вселенців Чорного моря (365 видів). Обґрунтував фундамент. уявлення для прогнозування очікуваних вселенців за подальшої *евтрофікації*; розробив сучас. методи поліпшення якості водного середовища за допомогою штучних рифів. А. — автор понад 250 наук. праць. Лауреат Держ. премії України в галузі науки і техніки (2013).

Пр.: Взаємозв'язок якості середовища і структури водних угруповань. Меліораційний ефект плавневих екосистем // Біорізноманітність Дунайського біосферного заповідника, збереження та управління. Київ, 1999; У співавт. — Exotic Species in the Aegean, Marmara, Black, Azov and Caspian Seas Turkish Marine Research Foundation. Istanbul, 2001; Северо-западная часть Черного моря: биология и экология. Київ, 2006; Гидробиологические основы управления состоянием прибрежных экосистем Черного моря. Київ, 2008; Новый подход в исследовании микродорослей песчаной супралиторали // Альгология. 2014. Т. 24. № 3; Black Sea Network of Marine Protected Areas: European Approaches and Adaptation to Expansion and Monitoring in Ukraine // Management of Marine Protected Areas: a Network Perspective from the Mediterranean and Black Sea / Ed. by P. D. Goriup. Hoboken, 2017.

Лит.: 60-річчя члена-кореспондента НАН України Б. Г. Александрова // Вісник НАН України. 2018. № 4; До 60-річчя від Дня народження Бориса Георгійовича Александрова // Вісник Одес. нац. ун-ту. Біологія. 2018. Т. 23. Вип. 1 (42).

О. В. Березовська

Александров, Борис Олександрович (рос. Александров, Борис Александрович; 04.08.1905, м. Богород, тепер Твер. обл., РФ — 17.06.1994, м. Москва, тепер РФ) — композитор, хормейстер, військ. диригент, нар. арт. СРСР (з 1956), Герой Соціалістичної Праці (з 1975). Син О. В. Александрова. Закінчив 1929 Моск. консерваторію (клас Р. Глієра). 1930–1937 — диригент і зав. муз. частиною Театру Червоної Армії, 1933–1941 — водночас викладав у Моск. консерваторії (з 1939 — її доцент). Від 1937 — диригент і заст. худ. керівника Ансамблю рад. пісні Всесоюз. радіо, у репертуарі якого — бл. 100 його пісень. 1946–1987 — начальник і худ. керівник Ансамблю пісні й танцю Рад. армії. Автор сюїт, ораторій, 7 оперет, серед яких «Весілля в Малинівці» (1937), насичена укр. нар. пісенними інтонаціями, обробки нар. пісень, зокрема українських — «Ой видно село», «Чуеш, брате мій» та ін.; 2 балетів, зокрема «Лівша» (1955), 2 симфоній, 3 кантат, концертів, низки статей про музику. Ленінська премія (1978), Держ. премія (1950).

Лит.: Прошева Е. Серьезный разговор о веселом жанре: Заметки об оперетте «Свадьба в Малиновке» // Сов. музыка. 1948. № 7; Борис Александрович Александров: Статьи. Материалы. Москва, 1985; Бенуа С. Александр Александров. Ансамбль и жизнь. Москва, 2017.

Александров, Володимир Степанович (02.07.1825, с. Бугаївка, тепер Ізюм. р-ну Харків. обл., Україна — 10.01.1894, м. Харків, тепер Україна) — письменник, лікар, етнограф, фольклорист, доктор медицини (з 1859). Писав укр. мовою. Закінчив 1853 мед. ф-т Харків. ун-ту. Служив військ. лікарем. Літ. діяльність розпочав 1861. Опубл. збірник влас. перекладів М. Лермонтова та І. Козлова «Малоруські співанки» (1880), перекладав і переспівував також з ним. (Г. Гейне), польської (А. Міцкевич), лат. (сгудент.

Александров
Борис Олександрович

Александров
Володимир Степанович

Александров
Григорій Васильович

пісні). Публікував у влас. обробці нар. пісні з нотами («Народний пісенник з найкращих українських пісень», 1887), казки («Малоросійська казка Коза-дереза», 1881) та ін. Упорядкував «Український кишеньковий календар на 1887 рік» («Украинский карманный календар на 1887 год»; 1886), альманахи укр. поезії «Складка» (1887, 1893, разом з К. Білиловським). Автор лірич. віршів, вірш. переказів біблійних легенд («Притча про Христа сіяча», «Стародавня легенда про ченця, що жив аж триста літ» та ін., усі — 1890-ті). Автор тексту оперет «За Немань іду» (1872) і «Не ходи, Грицю, на вечорниці» (1873; поставлена у трупі М. Кропивницького 1882); згодом їх переробив на драм. твори М. Старицький. Окр. вірші А. стали популяр. піснями («Я бачив, як вітер березку зломив», музика народна, обробка А. Рубінштейна, «Ти несиш, мій спів, з мольбою», «Пісня про гарбуз» та ін.). Уклав іст. збірку «Гетьманщина», у якій подана колекція портретів гетьманів України від Б. Хмельницького до К. Розумовського з біографіями.

Тв.: За Немань іду (Малоруська оперетка в 2 актах і в 4 картинах). Харків, 1872; Не ходи, Грицю, на вечорниці (Оперетка в 4 діях). Харків, 1873; Малоросійська казка Коза-дереза. Харків, 1881; [Вірші] // Антологія української поезії : в 6 т. Київ, 1984. Т. 2: Твори поетів XIX століт.

Лит.: Венгеров С. А. Критико-биографический словарь русских писателей и ученых (от начала русской образованности до наших дней) : в 6 т. Санкт-Петербург, 1889–1904; Врач / Под ред В. А. Манассеина. Санкт-Петербург, 1894. Т. 115. № 1; Новицкий С. А. Доктор медицины Владимир Степанович Александров. Харьков, 1894; Єрофєєв І. Матеріали до біографії В. С. Александрова // Червон. шлях. 1926. № 9; Назаревський П. П. Збірники пісень В. С. Александрова // Нар. творчість та етнографія. 1975. № 5; Плющ В. Медицина в Україні за часів Тараса Григоровича Шевченка. Відомі українські лікарі того часу, лікарські знайомства та природознавчі зацікавлення Т. Шевченка // Лікар. зб. Нова сер. Львів; Чикаго, 2002. Т. 11; Ганіткевич Я. В. Історія української медицини в датах та іменах. Львів, 2004; Александров Володимир Степанович (1825–1893/1894) // Булах С. М., Васильєва С. Г., Долина Л. Б. Медицина в Україні. Біобібліографічний словник : в 2 вип. Київ, 2005. Вип. 2; Червяк П. І. Медицина енциклопедія. Київ, 2012; Соловьев В. О., Раенко Л. В. Харьков. Энциклопедический словарь. Харьков, 2014.

П. І. Червяк

Александров, Григорій Васильович (рос. Александров, Григорий Васильевич; справж. прізвище — Мормоненко; 23.01.1903, м. Єкатеринбург, тепер РФ — 16.12.1983, м. Москва, тепер РФ) — кінорежисер, сценарист, актор, педагог, нар. арт. СРСР (з 1948). Закінчив 1917 муз. школу, 1920 — режисер. курси робітничо-селян. театру (обидва — м. Єкатеринбург). Керував фронтовим театром. Від 1921 — у Москві: актор театру «Пролеткульту», де працював під керівництвом С. Ейзенштейна. Співатор сценаріїв фільмів С. Ейзенштейна: «Страйк», «Броненосець "Потьомкін"» (обидва — 1925), «Жовтень» (1927). У 1929 разом з С. Ейзенштейном та кінооператором Е. Тіссе вирушив у творче відрядження до Європи та США. Від початку 1930-х працював у жанрі муз. кінокомедії («Веселі хлоп'ята», 1934; «Цирк», 1936, Гран-прі на Міжнар. виставці у Парижі, 1937; «Волга-Волга», 1938). Серед ін. фільмів: художні — «Світлий шлях» (1940),

«Весна» (1947), «Зустріч на Ельбі» (1949), «Композитор Глінка» (1952), «Російський сувенір» (1960), «Шпак і Ліра» (1974) та ін.; документальні — «Хай живе Мексика!» (1932, завершений 1979, Почесний приз Москов. МКФ та Приз ФІПРЕССІ на Міжнар. кінофестивалі у Відні, обидва — 1979), «Інтернаціонал» (1933) та ін. Співпрацював з композитором І. Дунаєвським, поетом В. Лебедевим-Кумачем, акторами: Л. Утьосовим, Л. Орловою (дружина А.), виконавиця гол. жіночих ролей у його фільмах), І. Лейнським, М. Черкасовим, Ф. Раневською, Р. Пляттом та ін. Викладав у ВДІКу (1951–1957, професор, худ. керівник режисер. курсу). Автор книжки спогадів «Епоха і кіно» (1976). На основі фактів біографії А. знято телесеріал «Орлова і Александров» (2015, студія «Фаворит-фільм», реж. В. Москаленко). Герой Соціалістичної Праці (1973). Нагороджений 3 орденами Леніна (1939, 1950, 1973) та ін. орденами і медалями. Держ. (Сталін.) премії СРСР, (1941, 1950).

Лит.: Фролов І. Григорій Александров. Москва, 1976; Сааков Ю. Любав Орлова і Григорій Александров. Москва, 2005; Айзикович Л. О рождении веселой комедии в невеселое время: история одного мифа // Музыка в школе. 2011. № 2.

Т. Д. Мороз

Александров, Григорій Семенович (30.09.1904, м. Полтава, тепер Україна — 20.08.1990, Київ, тепер Україна) — кінорежисер, кінорежисер, засл. діяч мист-в УРСР (з 1988). У 1927 А. закінчив оператор. ф-т Одес. технікуму кінематографії. Працював оператором на Ялтин. кінофабриці, потім на Одес. кінофабриці Всеукр. фотокіноуправління (з 1928 — «Українфільм», з 1938 — Одес. кіностудія худ. фільмів), Київ. кіностудії худ. фільмів, «Київнаукфільмі». У роки Другої світової війни А. перебував як оператор у складі фронт. груп Центр. студії документ. фільмів. А. займав низку адм. керівних посад у сфері кінематографії: 1945–1950 — заст. директора Київ. кіностудії худ. фільмів; 1950–1953 — начальник управління з виробництва фільмів Міністерства кінематографії УРСР; 1953–1965 — директор студії «Київнаукфільм»; 1965–1972 — директор Київ. філіалу виробничо-творч. об'єднання «Центрнаукфільм». Серед перших оператор. робіт А. документ. стрічки: «Спал-Ада» («Зелений острів», 1927), «Світлий шлях», «Бессарабська комуна» (обидві — 1928). На Одес. кінофабриці у 1932 А. як оператор зняв невеликий (15 хв) колоризований агітац. фільм «Марш шахтарів» за сценарієм М. Бажана. Того ж року А. працював як оператор на зйомках худ. драми «Шлях вільний» (ін. назва «Рейд») у співавторстві з В. Г. Кричевським. У 1934 вже на Київ. студії «Українфільм» А. брав участь у зйомках «Червоної хустини» — екранізації одноймен. оповідання А. Головка. Разом із М. Кульчицьким А. виконав оператор. роботу у фільмах за творами М. Гоголя: муз. кінокомедії «Сорочинський ярмарок» (1938) і містичній стрічці «Майська ніч» (1940). Знятий методом «біпак» (у знімальний апарат заряджаються відразу дві плівки, складені емульс. сторонами), «Сорочинський ярмарок» став першим кольор. фільмом в укр. кінематографії й одним із перших — у радянському загалом. Восени 1939 А. у складі групи операторів перебував на Галичині, знімаючи іст. хроніку приєднання західноукр. земель до України. Ці

зйомки призначалися для історико-документ. фільму О. Довженка «Визволення» (1940), про приєднання Галичини до УРСР. У роки Другої світ. війни А. знімав сюжети для кіножурналу «Новини дня». Серед документ. стрічок, які включали воєнну хроніку, зняту А., фільми: «У небі Покришкін», «Визволення Праги», «Берлін». 3-поміж оператор. робіт А. у повоєнний час — заснована на реальних подіях воєнна драма «Голубі дороги» (1947). У фільмі-спектаклі «Мартин Боруля» (1953; знятий Київ. кіностудією худ. фільмів за участю артистів Київ. держ. укр. драм. театру ім. І. Франка) А. зіграв єдину в його творчому спадку актор. роль (не вказана в титрах роль Націєвського). Розширення творчого амплуа А. у 1950–1960-ті відбулось і за рахунок створення сценаріїв та режисер. роботи у науково-популяр. стрічках «Важка операція» (1957), «І потече Дніпро за Перекоп» (1962), «Весна в Києві» (1965).

Лит.: Гасай С. Александров Григорій Семенович // Тернопільський енциклопедичний словник : у 4 т. Тернопіль, 2004. Т. 1: А — Й; Госейко Л. Історія українського кінографіста. 1896–1995 / Пер. з фр. Київ, 2005.

Л. Л. Корнєєва

Александров, Мико́ла Олександрович (рос. Александров, Николай Александрович; псевд. — Микола Олександренко, Николай Аров, Нето, Сторонній глядач; 29.11.1840, м. Ставрополь-Кавказський, тепер м. Ставрополь, РФ — 20.06.1907, м. Санкт-Петербург, тепер РФ) — письменник, етнограф, видавець, журналіст. Писав рос. мовою. Походив із дворян. сім'ї, син чиновника. Слухав лекції в Харків., Моск. і Санкт-Петербур. (1863) ун-тах. Працював журналістом: 1864–1865 ред. газ. «Якір» («Якорь») та сатир. вкладки до неї «Оса» («Оса»). 1866–1868 вів розділ «Критика і бібліографія» в «Жіночому віснику» («Женский вестник»). Серед публікацій — ст. «Недомовки про народного поета» (1867), присвячена новому виданню віршів Т. Шевченка. 1868 у м. Санкт-Петербурзі брав участь у редагуванні «Сучасного огляду» («Современное обозрение»), у виданні журн. «Бібліограф» («Библиограф»), друкувався в журн. «Діло» («Дело»). Автор багатьох статей «Настильного словника» («Настольный словарь») Ф. Г. Толля, в якому вмістив також перший бібліограф. огляд рос. журналістики. На поч. 1870-х вів худ. відділ у журн. «Всесвітня ілюстрація» («Всемирная иллюстрация») та «Бджола» («Пчела»). Упродовж 1875–1876 у м. Москві редагував «Російську газету» («Русскую газету»). 1881 заснував у м. Санкт-Петербурзі «Художественный журнал» («Художественный журнал»), присвячений проблемам рос. образотворч. мист-ва. Унікальністю журналу був худ. альбом, розміщений у додатках. У 1870-х обраний членом Петербург. пед. комісії нар. читання у Солянному містечку (район Санкт-Петербурга), у цей період підготував і видав понад 50 науково-популяр. етнограф. нарисів: «Народи Росії» (1872), «Волга» (1874), «Благодатний край. Малоросія» (1898), «Багаті степи. Новоросія» (1898), «Козаки чорноморці й терці» (1900) та ін. 1900 здійснив інсценізацію поеми І. Котляревського «Енеїда». Відвідав могилу Т. Шевченка у м. Каневі, спогадам про поїздку присвятив статтю «За 50 років» (1902).

Тв.: Мелочи дня // Дело. 1868. № 12; Народы России. Санкт-Петербург, 1872; На праздник. Санкт-Петербург,

Александров
Григорій Семенович

Александров
Микола Олександрович

1873; Волга. Санкт-Петербург, 1874; Благодатный край. Малороссия. Санкт-Петербург, 1898; Богатые степи. Новороссия. Санкт-Петербург, 1898; Казаки черноморцы и терцы. Москва, 1899; Недомолвки о народном поэте // Жен. вестн. 1867. № 8; За 50 лет // Лит. вечера «Нового мира». 1902. № 3; 4.

Літ.: Масанов И. Ф. Словарь псевдонимов русских писателей, ученых и общественных деятелей : в 4 т. Москва, 1960. Т. 4; Лобас П. Невідомий лист М. Кропивницького // Укр. театр. 1977. № 6; Пенская Е. Н. Александров Николай Александрович // Русские писатели 1800–1917. Биографический словарь : в 5 т. / Под ред. П. А. Николаева. Москва, 1989. Т. 1: А — Г.

П. О. Лобас

Александров, Олександр Васильович (рос. Александров, Александр Васильевич; справж. прізвище — Коптелев; 13.04.1883, с. Плахіно, тепер Рязан. обл. РФ — 08.07.1946, м. Берлін, тепер Німеччина, похов. у м. Москві, тепер РФ) — композитор, педагог і хоровий диригент, нар. арт. СРСР (з 1937), доктор мистецтвознавства (з 1940), генерал-майор. Батько Б. О. Александрова. Навчався 1900–1902, 1905 у Петербур. консерваторії. 1902–1906 був регентом соборного храму в м. Бологое, 1906–1908 — соборним ре-

Александров Олександр Васильович

гентом у м. Твері, вів хор у семінарії. З 1913 знову жив у м. Твері, організував і очолив тут муз. школу, яку згодом було перетворено на муз. учще. Закінчив Моск. консерваторію (1913 по класу композиції, 1916 — по класу співу), з 1918 — її викладач (з 1922 — професор); 1932–1934 — зав. хоровою кафедрою, з 1940 — декан диригентсько-хорового ф-ту, з 1942 — об'єднаного диригентсько-хорового і музично-педагог. ф-тів. Сприяв становленню та розвитку диригентсько-хорового фаху, виховав багато учнів, серед яких диригенти Г. Дмитрієвський, К. Лебедев, В. Мухін, композитор Д. Кабальєвський. Ініціатор утворення військово-капельмейстер. класу (1928), що став основою військово-диригент. ф-ту консерваторії (1935; з 2002 — Моск. військ. консерваторія); 1929–1936 — зам. декана цього ф-ту. 1918–1922 був регентом хору храму Христа Спасителя в м. Москві. В 1919–1930 викладав також у муз. технікумі ім. О. М. Скрибіна. Від 1919 — помічник керівника Держ. хору, з 1921 — Держ. капели. З 1936 — худ. керівник Залізнич. ансамблю пісні й танцю, від 1937 — ансамблю пісні й танцю Моск. міського палацу піонерів і школярів. 1928 А. створив Ансамбль червоноарм. пісні (згодом — Двічі Червонопрапор. ордену Червоної Зірки академ. ансамбль пісні й танцю Рос. армії ім. Александрова). Після тріумф. виступів ансамблю у м. Парижі на Всесвіт. виставці 1937 призначений начальником і худ. керівником ан-

самблю. Автор музики пісень «Священна війна» (1941), «Незламна і легендарна», гімну СРСР (обидві — 1943; згодом — гімн Росії). А. належать обробка «Заповіту» Т. Шевченка — Г. Гладкого (1938) для чоловічого хору *a capella* та «Поєма про Україну» («Шепчу шевченковские строки...», сл. О. Количова, 1943) для соліста і хору з оркестром, у якій використано мелодію широко відомої пісні «Рече та стогне Дніпр широкий» Д. Крижанівського, обробки укр. нар. пісень «Сусідка», «Розпрягайте, хлопці, коні», «Ой хмелю, мій хмелю». У творчості А. використовував інтонації старої та сучас. нар., зокрема української, та солдат. пісні. Держ. премія СРСР, (1942, 1946).

Літ.: Поляновский Г. А. Александр Васильевич Александров. Москва, 1983; Муха А. Александров Олександр Васильович // Шевченківська енциклопедія : в 6 т. Київ, 2012. Т. 1: А — В.

Александров, Олександр Данилович (рос. Александров, Александр Данилович; 04.08.1912, с. Волинь, тепер Рибнів. р-ну Рязан. обл., РФ — 27.07.1999, м. Санкт-Петербург, РФ) — математик, фізик, академік АН СРСР (з 1964), академік Нац. академії деї Лінчеї (Італія, з 1974), засл. діяч науки і техніки РРФСР (з 1963). Закінчив 1933 фізико-матем. ф-т Ленінград. держ. ун-ту (ЛДУ). Під час навчання в 1930–1932 працював наук.-тех. співробітником Держ. оптич. ін-ту. 1932–1936 — наук. співробітник Фізич. ін-ту при ЛДУ. 1933–1936 викладав на матем.-мех. ф-ті ЛДУ: асистент (з 1933), виконувач обов'язків професора (з 1936). У 1937–1938 — виконувач обов'язків професора Пед. ін-ту ім. М. М. Покровського. 1935 захистив канд. дис. з математики, 1938 — дис. «До теорії змішаних об'ємів Мінковського» на здобуття наук. ступеня доктора фізико-матем. наук. 1938–1953 працював старшим наук. співробітником Матем. ін-ту ім. В. А. Стеклова АН СРСР, в 1941–1944 — у м. Казані у складі евакуйов. колективу ін-ту. 1944 А. повернувся до м. Ленінграда. 1944–1964 працював у ЛДУ: професор (з 1944), ректор (1952–1964). 1944–1946 також професор Пед. ін-ту ім. О. І. Герцена. Водночас був депутатом Ленінград. міської ради депутатів трудящих (1953–1965), Верховної Ради РРФСР (1959–1963). У 1964 А. переїхав до м. Новосибірська, де 1964–1986 працював в Ін-ті математики Сибір. відділення АН СРСР: старший наук. співробітник (з 1964), завідувач відділом заг. Рімана геометрії (з 1967). У 1967 сформував і очолив у цьому ін-ті відділ матем. проблем природознавства. Член бюро Відділення математики АН СРСР (1966–1967), член редколегії «Сибірського математичного журналу» (1970–1988). У 1965–1986 водночас зав. кафедри геометрії та топології Новосибір. держ. ун-ту. 1986 А. повернувся до м. Ленінграда, де до кінця життя працював у ЛОМІ (тепер Петербур. оптико-мех. ін-т РАН): зав. лабораторією геометрії та топології (1986–1988), радник дирекції (з 1988). Був учнем Б. Делоне (1890–1980, РФ) в галузі геометрії та В. Фока (1898–1974, РФ) у галузі фізики. Осн. напрями досліджень А. стосуються геометрії. Систематично застосовував методи теорії міри, функціонального аналізу, варіаційного числення, рівнянь диференціальних у частинних похідних до розв'язування геометр. проблем. Суттєво розвинув теорію змішаних об'ємів опуклих тіл

Александров
Олександр Данилович

та довів фундамент. *теореми* про опуклі *многогранники*. Побудував теорію заг. метричних просторів із односторон. обмеженнями на кривину: вони включають звичайні ріманові *многовиди*. Розділ геометрії, що вивчає такі простори, названо «геометрією Александрова». Розробив методи *апроксимації* регуляр. *поверхонь* нерегулярними «многогранними» поверхнями, тобто поверхнями, «склеєними» з маленьких регуляр. поверхонь уздовж їхніх границь. Такі многогранні поверхні легше вивчати, а їхні властивості нагадують властивості регуляр. поверхонь, які апроксимуються. Це уможливило розв'язання екстремал. задач теорії *многовидів* обмеженої кривини. Автор бл. 300 наук. статей, а також монографій та підручників. Основоположник хроногеометрії, одним із завдань якої була аксіоматизація спец. *відносності загальної теорії*. А. також автор низки праць міждисциплінарного дискурсу (на межі геометрії, фізики та *філософії*). Порушив питання створення матем. моделей простору — часу з найпростіших принципів причинової залежності та вивчав підходи до розв'язування цієї проблеми. Роздуми про сутність математики підсумував у статті «Математика і діалектика» (1970). Написав і опублікував (у співавторстві) 19 шкіл, підручників, 2 підручники для ЗВО. Учнями А. були математики О. *Погорелов*, Г. *Перельман* та ін. Лауреат Держ. (Сталін.) премії (1942, за наук. роботи в галузі математики); Премії АН СРСР ім. Лобачевського (1951). Нагороджений Золотою медаллю ім. Ейлера Відділення матем. наук АН СРСР (1992); орденами Леніна (1961), Трудового Червоного Прапора (1953, 1957, 1975), ін. орденами, медалями.

Пр.: Выпуклые многогранники. Москва; Ленинград, 1950; Начала геометрии. Новосибирск, 1981; Основания геометрии. Москва, 1987; Геометрия. Москва, 1990. (у співавт.); Избранные труды : в 3 т. Новосибирск, 2006–2008.

Лит.: Александров Александр Данилович (к пятидесятилетию со дня рождения) // Вестн. Ленингр. гос. ун-та им. А. С. Пушкина. Сер. мат., мех. и астр. 1963. № 1. Вып. 1; Борисов Ю. Ф., Залгаллер В. А., Кутателадзе С. С. и др. Александр Данилович Александров (1912–1999) // Сиб. мат. журн. 2002. Т. 43. № 4; Гуц А. К. Александр Данилович Александров. К 100-летию со дня рождения // Мат. структуры и моделирование. 2012. Вып. 25; Баранец Н. Г., Верёвкин А. Б. Образы математики. Советские математики о науке. Ульяновск, 2015.

С. І. Максименко

Александров, Олександр Олександрович (рос. Александров, Александр Александрович; 27.06.1927, м. Ялта, тепер Україна — 19.02.2004, м. Тамбов, РФ) — піаніст і муз. педагог, засл. діяч мист-в Росії (з 1994). Нар. у родині професора математики Одес. ун-ту, скрипаль-аматора, і піаністки за освітою, яка працювала інженером. Закінчив Одес. консерваторію, 1949 по класу фортепіано (клас М. Рибницької) та 1950 історико-теор. ф-т, а також 1953 Київ. консерваторію (клас симф. диригування О. Климova). 1950–1967 і 1971–1978 — викладач кафедри спец. ф-но Київ. консерваторії, 1961–1963 і 1965–1967 — зав. цієї кафедри. Працював також як диригент у Держ. симф. оркестрі УРСР. 1973–1975 викладав у Лейпцизькій Вищій школі музики (тепер ФРН). Від 1978 — професор, 1983–1997 — зав. кафедри ф-но Музично-пед. ін-ту ім. Гнесіних у м. Москві (з 1992 — Рос. академія музики). Вод-

ночас із 1993 — професор Моск. держ. ін-ту музики (з 1999 імені А. Шнітке), професор (до 2002) Тамбов. держ. музично-пед. ін-ту ім. Рахманінова. Від 1987 викладав на щоріч. літніх Міжнар. курсах вищої фортеп. майстерності пам'яті С. *Рахманінова* у м. Тамбові. 1991–1996 влітку проводив майстер-класи в Австрії, США, Фінляндії, Польщі, Чехії. Репертуар А. як піаніста охоплював музику 18–20 ст. Був першим виконавцем фортеп. концерту укр. композитора Л. *Ревуцького*. Відомий як інтерпретатор клавірної музики 18 ст. Автор фортеп. транскрипцій романсів С. *Рахманінова* і концерт. інтерпретації симф. «*Ноктюрнів*» К. *Дебюссі* для двох ф-но. Створив власну піаніст. школу, для якої характерні ясність стилю, тех. довершеність і повнота звучання. Гастролював як соліст. Співпрацював із оркестрами. Записав кілька платівок з творами Л. *ван Бетховена*, Г. *Генделя*, В. *Моцарта*, С. *Прокоф'єва*, Ж. *Рамо*, Д. *Скарлатті*, Ф. *Шопена* та ін. композиторів; виступав на радіо.

Лит.: Московская энциклопедия : в 2 т. Москва, 2014. Т. 1: Лица Москвы. Кн. 1: А — З.

Александров, Павло Сергійович (рос. Александров, Павел Сергеевич; 07.05.1896, м. Богородськ, тепер м. Ногінськ Моск. обл., РФ — 16.11.1982, м. Москва, РФ) — математик, тополог, академік АН СРСР (з 1953), член Геттінгенської академії наук (з 1945), Національної академії наук США (з 1947), Німецької академії наук «Леопольдина» (з 1959), Австрійської академії наук (з 1968). Нар. у родині лікаря. 1913 вступив до Моск. ун-ту. Учень Д. *Єгорова* та М. *Лузіна* (1883–1950, РФ). 1917 закінчив Моск. ун-т. 1919 читав лекції у м. Чернігові. З 1921 працював в Моск. ун-ті на посаді приват-доцента, а від 1929 — професора. 1934 отримав ступінь доктора фізико-матем. наук. Завідував каф. вищої геометрії та топології (1933–1982) і одночасно був завідувачем відділу топології Матем. ін-ту ім. Стеклова АН СРСР (1959–1982). У 1932–1964 президент, а від 1964 — почесний президент Моск. матем. товариства. Від 1958 — голова Експертної комісії з премії імені М. Лобачевського. У 1956–1982 — гол. редактор журн. «Успіхи математичних наук». Віце-президент Міжнар. матем. союзу (1958–1962). Сприяв розвитку топології. Разом із П. *Урисоном* був засновником моск. топологічної школи. Увів поняття бікомпактності та довів *теорему* про одноточкову компактифікацію довільного локально компактного гаусдорфового простору (бікомпактне розширення А.). Увів поняття нерву *покриття*, незалежно від Е. *Чеха* відкрив (ко)гомології А. — Чеха та розробив гомол. теорію розмірності. Розвинув теорію бікомпактних розширень та відкритих скінченно-кратних відображень. Учнями А. були, зокрема, О. *Курош* (1908–1971, РФ), Л. *Понтрягін*, А. *Тихонов*. Герой Соціалістичної Праці (з 1969). Нагороджений орденами Леніна (1945, 1953, 1961, 1966, 1969, 1975), Жовтневої Революції (1980), Трудового Червоного Прапора (1946), «Знак Пошани» (1940), медаллю Котеніуса (1969). Лауреат Державної (Сталінської) премії першого ступеня за цикл робіт з гомологічної теорії розмірностей (1942), премії ім. М. І. Лобачевського (1972). Герой Соціалістичної Праці (1969). Ім'ям А. названо астероїд 16810 Павлалександров (1997).

Александров
Павло Сергійович

Пр.: Topologie. Berlin, 1935. (у співавт.); Введение в теорию размерности. Москва, 1973. (у співавт.); Введение в гомологическую теорию размерности и общую комбинаторную топологию. Москва, 1975; Введение в теорию множеств и общую топологию. Москва, 1977; Страницы автобиографии // Успехи мат. наук. 1979. № 6; 1980. № 3.

Лит.: Колмогоров Л. А., Лостерник Л. А., Смирнов Ю. М. и др. Павел Сергеевич Александров // Успехи мат. наук. 1966. Т. 21. № 4 (130); Колмогоров А. Н. Воспоминания о П. С. Александрове // Успехи мат. наук. 1986. Т. 41. № 6 (252); Садовничий В. А. Павел Сергеевич Александров (1896—1982) // О людях Московского университета. Москва, 2015; Тихомиров В. М. Владимир Тихомиров: П. Александров, Е. Эйгес и С. Есенин // Семь искусств. 2017. №10 (91).

С. І. Максименко

Александрович, Андрій Іванович (білорус. Александровіч Андрэй Іванавіч; 22.01.1906, м. Мінськ, тепер Білорусь — 06.01.1963, станція Кубінка Одинцов. р-ну Москов. обл., тепер РФ, похов. у м. Мінську, тепер Білорусь) — письменник, перекладач, громад. діяч, чл.-кор. Академії наук БРСР (з 1936). Писав білорус. мовою. Нар. в сім'ї робітника. Навчався у Сторожев. парафіяльній школі. Захоплений ідеєю білорусизації, долучився до «Білоруської хатки» — культурно-просвіт. клубу білорус. інтелігенції, що працював у м. Мінську в 1916–1920-х. У 1923 був ініціатором створення впливового літ. об'єднання «Молодняк». За участі А. у містах Климовичах і Полоцьку створено філії «Молодняка», видавались альманахи «Молодняк Калінінщини» («Маладняк Калініншчыны»), «Наддвінне» («Наддзвінне»). Працював 1924–1925 ред. журн. ЦК ЛКСМБ «Малады араты» («Молодий орач»), 1925–1926 — ред. Климовицької район. газ. «Наш працаўнік» («Наш працівник»), 1926 — заст. ред. газ. «Чырвоная Палачына» («Червона Полоччина»). У пресі друкувався під різн. псевдонімами: А. А-віч, А. Андр., Ал. Андр., Андр. Ал-іч, А. Худніцкі, Чыгуначнік, Бэцін. Закінчив Мінський педтехнікум (1925), Білорус. держ. ун-т (1930). Заст. директора Білдержкіно (1929–1931). Член Центр. Виконав. К-ту БРСР (1931–1937), кандидат у члени ЦК КП(б)Б (1936–1937). З 1932 — заст. голови оргкомітету, 1934–1937 — заст. голови правління Спілки письменників БРСР. Член Спілки письменників СРСР (з 1934). Брав участь у роботі комісії з редагування тексту Конституції СРСР (1936). У 1936–1937 — директор Ін-ту л-ри, мист-ва і мови АН БРСР. У червні 1937 виключений із правління Спілки письменників БРСР. 01.07.1938 заарештований і 22.04.1939 постановою Військ. колегії Верх. суду СРСР засуджений на 15 років виправно-труд. таборів і 5 років позбавлення політ. прав (ст. 58 «Контрреволюційна діяльність»). Покарання відбував на буд-ві Норильського металург. комбінату. Особливою нарадою НКВС СРСР строк було зменшено. Звільнений достроково 10.02.1947. У 1947–1948 працював літспівробітником багатотиражки Мінського трактор. з-ду, 1948 — бригадиром тресту «Білтракторобуд». 08.06.1949 удруге засуджений та висланий до м. Канська Краснояр. краю. Реабілітований 25.11.1955 Пленумом Верх. суду СРСР. Після реабілітації переїхав до м. Мінська, де жив і працював. Помер під час відпочинку у Підмосков'ї. Писав вірші, прозу й твори для дітей. У творах змальовував нове індустр. місто, виступав за

об'єднання Зх. та Сх. Білорусі, зображував події Другої світової війни тощо. Серед поет. збірок: «Комсомольська нота» («Камсамольская нота»; 1924; у співавт.); «По білоруській бруківці» («Па беларускім бруку»; 1925); «Угрунь» («Угрунь»; 1927); «Фабрика смерті» («Фабрыка смерці»; 1929); «Озброєні пісні» («Узброеныя песні»; 1936). Автор поем «Тіні на сонці» («Цені на сонцы»; 1928) та «Поема імені Звільнення» («Паэма імя Вызвалення»; 1930), віршованого роману «Народження людини» («Нараджэнне чалавека»; 1931), п'єси «Натиск» («Напор»; 1931) та ін. Автор книжок для дітей: «Рибалка» («Рыбак»; 1929); «Колискова: Хлопчик і півень: Віршовані казки» («Калыханка: Хлопчык і певень: Вершаваныя казкі»; 1930); «Як діти допомагали будувати літак» («Як дзеці памагалі будаваць самалёт»; 1930); «Як іграшки вдома зробити самому» («Як цацкі дома зрабіць самому»; 1930) та ін. Перекладав з укр., рос., лит., єврейської та ін. мов, зокрема вірші В. Поліщука, М. Хвильового, П. Тичини, А. Малишка, П. Усенка. Брав участь у підготовці реформи білорус. правопису (1933) та роботи Політ. комісії для перегляду російсько-білорус. словника і нових правил правопису білорус. мови. За його ред. вийшла книга «Письменники БРСР про реформу правопису білоруської мови» («Письменнікі БССР аб рэформе правапісу беларус. мовы», 1934). У виданих за його ред. «Правописі білоруської мови» (1934) і «Російсько-білоруському словнику» (1937) низку правил правопису білорус. мови спрощено та сформульовано за зразком правил рос. орфографії. Низку творів А. перекладено болгар., грузин., латис., лит., рос., узбецькою та ін. мовами. Твори А. укр. мовою перекладали І. Гончаренко, Б. Чалий, Г. Бойко. На основі «Поеми імені Звільнення» знято перший білорус. звук. фільм.

Пр.: Руска-біларускі слоўнік. Мінск, 1937.

Тв.: Па беларускім бруку. Менск, 1925; Угрунь. Менск, 1927; Фабрыка смерці: з жыцця Заходняй Беларусі: вершы. Мінск, 1929; Гудкі: вершы. Мінск, 1930; Паэма імя Вызвалення. Мінск, 1930; Устаноўка: вершы. Мінск, 1930; Цені на сонцы. Мінск, 1930; Як дзеці памагалі будаваць самалёт. Мінск, 1930; Вершы і паэмы. Мінск, 1931; Нараджэнне чалавека: вершаваны раман. Мінск, 1931; Напор: драматычная паэма. Мінск, 1933; Падарунак дзецям малалеткам. Мінск, 1936; Выбранае: 1921–1956: вершы, паэмы. Мінск, 1958; Збор твораў: у 2 т. Мінск, 1963; Вершы. Мінск, 1970; Галубінае крыло: вершы і паэма. Мінск, 1976; Творы. Мінск, 1981; Рос. перекл. — Тополі и сосны. Стихи. Москва, Ленинград, 1966; Укр. перекл. — [Вірші] // Пісні в Білорусі. Київ, 1957; Наш день. Київ, 1961.

Лит.: Біларускія пісьменнікі: Біябібліяграфічны слоўнік: у 6 т. Мінск, 1992. Т. 1: Абуховіч — Вацапы; Токарев Н. Возвращенные имена. Минск, 1992; Кіпель Я. Эпізоды Episodes. Нью Йорк, 1998; Адамовіч А. Да гісторыі беларускае літаратуры. Менск, 2005; Рублевская Л., Скалабан В. Время и бремя архивов и имен: очерки, эссе, пьеса. Минск, 2009; Саўка З. Мазайчыная артаграфія: 3 нагоды прыняцця Правапіснага закону — 2008 // ARHE. 2009.

В. І. Короткевич, І. І. Короткевич, Л. М. Стеблина

Алексахін, Рудольф Міхайлович (рос. Алексин Рудольф Михайлович, 15.12.1936, с-ще Калінінське, тепер м. Корольов Московської обл., РФ — 02.05.2018, м. Москва, РФ) — ґрунтознавець-аґрохімік, фахівець у галузі радіології, аґрорадіобіології та екології, акад. Всесоюз. акаде-

Александрович
Андрій Іванович

Алексахін
Рудольф Михайлович

мії с.-г. наук ім. Леніна (з 1988, у 1992 академія припинила існування), акад. Рос. академії с.-г. наук (з 1992), академік РАН (2013), інозем. член НААН України (1995), засл. діяч науки РФ (з 1997). Закінчив 1959 біолого-грунтового ф-т Моск. держ. ун-ту ім. М. В. Ломоносова (МДУ). Учень акад. В. Ключковського. 1959–1961 працював старшим лаборантом, молодшим наук. співробітником каф. біофізики МДУ. 1961–1966 — молодший наук. співробітник лаб. лісознавства АН СРСР. 1966–1975 — учений секретар секції Наук.-тех. ради Мін-ва середнього машинобудування СРСР. Від 1975 працював у Всесоюз. науково-досл. ін-ті с.-г. радіоекології та агроекології (тепер Федеральна держ. бюджетна наук. установа «Всеросійський НДІ с.-г. радіології та агроекології»): 1975–1985 — старший наук. співробітник, зав. лаб., зав. відділу; 1986–1989 — заст. директора з наук. роботи; 1989–2015 — директор; з 2015 — наук. керівник НДІ. Від 2013 — головний еколог проектного напрямку «Прорив» у Держкорпорації «Росатом». Віце-президент Міжнар. союзу радіоекології (з 2001). Член редакції 11 наук. журналів. А. — автор понад 900 наук. праць, серед яких 25 монографій і брошур. А. керував дослідженнями з міграції радіонуклідів у навколиш. середовищі, а також впливу іонізуючих випромінювань на природ. та агроекосистеми. Один із фундаторів ліс. радіоекології — сфери вивчення та прогнозування механізмів розподілу, міграції й біол. дії радіонуклідів у ліс. біосистемах. Розвивав принципи екол. захисту середовища від радіац. забруднення. А. також досліджував принципи ведення с. г. на тер., що зазнали радіац. забруднення. Зокрема, 1959 вивчав дію іонізуючого випромінювання та міграцію радіонуклідів у межах ліс. екосистем у зоні Киштинської аварії на пром. об'єднанні «Маяк» на Пд. Уралі. На тер., що постраждали від Чорнобильської катастрофи, А. керував дослідницькою групою, яка вивчала міграції радіонуклідів у системі: ґрунт — рослини — тварини — людина. За ці дослідження (у складі колективу авторів) нагороджений держ. преміями СРСР (1974) та РФ (2002). У 2011 брав участь у ліквідації наслідків аварії на АЕС «Фукусіма» (Японія) як консультант та організатор експеримент. досліджень. Лауреат нагород РАН — Премії імені В. Н. Сукачова та Золотої медалі ім. В. М. Ключковського. Нагороджений орденом Дружби народів (1987), орденом Пошани (2007), медалями СРСР і РФ, медаллю В. І. Вернадського Міжнар. союзу радіоекології (2017).

Пр.: Дорога длиною в 30 лет: от Чернобыля до Фукусимы // Агрохим. вестн. 2016. № 2; Успіхи в т. — Современные проблемы радиобиологии : в 7 т. Москва, 1971. Т. 2; Тяжелые естественные радионуклиды в биосфере: миграция и биол. действие на популяции и биогеоценозы. Москва, 1990; Радиоэкологические последствия Чернобыльской аварии. Москва, 1991; Сельскохозяйственная радиоэкология. Москва, 1992; Рекомендации по ведению растениеводства на радиоактивно загрязненной территории России. Москва, 1997; Глобальные проявления изменений климата в агропромышленной сфере. Москва, 2004; О поведении радиоактивных продуктов деления в почвах, их поступлении в растения и накоплении в урожае. Москва, 2006; Проблемы радиоекологии: эволюция идей. Итоги. Москва, 2006; Глобальные изменения климата и прогноз рисков в сельском хозяйстве России. Москва, 2009; Агроэкологический мониторинг, технологии и информационно-методическое обеспечение сельскохозяйственного произ-

водства на техногенно-загрязненных территориях. Обнинск, 2013; Учение о биосфере В. И. Вернадского и современные проблемы радиоекологии // Радиационная биология. Радиоэкология. 2014. Т. 54. № 4; Радиоэкологические аспекты реабилитации сельскохозяйственных угодий после аварий на Чернобыльской АЭС и АЭС «Фукусима-1» // Вестн. рос. с.-х. науки. 2015. № 2.

Лит.: Алексахин Рудольф Михайлович. К 70-летию со дня рождения // Мед. радиология и радиац. безопасность. 2006. Т. 51. № 6; Высочайшая честь // Новая среда. 2010; Титков А. Радиоекология // В мире науки. Спецвыпуск. 2015. № 1.

В. Л. Бабка

Алексеев, Анатолій Дмитрович (20.05.1940, м. Сталіно, тепер м. Донецьк, Україна — 10.08.2012, м. Донецьк, Україна) — учений у галузі приклад. фізики, гірн. інженер, доктор тех. наук (з 1977), професор (з 1980), чл.-кор. НАН України (з 2006), засл. шахтар України (з 1995). У 1963 А. закінчив гірн. ф-т Донец. політех. ін-ту (тепер Донецький національний технічний університет), там же розпочав наук. діяльність на посаді асистента каф. розробки родовищ корисних копалин. З 1967 — у Донецькому фізико-тех. ін-ті АН УРСР (тепер Донецький фізико-технічний інститут імені О. Галкіна НАН України): ст. наук. співробітник, зав. лабораторії (1967–1986), зав. відділу (1986–1992), заст. директора з наук. роботи (з 1992), директор від-ня фізико-тех. гірн. проблем (з 1998). Від 2002 — директор Ін-ту фізики гірн. процесів НАН України (м. Донецьк). У Донец. фізико-тех. ін-ті заснував наук. школу «Фізика вугілля та гірн. процесів». 1972 під керівництвом А. вперше в СРСР розроблено й створено унік. установку нерівнокомпонент. трьохосового стиснення, за допомогою якої можливо моделювати напруж. стан гір. масиву для глиб. до 5000 м. Проведено одну з перших у світ. практиці робіт із використанням методу ядерного магнітного резонансу для вивчення фаз. переходів у вугіллі за тиску до 1000 МПа, визначено поліморф. переходи в кварці під час руйнування гір. порід унаслідок дії високого тиску. А. розробив та впровадив комплекс. спосіб оцінювання викидонебезпечності вуг. пластів, їхнє безпеч. розкриття та відпрацювання. За участі А. здійснено наук. відкриття з доведенням, що метан, який міститься у вугіллі за типом твердого розчину, можна використовувати як альтернативне паливо. У доробку А. 14 монографій, 300 наук. праць, понад 50 патентів і свідоцтв на винаходи. Співатор відкриття «Здатність органічної речовини вугілля створювати з газом метастабільні однофазні системи за типом твердих розчинів». Брав участь у роботі комісії з надзвич. ситуацій під час особливо склад. випадків на шахтах. Був заст. директора Донец. наук. центру НАН України, президентом Донбас. наук. центру Академії гірн. наук України, головою та членом наук. рад і ред. колегій низки наук. видань. Нагороджений орденами «За заслуги» III, II та I ступенів (2001, 2004, 2008). Лауреат премії ім. акад. О. Скопинського (1990); Держ. премії України в галузі науки і техніки (1995), премії НАН України «За видатні роботи в галузі прикладної фізики» ім. І. Пулюя (2001).

Пр.: Физика угля и горных процессов. Киев, 2010; Система уголь — метан в условиях высоких газовых давлений // Физ. и тех. высоких давлений. 2011. Т. 21. № 2; У співавт. — Предельное состояние горных пород.

Алексеев
Анатолій Дмитрович

Киев, 1982; Разрушение горных пород в объёмном поле сжимающих напряжений. Киев, 1989; Радиофизика в угольной промышленности. Москва, 1992; Прогноз и управление состоянием горного массива. Киев, 1994; Использование методов ЯМР при исследовании подвижности метана в объёме пор ископаемого угля // Физ. и тех. высоких давлений. 2009. Т. 19. № 4;

Лит.: Гірничий енциклопедичний словник : у 3 т. / За ред. В. С. Білецького. Донецьк, 2001. Т. 1; Науковці України — еліта держави : в 5 т. Київ, 2012. Т. 2; Спожакін А. И. Мой друг // Фіз.-тех. пробл. гірн. вир-ва. 2012. Вип. 15.

Алексеев, Василь Іванович (рос. Алексеев, Василий Иванович; 07.01.1942, с. Покрово-Шишкіно, тепер у складі смт Милославського Милослав. р-ну Рязан. обл., РФ — 25.11.2011, м. Мюнхен, ФРН, похов. у м. Шахти Ростов. обл., РФ) — спортсмен (важкоатлет), тренер, засл. майстер спорту СРСР (з 1970), засл. тренер

Алексеев Василь Іванович

СРСР (з 1991). На поч. спорт. кар'єри займався волейболом (у 1961 мав 1-й розряд) та легкою атлетикою. Важкою атлетикою почав займатися у 19 років в Архангельському лісотех. ін-ті, де навчався з 1961. Перший тренер із важкої атлетики — С. Мілейко (м. Архангельськ). Професійну кар'єру спортсмена-важкоатлета А. почав 1968, посівши 3-є місце на чемпіонаті СРСР у 2-й важкій вазі (категорія понад 102,5 кг) з результатом у сумі триборства 540 кг (жим — 190 кг, ривок — 145 кг, поштовх — 205 кг), був включений до складу збірної СРСР. Від 1966 мешкав у м. Шахти й тренувався під керівництвом олімп. чемпіона Р. Плюкфельдера, пізніше під керівництвом старшого тренера ЦР Всерос. добровільного спорт. т-ва «Труд» О. Чужина. Закінчив 1971 Шахтин. філіал Новочеркас. політех. ін-ту. Двораз. чемпіон *Літніх Олімпійських ігор* 1972 і *Літніх Олімпійських ігор* 1976, восьмиразовий чемпіон світу (1970, 1971, 1972, 1973, 1974, 1975, 1976, 1977), восьмираз. чемпіон Європи (1970–1975, 1977, 1978). Упродовж спорт. кар'єри встановив 79 світ. рекордів — у жимі (17 рекордів), у ривку (4 рекорди), у поштовху (31 рекорд), у сумі триборства (18 рекордів до 1972) та у сумі двоборства (9 рекордів, з 1973), а також 81 рекорд СРСР. На всіх міжнар. змаганнях виступав тільки у важкій ваговій категорії (до 1968 — понад 102,5 кг; з 1969 — понад 110 кг). Володар неперевершеного світ. рекорду в сумі триборства — 645 кг (15.04.1972). Перший спортсмен в історії важкої атлетики, що показав (18.03.1970) феномен. результат у сумі триборства — 600 кг (жим — 213 кг, ривок — 170 кг, поштовх — 217,5 кг). Занесений до «Книги рекордів Гіннеса» як атлет, що встановив найбільшу кількість світ. рекордів (80). Останній виступ А. на важко-

Алексеев
Євген Венедиктович

атлетич. помості відбувся на *Літніх Олімпійських іграх 1980* у м. Москві. Після завершення спорт. кар'єри працював тренером у м. Шахтах, обирався гол. тренером збірної команди СРСР та Об'єднаної команди Співдружності Незалежних Держав з важкої атлетики (1989–1992). Нагороджений Орденом Леніна (1972), Орденом Трудового Червоного Прапора (1971), Орденом Дружби народів (1976), Орденом «Знак Пошани» (1970). Ім'ям А. названа Дитячо-юнацька спорт. школа № 15, парк культури та відпочинку і проспект у м. Шахти. В. Висоцький присвятив А. пісню «Штангіст». 25.12.2014 в м. Шахтах встановлено пам'ятник А. 14.01.2017 відкрито пам'ятник А. у смт Милославському.

Лит.: Василий Алексеев: Фотоочерк. Москва, 1977; Иванов Д. И. Русский исполин — В. Алексеев. Москва, 1980; Ростовская область — это мы. Ростов-на-Дону, 2017.
В. Г. Олешко

Алексеев, Євген Венедиктович (28.09.1869, Санкт-Петербург, РФ — 18.10.1930, м. Київ, тепер Україна) — лісознавець, один із основоположників укр. наук. школи лісової топології, професор (з 1922). Закінчив 1894 Санкт-Петербург. ліс. ін-т (тепер Санкт-Петербург. держ. лісотех. ун-т). 1895–1904 працював лісником у лісах європ. частини Росії (Нижньогородська, Казанська губернії). 1904 переїхав до *Біловезької Пуці*, де працював лісничим Біловезького ліс. округу. Від 1914 — старший лісник Київ. дільнич. округу. З 1919 — керівник ліс. підвідділу Київ. губерні. земельного відділу та лісокульт. відділу губерні. ліс. управління. 1922 керував ліс. відділом Наркомату землеробства УСРР. Організував лісоінженерний ф-т при Київ. с.-г. ін-ті (1922), став його першим деканом і професором заг. лісівництва. Під його керівництвом організовано навч.-дослідне Боярське лісництво. З 1928 був головою ліс. секції Київ. відділу с.-г. наук. комітету України. Вивчав зв'язок типів насаджень із ґрунт. умовами та *бонітетом*, встановив можливість поєднання кількох бонітетів в одному типі лісу. Описав типи лісів укр. Правобережжя; запропонував оригінальну класифікацію ліс. насаджень; розглянув поняття «тип лісу», подав характеристики сухих, свіжих, вологих укр. лісів. На основі вивчення ґрунт. умов виділив 6 типів лісів: бори — на піщаних ґрунтах; субори — переважно супіскі; греди (грабові ліси) — сутлиники; діброви — чорнозем; вільшаники — низинні торфи; багни (сосняки) — мохові торфи. Наук. праці присвячені питанням раціоналізації ліс. культ. рубок, догляду за лісом; дослідженню тех. якості деревини. Автор гніздового висівання культур сосни з урахуванням природ. поновлення листяних порід.

Пр.: Типы насаждений и их отношение к бонитетам и хозяйственным классам при лесоустройстве // Лес. журн. 1915. Вып. 1–2; Об основных понятиях лесоводственной типологии. Киев, 1927; О влиянии времени рубки и способа транспорта леса на прочность древесины. Киев, 1927; Типы украинского леса: Правобережье. 2-е изд. Киев, 1928; Лесоведение: конспект лекций. Лесоведение. Киев, 1929.

Лит.: Щепотьев Ф. Л. Е. В. Алексеев: (к 100-летию со дня рождения) // Лесоведение. 1970. № 4; Алексеев Евгений Венедиктович // Энциклопедия лесного хозяйства : в 2 т. Москва, 2006. Т. 1; Мигунова Е. С. Создатели лесотипологической классификации А. А. Крюденер и Е. В. Алексеев // Лес. хоз-во. 2009. № 2; Професор Євгеній

Венедиктович Алексеев. До 145-річчя від дня народження // Наук. вісн. Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України. Сер.: Ліс-во та декоративне сад-во. 2014. Вип. 198 (1).

В. Л. Бабка

Алексеев, Михайло Миколайович (рос. Алексеев, Михаил Николаевич; 29.11.1918, с. Монастирське, тепер Калінін, р-ну Саратов. обл., РФ — 19.05.2007, м. Москва, РФ) — письменник, журналіст, член Академії рос. словесності (з 1998). Писав рос. мовою. Нар. у незамож. родині. Навчався в Аткарському пед. уч-щі. 1938–1955 — в армії: солдат, згодом офіцер, військ. кореспондент; учасник *Другої світової війни*; 1950–1955 — редактор військ. вид-ва. З 1951 — член Спілки письменників СРСР. 1957 закінчив Вищі літ. курси при Літ. ін-ті ім. О. Горького (м. Москва). 1968–1990 — гол. ред. журн. «Москва». Був головою ради з укр. л-ри Спілки письменників СРСР. Подіям Другої світ. війни, праці військ. журналістів, проблемам повоевненої армії присвячено роман «Солдати» («Солдаты»; 1951–1953), повісті «Спадкємці» («Наследники»; 1957), «Дивізіонка» («Дивизионка»; 1959). У творчості А. тема війни тісно пов'язана з темою селянства: романи «Вишневий вир» («Вишневыи омут»; 1961), «Вербичка неплакуча» («Ивушка неплакучая»; кн. 1–2, 1970–1975); повість «Хліб — усьому голова» («Хлеб — имя существительное»; 1963); автобіогр. трилогія — роман «Забіяки» («Драчуны»; 1981), повісті «Карюха» («Карюха»; 1967) та «Рижонка» («Рыжонка»; 1990). У романі «Забіяки» вперше зображено проблему голоду Поволжя на поч. 1930-х. На основі документ. матеріалів періоду війни написано роман «Мій Сталінград» («Мой Сталинград»; 1993). До зб. «Слово в строю» (1975) увійшли статті про творчість О. Довженка, О. Гончара, П. Загребельного та ін. А. переклав роман О. Гончара «Людина і зброя» (1962, разом з І. Карабутенком). Нагороджений Держ. премією РРФСР ім. М. Горького (1966), Держ. премією СРСР (1976). Герой Соц. Праці (1978). Укр. мовою окр. твори А. перекладали А. Дрофань, Д. Олександренко, М. Шумило.

Тв.: Наследники: повість. Москва, 1958; Собрание сочинений. Москва, 1975–1977. Т. 1–6; Меж дней бегущих. Москва, 1986; Собрание сочинений : в 8 т. Москва, 1987; Драчуны. Карюха. Рыжонка. Трилогия. Москва, 1997; Избранные сочинения : в 3 т. Москва, 1998; Мой Сталинград. Через годы, через расстояния: роман, повесть. Москва, 2005; Журавушка (сборник). Москва, 2012; Укр. перекл. — Вишневыи вир. Київ, 1964; Хліб — усьому голова. Київ, 1967; Вербичка неплакуча : в 2 кн. Київ, 1974–1979; Солдати. Київ, 1985; Ці споконвічні родинні зв'язки. Київ, 1985.

Літ.: Баладин Л. Любовь и доброта: К пятидесятилетию Михаила Алексеева // Сибир. огни. 1968. № 8; Елкин А. Земля и грозы: Очерки творчества М. Алексеева. Москва, 1976; Лобанов М. Освобождение // Волга. 1982. № 10; Борзунов С. М. Михаил Алексеев. Москва, 1983; Куземський В. С. Творчість Михайла Алексеева. Київ, 1983; О чем не поплакал, про то не споешь: родное поле Михаила Алексеева // Пытков И. В. «Ненароком вспомнишь обо мне»: избранные портреты саратовских писателей. Саратов, 2015.

Алексеев, Олександр Васильович (рос. Алексеев, Александр Васильевич; 10.03.1938, с. Бельково Хвойнин. р-ну Новгород. обл., РФ) — диригент, засл. діяч мист-в РРФСР (з 1978), про-

Алексеев
Михайло Миколайович

Алексеев
Олександр Васильович

Алексеев
Олександр Олександрович

фесор (з 2000). Брат диригента та композитора Ю. Алексеева. А. навчався 1953–1957 на відділенні хорового диригування Муз. уч-ща при Ленінград. консерваторії (тепер Санкт-Петербург. муз. коледж ім. М. А. Римського-Корсакова). 1957 продовжив навчання в Ленінград. держ. консерваторії ім. М. А. Римського-Корсакова (тепер Санкт-Петербург. держ. консерваторія ім. М. А. Римського-Корсакова): 1957–1962 по класу проф. К. Ольхова на каф. хорового диригування, 1960–1966 — по класу проф. Е. Грікурова на диригентсько-симф. ф-ті. 1963–1966 А. — диригент — асистент гол. диригента Держ. академ. Малого оперного театру (тепер Михайлівський театр, м. Санкт-Петербург), диригував оперою Д. Шостаковича «Катерина Ізмайлова» (диплом. спектакль). 1964–1968 А. — викладач каф. хорового диригування Ленінград. ін-ту культури ім. Н. К. Крупської (тепер Санкт-Петербург. держ. ун-т культури і мист-в). 1970–1976 викладав диригування в Ульянов. муз. уч-щі (тепер Музичне училище ім. Г. І. Шадриної Ульяновського держ. ун-ту). 1968–1978 — диригент, 1978–1984 — гол. диригент Ульянов. держ. симф. оркестру (тепер Ульянов. держ. академ. симф. оркестр «Губернаторський»). 1971–1972 стажувався у Вищій школі музики й виконав. мист-ва у м. Відні. 24.01.1984–22.06.1984 — диригент-стажист Держ. академ. Великого театру Союзу РСР (тепер Держ. академ. Великий театр Росії, м. Москва). 1984–1992 працював у м. Харкові (тепер Україна) гол. диригентом симф. оркестру (тепер Академ. симф. оркестр) Харків. обл. філармонії. За сумісництвом керував студент. симф. оркестром Харків. ін-ту мист-в ім. І. П. Котляревського (тепер Харків. нац. ун-т мист-в ім. І. П. Котляревського). З грудня 1984 — викладач каф. нар. інструментів, з 10.09.1986 — старший викладач, з 02.11.1987 — доцент каф. оркестр. струн. інструментів, 02.09.1991–22.09.1992 — доцент каф. оперно-симф. диригування Санкт-Петербург. держ. консерваторії ім. М. А. Римського-Корсакова, 2000–2010 — декан диригент. ф-ту. Гастролював в Австрії, Болгарії, Німеччині, Південній Кореї, Польщі, Румунії, Франції. Проводив майстер-класи в м. Санкт-Петербурзі (1996, Росія) і м. Сеулі (1997–1999, Південна Корея). Серед виконав. пріоритетів диригента муз. твори віден. класиків, Й. Брамса, А. Брукнера, Г. Малера та ін. Виступав з багатьма музикантами та співаками (О. Криса, Б. Которович, Г. М. Кремер, В. Сніваков, А. Бабаджанян, А. Ешнай, В. Крайнев, Д. Гнатюк, А. Солов'яненко, З. Соткілава та ін.). Співпрацював із низкою хор. колективів колишнього СРСР, серед яких і українські — Київ. капела «Думка» (тепер Національна заслужена академічна капела України «Думка»), Київ. чоловіча хорова капела (тепер Муніцип. академ. чоловіча хорова капела України ім. Л. М. Ревуцького) та ін.

Літ.: Бортник Е., Савиних В. Кафедра народних інструментів України // Харьковский институт искусств имени И. П. Котляревского 1917–1992. Харьков, 1992; Щелкановцева Е. Кафедра струнных инструментов // Харьковский институт искусств имени И. П. Котляревского 1917–1992. Харьков, 1992.

В. М. Плужніков

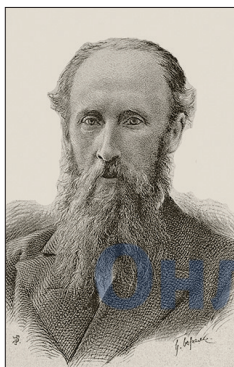
Алексеев, Олександр Олександрович (рос. Алексеев, Александр Александрович; франц.

Alexeieff, Alexandre; 05.08.1901, м. Казань, тепер Татарстан, РФ — 09.08.1982, м. Париж, Франція) — художник, кінематографіст, мультиплікатор, представник експеримент. кіно. Нар. у родині військ. аташе. У дитинстві жив у м. Константинополі (тепер м. Стамбул, Туреччина), де служив його батько. 1912–1917 навчався у кадет. корпусі у м. Санкт-Петербурзі. 1917 переїхав до м. Уфи, згодом до м. Владивостока. 1920 залишив Росію, облаштувавшись у Франції. У м. Парижі навчався живопису у студії С. Судейкіна. У 1920-ті працював декоратором і костюмером у париз. театрах, співпрацюючи з режисерами Л. Жуве, Ж. Пітоєвим та ін. У 1930-ті звернувся до кіно. 1940–1946 жив у США, згодом повернувся у м. Париж. Винайшов голковий екран — полотнище (1,3 м × 1 м) з бл. 500 тис. дірок, у які увіткнуто рухомі голки. Під час покадрової зйомки за принципом мультиплікації при освітленні під кутом голки дають відтінки чорного і білого кольору та утворюють ефект хиткості зображення. Застосовуючи цей метод, разом із дружиною і асистенткою К. Паркер (1904–1981) зняв короткометражні (тривалістю 35 хвилин) мультиплікац. фільми «Ніч на Лисій горі» на музику М. Мусоргського (1932–1934), «Мимохід» (1943; за популярною франц. пісню), «Ніс» (1963; за повістю М. Гоголя), «Картинки з виставки» (1972) і «Три теми» (1980; обидві — на музику М. Мусоргського), пролог до фільму О. Велла «Процес» (1962). Починаючи від 1930-х знімав також рекламні фільми, застосовуючи, зокрема, ін. свій винахід — «тоталізацію» (або «складний маятник»), за яким кадр за кадром фільмується джерело світла, що рухається в певному напрямі за допомогою системи маятників. Завдяки цьому методу створювалися ефекти, подібні до комп'ютер. графіки, завдовго до її появи. Така робота займала багато часу, потрібен був місяць праці заради зйомок фільму, що тривав 1 хвилину 14 секунд. Серед реклам. фільмів А.: «Сплячка красуня» (1934), «Парад капелюхів» (1935), «Дим» (1952; приз Венец. бієнале), «Сила землі» (1955), «Сто процентів» (1957), «Вода» (1956) та ін. Працював також у галузі книжкової графіки. Оформив понад 50 книжок, серед яких «Слово о полку Ігоревім», франц. переклади творів М. Гоголя, Ф. Достоевського, Б. Пастернака, Е. По, О. Пушкіна, Л. Толстого (зокрема, цикл із 120 офортів до роману «Анна Кареніна», 1951–1957), А. Чехова та ін.

Тв.: *Ecrits et entretiens sur l'art et l'animation* (1926–1981). Saint-Denis, 2016.

Лит.: Nague D. *Trente ans de cinema experimental en France 1950–1980*. Paris, 1982; Maillet R. *Le dessin anime francais*. Lyon, 1983; Beylie C., Pinturault J. *Les maitres du cinema francais*. Paris, 1990; Brion P. *Cinema francais. 1895–2005*. Paris, 2005. Bendazzi G. *Animation: a World History* : in 3 vol. New York, 2017. Vol. 1: Foundations: the Golden Age.

С. В. Глухова

Алексеев
Петро Петрович

Алексеев, Петро Петрович (26.04.1840, м. Луга, тепер Ленінград. обл., РФ — 18.02.1891, м. Київ, тепер Україна) — хімік-органік, доктор хім. наук (з 1868). У 1860 закінчив природ. відділення Петербур. ун-ту зі ступенем канд. природ. наук. Учень О. Воскресенського та М. Зініна. 1860–1864 влас. коштом подорожував й працював у лабораторіях Ш. А. Вюрца у Вищій мед. школі в м. Парижі, Ф. Велера в Геттінген. ун-ті, а також у

Гейдельбер. та Тюбінген. ун-тах. Від 1864 працював у Київ. ун-ті (тепер *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*), читав лекції з орган. хімії. 1865 захистив у Петербур. ун-ті магістер. дисертацію «Про деякі продукти відновлення нітросполук» й обійняв посаду доцента Київ. ун-ту. Розробив (1867) метод добування азоксибензену відновленням нітробензену цинковим пилом у слабколуж. спирт. розчині. 1868 захистив у Петербур. ун-ті доктор. дисертацію «Монографія азосполук»; присвоєно вчене звання професора. З 1869 до кінця життя — ординарний професор кафедри хімії Київ. ун-ту. А. — один із членів-засновників Рос. фіз.-хім. т-ва (1868) та член редколегії «Журналу Російського фізико-хімічного товариства» («Журнал Русского физико-химического общества»). Заснував 1869 Київ. т-во природознавців, а 1870 — Київ. відлення Рос. тех. т-ва. Автор оглядів «Критико-бібліографічні огляди російської хімічної літератури», які публікував одночасно в київ. «Університетських відомостях» («Университетских известиях») та «Журналі Російського фізико-хімічного товариства» («Журнале Российского физико-химического общества»). З 1876 почав реферувати праці італ. хіміків. Написав 37 наук. праць, 44 виконано під його керівництвом. Його учні — у подальшому професори та дослідники, зокрема Я. Барзидовський, М. Володкевич. Серед праць — підручник із органіч. хімії «Лекції з органічної хімії» (1868–1873), пізніше перетворений на курс «Органічна хімія» (вид. 1877, 1880, 1884). Автор монографії «Метод перетворення органічних сполук» (1889). Цікавився також громад. та екон. питаннями. Відвідав всесвіт. виставки (Паризьку 1867 і 1878, Віден. 1873, Моск. 1882, Петербур. 1870, Київ. 1880) та склав звіти про них. Написав кілька статей, виданих окремими брошурами: «Про солдатські сухарі одного з київських заводів» (1877), «Про кавказькі мінеральні води» (1878), «Про московську промислово-художню виставку» (1879) та кілька статей у «Працях Вільно-Економічного товариства», опубл. упродовж 1874–1882.

Пр.: О некоторых продуктах восстановления нитросоединений: Рассуждение, представленное в Физико-математическом факультете Императорского Санкт-Петербургского университета для получения ученой степени магистра химии. Санкт-Петербург, 1864; Воздух, вода и огонь: Публичные лекции, читаемые в Университете Св. Владимира доцентом Алексеевым. Киев, 1867; Монография азосоединений: Представлена в Физико-математическом факультете Императорского Санкт-Петербургского университета для получения степени доктора химии. Киев, 1867; Лекции органической химии : в 3 вып. Киев, 1868–1873; Современная русская литература по нефтяной промышленности. Киев, 1877; Органическая химия. Санкт-Петербург, 1883; Высшая школа практических занятий во Франции (Ecole pratique des hautes études). Санкт-Петербург, 1886; Анализ газов. Киев, 1887; Методы превращения органических соединений. Киев, 1889; К вопросу о номенклатуре органических соединений. Киев, 1890.

Лит.: Алексеев Петр Петрович // Список гражданским чинам четвертого класса. Исправлен по 1-е февраля 1890 года. Санкт-Петербург, 1890; Володкевич Н. Петр Петрович Алексеев (некролог) // Вестн. опыт. физики и элементар. математики. 1891. № 112; Алексеев, Пётр Петрович // Большая биографическая энциклопедия. Москва, 2009.

Алексєєв
Юрій Васильович

Алексєєв, Юрій Васильович (рос. Алексеев, Юрий Васильевич; 29.04.1936, с. Бельково Хвойнин. р-ну Новгород. обл, тепер РФ — 05.11.2004, м. Дніпропетровськ, тепер м. Дніпро, Україна) — диригент і композитор, засл. діяч мист-в УРСР (з 1984). Брат диригента О. Алексєєва. 1953–1957 навчався на диригентсько-хоровому відділенні Муз. уч-ща при Ленінград. консерваторії (тепер Санкт-Петербур. муз. коледж ім. М. А. Римського-Корсакова), 1958–1963 — у класі викладача Т. Безбородової на каф. хорового диригування та факультативно — у класі оперно-симф. диригування проф. М. Павермана Урал. держ. консерваторії (тепер Урал. держ. консерваторія ім. М. П. Мусоргського) у м. Свердловську (тепер м. Єкатеринбург, РФ). Працював у муз. театрах м. Свердловська. 1968–1989 — гол. диригент зав. муз. частини Криворіз. музично-драм. театру (тепер Криворіз. академ. міський театр драми та муз. комедії імені Т. Шевченка). 1989–1991 — гол. диригент Крим. академ. рос. драм. театру ім. М. Горького в м. Сімферополі, а також Сум. обл. театру драми та муз. комедії ім. М. С. Щепкіна (тепер Сум. обл. академ. театр драми та муз. комедії ім. М. С. Щепкіна). 1991–2002 — гол. диригент Дніпропетров. укр. музично-драм. театру (тепер Дніпров. академ. укр. музично-драм. театр ім. Т. Г. Шевченка). 1997–2004 працював у Молодіж. театрі (тепер Дніпров. академ. обл. укр. молодіж. театр). А. керував постановкою муз. оформлення вистав: «Вільний вітер» (1969) і «Біла акація» (1969) І. Дунаєвського, «Четверо з вулиці Жанни» (1969) та «На світанку» (1969) О. Сандлера, «Сільва» (1970), «Королева чардашу» (1974) та «Принцеса цирку» (1986) І. Кальмана, «Холопка» М. Стрельникова (1975), «Моя чарівна леді» Ф. Лоу (1978), «Летюча миша» Й. Штрауса (1980), «Весела вдова» Ф. Легара (1981), «Весілля в Малинівці» Б. Александрова (1983), «Засватана — не вінчана» за І. Карпенко-Карим, «Маруся Чурай» за Л. Костенко (обидві — 1992), «Бой-жінка» за укр. водевілями (1993). Автор музики до драм. вистав: «Чума на ваші дві господи» Г. Горіна (1997), «Квітець у новорічну ніч» Г. Кунцева (1998), «Доля пророка — генія доля» за творами О. Пушкіна (1999), «Дирк Шардам» Д. Хармса (1999), «Собор» О. Гончара (2001) та ін.

В. М. Плужніков

Алексєєва, Людмила Михайлівна (рос. Алексеева, Людмила Михайловна; уроджена Славінська; 20.07.1927, м. Євпаторія, тепер АР Крим, Україна — 08.12.2018, м. Москва, РФ) — історик, громад. діяч, одна із засновників правозахисного руху в СРСР та РФ, почес. професор Гельсін. ун-ту (з 2016). Походила з родини науковців. У дитинстві разом із батьками переїхала до м. Москви. Під час Другої світової війни пройшла навчання на курсах медсестер, але за віком не потрапила на фронт. Добровільно працювала у 1943 на буд-ві станцій метро. 1950 закінчила іст. факультет Московського державного університету імені М. Ломоносова, у 1956 — аспірантуру Моск. економіко-статист. ін-ту (тепер у складі Рос. економ. ун-ту імені Г. Плеханова). 1950–1959 працювала викладачем історії в ремісн. уч-щі м. Москви, водночас була позаштат. лектором обкому ВЛКСМ. 1952–1968 — член КПРС. У середині 1950-х після смерті Й. Сталіна та арешту Л. Берії змінилися світогляд та

ціннісні орієнтири А. Відмовилася від захисту кандидат. дисертації з історії КПРС. 1959–1968 — наук. редактор редакції археології та етнографії вид-ва «Наука», 1970–1977 — співробітник Ін-ту наук. інформації та сусп. наук АН СРСР. Від 1966 активно брала участь у правозахис. діяльності, виступала проти засудження письменників А. Синявського та Ю. Данієля, що в обхід цензури друкували твори за межами

Алексєєва Людмила Михайлівна

СРСР. 1968 виступала на захист дисидентів О. Гінзбурга, Ю. Галанскова та ін., за що того ж року виключена з КПРС та звільнена з роботи. Займалася збором матеріал. допомоги політв'язням та їхнім сім'ям. Від 1968 піддавалася допитам та обшукам. 1968–1972 займалася передруком правозахис. бюлетеня «Хроника текущих событий» («Хроника поточних подій»). Помешкання А. перетворилося на місце зустрічі інтелігенції та дисидентів, зберігання й розповсюдження самвидаву. 1974 А. оголошено попередження відповідно до указу Президії ВР СРСР від 25.12.1972 «За систематичне виготовлення й розповсюдження антирадянських творів». 1976 А. стала одним із засновників Московської Гельсінської групи. Емігрувала до США (1977–1993). Була там закордон. представником Моск. Гельсін. групи. Друкувалася у закордон. та емігрант. пресі, вела передачі на радіо «Голос Америки» та «Радіо Свобода», була консультантом правозахис. орг-цій. За її участі у США 1978 створено Амер. гелсін. групу. 1980 підготувала довідник про інакомислення в СРСР на основі якого згодом написала моногр. «Історія інакомислення в СРСР. Новітній період» (видано 1984 рос., 1985 — англійською; перевидано 1992, 2002 і 2006) — перше ґрунтов. дослідження з цієї тематики. У праці, зокрема, є розділ, присвячений укр. нац. руху. 1989 стала заочним членом відновленої Моск. Гельсін. групи. 1990 у США виїшли англ. мовою її мемуари «Генерація відлиги» («The Thaw Generation»; 2006 перекл. рос.) Після повернення до РФ не припиняла громад. та правозахис. діяльності. З 1996 — голова відновленої Моск. Гельсін. групи. 1998–2004 — президент Міжнар. Гельсін. федерації. 2002–2012 — член Комісії з прав людини при президентові Росії (після реорганізації 2004 — Рада сприяння розвитку ін-тів громадян. сусп-ва та прав людини при президентові Росії). 2004–2008 була співголовою оргкомітету, а згодом — Спостережної ради Всерос. громадян. конгресу «Росія за демократію, проти диктатури». 2009–2010 брала активну участь у виступах громадськості у м. Мо-

скві на захист ст. 31 Конституції РФ про свободу зібрань. З 2011 — член громадської ради при Міністерстві внутр. справ РФ. Авторка понад ста статей та брошур про права людини рос. й англ. мовами. Нагороджена Почес. знаком «За права людини» (2001; РФ), орденами Почес. легіону (2007, Франція), «Великого князя Литовського Гедимінаса» (2008, Литва), «За заслуги перед Федеративною Республікою Німеччини» (2009, Німеччина), Хреста землі Марії 3-го класу (2012, Естонія). Лауреат премій: Улофа Пальме, Федерації єврейських громад Росії «Людина року — 5765» у номінації «Правозахисна діяльність» (обидва — 2005), «За свободу думки» ім. А. Сахарова (2009), імені Наталії Естемірової «Людина честі та гідності», вищої юрид. премії «Феміда» (обидві — 2012), премії Республіки Польща «За людську гідність» (2014), Міжнар. премії Вацлава Гавела за внесок в захист прав людини (2015), Держ. премії РФ «За видатні досягнення в галузі правозахисної діяльності за 2017 рік» (2017).

Пр.: Поколение оттепели / Пер. с англ. З. Е. Самойловой. Москва, 2006. (у співавт.); История инакомыслия в СССР: новейший период. Москва, 2012; История правозащитного движения в России: советский период. Москва, 2016.

Лит.: Зубарев Д., Кузовкін Г. Алексеева Людмила Михайлівна // Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР : в 3 ч. / Уклад.: Є. Захаров, В. Овсієнко. Харків, 2006. Ч. 1; Алексеева Людмила Михайлівна // Рух опору в Україні: 1960–1990. Київ, 2010.

Л. А. Медвідь

Алексєєва-Юне́вич, Марія Павлівна (1848, м. Курськ, тепер РФ — 1922, м. Київ, тепер Україна) — оперна і камерна співачка (сопрано), педагог. Навчалася в Петербур. консерваторії (клас К. Еверарді), у м. Парижі (клас П. Віардо) та 1875 у м. Відні (клас М. Маркесі де Кастроне). Викладала в Моск. ін-ті шляхетних дівчат, протягом 1886–1913 — у Київ. муз. уч-щі при Київ. відділенні Імператор. рос. муз. т-ва (тепер *Київський інститут музики ім. Р. Глієра*). 1913–1916 — професор Київ. консерваторії (тепер *Національна музична академія України імені П. Чайковського*). Серед учнів — М. Литвиненко-Вольгемут, А. Мостицька, Р. Карамзіна-Жуковська, Е. Арнолді та ін. Перші виступи співачки на опер. сцені відбулися у м. Варшаві (тепер Польща). 1877 дебютувала з партією Рогнеди (одноіменна опера О. Серова) у Великому театрі (м. Москва), солісткою якого була до 1886. У 1886–1887 співала в Київ. опері. 1881 гастролювала в м. Одесі, 1882 — у Маріїнському театрі (м. Санкт-Петербург). Виконавиця опер. партій: Антоніди («Життя за царя» М. Глинки), Марфи («Хованщина» М. Мусорського), Джоконди (одноіменна опера А. Понкієлі), Марії («Мазепа» П. Чайковського), Юдіф (одноіменна опера О. Серова) тощо. Співала романси М. Балакірева, А. Рубінштейна, Ф. Шуберта та ін.

Лит.: Михайлова Т. Виховання співачок у Київській консерваторії. Київ, 1970; Швачко Т. Марія Литвиненко-Вольгемут. Київ, 1986.

С. А. Целюх

Алексє́нко, Михайло Марти́нович (Олексієнко; 05.02.1847, м. Катеринослав, тепер м. Дніпро, Україна — 18.02.1917, м. Петроград, тепер

м. Санкт-Петербург, РФ) — учений-фінансист, правознавець, педагог, держ. і громад. діяч, доктор права і професор (з 1879). Нар. у купецькій родині. Закінчив 1868 юрид. ф-т Харків. ун-ту. Згодом працював у цьому ун-ті: з 1870 — приват-доцент; з 1873 — штатний доцент і зав. кафедри фін. права; з 1879 (після захисту докторської дис. «Чинне законодавство про прямі податки») — екстраординарний, від 1880 — ординарний, з 1885 — засл. професор каф. фін. права; від 1876 — секретар, 1886–1891 — декан юрид. ф-ту, 1890–1899 — ректор ун-ту. Від 1899 — попечитель Казанського, 1901–1905 — Харків. навч. округу. 1900 у Харків. ун-ті засновано премію його імені. 1907–1912 був членом 3-ї та 1912–1917 4-ї Держ. думи Росії від Катеринослав. губернії, з 1907 — голова її бюджет. к-ту. З серпня 1914 — член Ради з опіки сімей мобілізованих, поранених і загинувших воїнів. Один із основоположників укр. наук. школи фінансів. Досліджував фін. право, історію й теорію фінансів. Розробив системний підхід до обґрунтування ринк. реформ, які мають поєднувати економ., соц., правові та етичні складові сусп. перетворень. Автор соціально орієнтованої концепції реформування держ. фінансів, а також першого на теренах Рос. імперії фахового дослідження з історії зх. фін. думки. За матеріалами закордон. відряджень підготував низку ґрунтовних праць з історії держ. боргу, оподаткування та фін. реформ. Його концепція держ. доходів, положення щодо принципів побудови цілісної соціально справедливої й економічно ефектив. податк. системи, обґрунтування регуляторних можливостей та інституційних механізмів оподаткування становлять вагомий внесок у формування й розвиток теорії фінансів та фін. права, наук. основ економ. політики д-ви. Осн. праці: «Організація державного господарювання», «Загальна теорія перекладання податків», «Про подушну подать у Росії» (усі три — 1870), «Державний кредит. Нарис наростання державного боргу в Англії та Франції» (1872), «Чинне законодавство про прямі податки», «Погляд на розвиток вчення про податок у А. Сміта, Ж.-Б. Сєя, Д. Рикардо, Ж. Сисмонді та Дж. Ст. Мілля», «Теорія і практика промислового оподаткування» (усі три — 1879), «Прибутковий податок і умови його застосування», «Про прибутковий податок» (обидві — 1885), «Фінансове право» (1894).

Лит.: Лортикян Э. Л. История экономики и экономической мысли Украины. Эволюция рыночной экономики. Харків, 2004; Небрат В. Наукова концепція державних доходів та оподаткування М. М. Алексєєнка // Іст. нар. госп-ва та екон. думки України. 2007. Вип. 39–40; Економічна наука в Харківському університеті: / Відп. ред. В. В. Плущенко. Харків, 2013.

В. В. Небрат

Алєксик, Андрій Андрійович (20.04.1939, с. Великі Ком'яти, тепер Закарп. обл., Україна) — співак (бас), нар. арт. РРФСР (з 1985). Закінчив 1970 Львів. консерваторію. Працював в опер. театрах м. Горького (тепер Нижній Новгород; 1972–1975), м. Челябінська (1975–1991), м. Львова (1970–1972 та з 1991). Партії: Карась («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Тарас Бульба і Пацюк («Тарас Бульба», «Різдвяна ніч» М. Лисенка), Сусанін («Іван Сусанін» М. Глинки), Мельник («Русалка» О. Даргомижського), Рене («Юланта» П. Чайковського), Кон-

Алексє́нко
Михайло Марти́нович

чак, Галицький («Князь Ігор» О. Бородіна), Мефістофель («Фауст» Ш. Гуно). Виступав також у концертах з оркестром, брав участь у симф. вечорах.

Лит.: Чупашко І. Покликання. Львів, 2006; Данканич Г. М. Вокально-виконавська діяльність Андрія Алексика у контексті культурних взаємовідносин між Україною та Росією у другій половині XX століття // Наук. записки Терноп. нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Сер.: Мистецтвознавство. 2014. № 2.

Алексідзе, Дмитро Олександрович (груз. ალექსიძე, დიმიტრიძე ქსანდრეს ძე; 08.03.1910, м. Тифліс, тепер Тбілісі, Грузія — 04.12.1984, м. Тбілісі, тепер Грузія; похов. у Дідубійському пантеоні) — режисер, педагог, нар. арт. СРСР (з 1976). Народився у родині лікаря. Закінчив хореогр. уч-ще в м. Тифлісі, 1934 — Держ. ін-т театр. мист-ва (ДІТМ) ім. А. В. Луначарського (тепер Рос. ін-т театр. мист-ва — ГІТІС) у м. Москві. 1936–1964 працював у Грузин. драм. театрі ім. Шота Руставелі (тепер Грузин. держ. академ. театр ім. Шота Руставелі) в м. Тбілісі, Тбіліському академ. театрі імені К. Марджанішвілі (1971–1984). У 1964–1970 — режисер київ. театрів: Київ. держ. академ. укр. драм. театру ім. І. Франка (тепер Національний академічний театр імені Івана Франка, з 1968 — гол. режисер), Київ. держ. рос. драм. театру ім. Лесі Українки (тепер Національний академічний театр російської драми імені Лесі Українки), Держ. академ. театру опери та балету імені Т. Г. Шевченка (тепер Національна опера України імені Тараса Шевченка). Від 1939 працював як педагог: викладач Тбіліського театр. ін-ту імені Шота Руставелі (1939–1964, 1970–1984), Київ. театр. ін-ту (1968–1970; тепер Національний університет театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого). А. — режисер-постановник вистав: у Грузин. театрі імені Шота Руставелі — «Хазіяка заїзду» К. Гольдони (1936), «Алькасар» Г. Мдівані (1937), «Дон Сезар де Базан» Ф. Дюмануара та А. д'Еннері (1953), «Цар Едіп» Софокла (1956); у Тбіліському театрі імені К. Марджанішвілі — «Дон Карлос» Ф. Шиллера (1970), «Одруження» М. Гоголя (1972) та ін.; у Київ. держ. академ. укр. драм. театрі ім. І. Франка — «День народження Терези» Г. Мдівані (1962), «Антигона» Софокла, «Патетична соната» М. Куліша (обидві — 1965), «Уріель Акоста» К. Гуцкова (1967), «Пам'ять серця» О. Корнійчука (1969), «Камінь русина» О. Коломійця (1982); у Київ. держ. рос. драм. театрі ім. Лесі Українки — «Шлюб за конкурсом» К. Гольдони та «Розлом» Б. Лавренкова (обидві — 1967); у Держ. академ. театрі опери та балету імені Т. Г. Шевченка — «Отелло» Дж. Верді та ін. У творчості тяжів до монументальності, епічності виражальних засобів. Автор теор. праць із педагогіки та мист-ва режисури: «Питання виховання актора» (1956) та ін. Держ. премія УРСР ім. Т. Шевченка (1971), Держ. премія Грузинської РСР ім. К. Марджанішвілі (1976), Держ. премія Грузинської РСР імені Шота Руставелі (1985). Нагороджений також орденами і медалями.

Пр.: მსახიობის აღზრდის საკითხისათვის. თბილისი, 1956; Проблеми, які нас хвилюють // Укр. театр. 1976. № 5.

Лит.: Мумладзе Д. Шляхами пошуків // Мистецтво. 1969. № 3; Гонгадзе Л. Дмитрій Алексідзе: Тільки иску-

ством, тільки для искусства. Тбилиси, 1978; Портреты режиссеров. Симонов, Бабочкин, Вивьен, Алексидзе, Владимиров, Хейфец. Москва, 1982. Вып. 3; მამულაშვილი ზ., ნოზაძე თ. მამულაშვილის სავსებე. თბ., 1994; Шевченківські лауреати. 1962–2001: Енциклопедичний довідник. Київ, 2001; Харабадзе Г. Воспоминания актера, посвященные и рассказы тоже. Москва, 2004.

Т. Д. Мороз

Алексієвич, Світлана Олександрівна (білорус. Алексієвіч Святлана Аляксандраўна; 31.05.1948, м. Станіслав, тепер м. Івано-Франківськ, Україна) — письменниця, журналіст, почес. доктор Києво-Могилян. академії (з 2016) і Женев. ун-ту (з 2017). Пише рос. мовою. Нар. в сім'ї військово-вслужбовця. Після демобілізації батька (1950) родина переїхала до Білорусі. 1965 працювала вихователем школи-інтернату в с. Осовець Мозир. р-ну Гомел. обл., згодом — учителем семиріч. школи у с. Блажевичи Скригалів. р-ну Гомел.

Алексідзе Дмитро Олександрович

Алексієвич Світлана Олександрівна

обл. 1966–1967 — літ. співробітник район. газ. «Прип'ятська правда» («Прыпяцкая праўда») у м. Наровля Гомел. обл. 1972 закінчила ф-т журналістики Білорус. держ. ун-ту. Відтоді працювала зав. відділу листів район. газ. «Маяк комунізму» («Маяк камунізму», м. Береза Брест. обл.), 1972–1976 — зав. відділу листів респ. газ. «Сільська газета» («Сельская газета», м. Мінськ). 1976–1984 — зав. відділу нарису й публіцистики літ.-худ. журн. «Неман» («Нёман», м. Мінськ). З 1976 — член Спілки журналістів СРСР, з 1983 — член Спілки письменників БРСР і Спілки письменників СРСР. Від 1984 — на творчій роботі. 1989–2017 — член Білорус. ПЕН-центру. Від поч. 2000-х жила в Італії, ФРН, Франції, Швеції. З 2013 мешкає у Білорусі. Творчий шлях розпочався 1966, коли в Петриків. район. газ. «За нові рубежі» (За новыя рубяжы») було надруковано її вірш. З 1970 публікувала у газетах нариси. Літ. вчителями називала письменників А. Адамовича і В. Бикову. 1976 підготувала до друку першу книгу «Я поїхав із села» («Я уехал из деревни») — монологі жителів білорус. села, що виїхали в місто (не опубл.). Низка творів — худ. цикл-хроніка «Голоси Утопії» («Голоса Утопии»): «У війни не жіноче обличчя» («У войны не женское лицо»; 1983), «Останні свідки» («Последние свидетели»; 1985), «Цинкові хлопчики» («Цинковые мальчики»; 1989), «Чорнобильська молитва» («Чернобыльская молитва»; 1997), «Час секунд хенд» («Время секунд хэнд»; 2013). Поза циклом видано документ. книгу «Зачаровані смертю» («Зачарованные смертью»; 1993) про самогубства, спричинені різкими негатив. змінами пострад. часу. Усі твори є певним монта-

жем голосів очевидців. Від кінця 1990-х А. працює над книгою оповідань про кохання «Дивний олень вічного полювання» («Чудный олень вечной охоты»). Автор понад 20 сценаріїв документ. фільмів, зокрема: «Важкі розмови» (реж. Р. Ясинський, Білорусьфільм, 1979); «Батьківський дім» (реж. В. Шевелевич, Білорус. телебачення, 1982); «Портрет із жоржинами» (реж. В. Басов, Білорус. телебачення, 1984); «Солдатки» (реж. В. Басов, Білорус. телебачення, 1985); «Говорю про час свій» (реж. В. Жигалко, Білорус. телебачення, 1987); «Минуле ще попереду» (реж. В. Жигалко, Білорус. телебачення, 1988); «Хрест» (реж. Г. Городній, студія «Ризик», РФ, 1994). За творами А. ставилися спектаклі у різних країнах світу. Книги А. перекладено 53 мовами і видано в 49 країнах. Укр. мовою окр. твори А. переклали О. Забужко, Л. Лисенко, В. Рафеєнко, Т. Комлик і Дзвінка Торохтушко. А. — лауреат Нобелівської премії з літератури (2015), ін. премій: «Тріумф» (РФ, 1997); Премії Гердера (Австрія, 1999); Премії миру імені Е.-М. Ремарка (ФРН, 2001); Нац. премії критики (США, 2006); Премії миру німецьких книгарів (ФРН, 2013); Премії Медічі за есеїстику (Франція, 2013); Міжнар. журналіст. премії Іскії (Італія, 2017), премія імені А. Політковської (2018) тощо. Нагороджена орденом «Знак Пошани» (СРСР, 1984), «Золотою тарілкою» Академії досягнень (США, 2017); офіцер ордена Мистецтва і літератури (Франція, 2014).

Тв.: Последние свидетели (книга детских рассказов). Москва, 1985; У войны не женское лицо. Минск, 1985; Цинковые мальчики. Москва, 1991; Зачарованные смерти. Москва, 1994; Чернобыльская молитва (хроника будущего). Москва, 1997; Время секунд хэнд (конец красного человека). Москва, 2013; Укр. перекл. — Час second-hand (кінець червоної людини) / Пер. з рос. Л. Лисенко. Київ, 2015; Останні свідки. Соло для дитячого голосу / Пер. з рос. Л. Лисенко. Київ, 2016; У війни не жіноче обличчя / Пер. з рос. В. Рафеєнко. Харків, 2016; Цинкові хлопчики / Пер. з рос. Т. Комлик, Д. Торохтушко. Харків, 2016; Чернобыль: хроніка майбутнього / Пер. з рос. О. Забужко. Київ, 2016.

Лит.: Беларускія пісьменнікі : у 6 т. Мінск, 1992. Т. 1: Абуховіч — Батацы; Novikova I. Lessons on the Anatomy of War: Svetlana Alexievich's Zinky Boys // War Discourse, Women's Discourse. Essays and Case-Studies from Yugoslavia and Russia / Ed. by S. Slapsak. Ljubljana, 2000; Басова А. И., Синькова Л. Д. Становление документально-художественного жанра в журналистике Светланы Алексиевич // Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Серыя 4: Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. 2009. № 3; Сивакова Н. Цикл Светланы Алексиевич «Голоса Утопии»: особенности жанровой модели // Известия Гомельского гос. ун-та им. Ф. Скорины. 2014. № 1 (82); Дроздовский Д. Тіглість «метафізики зла»: історії Світлани Алексієвич // Всесвіт. 2015. № 5/6; Столярчук І. Алексієвич написала про найбільші трагедії радянської людини ХХ століття — Другу світову війну, Чорнобиль, Афганістан // Країна. 2015. № 40; Гурска К. Книга С. Алексієвич «У войны не женское лицо» как циклическое художественно-документальное явление: структура и поэтика // Вестник Рос. ун-та дружбы народов. Сер.: Лит.-ведение, журналистика. 2018. Т. 23. № 2; Ігнатів Н. Документальна проза Світлани Алексієвич: проблематика та жанрологія // Султанівські читання. 2018. Вип. 7; Нобелівський лауреат Світлана Алексієвич (до 70-річчя від дня народження). Суми, 2018.

В. І. Короткевич, І. І. Короткевич, Л. М. Стеблина

Алексієнко, Фєдір Микітович (1882, Павлоградський повіт, тепер район Дніпропетровської обл., Україна — 06.02.1914, м. Женева, Швейцарія) — ботанік і мандрівник, революціонер (соціал-демократ). Навчався в Лісовому ін-ті у м. Санкт-Петербурзі. Здійснював флористичні дослідження на Кавказі (1897), у Серед. Азії (1901), Ірані (1903). Зібрав цінний гербарій (бл. 20 тис. гербарних аркушів) із цих регіонів, а також із Катеринославської губернії (тепер Дніпропетровська обл.) та кримської частини Таврійської губернії (тепер АР Крим), які подарував Рос. академії наук. За це був нагороджений ювілейною медаллю ім. акад. К. Бєра. Колекція дослідника зберігається в Ботанічному ін-ті ім. В. Комарова РАН, окремі зразки — Інституті ботаніки ім. М. Холодного НАН України, Одеському національному університеті ім. І. Мечникова, Дніпровському національному університеті ім. О. Гончара. А. захоплювався револ. діяльністю, емігрував із Росії. Під час нелегального переходу швейцарсько-французького кордону був затриманий і вчинив самогубство. А. описав новий для науки вид *Astragalus fissuralis* F. N. Alex. Автор публікацій про флористичні знахідки. На основі його зборів В. Липський описав нові для науки види рослин. На честь ученого названо види рослин і внутрішньовидові таксони: *Astragalus alexeenkoi* Gontsch., *Campanula andia* Rpr. var. *alexeenkoi* Fomin, *Caragana alexeenkoi* Kamelin, *Corydalis alexeenkoana* Busch, *Erigeron alexeenkoi* Krasch., *Festuca alexeenkoi* E. B. Alexeev, *Hypericum theodori* Woron., *Nepeta alexeenkoi* Woron. ex Grossh., *Rosa alexeenkoi* Crép ex Juz., *Potentilla alexeenkoi* Lipsky, *Ranunculus alexeenkoi* Grossh., *Salvia alexeenkoi* Pobed., *Scutellaria alexeenkoi* Juz., *Seseli alexeenkoi* Lipsky та ін.

Пр.: *Artemisia armeniaca* Lam.; *Betckea caucasica* Boiss.; *Nepeta supina* Stev.; *Potentilla pimpinelloides* L.; *Salsola daghestanica* Czern. — *Delectus plantarum exsiccatarum* anno 1899. II // Ученые записки Юрьевского ун-та, год 7. 1899. Вып. 2; *Betula Raddeana* Trautv.; *Colchicum laetum* Stev. // Труды Бот. сада Юрьевского ун-та. 1901. Т. 2. Вып. 3; *Rhamnus microcarpa* Boiss. R. *microphylla* Trautv.; *Sphaerophysa salsola* D. C. // Труды Бот. сада Юрьевского ун-та. 1901. Т. 2. Вып. 4; Об интересных папоротниках восточного Кавказа // Труды Бот. сада Юрьевского ун-та. 1902. Т. 3. Вып. 1; *Aspidium aculeatum* Sw.; *Colchicum laetum* Stev. // Труды Бот. сада Юрьевского ун-та. 1902–1903. Т. 3. Вып. 4; *Axyris caucasica* Lipsky // Труды Бот. сада Юрьевского ун-та. 1902. Т. 3; *Trixago Apula* Stev.; *Hordeum (Elymus) daghestanicum* n. sp. // Список растений Гербария рус. флоры, издаваемые Бот. музеем Акад. наук. Санкт-Петербург, 1902. Т. 4; Ботанические исследования на Кавказе в 1902 году // Труды Бот. музея Акад. наук. 1907. Т. 3.

Лит.: Акинфиев И. Памяти Федора Никитича Алексеевко. Воспоминания учителя // Труды Бот. сада Имп. Юрьевского ун-та. 1906. Т. 7. Вып. 1; Воронов Ю. Краткий очерк ботанической деятельности // Труды Бот. сада Имп. Юрьевского ун-та. 1906. Т. 7. Вып. 1; Липшиц С. Русские ботаники. Биографо-библиографический словарь : в 4 т. Москва, 1947. Т. 1: А — Б; Барна М. Ботаніка. Терміни. Поняття. Персоналії. 2-ге вид., допов., із змін. Тернопіль, 2013; Коваленко С. Г., Бондаренко О. Ю., Васильева Т. В. та ін. Скарби гербарію ОНУ імені І. І. Мечникова (MSUD), ексикати з «Flora Rossica» // Вісник Одес. нац. ун-ту. Сер.: Біологія. 2017. Т. 22. Вип. 2.

М. В. Шевєра

Алексій І (в миру — Симанський, Сергій Володимирович; 08.11.1877, м. Москва, тепер РФ — 17.04.1970, дачне с-ще Передєлкіно, на тер. по-

Алексієнко
Фєдір Микітович. Ірис
Алексієнко (*Iris alexeenkoi*)

селення Внуківське Новомосков. адм. округу м. Москви, похов. в Троїце-Сергієвій лаврі, м. Загорськ, тепер Сергіїв Посад Москов. обл. РФ) — церк. діяч, Патріарх Москов. і всієї Русі, предстоятель *Російської православної церкви* (РПЦ; 1945–1970). Походив із дворян. родини. 1888–1891 навчався в Лазаревському ін-ті східних мов (м. Москва). Закінчив 1896 Ліцей пам'яті цесаревича Миколи Олександровича, 1899 — юрид. ф-т Моск. ун-ту (тепер *Московский державний університет імені М. В. Ломоносова*), 1904 — Москов. духовну академію, здобувши ступінь кандидата богослов'я. 1902 пострижений у чернецтво, 1903 висвяч. у сан ієромонаха. Ректор Тульської (з 1906), Новгородської (з 1911) семінарії. 28.04.1913 хіротонізований (див. *Хіротонія*) на єпископа Тихвінського. Працюючи в єпархіях, сприяв ремонту культов. споруд, збереженню ікон, храмів. живопису, церк. книг. З поч. *Першої світової війни* організував патріотич. і благочинну діяльність єпархіальних установ. 1916 — перш. вікарій Новгородської єпархії. Після *Лютневої революції* 1917 звернувся до пастви із закликом прийняти політ. зміни й закони нової влади. Учасник *Помісного Собору* 1917–1918, прихильник відновлення патріаршества. Події жовтня 1917 сприйняв як час «найтяжчих бідувань і страждань» Росії, покарання за повалення монархії. 1921 — перший вікарій Петроградської єпархії. Після арешту і страти митрополита Петроградського Веніаміна керував єпархією (травень — червень 1922); зняв заборону у священнослужінні з майбутніх лідерів «обновленства». У жовтні 1922 засуджений за контрреволюційну діяльність. Перебував у засланні у Казахстані. У березні 1926 повернувся до м. Ленінграда. З вересня 1926 керував Новгород. єпархією в сані архієпископа Тихвінського, потім — Хутинського. У 1927 увійшов до створеного за згодою рад. влади Тимчасового Патріаршого священного синоду. 1932 зведений у сан митрополита. Митрополит Ленінградський і Новгородський (1933–1945). Під час Другої світової війни лишився в блокадному м. Ленінграді (тепер м. Санкт-Петербург), де служив *літургії*, організував збір грошей і речей у Фонд оборони. 1944 передав власний дачний маєток під дитячий будинок. Один із трьох церк. діячів — учасників зустрічі в Кремлі з Й. Сталіним 04.09.1943. У вересні 1943 увійшов до синоду новоствор. *Московської патріархії*. 02.02.1945 обраний Патріархом РПЦ. Патріарший престол обіймав найдовше за всю історію церкви (25 років). У травні 1948 відвідав міста — Харків, Полтаву, Київ, Чернівці. У травні — червні 1945 здійснив паломництво на Святу землю, яке було першим в історії Рос. православної церкви відвідинами Патріархом святих місць Палестини та Єгипту. Друге паломництво здійснив у листопаді — грудні 1960. Після свого обрання звернувся до пастирів греко-катол. церкви із закликом «повернутися до православ'я». 08–09.03.1946 Львів. собор скасував рішення Брест. собору 1596 і ліквідував унію греко-катол. церкви, приєднавши її до православної. 1949 скасовано *Ужгородську церковну унію* 1646. Кільк. парафій і культов. споруд РПЦ зросла з 10,5 тис. у 1946 — до 13,4 тис. у 1958; здійснені 2 видання Біблії (1956, 1968), *Нового Завіту* (1956); засновані період. видання, зокрема «Православний вісник» (укр. мовою, 1946, видавався у м. Києві); 1946 відно-

Алексій І

вила свою діяльність Троїце-Сергієва лавра. Реформував управління церк. парафіями (1961). Виконуючи політ. настанови рад. влади, А. санкціонував приєднання до екуменічного руху (див. *Екуменізм*); піддав канонічним покаранням духовенство, незгодне з новим курсом. 14.05.1966 призначив *єкзархом* України архієп. *Філарета* (Денисенка). 1970 підписав *Томос про автокефалію Православної церкви в Америці* (не визнаний частиною помісн. правосл. церков); надав автономію Японській правосл. Церкві. Письмових праць майже не залишив, переважно послання, проповіді, офіц. промови та листування. Нагороди: 4 ордени Трудов. Червоного Прапора (1946, 1952, 1962, 1967), медалі «За оборону Ленінграда» (1943), «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.» (1946), відзнаки зарубіж. церков і держав.

Тв.: Слова, речи, послания, обращения, доклады, статьи : в 4 т. Москва, 1948–1963; Письма Патриарха Алексия своему духовнику. Москва, 2000.

Лит.: Шкаровский М. В. Петербургская епархия в годы гонений и утрат, 1917–1945. Санкт-Петербург, 1995; Шкаровский М. В. Русская Православная Церковь и Советское государство в 1943–1964 гг.: От «перемирия» к новой войне. Санкт-Петербург, 1995; История Русской Православной Церкви: От восстановления Патриаршества до наших дней : в 2 т. Санкт-Петербург, 1997. Т. 1: 1917–1970; История религии в Украине : у 10 т. Київ, 1996–2010. Т. 3; 4; Никитин В. Патриарх Алексий I. Служитель Церкви и Отечества. Москва, 2013; Патриарх Алексий I (Симанский) / Сост. О. Л. Рожнева. Москва, 2016.

О. В. Солдатов

Алексій І Комнін (грец. Ἀλέξιος Α΄ Κομνηνός; бл. 1057, м. Константинополь, тепер м. Стамбул, Туреччина — 15.08.1118, м. Константинополь, тепер м. Стамбул, Туреччина) — імператор Візантії (1081–1118), засновник династії Комнінів. Племінник імператора Ісаака I Комніна. Похо-

Христос благословляє
Алексія I Комніна
(мініатюра 12 ст., Ватиканська
бібліотека)

див з аристократ. родини. Розпочав військ. службу у віці 10–14 р. (бл. 1067–1071, за часів правління імп. Ромена Діогена). 1077 отримав

почес. титул севаста від імператора Візантії *Никифора III Вотаніата*. 1078 одержав титул доместика схола — головнокомандувача армії. 1081 утік із м. Константинополя, дізнавшись про підготовку замаху на власне життя. 15.02.1081 перед вірними військами проголосив себе імператором. 01.04.1081 взяв м. Константинополь, де офіційно коронувався 04.04.1081. Майже все правління пройшло у війнах. Першим його опонентом став правитель норманів Пд. Італії *Роберт Гвіскар*, який зазіхав на візант. володіння на Балканах. 1081 біля м. Диррахія (тепер м. Дуррес, Албанія) візант. війська було розбито. Ціною значних зусиль армії А. І К. вдалося зупинити наступ норманів та розбити війська сина Роберта Гвіскара — *Боемунда Тарентського*. Водночас на сх. кордони Візантії напали війська *турків-сельджуків*. Найактивнішим був емір м. Смірні (тепер м. Ізмір, Туреччина) Чаха. На Пн. на візант. володіння на Балканах здійснювали набіги *печеніги*. Особливо загрозливою ситуація стала взимку 1090–1091, коли печеніги спільно з Чахом напали на м. Константинополь. А. І К. розбив супротивників завдяки вдало укладеному союзу з *половцями*. Бл. 40 тис. полонених печенігів було страчено. Під час найбільшої військ. загрози А. І К. звертався за допомогою до правителів зх. держав. У 1095 Папа Римський *Урбан II* виступив на Клермон. соборі з промовою, що стала початком Першого хрестового походу. Ватажик походу присягнули на вірність А. І К. Завдяки хрестоносцям Візантія значно розширила свої володіння в Малій Азії. Новоутворені держави хрестоносців визнали залежність від Візантії. Спротив цьому намагався чинити Боемунд Тарентський, однак визнав зверхність А. І К. у 1108 після низки збройних сутичок. У 1116 А. І К. увійшов у збройне протистояння з Руссю. Приводом для цього стала підтримка князем *Володимиром Мономахом* претензій на візант. престол самозванця, який видавав себе за Діогена, сина імператора Романа IV Діогена. Самозванець було вбито 15.08.1116. Локальні прикордон. зіткнення між візант. й давньорус. військами тривали до 1123. За часів правління А. І К. відбулися важливі зміни у внутр. політиці Візантії. Старі знатні роди (Фоки, Скліри, Аргіри) при владі змінилися новими (Комніни, Дуки, Ангели). Змінилася система почес. титулів. Запроваджено нову золоту монету гіперпірон (бл. 1092). Активно брав участь у релігійній боротьбі, зокрема, боровся з рухом богомилів (див. *Богомилство*) на Балканах. Діяльність А. І К. сприяла піднесенню візант. державності, відомого як «Комнінівське відродження».

Дж.: А н г л. п е р е к л. — Anna Comnena. The Alexiad / Trans. E. A. Dawes. London, 1928; Р о с. п е р е к л. — Анна Комнина. Алексиада / Пер. Я. Любарского; отв. ред. А. Каждан. Москва, 1965.

Лит.: Острогорський Г. Історія Візантії / Пер. з нім. А. Онишко. 3-тє вид., допов. Львів, 2002; Чернявський С. Алексей Комнин — спаситель Византийской империи. Санкт-Петербург, 2013; Степовик Д. Візантія кризь одинадцять століть її історії. Київ, 2017; Дашков С. Императоры Византии. История Византийской империи в биографических очерках. Санкт-Петербург, 2018.

Д. С. Пуховець

Алексій II (в миру — Рідігер, Олексій Михайлович; 23.02.1923, м. Таллінн, Естонія — 05.12.2008, дачне селище Переделкіно, на тер. поселення

Внуківське Новомосков. адм. округу м. Москви, похов. у Богоявленському соборі м. Москви, РФ) — церк. діяч, Патріарх Московський і всієї Русі, предстоятель *Російської православної церкви* (РПЦ, 1990–2008), доктор богослов'я (з 1984), почес. професор РАН. Походив із родини нім. дворян-емігрантів. 1949 закінчив Ленінгр. дух. семінарію; 1953 — Ленінград. дух. Академії, здобув ступінь кандидата богослов'я. 17.04.1950 висвячений в сан *пресвітера*. 1950–1957 — настоятель Богоявленського храму м. Йихві (Естонія); 1957–1961 — настоятель Успенського собору в м. Тарту і благочинний (декан) Талліннської і Естонської *епархії*. 03.03.1961 пострижений у *чернецтво*; 1961–1992 керував епархією. Протидіяв ліквідації парафій, зміні призначення культов. споруд (зокрема кафедрального Олександроневського собору м. Таллінна). Ініціатор Пюхтицьких міжконфесійн. семінарів за участі представників *Вірменської апостольської церкви, Грузинської православної церкви, євангелічно-лютеран. церков Латвії, Литви, Естонії, Реформатської церкви Закарпаття* та ін. Від 1958 співпрацював із *Комітетом державної безпеки СРСР*. 1961–1964 — заст. голови Відділу зовн. церк. зносин Москов. патріархату (МП). 1964 зведений у сан *архієпископа*, 1968 — *митрополита*; в 1964–1986 — керуючий справами *Московської патріархії* та пост. член *Священного Синоду* (1964–1990). Активіст єкуменіч. руху (див. *Єкуменізм*): брав участь у підготовці вступу РПЦ до *Всесвітньої ради церков* (1961); був членом її керівних органів; голова президії *Конференції європейських церков* у 1987–1992. Заст. голови Комісії з підготовки святкування 1000-річчя *Хрещення Русі* (1980–1988). У 1986–1990 митрополит Ленінградський і Новгородський. 1989–1991 — *народний депутат СРСР*; член комісії з Пакту Молотова — Ріббентропа та підготовки закону про *свободу совісті*. При обранні на Патріарха Московського і всієї Русі (07.06.1990), випередив із незн. перевагою в 23 голоси митр. *Володимира* (Сабодана). Підписав Визначення *Архієрейського собору РПЦ* 25–27.10.1990 та «Благословенну Грамоту», якими скасовано назву «Укр. екзархат» і утворено Укр. правосл. церкву в канонічній єдності з МП (*Українська православна церква Московського патріархату*). 28.10.1990 в м. Києві урочисто передав ці документи предстоятелю УПЦ МП митр. *Філарету* (Денисенку). Перший візит А. до м. Києва в сані Патріарха супроводжувався акціями протесту *Народного Руху України*. Після розпаду СРСР А. прагнув зберегти єдність РПЦ та її вплив на тер. нових сувер. держав. Головував на Архієр. соборі 31.03–05.04.1992, де розглядалося питання про надання *автокефалії* УПЦ. Митр. Філарет (Денисенко), який від імені собору УПЦ МП 01–03.10.1991 звернувся з проханнями про автокеф. статус церкви, був звинувачений у «розколі». Всупереч чинному Статуту УПЦ МП Архієр. собор 27.05.1992 в м. Харкові звільнив митр. Філарета з Київської кафедри та обрав нового предстоятеля — митр. *Володимира* (Сабодана). А. засудив рішення Румун. патріархату про відновлення Бессараб. митрополії на тер. *Республіки Молдова* (1992). У 1997 тимчасово перервав канонічне спілкування з Константиноп. патріархатом. За А. ювілейний Архієр. собор 13.09.2000 схвалив нову редакцію Статуту РПЦ та «Основи соціальної концепції РПЦ»; канонізував рос. ім-

Алексій II

ператора Миколу II та членів його родини. 17.05.2007 підписав Акт про канонічну єдність РПЦ з Російською правосл. церквою за кордоном. Обстоював законодавче закріплення особл. ролі православ'я в житті Росії. Брав участь у багатьох держ. і громадських заходах разом із вищим політ. керівництвом РФ. Активно підтримував нові форми зближення церкви з державою; укладення угод про співробітництво РПЦ з Рос. академією наук, Мін-вом освіти, Мін-вом охорони здоров'я, Пенсійним фондом тощо. Автор монографії з історії православ'я в Естонії, низки книг, численних статей.

Тв.: Церковь и духовное возрождение России: Слова, речи, послания, обращения, 1990–1998. Москва, 1999; Православие в Эстонии. Москва, 1999; Войдите в радость Господа своего: Размышления о вере, человеке и современном мире. Москва, 2004.

Дж.: Русская православная Церковь в советское время (1917–1991): Материалы и документы по истории отношений между государством и Церковью : в 2 кн. / Сост. Г. Штриккер. Москва, 1995.

Лит.: Поспеловский Д. Русская православная церковь в XX веке. Москва, 1995; Цыпин В., прот. История Русской церкви. 1917–1997. Москва, 1997; Історія релігії в Україні : у 10 т. / Редкол. А. Колодний (голова) та ін. Т. 3: Православ'я в Україні. Київ, 1999; Коналов В., Сердюков М. Патриарх Алексий II: Жизнь и служение на переломе тысячелетий. Москва, 2012; Сегень А. Алексий II. Москва, 2015; Сегень А. Ю. Предстоятель. Москва, 2017.

О. В. Солдатов

Алексій II Комнін (грец. 'Αλέξιος Β' Κομνηνός; 14.09.1169, м. Константинополь, тепер м. Стамбул, Туреччина — жовтень 1183, м. Константинополь, тепер м. Стамбул, Туреччина) — імператор Візантії (1180–1183). Син візант. імператора Мануїла I. У 1171 оголошений офіц. спадкоємцем престолу. Батько А. II К. помер, коли йому було 11 р. Реальна влада опинилася в руках матері Марії Антіохійської та протосеаста (почесний титул, який зазвичай носив брат або дядько імператора) Алексія Комніна, племінника Мануїла I. Імператор. двір став зосередженням інтриг та політ. боротьби. Для збереження влади регенти А. II К. спиралися на підтримку католицької (згідно з тогочас. термінологією — латинської) частини населення міста й «латинських» найманців. Значна частина знаті, духовництва й окремі члени імператор. родини, а також «патріотичні» кола імперії, очолювані сестрою А. II К. Марією Комнін та її чоловіком Реньє Монферратським, виступали проти «пролатинської» політики регентів. 1181 протистояння перейшло у форму збройн. сутичок, однак регенти зуміли зберегти контроль над країною. Фатальним для них, як і для А. II К., став виступ Андроніка Комніна, ін. представника правлячої династії. Останній 1182 рушив зі своїми військами на м. Константинополь під гаслами захисту А. II К. Під час облоги у столиці розпочалося повстання, наслідком якого стало вбивство кількох десятків тисяч «латинян». Вступивши до м. Константинополя, Андронік повторив присягу вірності А. II К., але узурпував владу. Зміцнивши владу, Андронік почав знищувати потенц. політ. опонентів. 1182 Марію Антіохійську звинуватили в держ. зраді та стратили. А. II К. змушений був особисто підписати смерт. вирок матері. 1183 А. II К. задушено. Він не дожив до 15 р. і не отримав повноцін. влади.

Лит.: Острогорський Г. Історія Візантії / Пер. з нім. А. Онішко. 3-тє вид., допов. Львів, 2002; Хониат Н. Історія, починаючися з царствования Иоанна Комнина : в 2 т. Рязань, 2003; Степовик Д. Візантія крізь одинадцять століть її історії. Київ, 2017; Дашков С. Императоры Византии. История Византийской империи в биографических очерках. Санкт-Петербург, 2018.

Д. С. Пуховець

Алексін
Анатолій Георгійович

Алексін, Анатолій Георгійович (рос. Алексин, Анатолий Георгиевич; справж. прізвище — Голберман; 03.08.1924, м. Москва, тепер РФ — 01.05.2017, м. Люксембург, Люксембург, похов. у м. Москві) — письменник, сценарист, чл.-кор. Академії пед. наук СРСР (з 1987). Писав рос. мовою. Народився в сім'ї викладача та актриси. На початку Другої світової війни евакуйований до м. Кам'янськ-Уральський Свердлов. обл., де працював літ. співробітником, а згодом редактором багатотираж. газети Урал. алюмінієвого заводу. 1945 повернувся до м. Москви. 1950 закінчив індійське відділення Моск. ін-ту сходознавства. З 1955 працював у журн. «Юність», був чл. редколегії. 1970–1982 — секретар правління, 1982–1989 — секретар Спільн. письменників РРФСР. З 1993 мешкав в Ізраїлі, з 2011 — у Люксембурзі. Перші літ. твори були поетичними й опубл. в газ. «Піонерська правда» та журн. «Піонер» напередодні Другої світ. війни. Перший збірник повістей «Тридцять один день» («Тридцать один день»; 1950) опубл. під прізвищем Алексін — сценіч. псевдонімом матері. Осн. теми оповідань і повістей А. — нерозривність світу дітей і світу дорослих: «А тим часом десь» («А тем временем где-то»; 1966), «Пізня дитина» («Поздний ребёнок»; 1968), «Дійові особи та виконавці» («Действующие лица и исполнители»; 1972), «Поділ майна» («Раздел имущества»; 1978), «Серцева недостатність» («Сердечная недостаточность»; 1979), «Сигнальники та сурмачі» («Сигнальщики и горнисты»; 1987). У повістях «У тилу як у тилу» («В тылу как в тылу», 1978), «Івашов» («Ивашов», 1980), «Запам'ятай його обличчя» («Запомни его лицо», 1985) зобразив життя дітей у тяжкі роки війни. Автор п'єс: «Дзвонить і приїжджайте!» («Звоните и приезжайте!»; 1974), «Зворотна адреса» («Обратный адрес»; 1974), «Найстрашніша історія» («Самая страшная история»; 1978), «Книга скарг і захоплень» («Книга жалоб и восхищений»; 1998) та ін., для яких характерні динаміч. сюжет, гумор, а також упізнавані багатьма гол. герої та ситуації. Темі рідного краю присвячені твори періоду еміграції: роман-хроніка «Сага про Певзнєрів» («Сага о Певзнерах»; 1994) про долю єврейської сім'ї в Росії 20 ст., роман «Смертний гріх» («Смертный грех»; 1995), книга мемуарів «Перегортаючи роки» («Перелистывая годы»; 1997) та ін. Загалом у творчості А. — 3 романи, 43 повісті, 97 оповідань і книга спогадів. Заг. тираж виданих книг А. становить понад 120 млн примірників. Спектаклі за його сценаріями (13 п'єс) поставлені у понад 250 театрах Росії та за її межами. За мотивами повістей А. знято 17 фільмів («Я вам пишу», 1959; «Пізня дитина», 1970; «Дуже страшна історія», 1986; «Свій острів», 2006 та ін.). Твори А. перекладено 48 мовами. Окр. твори укр. мовою переклали Н. Лісовенко, І. Сподаренко. Лауреат премії Ленін. комсомолу за сценарій фільму «Право бути дитиною» («Право быть ребёнком»; 1970), Держ. премії ім. Н. Крупської (1974), Між-

нар. премії ім. М. Горького за повість «Шалена Євдокія» («Безумная Евдокия»; 1976), Держ. премії СРСР (1978). Нагороджений орденами й медалями. Міжнародна рада з дитячої та юнацької ліри нагородила А. почес. дипломом Г. К. Андерсена (1978). У 1998 ЮНЕСКО назвало А. одним із трьох найкращих дит. письменників 20 ст.

Тв.: Собрание сочинений : в 3 т. Москва, 1979–1981; Сигнальщики и горнисты. Москва, 1987; Ночной обыск. Тель-Авив, 1996; Собрание сочинений : в 5 т. Москва, 1998–1999. Укр. перекл. — Незвичайні пригоди Севи Котлова. Київ, 1965; Дуже страшна історія. Київ, 1979; Говорить сьомий поверх. Київ, 1984.

Лит.: Воронов В. И. Анатолий Алексин: Очерк творчества. Москва, 1980; Николаева С. А. Анатолий Алексин: Очерк творчества. Москва, 1986; Ефремов А. П. Герой Алексина. Болезнь и смерть как доблесть и добродетель // Детский сборник: статьи по детской литературе и антропологии детства. Москва, 2003; Талант, подаренный людям: Анатолий Георгиевич Алексин // Знаменательные даты: календарь-журнал 2014. Москва, 2013.

Алексіс, Жак-Стефен (Alexis, Jacques Stephen; 22.04.1922, м. Гонаїв, тепер деп. Артібоніт, Гаїті — квітень 1961, пд.-зх. узбережжя Гаїті, за ін. даними — м. Порт-о-Пренс, Гаїті) — письменник, громад. діяч. З 4 років разом із матір'ю жив у м. Парижі, згодом навчався там у колежі Станіслаас. 1930 повернувся до Гаїті, де продовжив навчання в колежі Сен-Луї-де-Гонзаг, а потім на мед. ф-ті Гаїтян. ун-ту (м. Порт-о-Пренс). 1940 написав нарис про поета-сюрреаліста Г. Гарута. Співпрацював із різними період. виданнями. Заснував опозиц. газету «Ла Рюш», брав участь у революц. подіях 1946. Згодом повернувся до Франції, де працював лікарем, займався політ. діяльністю (з 1938 був членом Гаїтян. компартії, з 1949 — Франц. компартії) і літ. творчістю. 1955 опублікував перший роман «Добрій генерал Сонце» («Compère Général Soleil»), ліричну фреску про злидні та надії гаїтян. народу, твір одразу мав великий успіх. 1956 виступав у м. Парижі на I Конгресі негритян. письменників і митців з доповіддю про реалізм гаїтян. роману. 1959 став одним із засновників Партії народного єднання Гаїті. Намагався таємно висадитися на пд.-зх. березі Гаїті для боротьби проти диктатури, у квітні 1961 схоплений поліцією диктатора Ф. Дювальє і після тортур страчений. Обставини смерті невідомі. Писав романи і новели франц. мовою, публікував їх у м. Парижі. Твори А. змальовують пейзажі Кариб. островів, оспівують красу людини, зображують боротьбу народу; у них використана автохтонна міфологія. Автор романів «Дерева-музиканти» («Les Arbes musiciens»; 1957) про життя гаїтян. селян і боротьбу проти монополії амер. компанії; «Як оком моргнути» («L'Espace d'un cillement»; 1959), де поетизує людей з народу, збірку казок «Романсеро при світлі зірок» («Romancero aux étoiles»; 1960). Збагатив франц. мову креол. гаїтян. висловами.

Тв.: Compère Général Soleil. Paris, 1982; L'Espace d'un cillement. Paris, 1983; Romancero aux étoiles. Paris, 1988; Р о с. перекл. — Добрий генерал Сонце. Москва, 1960; Деревья-музыканты. Москва, 1964.

Лит.: Некрасов В. Жак Стефен Алексис // В жизни и в письмах: мемуарные очерки. Москва, 1971; Rouché A., Clavreuil G. Littératures nationales d'écriture française. Paris, 1987; Mudimbe-Boyi M. E. L'oeuvre romanesque de Jacques-Simon Alexis, une écriture poétique, un engagement politi-

que. Montréal, 1992; Jean-Charles G. J. Jacques-Simon Alexis: Romancier d'avant-garde de Compère Général Soleil. Cambridge, 2013.

С. В. Глухова

Алексіу, Ёллі (грец. Αλεξίου Έλλη; 22.05.1894, м. Іракліон, о. Крит, Греція — 01.07.1988, м. Афіни, Греція) — письменниця, перекладачка, педагог. Народилась у сім'ї освіт. діяча та видавця. 1913 отримала диплом Пед. академії Арсакео (м. Афіни). 1914 працювала у школі для дівчат-християнок у м. Іракліоні (згодом описала це у романі), потім в ін. школах міста. 1919 вивчала франц. мову у Вищому ін-ті франц. студій (м. Париж). По поверненні викладала грец. та франц. мови у Вищій школі для дівчат у м. Іракліоні. Була серед перших жінок-педагогіків на о. Криті. Загалом вчителювала впродовж 42 років (25 — у Греції та 17 — за кордоном). Член Компартії Греції з 1928. У 1934 стала одним із засновників Спілки грец. письменників. Заарештовувалася 1936 за політ. діяльність. Під час Другої світової війни працювала у гімназії в м. Калліфея. Брала активну участь у грец. Русі Опору. Завдяки стипендії уряду Франції 1945 виїхала на навчання у м. Париж. Там познайомилася і підтримувала контакти з франц. письменниками, зокрема Л. Арагоном і П. Елюаром. 1949 закінчила Париз. ун-т. Не змогла повернутися до Греції через позбавлення громадянства. 1949–1962 була радником з освіти К-ту з допомоги дітям й працювала у грец. школах соціаліст. країн (Румунії, Угорщини). 1952 через політ. переконання заочно засуджена в Греції. Брала участь у Віден. конференції з освіти (1952), Першій всевіт. конференції дем. жінок у Копенгагені (1953), Берлін. літ. конференції (1957) та ін. 1962 повернулася до Греції та 1965 відновила грец. громадянство. Брала участь у літ. та громад. житті, активно виступала проти режиму «чорних полковників». 1966 А. заарештували, судили «за антинац. дії та пропаганду», але виправдали. 1967 книги А. були заборонені, вона жила під домашнім арештом. До кінця життя займалася творчістю. Тематика творів А.: виховання — роман «Люмпен» («Λούμπεν»; 1940), боротьба грец. патріотів проти гітлерів. окутантів — роман «Протоки» («Παράλοταροι»; 1955), події із життя грец. політ. емігрантів — роман «З лірою» («Με τη Λύρα»; 1958), соціальна тема — романи «І так далі» («Και έτσι παρακάτω», 1964), «Головна лінія» («Κύρια γραμμή»; 1972). Твори для дітей: «Гладунчик і Стрибунка» («Ο Χοιτρούλης και η Πηδηχτή»; 1939); «Вона хотіла зватися панею» («Η Θέλε να τη λένε κυρία»; 1956); «Питаю та вчуся» («Ρωτώ και μαθαίνω»; 1975). Літературознавчі праці: мемуарно-біографічний роман про Н. Казандзакіса «Як стати великим» («Πα να γίνει μεγάλος»; 1962), «Зарубіжна література» («Ξένοι Λογότεχες»; 1984). Підготувала до друку майже всю літ. спадщину А. Каркавіцаса, відредагувала повне збір. тв. Ф. Достоевського в перекл. грец. мовою. 1961 побувала в Україні, виступила на 10-й наук. шевченків. конференції та прочитала «Заповіт» Т. Шевченка у своєму перекладі. Упорядник, ред. та автор вступ. статті кн. «Твори» Т. Шевченка, опубл. 1964 в м. Афінах. За ред. А. вийшли твори Лесі Українки в перекл. С. Мавроїді-Пападакі. У кн. «Зарубіжна література» («Ξένοι Λογότεχες»; 1983) окр. розділи присвятила творчості Л. Толстого і Т. Шевченка. Укр.

Алексіс Жак-Стефен

мовою окр. твори А. переклали В. *Забаиштанський* А. Рубанович, Т. Левченко, Н. Клименко, О. Пономарів.

Τα.: Γ' Χριστιανικόν Παρθενάγωγείον. Ἀθήνα, 1978; Ἀπό πολὺ χρονά. Ἀθήνα, 1981; Για να γίνει μεῖζλος: Βιογραφία του Νίκου Καζαντζάκη. Ἀθήνα, 2004; Рос. перекл. — Третья женская школа. Повесть. Рассказы. Москва, 1983; Укр. перекл. — Хуртовина на Егейському морі // Радянська жінка. 1960. № 6; Франзескос. Київ, 1969; Трое братів. Без мети // Новогорецька література. Антологія. Київ, 2008.

Лит.: Чернишова Т. Еллі Алексіу про Кобзаря // Всесвіт. 1985. № 3; Чернишова Т. Пам'яті друга // Всесвіт. 1989. № 5; Еллі Алексіу // Новогорецька література. Антологія. Київ, 2008; Білецький А. О., Чернишова Т. М. Еллі Алексіу — в зеніті // Білецький А. О. Вибрані праці / Упоряд. Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, А. О. Савенко. Київ, 2012; Чернухін Є. К. З історії перекладів творів Тараса Шевченка в Греції: листи Еллі Алексіу та Яніса Ріцоса до Тетяни Чернишовой 1958–1964 років у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Рукоп. та книжкова спадщина України. 2014. Вип. 18; Челпан В. Відтворення ідіостилю Тараса Шевченка в новогорецьких перекладах (за книжкою «Заповіт», Хіос, 2011) // Шевченкознавчі студії. 2015. № 18.

Алексія (від а... — заперечний префікс і λέγω — читати) — розлад читання, зумовлений порушенням розуміння тексту. Виникає за наявності *афазії* майже всіх видів, але може спостерігатися й на фоні ураження лівої кутової звивини (gуга-sanguinaris). Залежно від ступеня тяжкості порушення процесу читання, в логопедії розрізняють дислексію (частковий розлад читацької навички) та А. (повну неможливість опанувати навичку або її втрату). А. може спостерігатися ізольовано, однак частіше супроводжує інше порушення — *дисграфію*. Гол. передумова А. у дітей — несформованість усного мовлення. А. часто трапляється у дітей із затриманням псих. розвитку, тяжкими мов. порушеннями, ДЦП, розум. відсталістю. Серед соц. чинників А.: дефіцит мов. спілкування, синдром *госпіталізму*, пед. занедбаність, несприятливе мовне оточення, *білінгвізм*, ранній початок навчання грамоті та надмірно високий темп навчання. Для мовлення дітей з А. характерні дефекти звуковимови, бідність словникового запасу, неточність розуміння й уживання слів. Виділяють дві осн. форми первинної А.: агностичну (літеральну) та вербальну (агрофічну). При агностичній А. порушується розпізнавання окремих букв, втрачається здатність до їх узагальненого сприймання. Відтак порушується процес читання. При вербальній А. порушення читання поєднується з розладами письма. У цьому разі, на відміну від агностичної А., зберігається або майже не порушується розпізнавання окремих букв. Втрачається навичка читання цілих слів, складів, фраз. Вторинні А. розвиваються за ін. нейропсих. синдромів, зокрема у пацієнтів з афазією.

Лит.: Доброхотова Т. А. Эмоциональная патология при локальных поражениях мозга. Москва, 2009; Cherney L. R. Aphasia Treatment: Intensity, Dose Parameters and Script Training // International Journal of Speech-Language Pathology. 2012. № 14 (5); Moreno-Flagge N. Language Disorders. Diagnosis and Treatment // Revista de Neurologia. 2013. № 57; Starrfelt R., Olafsdóttir R., Arendt I.-M. Rehabilitation of Pure Alexia // Neuropsychological Rehabilitation. 2013. № 23 (5); Leff A., Starrfelt R. Alexia: Diagnosis, Treatment and Theory. London, 2014.

Т. В. Качалова

Алексяну, Георге [рум. Alexianu, Gheorghe (George); до 1916 Алексан (Alecsan); 01.01.1897, с. Стреоане, комуна Панчу, Румунія — 01.06.1946, комуна Жилава, Румунія] — правознавець, політ. діяч, губернатор *Транснїстрії* у 1941–1944. Походив із селян. родини арумунів (субетнос румунів). 1915–1919 навчався на юрид. ф-ті Бухарест. ун-ту (з перервою в грудні 1916 — січні 1918 у зв'язку зі службою в армії). 1919–1920 — викладач чоловіч. ліцею в м. Римніку-Вилча. 1920–1925 навчався у докторантурі, 1925 здобув ступінь доктора права у Бухарест. ун-ті. Член-засновник Ін-ту адм. наук Румунії в м. Бухаресті (засн. 1925, ліквідов. 1950). З 1925 гол. редактор юрид. журн. «Пандектеле Септеминале» («Pandectele Săptămânale»). Від 1926 викладав на кафедрі порівн. конституц. права юрид. ф-ту Чернівецького ун-ту (тепер *Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича*). З 1927 — професор-агреже публ. права, з 1930 — титулов. професор тієї ж кафедри. 1936–1938 — титулов. професор кафедри конституц. вільного права Чернівець. ун-ту. А. — автор кількох наук. праць, зокрема, праці «Конституційне право» (1926). Підготував підручник «Курс конституційного права» (т. 1–4; 1930–1935). Один із співавторів Конституції Румунії 1923 і 1938. У 1938 — лютому 1939 — королів. резидент цинуту Сучава. А. зміщено з посади за звинуваченням у зловживанні використанням норм закону про перевірку громадянства та позбавлення права на громадянство євреїв. У лютому 1939 — жовтні 1940 — королів. резидент цинуту Бучеджі. 19.08.1941 генерал Й. В. *Антонеску* призначив А. губернатором Транснїстрії. На посаді губернатора Транснїстрії провадив жорстку окупаційну політику, організовував масові знищення (278 тис. осіб) та депортації населення до Румунії та Німеччини (56 тис. осіб), створення *гетто* та таборів для утримування євреїв і ромів (25 тис.) у рум. зоні окупації. У листопаді 1941 у відповідь на терористичний акт, скоєний 22.10.1941 у приміщенні командування рум. армії в м. Одесі, за розпорядженням центральної влади організував страту заручників-євреїв. Активно провадив політику румунізації освіти й культури. Розгорнуто мережу з 57 сер. навч. закладів, 26 із яких із рум. мовою викладання. За його ініціативи 07.12.1941 у м. Одесі відкрито Одеський ун-т («Universitatea din Odesa»). Цей заклад розташовувався в навчальних корпусах Одес. держ. ун-ту (тепер — *Одеський національний університет імені І. І. Мечникова*), хоча офіційно не був його правонаступником. Заняття почалися в лютому 1942, викладання велось рос. мовою, а на рум. відділенні — рум. У грудні 1941 відновлено роботу Одес. оперного театру. А. сприяв відновленню церк. життя з метою румунізації: відкрито Одес. кафедральний собор, розгорнуто роботу Православ. місії Транснїстрії (на правах єпархії *Румунської православної церкви*). У м. Дубоссарах розпочала роботу духовна семінарія. Відновлено діяльність 12 монастирів. У 1943 Папа римський *Пій XII* нагородив А. орденем «Urbi et Orbi» («Місту і світові») за християн. управління Транснїстрією. 26.01.1944 А. знято з посади, у серпні 1944 заарештовано та відправлено до м. Москви разом із Й. В. *Антонеску* та М. *Антонеску*. У квітні 1946 повернено до Румунії, 01.06.1946 засуджено до смерт. кари за звинуваченням у закликах до війни проти

СРСР, орг-ції репресій проти мешканців м. Одеси, створенні гетто, таборів, здійсненні депортацій та згодом страчено. 05.12.2006 Апеляц. суд м. Бухареста розглянув апеляцію С. Алексяну (сина) щодо виправдання А. 06.05.2008 Вищий касац. суд Румунії підтвердив вирок від 1946.

Пр.: Codul contributiilor directe: conținând legea contributiilor directe din 1923 cu expunere de motive, desbateri parlamentare, doctrina si jurisprudenta la zi a Curtii de Casatie si Curtilor de Apel. București, 1926. (y cniavavt.); Răspunderea puterii publice. București, 1926; Studii de drept public. București, 1930; Curs de drept constituțional : in 3 vol. București, 1930–1937; Principii de drept constitutional. Bucuresti, 1939; Tratat de drept public : in 2 vol. București, 1942–1943. (y cniavavt.)

Лит.: Anuarul Universității Regele Carol al II-lea din Cernăuți pe anul de studii 1936/1937 / Ed. de prof. I. I-Nistor. Cernăuți, 1937; Dan I. «Procesul» mareșalului Ion Antonescu. București, 2005; Михайлуца М. І. Релігійна політика румунської окупаційної влади в Південній Бессарабії і Трансnistрії (кінець 1930–1944 pp.). Одеса, 2006; Михайлуца М. Антиукраїнськість релігійної політики Румунської адміністрації в «Трансnistрії» (1941–1944 pp.) // Наук. праці іст. ф-ту Запоріж. нац. ун-ту. 2010. Вип. 28; Моторна І. Політика румунської адміністрації щодо молдован та українців в Трансnistрії (1941–1944 pp.): процеси румунізації та асиміляції // Записки іст. ф-ту. Одеса, 2015. Вип. 26.

І. А. Піддубний

Алекторія паросткова, алекторія лозоподібна (*Alectoria sarmentosa*) — вид лишайників родини пармелієвих. Вид характерний для пн. хвойних і мішаних лісів, один із двох представників роду у флорі України. *Слань* кущиста, 20–30 см завдовжки, звисаюча, солом'яно-жовта, сірувато-або зеленкувато-жовтувата, іноді жовто-коричнева. Гілочки до 1 мм завтовшки, у місцях розгалуження сплюснені, завтовшки до 2 мм, у верх. частині — циліндричні, з білуватими псевдоцифелами. *Апотеції* діаметром до 1 мм бічні, трапляються зрідка. Розмножується вегетативно (фрагментами слані, соредіями) та статевим шляхом (еліптичними одноклітинними спорами). А. п. поширена в Європі, на Уралі, у Пд. Сибіру, Пн. та Пд. Америці, можливо, на Канарських о-вах. В Україні — в Карпатах. Трапляється поодинокі або невеликими групами в гір. хвойних лісах (на межі верх. та ниж. гірських поясів); переважно на гілках і стовбурах старих ялиць, рідше — ін. хвойних дерев. Вид А. п. внесено до *Червоної книги України* як вразливий. Причини зменшення його чисельності є забруднення повітря, вирубування лісів. Охороняється у *Карпатському національному природному парку*, та *Ужанському національному природному парку*, *Карпатському біосферному заповіднику*. Потребує контролювання стану популяцій на зазначених тер.

Лит.: Бойко М. Ф., Ходосовцев О. Є. Мохоподібні і лишайники. Херсон, 2001; Червона книга України. Київ, 2009; Окснер А. М. Флора лишайників України : 2 т. Київ, 2010. Т. 2; Андреев М., Ахти Т., Войцехович А. и др. Флора лишайников России: биология, экология, разнообразие, распространение и методы изучения. Москва, 2014.

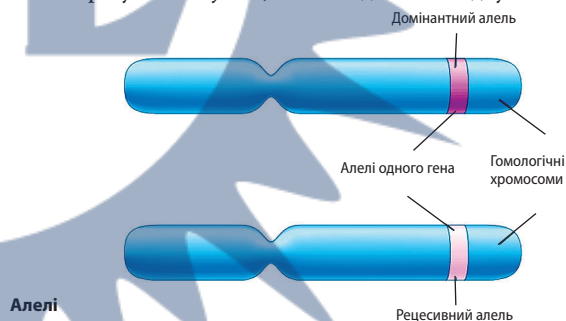
О. Б. Блюм

Алелі (від грец. ἀλλήλων — взаємно), алельні гени — різні форми генів, розташов. у гомологічних локусах. Застар. термін — алеломорфі.

Алекторія паросткова
(*Alectoria sarmentosa*)

Термін «А.» запропонував 1909 В. Йохансен (Данія). У диплоїдних орг-мів (див. *Плоїдність*) може бути лише один чи два А. У першому випадку А. утворюють *гомозиготу*, у другому — *гетерозиготу* і взаємодіють один із одним. Особлива група А. — *леталі*. Це генет. варіанти генів, успадкування яких у гомозиготному стані призводить до смерті орг-му на ранніх стадіях розвитку. А., що пригнічує прояв ін. А., наз. домінуючим, а той, що пригнічується, — рецесивним. Відповідно їх позначають великою та малою літерами англ. алфавіту («А» і «а»). Такий тип взаємодії А. наз. *домінуванням*. Він властивий більшості випадків взаємодії А., що мають зовн. фенотиповий прояв (зел. й жовте забарвлення гороху, блакитні та карі очі людини). Випадки проміж. успадкування, коли один А. не повністю домінує над ін., наз. *неповним домінуванням*. За таких умов гетерозиготи мають проміж. фенотиповий прояв (рожеве забарвлення квіток нічної красуні відносно малинового та білого). Прояв одразу двох А. у гетерозиготі (IV група крові людини або гетерозиготи *алозимів*) називають кодомінуванням. Відповідно до закону чистоти *гамет*, під час утворення статевих клітин і спор у кожну з них разом з однією з *хромосом* потрапляє один А. з пари. При схрещуванні орг-мів А. розподіляються за правилами моногібридного розщеплення. Після запліднення парність хромосом і парність А. відновлюється. Нові А. виникають із існуючих лише в результаті *мутацій*, внаслідок чого відбувається

перетворення одного А. на ін. Число А. майже не обмежене, хоча кількість їх на рівні орг-му не може бути більшою, ніж число хромосом. наборів, які складають генет. апарат клітини. У популяції або в межах виду по деяких локусах спостерігаються випадки множинного *алелізму*, коли число А. може сягати десятки. Однак більшість локусів у межах виду є моноалельними. Найвищий ступінь алельної мінливості проявляється при порівнянні структури генів таксонів різного рівня. У таких випадках не існує моноалельних структурних генів, їхня кількість може сягати сотні й тисячі.

Лит.: Ярыгин В. Н., Васильева В. И., Волков И. Н. и др. Биология : в 2 кн. Москва, 2010. Кн. 1; Кунах В. А. Мобільні генетичні елементи і пластичність геному рослин. Київ, 2013; Кребс Д., Голдштейн Э., Килпатрик С. Гены по Льюису / Пер. с англ. 2-е изд., испр. и доп. Москва, 2017.

С. В. Межжерін

Алелізм (від грец. ἀλλήλων — взаємно), алеломорфізм — явище множинності генів, розміщених у гомол. локусах, або ознак, що успадковуються за *Менделевими законами* й визначаються пев-

ними *алелями* одного гена. Приклади А.: кругле й кутасте насіння гороху, жовте та зелене його забарвлення, групи крові, *алозими*.

Лит.: Ярыгин В. Н., Васильева В. И., Волков И. Н. и др. Биология : в 2 кн. Москва, 2010. Т. 1; Кунах В. А. Мобільні генетичні елементи і пластичність геному рослин. Київ, 2013; Кребс Д., Голдштейн Э., Килпатрик С. Гены по Люину / Пер. с англ. 2-е изд., испр. и доп. Москва, 2017.

С. В. Межжерін

Алелопатія (від грец. ἀλλήλων — взаємно та πάθος — біль, страждання) — взаємний вплив орг-мів (тварин, рослин, грибів, мікроорг-мів); явище виділення одними орг-мами фізіол. активних органіч. речовин, які пригнічують або, навпаки, стимулюють життєдіяльність, ріст, здатність до розмноження ін. орг-мів. Термін «А.» запропонував учений Г. Молиш (Австрія) 1937. Такі фізіол. активні речовини наз. біолінами, або *аломонами*. Їх поділяють на інгібітори та стимулятори. Речовини, що зумовлюють А. рослинного походження, наз. фітолінами, тваринного — телергонами. Найвідоміші приклади А. шляхом інгібування (пригнічення): а) виділення мікроорг-мами *антибіотиків*, що пригнічують життєдіяльність ін. мікроорг-мів; б) виділення вищими рослинами *фітонцидів*, які пригнічують життєдіяльність мікроорг-мів; в) виділення мікроорг-мами *маразмів*, які пригнічують життєдіяльність вищих рослин; г) виділення вищими рослинами *колінів*, що пригнічують життєдіяльність мікроорг-мів. Приклади А. шляхом

Алелюхін
Олексій Васильович

Алелопатія

стимулювання: а) виділення вищими рослинами й грибами *гіберелінів*, які стимулюють життєдіяльність і ріст рослин й проростання насіння; б) виділення вищими рослинами *катаколінів*, які стимулюють життєдіяльність мікроорг-мів; в) виділення вищими рослинами *інтерколінів*, які виявляють стимулювальну дію на вищі рослини ін. видів; г) виділення мікроорг-мами *ексцитаторів*, які стимулюють життєдіяльність ін. видів мікроорг-мів. За хім. складом речовини, що зумовлюють А., різноманітні: це *алкалоїди*, *глікозиди*, органічні к-ти, азаліди, кетоліди, тетрацикліни, сапоніни, кумарини, флавоноїди, терпени, дубильні речовини тощо. Алелопатичний взаємовплив спричинює зміни у загальному обміні речовин, інтенсивності перебігу фізіол. процесів, анатом. структури орг-мів. Явище А. слід враховувати під час розроблення структури сівозмін і мішаних посівів як один із факторів, що регулюють взаємовідносини рослин у *фітоценозі* й допомагають у боротьбі з фітопатогенними орг-мами. Явище т. з. ґрунтової А. — наслідок А., за якої біоліни вирощуваних рослин пригнічують життєдіяльність нових посівів. Закономірності поєднання квітів у бу-

кетах (напр., несумісність троянди й гвоздики) — приклад алелопатичної дії одних видів рослин на ін.

Лит.: Аллелопатия и продуктивность растений. Киев, 1990; Гродзинский А. М. Аллелопатия растений и почвоутомление. Киев, 1991; Ерёмко Ю. А. Аллелопатические свойства адвентивных видов древесно-кустарниковых растений // Промышленная ботаника. 2012. Вип. 12; Мусаев Ф. А., Захарова О. А. Биотические взаимоотношения в растительных сообществах. Рязань, 2015.

Я. О. Межжеріна

Алелюхін, Олексій Васильович (рос. Алелюхин, Алексей Васильевич; 30.03.1920, с. Кесова Гора, тепер смт Тверської обл., РФ — 29.10.1990, м. Москва, тепер РФ) — військ. льотчик, генерал-майор авіації (з 1971), двічі *Герой Радянського Союзу* (серпень, листопад 1943). Народився у родині залізничника. З 1936 мешкав у с-щі Ліанозово (тепер у складі м. Москви). 1936–1938 працював мармурником на заводі артілі «Канцпром» у м. Москві. 1938 без відриву від виробництва закінчив планерну школу при аероклубі Жовтневого р-ну м. Москви. У Червоній армії з грудня 1938. Закінчив Борисоглібську військово-авіац. школу ім. В. Чкалова (1939). Був направлений на службу молодшим льотчиком до Ленінград. військ. округу, а згодом до 69-го винищ. авіац. полку в Одес. військ. окрузі. Під час *Другої світової війни* льотчик-винищувач, командир ланки, ескадрильї, заступник командира 69-го (з березня 1942 — 9-го гвардійського) винищ. авіац. полку (6-а винищ. авіац. дивізія, 8-а повітр. армія, Пд. фронт). Воював на Пд., Пд.-Зх., Сталінград., 4-му Укр., 1-му і 3-му Білорус. фронтах. Учасник оборони м. Одеси, Сталінград. битви, Ростов., Донбас., Мелітопольської, Кримської, Берлінської операцій. Бойовий шлях розпочав на літаку І-16, згодом літав на ЛаГГ-3, Як-1, амер. Р-39 «Аерокобра» та Ла-7. Здійснив 601 бойовий виліт, у 123 повітр. боях збив 28 ворожих літаків особисто і 6 у складі групи. Після війни літав на винищувачі Ла-7 та реактив. винищувачі МіГ-17. У 1948 закінчив Військову академію ім. М. Фрунзе (м. Москва). Брав участь у *Корейській війні* 1950–1953: у жовтні — листопаді 1950 — як заступник командира 151-ї гвардійської винищ. авіац. дивізії; у листопаді 1950 — лютому 1951 — як командир 28-ї винищ. авіац. дивізії. Бойових вильотів не здійснював. У 1954 закінчив Вищу військ. академію імені К. Ворошилова (тепер Військ. академія Ген. штабу Збройних Сил РФ, м. Москва). З грудня 1954 — заст. нач. каф. тактики винищ. авіації та ППО, 1956–1961 — заст. нач. каф. методики бойової підготовки Військово-повітр. академії (м. Моніно Моск. обл.). Займав команд. посади в армії: нач. штабу 95-ї винищ. авіац. дивізії (1961–1963), нач. розвідки ВПС Моск. військ. округу (1963–1970), заст. нач. штабу 26-ї повітр. армії (1970–1974), заст. нач. штабу авіації Моск. військ. округу з показів авіац. техніки (1974–1980), заст. нач. штабу ВПС Моск. військ. округу (1980–1985). З серпня 1985 — у відставці. Написав книгу мемуарів, яка не була опублікована. Нагороджений 2 орденами Леніна (1942, 1943), 3 орденами Червоного Прапора (1941, 1943, 1945), 2 орденами Червоної Зірки (1942, 1954), орденами Суворова 3-го ступеня та Олександра Невського (обидва — 1943), медаллю «За бойові заслуги» (1950), ін. орденами та медалями. Бюсти А. встановлені у смт Кесова

Гора Твер. обл. РФ та м. Борисоглібську Воронеж. обл. РФ. У смт Кесова Гора його іменем названі вулиця та школа. Прізвище О. Алелюхіна виکارбувано на пам'ятнику в Алеї героїв м. Мелітополя (Україна). 1946–1991 ім'я О. Алелюхіна носила вулиця у м. Львові (Україна).

Лит.: Дважды Герои Советского Союза. Москва, 1973; Бодрихин Н. Г. Советские асы. Москва, 1998; Авиационная энциклопедия в лицах. Москва, 2007; Жирохов М. А. 100 великих асов авиации. Москва, 2013; Воробьев В. М. Обаяние силы и уверенности // Герои Советского Союза на Тверской земле : в 5 т. / Под ред. Г. С. Горевой. Тверь, 2015. Т. 1; Симонов А. А., Бодрихин Н. Г. Боевые лётчики — дважды и трижды Герои Советского Союза. Москва, 2017.

Л. М. Хойнацька

Алеман-і-де-Енеро, Матео (ісп. Alemán y de Eneño, Mateo; 27.09.1547, м. Севілья, Іспанія — 20.11.1615, за ін. даними 1614, Мексика) — письменник, один із фундаторів жанру роману. Писав ісп. мовою. Походив із родини лікаря. 1564 здобув ступінь бакалавра мист-в і теології в університет. колегії, засн. Р. Фернандесом де Санталя в м. Севільї (зародок Севільського ун-ту). Згодом вивчав медицину в ун-тах міст Саламанка та Алькала-де-Енарес, проте освіту не завершив і лікарем не працював. 1568 залишив навчання й повернувся до м. Севільї. Зазнавав фінанс. труднощів. Займався комерц. діяльністю, 1580 потрапив до борг. в'язниці, де провів 2,5 роки. З 1586 мешкав у м. Мадриді, змінив кілька професій. Був збирачем податків, скарбником. 1593 відвідав м. Альмаден з інспекцією родовищ ртуті з метою написання звіту про працю засуджених на шахтах. 1602 знов перебував у в'язниці за борги. Отримав дозвіл на мандрівку до Мексики, куди вирушив 1608. Поступив на службу до архієпископа Мексики Гарсія Герри, який пізніше став віце-королем Нової Іспанії. Після 1613 сліди перебування А.-і-де-Е. у Мексиці губляться. За одним із документів він помер 1614, за ін. даними — 1615 ще жив у Мексиці у м. Чалько-де-Діас-Коваррубьяс. Припускають, що невдовзі він там і помер. У 1590-х А.-і-де-Е. переклав дві оди *Горация* (опубл. без місця й року вид.). Написав передмову до книги письменника та гуманіста А. де Барроса «Моральні вислови» (опубл. 1598). Осн. твір А.-і-де-Е. — крутійський роман «Життєпис крутія Гусмана де Альфараче, спостерігача за родом людським» («Vida y hechos del pícaro Guzmanán de Alfarche, atalaya de la vida humana», ч. 1–2; 1599–1604). У першій частині роману (вийшла 1599) йдеться про вел. потенціал людини й химерність її внутр. світу. Твір побудований як розповідь гол. героя про власне життя. У змісті твору та його образній системі відбилися стильові риси л-ри *Відродження* та *бароко*. Роман мав значний читацький попит, був перекладений кількома мовами. Упродовж двох місяців після його першої публікації з'явилися нелег. перевидання твору. 1602 у м. Валенсії вийшла друга частина роману, але за авторством М. Лухана де Сайаведри. А.-і-де-Е. припускав, що це псевдонім валенсійського адвоката Х. Марті. Суттєво змінивши свій варіант другої частини тексту, А.-і-де-Е. 1604 у м. Лісабоні видав другу частину книги з підзаголовком «Написана Матео Алеманом, справжнім її автором». Третю частину роману, в якій автор мав намір змалювати праведне життя Гусмана,

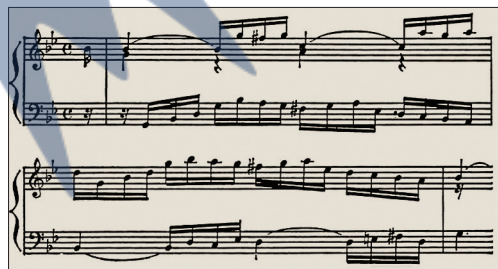
Алеман-і-де-Енеро Матео

А.-і-де-Е., вочевидь, не написав. Твір А.-і-де-Е. «Гусман де Альфараче» вплинув на розвиток європ. роману. Це перший класич. взірць жанру крутійського роману, який згодом розвинули Ф. де Кеведо — в Іспанії, А. Р. Лесаж — у Франції, Г. Я. К. фон Гріммельсгаузен — у Німеччині. Ін. твори А.-і-де-Е.: «Життя святого Антонія Падуанського» («Vida de San Antonio de Padua»; 1604), «Життєпис донна Гарсія Герри» («Sucesos de Don Fray Garcia Guerra»; 1613). Він також автор трактату «Кастильська орфографія» («Ortografía castellana»; 1609), праці, важливої для вивчення історії мов і нац. орфографії.

Тв.: Guzmán de Alfarache / Ed. de F. S. Arroyo. Barcelona, 2003; Obra varia (Escritos menores, Regla de la cofradía, Informe secreto, Ortografía castellana y Sucesos de Don Fray Garcia Guerra) / Dir. P. Piñero Ramírez, K. Niemeyer. Madrid; Frankfurt am Main, 2014; Р о с п е р е к л. — Гусман де Альфараче. Роман в двух частях. Часть первая / Пер. Е. Лысенко, Ю. Корнеева. Москва, 1963; Жизнеописание Гусмана де Альфараче, наблюдателя жизни человеческой. Часть вторая, написанная Матео Алеманом, истинным её автором / Пер. Н. Поляк, Ю. Корнеева. Москва, 1963.

Лит.: Пинский Л. Е. «Гусман де Альфараче» и испанский плутовской роман // Алеман М. Гусман де Альфараче. Роман в двух частях / Пер. Е. Лысенко, Ю. Корнеева. Москва, 1963. Ч. 1; McGrady D. Mateo Aleman. New York, 1968; Orozco E. Introducción al Barroco : in 2 vol. / Ed. J. Garrido. Granada, 1988; Пинский Л. Е. Магистральный сюжет. Москва, 1989; Lasheras Pérez A. Hacia el concepto de la sátira en el siglo XVII. Zaragoza, 1994; Бернова Ю. Алеман-і-де-Енеро Матео // Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник : у 2 т. Тернопіль, 2005. Т. 1; Ramírez Santacruz F. Ruptura y renovación en la Ortografía castellana (1609): las «novedades verdades» de Mateo Alemán // Criticón. 2014. № 120–121

Алеманда (від франц. allemande, букв. — німецька) — старовинний танець. Час виникнення не встановлений. Перші нотні записи зроблено в 16 ст. У середньовіч. Франції, Англії, Нідерландах А. була побут. та придвор. танцем. У Ні-

Й.-С. Бах. **Алеманда** із 3-ї «Англійської сюїти» для клавіра

меччині до 17 ст. такий танець іменувався «Deutscher Tanz», «Tanzt», «Ballett», а назву «А.» стали використовувати від 1609. У танці переважали реверанси й спокійні кроки зі зміною положень рук. Танцювали парами. Найбільшої популярності А. набула у 17–18 ст. як жанр інструм. мініатюри. Нею обов'язково починалися танцювальні *сюїти*. Для А. характерна двочастинна форма, помірний темп, дводольний або чотиридольний розмір, часто із затактом, плавна мелодика, поліфонічна фактура. В укр. музиці А. присутня в творчості М. Лисенка, В. Косенка, Є. Юцевича, І. Шамо, М. Скорика, Я. Верещакіна та ін.

Лит.: Барсова І. А. Аллеманда // Музыкальная энциклопедия : в 6 т. Москва, 1973. Т. 1; Ивлиева И. С. Алле-

манда // Балет. Энциклопедия. Москва, 1981; Філенко Т. Алеманда // Українська музична енциклопедія : в 5 т. Київ, 2006. Т. 1; Нарская Т. Б. Историко-бытовой танец. Челябинск, 2015.

Н. М. Кушка

Алеманія (нім. Alemannia), Швабія (нім. Schwaben) — іст. область на Пд. Зх. Німеччини, на тер. сучас. земель Баден-Вюртемберг і Баварія. Окремі дослідники відносять до неї також тер. на Сх. Франції (Ельзас), Сх. швейцарські кантони Швейцарії. У ранньому Середньовіччі тер. заселяло герман. плем'я алеманів, що походило від свевів. Окрім нової назви, алемани зберігали й свою давню назву свеві, або швабі (звідси назва регіону — Швабія). У 10 ст. алемани утворили одне з племенних герцогств Німецького королівства — А., або Швабію (займала тер. Пд.-Зх. Німеччини, Ельзас), Сх. Швейцарії й сучас. землі Форарльберг на Зх. Австрії). У 11 ст. герцогську владу на більшій тер. А. захопив рід Штауфенів (правили до 1268). На меншій її частині (тер. Швейцарії та Пд. Бадену) утвердився вплив герцогів Церінгенів (до 1218). У 2-й половині 13 ст. А. розпалася на низку світських і духов. князівств (Баден, Вюртемберг, Гогенцоллерн, володіння Габсбургів, єпископства Аугсбурзьке й Констанцьке та ін.). Міста Алеманії (Аугсбург, Констанц, Ульм та ін.) у 12–13 ст. були значними ремісничо-торг. й культ. центрами, отримали права імпер. міст. 1376 внаслідок зіткнень між феодалами 14 імпер. міст А. об'єдналися у Шваб. союз міст для захисту від дій князів і надмір. оподаткування. 1381 цей союз об'єднався з Рейнським союзом міст і проіснував до 1389. У 1500–1806 Швабія (Шваб. округ) — один із округів Священної Римської імперії. З земель давньої А. поза його межам залишилися володіння Габсбургів, так звана Передня Австрія (Vorderösterreich) і тер. Швейцарії, що відокремилася ще наприкінці 13 — на поч. 14 ст. У 21 ст. тер. колишньої А. входить до складу адм.-тер. одиниць кількох держав.

Лит.: Бобилева С. Історія Німеччини з давніх часів до 1945 року. Дніпропетровськ, 2003; История Германии : в 3 т. / Под ред. Б. Бонвеча, Ю. Галактионова. Москва, 2008; Рапп Ф. Священная Римская империя германской нации / Пер. с фр. М. Ковальковой. Санкт-Петербург, 2009; Stubbs W. Germany in the Early Middle Ages, 476–1250. Whitefish, 2010; Моруа А. История Германии / Пер. с фр. С. Васильевой. Москва, 2017.

М. О. Рудь

Ален-Фурньє [Alain-Fournier; справж. прізвище та ім'я — Фурньє, Анрі Албан (Fournier, Henri-Alban); 03.10.1886, м. Ла Шапель д'Анжйон, тепер регіон Центр — Долина Луари, Франція — 22.09.1914, тер. комуни Лез Епарж, тепер регіон Гранд-Ест, Франція; прах знайдено та ідентифіковано 15.09.1991, похов. 10.11.1992 у нац. некрополі у м. Сен-Ремі-ла-Каллон, тепер регіон Гранд-Ест] — письменник. Писав франц. мовою. Після закінчення ліцею у м. Буржі А.-Ф. готувався у лицей Людовіка Великого до вступу до Вищої норм. школи (обидва навч. заклади у Парижі). За життя опубл. лише одну книгу — «поетичний роман» «Великий Мольн» («Le Grand Meaulnes»; 1913), який розповідав про дитинство і кохання, поєднував у собі мрію і дійсність. З 1912 письменник допомагав К. Казіміру-Пер'є у написанні праці «Брест, євро-

пейський трансатлантичний порт» («Brest, port transatlantique européen»; 1914). А.-Ф. загинув у бою у Верденській битві під час Першої світової війни. У романі «Великий Мольн» А.-Ф. у худ. формі відобразив трагізм життя франц. провінції поч. 20. ст.: потребу юнаків знайти шлях до актив. повноцінної діяльності, розчарування у реальному житті, пошуки ідеалу, абсолют. щастя. Усе добре пов'язане для А.-Ф. з дитинством, природою, шляхетністю простої людини. Водночас він бачив крихітку повітряних замків, що руйнуються, стикаючись з дійсністю. Оригінальність А.-Ф. — у поєднанні реального та ірреального, у таємничості атмосфери, в якій розгортається дія. Роман висувався на Гонкур. премію, але не отримав її. Твір екранізовано 1967 (реж. Ж.-Г. Альбікокко) і 2006 (реж. Ж.-Д. Верар). Укр. мовою роман А.-Ф. «Великий Мольн» переклав Г. Філіпчук. 1922 посмертно опубл. фрагменти роману А.-Ф. «Коломб Бланше» («Colombe Blanchet»), 1924 вийшла у світ збірка поем, нарисів, казок «Дива» («Miracles») і 1926–1928 — 4 томи листів. А.-Ф. нагороджений орденом Почес. легіону (1924, посмертно). Його прізвище міститься у списку письменників, загиблих на полі бою під час Першої світ. війни, вигравіюваному 15.10.1927 на стіні париз. Пантеону. З 1986 присуджується літ. премія імені А.-Ф. з нагоди Днів книги у франц. місті Сент-Аман-Монтрон (деп. Шер, тепер регіон Центр — Долина Луари).

Тв.: Le Grand Meaulnes. Paris, 2010; Рос. перекл. — Большой Мольн. Москва, 1960; Укр. перекл. — Великий Мольн. Київ, 1988.

Лит.: Valloton H., Alain-Fournier ou la pureté retrouvée. Paris, 1957; Зонина Л. [Предисловие] // Ален-Фурньє. Большой Мольн. Москва, 1960; Bastaire J. Alain-Fournier ou l'anti-Rimbaud. Paris, 1978; Баканов А. [Післямова] // Ален-Фурньє. Великий Мольн. Київ, 1988; Suire P. Alain-Fournier: au miroir du «Grand Meaulnes». Paris, 1988; Massenet V. Alain-Fournier: Biographie. Paris, 2005; Char-ton A. Alain-Fournier. Paris, 2014.

С. В. Глухова

Алєнтова, Віра Валентинівна (рос. Алентова, Вера Валентиновна; уродж. Бикова, 1969 узіяла прізвище матері; 21.02.1942, м. Котлас Архангел. обл., тепер РФ) — актриса театру і кіно, нар. арт. Росії (з 1992), академік Нац. академії кінематограф. мист-в і наук Росії. Походить з актор. родини. Дружина режисера і актора В. Меньшова. Закінчила 1965 Школу-студію ім. В. І. Немировича-Данченка при МХАТі. Відтоді — актриса Моск. театру імені О. С. Пушкіна. З 1993 грала також у Моск. Театрі Антона Чехова, виступала в антрепризних виставах. З 2009 керівник (спільно з чоловіком) акторсько-режисер. майстерні у Всерос. держ. ін-ті кінографії імені С. А. Герасимова (ВДІК). Відома як організаторка благодійної допомоги рос. акторам, від 1993 — президент Благодійного фонду соц. захисту членів Спідки театр. діячів РФ. Зіграла ролі в театрі, серед яких: Райна («Шоколадний солдатик» Б. Шоу), Альонушка («Червоненька квіточка» за казкою С. Аксакова), Євталія («Невільниці» за п'єсою О. Островського), Амалія («Розбійники» Ф. Шиллера), Маша («Я — жінка» за сценарієм В. Мережко), Вінні («Щасливі дні» С. Беккета, Премія «Кришталева Турандот»), Люсіль («Дівоче зібрання club» А. Менчелл), Мелісса («Любов. Листи» А. Гурнея), Джудіт Блісс («Апельсини & лимони» («Сінна лихоманка») Н. Ко-

Ален-Фурньє

Алєнтова Віра Валентинівна

варда, бенефіс. вистава] та ін. Грала у виставі «Кафедра» укр. драматурга В. Врублевської (1981, реж. Л. Танюк, Моск. театр імені О. С. Пушкіна). Дебютувала в кіно у стрічці «Дні льотні» (1965, Київ. кіностудія худ. фільмів ім. О. Довженка, разом з М. Оляніним, М. Єрьоменком-молодшим). Знімалася на Одес. кіностудії худ. фільмів — телефільм «Час для роздумів», 1982. Найвідоміша роль А. — Катя Тихомирова у фільмі В. Меньшова «Москва сльозам не вірить» (1979; Премія МКФ у Брюсселі «Сан-Мішель» за найкращу жіночу роль, 1981; фільм 1980 отримав премію «Оскар»). Знімалася в ін. фільмах, серед яких: «Таке коротке довге життя» (1975), «Час бажань» (1983), «Завтра була війна» (1987), «Ширлі-мирлі» (1995), «Заздрість богів» (2000), два останні — режисер В. Меньшов; телесеріал «І все-таки я кохаю...» (2007, Нац. телевізійна премія «ТЕФІ», 2008). Держ. премія СРСР, 1981, за роль у фільмі В. Меньшова «Москва сльозам не вірить»; Держ. премія РРФСР ім. братів Васильєвих, 1986, за роль у фільмі Ю. Райзмана «Час бажань». Нагороджена орденом Дружби (2001), орденом Пошани (2007), орденом «За заслуги перед Вітчизною» IV ступеню (2012).

Лит.: Варакин А. В лучах славы. Звезды русского кино. Москва, 2007; Зоркая Н. История отечественного кино. Москва, 2014; Бекичева Ю. Вера Алентова. Москва слезам не верит... Москва, 2017.

Т. Д. Мороз

Але́ппо, Халеб (араб. حَلَب) — місто, адм. центр одним. провінції у пн.-зх. частині Сирії. А. розташовано за 45 км від сирійсько-тур. кордону, на відстані 120 км від Середземного моря, на Зх. від русла р. Євфрат на вис. 380 м. над рів. м. на берегах р. Куеке (Квейк, Куейк). Разом із навколиш. поселеннями місто утворює Алеппську агломерацію. Тер. (разом з агломерацією) — 16 875 га

Алеппо вночі (2010)

(2007). Розташоване в субтропічному кліматичному поясі в зоні впливу середземноморського типу клімату. Характеризується посуш. і жарким літом та прохолод. й вологою зимою. Серед. т-ра січня — +7 °С, серед. т-ра липня — +29 °С. Середньоріч. кількість опадів — 395 мм. А. — одне з найдавніше заселених міст світу. Засновано в 3 тис. до н. е й відоме під наз. Армі як столиця царства Ебла в Межиріччі. В 19–15 ст. до н. е. — столиця аморейського царства Ямад

(див. Амореї). У цей період вперше з'явилася назва Халеб. У 14 ст. до н. е. — центр держави Хеттського царства, у 9 ст. до н. е. входило до складу Ассирії, у 6–4 ст. до н. е. — до складу держави Ахеменідів, а потім до Нововавилонського царства. У 333 до н. е. завойовано військами Александра Македонського, пізніше ввійшло до складу Держави Селевкідів під наз. Бероя. У 1 ст. до н. е. місто разом із залишками держави Селевкідів приєднано до Римської імперії. У перших ст. н. е. було другим (після Антіохії) за розмірами містом регіону та одним із центрів поширення християнства. Після розпаду Рим. імперії у 4 ст. місто перебувало під владою Візантійської імперії. У 637 приєднано до Арабського халіфату. З цього року щодо міста офіційно вживатися іст. наз. Халеб. А. витримало кілька облог хрестоносців (1224), було завойовано монголами (1260), згодом включено до Османської імперії (1516). У 19 ст. почався період пром. зростання, нас. збільшилося за рахунок мігрантів із сіл. місцевості. Протягом 20 ст. розвиток міста відбувався в умовах політ. криз та спроб переворотів. 2011 розпочалася Громад. війна в Сирії. 22.12.2016 місто перейшло під контроль уряд. військ. Станом на 2018 потребує відбудови та відновлення. Заг. кількість нас. — 1,8 млн осіб (2016, оцінка; друге місто в Сирії після столиці м. Дамаска). Центр найгустіше засел. провінції в д-ві. Склад нас. за етніч. групами: араби, курди, боснійці, болгар, чеченці, черкеси, кабардинці, туркмени та ін. За реліг. групами: мусульмани-суніти (74 %), ін. мусульм. спільноти (16 %), християни (10 %) та ін. До кін. 1940-х в А. існувала чисельна єврейська громада (бл. 10 тис. осіб станом на 1947, що складало бл. 3 % тогочасної чисельності населення міста). Після проголошення Ізраїлю більшість євреїв виїхали з Сирії через переслідування. У наступні десятиліття відбулося ще кілька хвиль еміграції місцевих євреїв. На сер. 1990-х єврейська громада А. остаточно припинила існування. За вік. групами нас. А. — наймолодше в Сирії. 40 % нас. — особи віком до 15 років (2011, оцінка). У 20 ст. населення А. зростало найдинамічніше в Сирії. Громадян. війна в Сирії спричинила зменшення кількості населення. У 2016 приріст нас. становив –2,2 %. До Громадян. війни в Сирії А. було вел. екон. центром, де працювало понад 97 тис. приват. підприємств. Були розвинуті перероблення с.-г. продукції, машинобудування, хім. та фармацевт. галузі, вир-во текстилю (шовк, бавовна), обробка шкіри, виготовлення ювелір. виробів. До поч. військ. дій 2011 в А. виплавляли 40 % усього золота Сирії, фармацевт. галузь виробляла 60 % продукції країни. На пром. підприємствах А. 2005 працювало бл. 50 % від усіх робітників пром-сті д-ви. А. — важливий центр продажу с.-г. продукції регіону. Один із культ.-релігійних центрів туризму Сирії із значним потенціалом розвитку. А. — важливий трансп. центр, де сходяться автомоб. та залізні. шляхи. Міжнар. аеропорт — другий за пасажиропотоком у країні. У місті розташований Держ. ун-т (створ. 1958), один із найбільших держ. закладів Сирії, має 25 ф-тів. Станом на 2019 інфраструктура ун-ту пошкоджена в результаті військ. сутичок. Функціонують приват. ун-ти — Ун-т науки й технології Мамун, Ун-т науки та мист-в (з 2003), Ун-т Аль-Шахба (з 2005). Нац. 6-ка (з 1924), одна з найбільших і найстаріших книгозбірень в Сирії.

А. є центром мусульм. культури та одним із осн. центрів араб. традиц. та клас. музики. Щороку в амфітеатрі цитаделі в А. відбувалися муз. шоу та фестивалі. Серед музеїв А. — Нац. музей (засн. 1931, перебуд. 1966), Музей нар. мист-ва та традицій, Музей цитаделі А. та ін. Архіт.

Алеппо. Сучасні руїни міста

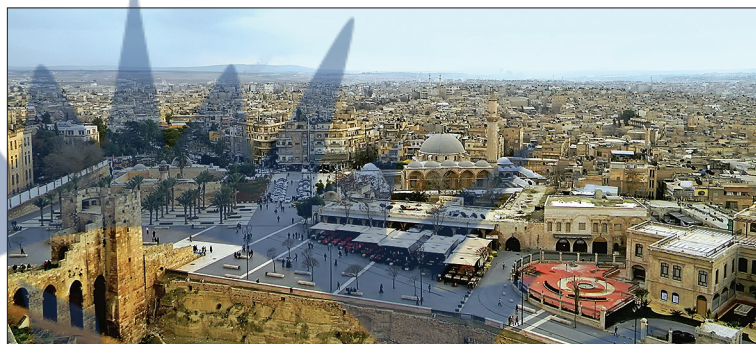
комплекс іст. центру А. 1986 включено до Світової спадщини ЮНЕСКО (див. *Алеппо старе місто*). У 2006 Іслам. орг-ція з питань освіти, науки і культури (ІСЕСКО) проголосила А. «Столицею ісламської культури». У місті популярні командні види спорту, особливо футбол. Міжнар. стадіон А. (75 тис. місць), найбільший стадіон у Сирії, відкрито в 2007 у спорт. містечку «Аль-Хамданія». У цьому ж містечку розташовано стадіон «Аль-Хамданія» (15 тис. глядачів) з теніс. кортами, басейном і критим спорт. залом (8 тис. глядачів). Муніципальний стадіон А. імені 7 квітня, найстаріший у Сирії, збудовано 1948, з 1977 його місткість розширено (12 тис. місць). Спорт. зал «Спортивна арена Аль-Асад» (3,5 тис. глядачів) призначений для проведення матчів з баскетболу, гандболу та волейболу. П. Алеппський, виходець з А., описав побут укр. земель в сер. 17 ст. у своїх мандрів. нотатках. Місто, його стиль життя та пам'ятки описані у подорож. записках В. Григоровича-Барського.

Лит.: Григорович-Барський В. Мандри по Святих Містах Сходу з 1723 по 1747 рік / Пер. з давньоукр. П. Білоус; за ред. М. Москаленка. Київ, 2000; Aleppo@diverse. Openstax. An Urban Vision for the Year 2025. Berlin, 2010; Burns R. Aleppo: a History. London, 2018.

Н. І. Середа

Алеппо старе місто (араб. حلب القديمة) — архіт. ансамбль іст. центру м. Алеппо (Сирія), об'єкт Світової спадщини ЮНЕСКО (з 1986). Уперше згадка про м. Алеппо (як столицю стародав. семіт. д-ви Ебл) міститься в єгипет. текстах поч. 3 тис. до н. е. За тривалу історію Алеппо перебувало під управлінням хеттів, асирійців, арабів, монголів, мамлюків, османів та ін. Розташування міста на перетині торг. шляхів між Зх. і Сх. забезпечило унікальне нашарування стилів архітектури в сакральних, житл. і громад. будівлях, які неодноразово перебудовувалися, проте добре зберегли культ. елементи різних періодів. Цитадель 13 ст., Велика мечеть 12 ст., численні медресе 17 ст., палаци, караван-сарай та громад. лазні (хамамі) формують унікальний міськ. ландшафт. Цей архіт. комплекс віддзеркалює стиль життя типового араб. міста від найдавніших часів до сьогодення. 1986 А. с. м. включено до списку Світ. спадщини ЮНЕСКО. 2011–2016

унаслідок Громадян. війни в Сирії пам'ятки Алеппо частково зруйновано. З 2013 вони мають статус об'єкта, який перебуває під загрозою знищення. Станом на 2017 комісія ЮНЕСКО констатувала знищення 30 % й руйнування 60 % пам'яток. Створено міжнар. робочу групу з від-

Старе місто Алеппо

новлення А. с. п. Старе місто зберігає поєднання культ. елементів, символів і стилів архітектури різних іст. епох: періоду хеттів, еллінів, римлян, візант. часу, династії Аюбідів (Еюбідів) тощо. С. м. А. поділяється на дві частини: стародав. частину та християн. квартал 15 ст. У центрі міста розташована середньовіч. фортеця — Цитадель (висота 50 м). Її збудовано 944–957 першим правителем Алеппо Саїфом аль-Дола з династії Хамданідів як захисну твердиню держави. Правитель Алеппо 1146–1174 Нуреддін із династії Зенгідів істотно зміцнив Цитадель, додатково спорудивши ще кілька будівель, серед них — Малу Мечеть. Султан Аль-Захір аль-Гхазі (1186–1216) майже повністю перебудував Цитадель, додавши нові споруди, що створювали перешкоди для нападників. Єдиним входом до цитаделі слугувала зовнішня вежа на Пд. Було побудовано кам'яний вигнутий міст із 8 арками через 22-метровий рів, вел. ворота, вузькі темні коридори. На початку 13 ст. на тер. фортеці зведено арсенал і плаці для солдатів. Цитадель Алеппо за часів хрестоносців була перевантаж. базою з Європи до Єрусалима для лицарів та паломників. Фортецю поперемінно оволодівали то хрестоносці, то мусульмани. Значною додатк. спорудою є Велика Мечеть Цитаделі (1214). Разом із мінаретом (вис. 21 м) вона значно збільшила огляд околиць фортеці для її захисників. Найбільшою та найстарішою мечеттю старого міста вважають Велику мечеть, або Мечеть Омейядів, побудовану 715–717. У 1090 зведено 45-метровий мінарет замість зруйнов. під час пожежі (арх. Х. ібн Муфарадж). Після цього Велика мечеть часто опинялась у центрі військ. дій. У 1158 мечеть після пожежі знову відновив та розширив султан Нуреддін. Християн. квартал утв. 1420. Тут розташовані базиліки — маронітські, сирійські правосл., католицькі та багатьох ін. церков. Збережені християн. храми є важливим елементом культ. різноманіття міста. У старому місті розташований ринок «Аль-Мадіна» (14 ст.), найбільший у світі критий ринок, який сягає майже 13 км. У вересні 2012 більшу частину ринку зруйновано внаслідок пожежі, спричиненої бойовими діями. Пам'ятки А. с. м. є свідченнями різноманіт. аспектів соц., екон. та культ. життя мешканців одного з найбільших стародав. міст світу.

Лит.: Eldem E., Goffman D., Masters B. The Ottoman City Between East and West. Aleppo, Izmir and Istanbul. Cambridge, 2001; Юрченко А. А. Древние святыни Сирии. По стопам апостола Павла. Москва, 2011; Утко Е. В. 100 мест всемирного наследия ЮНЕСКО. Москва, 2014.

С. В. Оборська, Н. І. Середа

Алѐппський, Павло́ (Халебський, Павло, Булос аль-Халѐбі; араб. بولس الحلبى; бл. 1627, м. Алеппо, тепер Сирія — січень або лютий 1669, м. Тифліс, тепер м. Тбілісі, Грузія) — релігійний діяч, мандрівник. Народився в сім'ї вихідця з родини священика. Батько овдовів у рік нар. сина й тоді ж прийняв сан священика, 1635 став *митрополитом* м. Алеппо (під іменем Мелетія). 1648, після смерті поперед. патріарха Євфимія II, батька обрали патріархом *Антіохійської православної церкви* під іменем Макарія III. У 1647 А. висвячено на *архієпископа*. А. двічі відвідував Сх. Європу, зокрема, укр. землі (1654 і 1656), перебуваючи в почті свого батька. Під час 1-ї подорожі А. робив подорож. нотатки, які є важливим джерелом з історії й іст. географії України та ін. країн Сх. й Пд. Європи середини 17 ст. Помер під час повернення з 2-ї подорожі до Москов. царства. Подорож. нотатки А. «Мандри Макарія, Патріарха Антіохії» (رحلة البطريرك مكاريوس ابن الزعيم الى روسيا) складаються з 15 книг, написаних араб. мовою. У них приділено увагу країнам, через які проходив маршрут патріарха Макарія III: балкан. країнам, Валаському й Молдов. князівствам, укр. землям (опис проїзду через неї до Москов. царства влітку 1654 та на зворот. шляху в серпні — липні 1656), білорус. землям, Москов. царству. Про перебування в Україні розповідається в книгах 4–5 та 12. Завдяки ретельності записів і через те, що значну частину документ. матеріалів із історії України було знищено у добу *Руйни*, нотатки А. є особливо цінними. У присвяч. укр. землям розділах праці подано докладну інформацію з топографії відвіданих земель, наведено огляд сучас. авторів воєн. подій, описано 2 зустрічі з Б. Хмельницьким, зібрано відомості про церк. життя у відвіданих місцевостях (кількість парафій, зовн. вигляд храмів тощо). Нотатки містять також відомості про архітектуру та мист-во укр. земель, зокрема муз. інструменти, церк. музику, одну з перших згадок про використання органа на теренах сучасної України. Найдокладнішими є розділи книги про перебування в Москов. царстві, зокрема, у м. Москві. Відомі кілька рукопис. списків нотаток А.: Паризький рукопис (кін. 17 ст., зберігається в *Національній бібліотеці Франції*), Лондонський рукопис (1765, зберігається у *Британській бібліотеці*), Санкт-Петербурзький рукопис (зроблена у серед. 19 ст. копія Дамаського рукопису, знищеного під час пожежі 1860, зберігається в Ін-ті сх. рукопису *Російської академії наук* у м. Санкт-Петербурзі), Київський рукопис (серед. 18 ст., зберігається в Меморіальному кабінеті-бібліотеці О. Прицака, *Національний університет «Києво-Могилянська академія»*), з кін. 19 ст. до 1941 зберігався у приват. колекції А. Кримського). Найповнішими перекладами подорож. нотаток А. є англ. (1836, підгот. за Лондонським рукописом) та франц. (1930–1933, переклад Паризького рукопису). Переважну частину тексту перекладено рос. (1895–1900, перевид. 2012), значну частину перекладено рум. (2014), окр. розділи перекладено укр. та польс. мовами.

Укр. мовою нотатки А. перекладали Є. Ісаєвич, А. Ковалівський, В. Огоновський, Я. Полотнюк, М. Сливинський.

Пр.: Англ. перекл. — *Travels of Macarios, Patriarch of Antioch* : in 2 vol. / Ed., trans. by C. Belfour. London, 1836; Рос. перекл. — Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века. Описанное его сыном архидиаконом Павлом Алеппским (По рукописи Московского главного архива Министерства иностранных дел) / Пер. Г. Муркоса. Москва, 2012; Укр. перекл. — Подорож патріарха Макарія / Пер. В. Огоновського // *Життя і знання*. Львів, 1935. № 4–12; 1936. № 1–8; Подорож Макарія, патріарха Антіохійського. Перша зустріч з Богданом Хмельницьким. Про рівень освіти на Україні в XVII ст. / Пер. А. Ковалівського // *Антологія літератур Сходу*. Харків, 1961; Подорож Макарія, патріарха антіохійського: фрагменти / Пер. Я. Полотнюка // *Всесвіт*. 1985. № 12; Подорож патріарха Макарія / Пер. Я. Полотнюка // *Дзвін*. 1990. № 9; 3 подорожніх записок / Пер. Я. Полотнюка // *Київська старовина*. 1995. № 4; Країна козаків / Пер. М. Сливинського. Київ, 1995; Франц. перекл. — *Voyage du patriarche Macaire d'Antioche* / Éd., trad.: B. Radu // *Graffin R. Patrologia Orientalis* : in 50 t. Paris, 1930. T. 22.

Лит.: Полотнюк Я. Є. Питання джерелознавчого дослідження твору Павла Халебського «Подорож патріарха Макарія...» // *Іст. джерела та їх використ.* 1971. Т. 6; Полотнюк Я. Є. Мандрівні записки Павла Халебського як джерело до історії культури України XVII ст. // *Дзвін*. 1990. № 9; Petrova Yu. The Travels of Macarius: Return of the Forgotten Manuscript of A. Krymskyi // *Revue des études sud-est européennes*. 2014. Vol. 52. № 1–4; Europe in Arabic Sources: «The Travels of Macarius, Patriarch of Antioch». Proceedings of the International Conference «In the Eyes of the Orient: Europe in Arabic Sources» (Kyiv, 22–23 September 2015) / Ed. by Yu. Petrova, I. Feodorov. Kyiv, 2016.

Алергѐн (від грец. ἄλλος — інший та γεννάω — породжувати, створювати) — чужорідний *антиген*, який міститься в навоклишньому середовищі та здатний спричиняти специфіч. імунну відповідь і провокувати алерг. реакцію. Більшість А. є білками, глікопротеїнами, іноді — *вуглеводами* або можуть належати до *гаштенив*. У разі алерг. контакт. дерматиту класичними А. є низькомолекулярні речовини, напр., хром, нікель і формальдегід, що реагують з Т-клітинами. До А. також відносять змінні під впливом різних факторів (*вірусів, бактерій* та ін.) компоненти клітин орг-му людини, що в умовах патол. процесу з порушенням фізіол. ізоляції сприяють розвитку реакцій гіперчутливості, спрямованих проти них (тиреоглобулін, мієлін, кришталік ока та ін.). А. здатні проникати крізь шкіру, слизові оболонки, мають добру розчинність (напр., білки пилку); для них характерна стабільність; спроможні в дуже малих дозах спричиняти ефект; здатні зв'язуватись із рецепторами *дендритних клітин* або мають структурну *мімікрію* з ін. безпеч. для орг-му сигналами. А. мають активну ділянку молекули, з якою зв'язуються специф. *антитіла*. При цьому антитіла, спрямовані проти одного А., можуть розпізнавати схожі активні ділянки рідинного А. Це пояснює виникнення перехресних алерг. реакцій під час *алергії* I типу, коли людина реагує на А., з яким ніколи раніше не контактувала. А. потрапляють в орг-м через дихальні шляхи (пилки, спори цвілевих грибів, лусочки шкіри, слина, компоненти сечі й фекалій тварин, пир'я птахів, деякі частини членистоногих та ін.); шлунково-кишковий тракт (з їжею, ліками); шкіру, а також під час

Поширені алергени

ін'єкцій. Найчастіше алергічні хвороби та стани провокують пилкові А., харчові, побутові (домашній пил, мікроскопічні кліщі, гриби, шерсть і лупа тварин та ін.), епідермальні (лупа людини, коня, свині, шерсть собаки, кішки, та ін.), інсектні (комах), а також хім. (метали та їхні солі, пестициди, синтетичні полімери, харч. домішки та ін.), лікарські (найчастіше як гаптени), інфекційні А. (віруси, бактерії, паразити). Для визначення причинного А. у людини застосовують шкірні проби, додаткові дослідження *in vitro* (лат. — у склі, тобто у пробірці); провокаційну пробу з обов'язковим моніторингом. Діагност. та лік. А. для алерген-специфічної терапії (пилкові, харчові, побутові, епідермальні, інсектні, бактеріальні, грибові, хімічні) використовують у вигляді екстрактів А., рекомбінантних А., алергоїдів тощо.

Лит.: Johansson S., Bieber T., Dahl R. et al. Revised Nomenclature for Allergy for Global Use: Report of the Nomenclature Review Committee of the World Allergy Organization, October 2003 // The Journal of Allergy and Clinical Immunology. 2004. № 113; Рекен М., Греверс Г., Бургдорф В. Наглядная аллергология / Пер. с англ. Москва, 2008; Довідник з алергології / Ред. Б. М. Пухлик. Київ, 2009; Molecular Allergy Diagnostics. Innovation for a Better Patient Management / Ed. by J. Kleine-Tebbe, T. Jakob. Cham, 2017.

О. М. Рекалова

Алерген-специфічна імунотерапія (АСІТ), десенсибілізація, гіпосенсибілізація специфічна, алерговакцинація — метод лікування алергічних хвороб, пов'язаних з IgE-опосередкованим механізмом алергії. Полягає у введенні в організм

пациєнта зростаючих доз алергену, який спричиняє клінічні прояви захворювання. Метод спрямований на зменшення реакції гіперчутливості імун. системи, симптомів алерг. захворювання та обсягів використання медикаментів. Лікувальна ефективність вища, якщо АСІТ розпочато на ранніх стадіях хвороби. Метод АСІТ започатковано 1911, коли лікарі Л. Ноон і Дж. Фріман (Велика Британія) вперше вилікували хворого з симптомами сінної лихоманки, вводячи йому під шкіру екстракт трав'ян. пилку. У 1930-х оприлюднено перший протокол імунол. терапії, АСІТ, поряд із новими антигістамінними препаратами, стає основою лікування сінної лихоманки. 1954 В. Франкланд (США) провів перше контрольоване клінічне випробування на пацієнтах для профілактики загострень літньої сінної лихоманки та астми, в якому довів ефективність АСІТ з екстрактом трав'ян. пилку або з його частково очищеними білками. Це дослідження створило наук. фундамент для широкого використання АСІТ у клінічній практиці. АСІТ передбачає два етапи: а) досягнення макс. терапевт. дози (фаза наростання починається з дуже низької дози до повної підтримувальної дози, триває, в середньому, 3–4 місяці); б) підтримувальна терапія (фаза осн. терапії триває переважно 3 роки). Осн. методи АСІТ: ін'єкційні (підшкірні, коли алерген уводять підшкірно у ділянку плеча); неін'єкційні (здебільшого сублінгвальний, коли алерген розсмоктується в під'язиковій ділянці); пероральний (алерген проковтується). З алергенів найчастіше використовують: пилок рослин (трав, дерев, бур'янів), кліщів домашнього пилу, епідермісу деяких тварин, комах, отрут перетинчастокрилих, спори мікрогрибів та ін. Сучас. дослідження АСІТ сконцентровані на способах модифікації вакцин для підвищення ефективності їх із коротшими курсами і зниження ризику побіч. ефектів, розширенні діапазону алергенів, рекомбінантних алергенів, пептидів, використанні мукоадгезивних речовин, алергоїдів, ад'ювантів для поліпшення імунол. відповіді, дослідженні альтернатив. шляхів уведення алергенів (сублінгвальний, внутрілімфатичний, кризьшкірний, інтраназальний, трансмукозальний та ін.), а також стандартизації алергенів.

Лит.: Durham S., Nelson H. Allergen Immuno Therapy: A Centenary Celebration // World Allergy Organization Journal. 2011. № 4 (6); Федеральные клинические рекомендации по проведению аллерген-специфической иммунотерапии. Москва, 2013; Jutel M., Agache I., Bonini S. et al. International Consensus on Allergen Immunotherapy II: Mechanisms, Standardization and Pharmacoeconomics // The Journal of Allergy and Clinical Immunology. 2016. № 137 (2); O'Hehir R., Holgate S., Sheikh A. Middleton's Allergy Essentials. Edinburgh, 2016.

О. М. Рекалова

Алергічні хвороби — група захворювань, зумовлених механізмами, що ініціюють та опосередковують алергічні реакції (гіперчутливість), які зазвичай є запальними, з характерними симптомами та ознаками алергії. У різних країнах А. х. вражають від 10 % до 40 % населення, що пов'язують зі змінами структури інфекційної захворюваності, забрудненням навколишнього середовища, генетичною схильністю. А. х. розвиваються після контакту з чужорідною речовиною, що провокує IgE-опосередковані або

не-IgE-опосередковані реакції, які перебігають за участю антитіл (переважно, IgE, IgG) або клітин. У подальшому на хронічній стадії алергічного запалення, зокрема, при IgE-опосередкованих механізмах, переважають алерген-специфічні лімфоцити. Через гіперреактивність, індуковану алергічним запаленням, загострення А. х. може бути спровоковано різними неімун. факторами (інфекціями, подразниками, фіз. вправами та ін.). Критичні стани під час алергії: анафілактичні та анафілактоїдні реакції. Найчастіші форми А. х.: *поліноз* (сезонний риніт, кон'юнктивіт), алергічний риніт (цілорічний, персистуючий), алергічна *астма бронхіальна*, atopічний дерматит, алергічний контактний дерматит, кропив'янка (гостра алергічна, хронічна, спонтанна, фіз., особлива) та набряк *Квінке* (ангіоневротичний набряк), харчова алергія, медикаментозна алергія, інсектна алергія, екзогенний алергічний альвеоліт та ін. Осн. методи діагностики А. х.: *анамнез* та заг. обстеження; щоденник пацієнта; діагностика алергії *in vivo* (лат. — на живому організмі): шкірні проби (частіше — шкірні прик-тести, іноді — проби втиранням, скарифікаційна, внутрішньошкірна, аплікаційна, фотопроба, теплова, холодова, потова, з тиском, дермографізм та ін.); провокаційна проба (підшкірна, на слизових оболонках, неспецифічна бронхіальна провокація); тести на харчову алергію; додаткові дослідження *in vitro* (лат. — у склі, тобто у пробірці): рівні в крові заг. IgE, специфічних IgE, IgG, визначення еозинофільного катіонного білка, рівня триптази, тест дегрануляції базофілів, тест, стимуляції клітин алергеном, імунодифузія при реакціях III типу та ін. Лікування А. х. включає: захист від алергену, обмеження контакту з алергеном; дієтотерапію; кліматотерапію; ультрафіолетове опромінення; догляд за шкірою; уникнення поліпрагмазії (прийом більше 5 препаратів); у разі потенційної загрози *анафілаксії* — мати при собі автоін'єктор з адреналіном (епінефріном); *антигістамінні препарати*; глюкокортикоїдні препарати; блокатори рецепторів лейкотрієнів; стабілізатори мембран опасистих клітин; симпатоміметики та антихолінергічні засоби; емолієнти, топічні інгібітори кальцієвину; алерген-специфічну терапію; імуносупресивну терапію; моноклональні антитіла (анти-IgE, анти-IL5, анти-CD20 та ін.) та ін. методи лікування.

Лит.: Johansson S., Bieber T., Dahl R. et al. Revised Nomenclature for Allergy for Global Use: Report of the Nomenclature Review Committee of the World Allergy Organization, October 2003 // The Journal of Allergy and Clinical Immunology. 2004. № 113; Довідник з алергології / Ред. Б. Пухлик. Київ, 2009; Рекен М., Греверс Г., Бургдорф В. Наглядная алергология / Пер. с англ. Москва, 2009; Алергология. Федеральные клинические рекомендации / Под ред. Р. Хаитова, Н. Ильиной. Москва, 2014; Pinart M., Albarg R., Maier D. et al. Systematic Review on the Definition of Allergic Diseases in Children: The McDALL Study // International Archives of Allergy and Immunology. 2015. № 168 (2).

О. М. Рекалова

Алергія (від грец. ἄλλος — інший та ἔργον — дія, реакція) — надмірна хвороблива специф. імунна реакція (гіперергія), спрямована проти екзогенних речовин (алергенів), або неадекватне підвищення чутливості імун. системи орг-му

до алергену (антигену) в разі повторного з ним контакту, що клінічно проявляється пошкодженням тканин орг-му та виникненням *алергічних хвороб*. Так звані *аутоімунні захворювання*, за яких імовірний антиген є зміненим власним білком, не належать до цього визначення. 1906 педіатр К. фон Пірке (Австрія) вперше використав термін «А.» для опису незвичайних симптомів, які розвивалися у деяких пацієнтів з дифтерією під час лікування антитоксиком кінської сироватки. 1967 Кімшиго і Теруко Ішізака (Японія) встановили роль *антитіл* — імунoglobulinів (Ig) Е. Вони виробляються у разі повторного потрапляння алергену (пилку) в орг-м алерг. індивідуума та з'єднуються з опасистими клітинами, що стимулює дегрануляцію опасистих клітин. 1982 біохімік Б. Самуельсон отримав Нобелів. премію в галузі медицини за ідентифікацію лейкотрієнів як важливих посередників в алерг. р-ціях (під час *анафілаксії*, нападів *астми*). Принциповим у розвитку алерг. р-ції є виникнення специф. імунної відповіді. Первинний контакт орг-му з потенціал. алергеном може призвести до сенсibiлізації (підвищення чутливості) без виникнення клініч. симптомів (імунна стадія), коли утворюються антиген-специфічні лімфоцити та антитіла. За повтор. контакту, незалежно від дози алергену, з опасистих, базофільних клітин вивільняється велика кількість біологічно активних речовин (патохім. стадія) з ураженням будь-яких клітин і тканин (найчастіше — шкіра, верхні та нижні дихальні шляхи), супутніми клінічними симптомами (патофізіол., клініч. стадія). А. може бути опосередкованою антитілом або клітиною. Типові симптоми А.: респіраторні (чхання, свербіж у носі, нежить або водянисті виділення з носа, можливий сильний кашель, хрипи в легенях, ядуха), шкірні (різні висипання, пухирі, набряки, подразнення, почервоіння шкіри, сверблячка, лущення, сухість), *набряк Квінке* (губ, язика, повік, обличчя, слизової рота, гортані, статевих органів), очні (кон'юнктивіт з печінням в очах, слезоточивість, набрякання шкіри навколо очей), шлунково-кишкові (нудота, блювота, кишкові коліки), вісцеральні, гематологічні, *анафілактичний шок*.

Лит.: Johansson S., Bieber T., Dahl R. et al. Revised Nomenclature for Allergy for Global Use: Report of the Nomenclature Review Committee of the World Allergy Organization, October 2003 // The Journal of Allergy and Clinical Immunology. 2004. № 113; Довідник з алергології / За ред. Б. Пухлик. Київ, 2009; Рекен М., Греверс Г., Бургдорф В. Наглядная алергология / Пер. с англ. Москва, 2009; Igea J. M. The history of the idea of allergy // Allergy. 2013. Vol. 68; Спикетт Г. Клиническая иммунология и алергология / Пер. с англ., под ред. Н. И. Ильиной. Москва, 2019.

О. М. Рекалова

Алергологія (від *алергія* і грец. λόγος — слово, вчення) — розділ медицини, який вивчає алергічні реакції, причини та умови їх виникнення, механізми розвитку, клінічні прояви, методи діагностики, лікування і профілактики *алергічних хвороб* (*астма бронхіальна*, алергічні риніти і кон'юнктивіти, *поліноз*, алергічні дерматити, кропив'янка, ангіоневротичний набряк, медикаментозна та харчова алергії тощо), є складовою *імунології*. У становленні А. як науки суттєве значення мали роботи франц. імунолога, вихідця з Одеси, О. Безредки (1870–1940). Він запро-

понував метод специфічної десенсибілізації. В Україні вперше наук.-медичне т-во алергологів було створено 1972. А. є окремою спеціальністю. Наук. та клін. аспекти А. досліджують у Держ. установі «Національний інститут фтизіатрії та пульмонології ім. Ф. Г. Яновського» та Держ. установі «Інститут отоларингології ім. проф. О. С. Коломійченка» НАМН України. Проблеми А. опікуються Асоціація алергологів України, Українське т-во фахівців з імунології, алергології та імуноореабілітації. Праці з А. публікують в укр. журн. «Астма та алергія», «Імунологія та алергологія. Наука і практика», «Клінічна імунологія. Алергологія. Інфектологія»

Лит.: Драннік Г. М., Прилуцький О. С., Бажора Ю. І. Клінічна імунологія та алергологія. Київ, 2006; Mahmoudi M. Challenging Cases in Allergy and Immunology. New York, 2009; Клінічна імунологія та алергологія / За ред. О. М. Біловола, П. Г. Кравчука, В. Д. Бабаджана та ін. Харків, 2011; Радченко О. М., Сорокопуд О. О. Медикаментозна алергія // Рац. фармакотерапія. 2016. № 1; Гаврилюк А. М. Імунологія та алергологія: час, простір, наука і практика // Клініч. імунологія. Алергологія. Інфектологія. 2017. № 3; Що нового у GINA 2017 // Астма та алергія. 2017. № 2; Kleine-Tebbe J., Jakob Th. Molecular Allergy Diagnostics: Innovation for a Better Patient Management. Cham, 2017.

О. М. Радченко

Алетейя — астероїд гол. поясу астероїдів. Відкрито 28.06.1886 астрономом К. Петерсом в обсерваторії Літчфілд у Коледжі Гамільтона в с. Клінтон, шт. Нью-Йорк (США). Названо на честь давньогрецької богині істини Алетейї (грец.: Ἀληθεία). Має дуже темну поверхню, багату найпростішими вуглец. матеріалами, що зумовили низьке альbedo. Неправ. форми, ефективний діам. оцінюють у 179 км. Велика піввісь орбіти дорівнює 468,841 млн км з ексцентриситетом 0,12637 і нахилена під кутом 10,8° до площини екліптики. Обертається навколо Сонця з сидеричним періодом 2026,511 доби, що становить майже 5,55 років. Серед. орбітальна швидкість дорівнює 16,757 км/с. У найближчій точці своєї орбіти наближається до Сонця на відстань 409,594 млн км, а в найвіддаленішій точці орбіти відстань від Сонця до астероїда зростає до 528,089 млн км. З огляду на альbedo, параметри орбіти та фотометр. спостереження масу А. оцінюють у $5,97 \cdot 10^{18}$ кг, серед. т-ра поверхні 159 К (-114 °C), період осьового обертання — 8,143 години.

Лит.: Carry B. Density of Asteroids // Planetary and Space Science. 2012. Vol. 73. Is. 1; Schmadel L. D. Dictionary of Minor Planet Names. 6th ed. Berlin; Heidelberg, 2015.

О. Г. Шевчук

Алетейя (грец. ἀληθεία — правда, істина) — у філософії — те, що можна пізнати; філософська категорія, сформована у давньогрецькій класичній думці (Сократ, Платон, Арістотель). Істина тут виступає не як традиційно усталена достовірність, «правильність», а як щось раптом усвідомлене, розкрите для себе в момент інтуїтивного осягнення, «тут і нині». А. — не реальність, а її осягнення, яке людина фіксує у словах, творах мистецтва.

Лит.: Разинов Ю. А. Истина и тайна: четыре аспекта греческой алетейи // Известия Сарат. ун-та. Новая серия. Сер. Филос. Психол. Пед. Саратов, 2012. Т. 12. Вып. 2.

В. Е. Туренко

Алеути (самоназва — унанган) — корінне населення Алеутських островів, Пд. Зх. п-ова Аляска і деяких прилеглих до нього дрібних островів (США). Живуть також на Командорських островах (о-ви Берінга, Мідний), що адм. належать до Алеут. р-ну Камчатського краю (РФ). Заг. чисельність А. — бл. 12,5 тис. осіб, з яких бл. 12 тис. у США (2010, перепис), бл. 500 у Росії (2010, перепис). Відносять до арктич. (ескімос.) раси вел. монголоїд. раси. Назву «А.» представники цієї групи отримали від росіян після відкриття останніми Алеут. о-вів. Уперше цей етнонім зустрічається в документах 1747. Мова А. належить до Ескімосько-алеутських мов. Діалекти: уналашкінський, аткінський, аттуанський. У 21 ст. більшість А. у побуті спілкуються англ. або рос. мовами. Заселення предками А. осн. частини їхньої етніч. тер. відбувалося в умовах міграції народів із Азії до Америки 10–12 тис. р. тому. Для традиц. вірувань характерна віра в духів, у минулому серед А. був поширений шаманізм. У 19 ст. А. наведено до православ'я, яке залишається найпоширенішою релігією А. і в 21 ст. Осн. традиц. заняття А. — полювання на морських тварин і рибальство. Поселення А. склалися з 2–4 великих напівземлянок, в яких проживало від 10 до 40 сімей. Сучас. А. в США зайняті на котикових промислах, а також працюють на рибоконсерв. підприємствах. Поряд із традиційними розвиваються нові галузі госп-ва: звірівництво (норка), тваринництво, городництво.

Лит.: Елеонская Е. Н. Алеуты. Москва, 1929; Антропова В. В. Алеуты // Народы Сибири / Под ред. М. Г. Левина, Л. П. Потапова. Москва, 1956; Ляпунова Р. Г. Алеуты. Очерки этнической истории. Ленинград, 1987; Turner M. L. An Aleutian Ethnography / Ed. by L. Raymond Hudson. Fairbanks, 2008; Langdon S. J. The Native People of Alaska. 5th ed. St. Louis; Carol Stream, 2013; Алеуты // Арктическая энциклопедия : в 2 т. / Отв. ред. Ю. Ф. Лукин. Москва, 2017. Т. 1.

В. В. Пилипенко

Алеутська западина, Алеутський жолоб — глибоководна океанічна западина, розташована у пн. частині Тихого океану. Одна з найдовших у світі. Витягнута дугою завдовжки до 3500 км (макс. глибина — 7679 м) уздовж пд. підводних схилів Алеутських о-вів і п-ова Аляска (США). У плані западина має вигляд чоток, особливо на Сх., де її глибини значно зменшуються (до 5000 м і менше). Дно западини вкрите червоною глиною. А. з. є кордоном (зоною субдукції) між літосферними плитами, на якому Північноамериканська плита, наповзаючи на Тихоокеанську плиту, формує вздовж западини острівну дугу Алеутських о-вів. На Зх. (у р-ні арх. Командорських о-вів) Алеутський жолоб переходить у Курило-Камчатський жолоб пд.-зх. напрямку. А. з. є частиною Тихоокеанського вогняного кола (поясу) — області, розміщеної по периметру Тихого океану, де розташована більшість діючих вулканів світу і відбуваються землетруси. Зона субдукції Тихоокеанської та Північноамериканської тектон. плит уздовж А. з. пов'язана з численними землетрусами та спричинюваними ними цунамі. Найпотужніші землетруси зафіксовано в 1946, 1957, 1965, 1986 і 2014.

Лит.: Webster's New Geographical Dictionary. Springfield, 1984; Головинский В. И. Тектоника Тихого океана. Москва, 1985; Беляев Г. М. Глубоководные океанические же-

Алеути в національному одязі

лоба і їх фауна. Москва, 1989; Цветков А. А. Магматизм и геодинамика Командорско-Алеутский островной дуги. Москва, 1990; Brown J. R., Prejean S. G., Beroza G. C. et al. Deep Low-Frequency Earthquakes in Tectonic Tremor Along the Alaska-Aleutian Subduction Zone // Journal of Geophysical Research: Solid Earth. 2013. Vol. 118. № 3.

А. С. Івченко

Алеутська мова — див. *Ескімосо-алеутські мови*

Алеутський мінімум, Алеутська депресія — область низького атм. тиску на крайній Пн. Тихого океану, з центром над Алеутськими островами (США). Фіксується взимку на багаторічних середньомасштабних картах атм. тиску, коли атм. тиск у центрі депресії стабільно становить у січні нижче 1000 гПа. Викликає інтенсивні циклонії з сильними снігопадами й вітрами на Алясці, Камчатці, Курильських островах та в Баренцовому морі А. м. є одним з осн. центрів дії атмосфери Пн. півкулі та аналогічний Ісландському мінімуму на Пн. Атлантичного ок., але має більшу потужність і зону впливу. Зниження атм. тиску пов'язане з теплою Аляскинською течією, коли наростає контраст між її водами та холодними водами у зх. частині Алеутської островної гряди, що охолоджуються. Улітку А. м. майже зникає, зміщуючись у напрямку полярного басейну, а кількість опадів знижується в 2–3 рази.

Лит.: Тихий океан : у 8 т. Москва, 1968. Т. 2: Гидрология Тихого океана / Отв. ред. проф. А. Д. Добровольский; Стехновский Д. И., Зубков А. Е., Петровский Ю. С. Навигационная гидрометеорология. Москва, 1971; Rodionov S. N., Bond N. A., Overland J. E. The Aleutian Low, Storm Tracks and Winter Climate Variability in the Bering Sea // Deep-Sea Research II. 2007. Vol. 54. Is. 23–26; Галич Є. А. Особливості великомасштабних циркуляційних атмосферних процесів у Північно-Тихоокеанському регіоні // Фіз. геогр. та геом. 2015. Вип. 4 (80). Ч. 2.

А. С. Івченко

Алеутський хребет — гірське пасмо у Пн. Америці, на Пд. п-ова Аляска (шт. Аляска, США), сх. продовження низки Алеутських островів. А. х. витягнувся на 970 км від о. Унімак до оз. Чакчама (за 130 км на Пд. Зх. від м. Анкориджа), займає пл. 124,7 тис. км². А. х. утворюють пере-

Алеутський хребет.
Стратовулкан Гріпс (2316 м)

важно мезозойські породи на Пд. Зх. піднятих орогенезом і прорваних інтрузіями островних брил (аналог. брилам Алеутських о-вів), що на

Пн. Сх. мають брило-складчасту будову. Найвищі вершини А. х. — низка молодих кайнозойських (переважно неогенових) вулкан. конусів, які здебільшого є сучас. діючими вулканами: Ре-

Алеутський хребет.
Стратовулкан Стеллер (2272 м)

даут (найвища точка — 3 108 м), Іліамна (3 054 м), Павлова (2 519 м), Веніамінова (2 507 м), Катмай (2 047 м) та ін. Хребет утворює низку з трьох гір. районів (з Пд. Зх. на Пн. Сх.): о. Унімак (найвища точка — г. Шишалдіна, 2 857 м) та п-ів Аляска (г. Веніамінова, 2 507 м), Чигміт (г. Редаут, 3 108 м), Неакола (г. Неакола, 2 873 м). Північніше А. х. простягнулися гори Тордрілло (найвища точка — г. Торберт, 3 479 м), на Пд. Сх. його обмежує Аляскинський хребет (г. Деналі, 6 194 м). Вершини вулканів А. х. укріті вічними снігами й льодовиками, на схилах переважають субарктич. луки й гір. тундра, у захищених від вітрів долинах — рідкостійні хвойні ліси. Багато озер льодовикового й вулканіч. походження. Частина території А. х. входить до складу Національного парку і заповідника Катмай. Зокрема, *стратовулкан Катмай* (відомий значним виверженням 1922) та 17 інших вулканів, Долина десяти тисяч димів тощо. На тер. заповідника є велика популяція бурих ведмедів.

Лит.: Голубев В. М. Геология дна, геодинамика и нефтегазоносность Беринговоморского региона. Санкт-Петербург, 1994; Coombs C., Wood M. Alaska: A Climbing Guide. Seattle, 2001; Encyclopedia of Snow, Ice and Glaciers. Dordrecht, 2011; Арктическая энциклопедия : в 2 т. / Отв. ред. Ю. Ф. Лукин. Москва, 2017. Т.1.

А. С. Івченко

Алеутські острови — архіпелаг вулканіч. походження у пн. частині Тихого океану. Входить до складу шт. Аляска (США). Утворює острів. дугу завдовжки 1 740 км від узбережжя п-ова Аляска до основи п-ова Камчатка. Низка о-вів обмежує з Пд. Берингове море й відокремлює його від відкритої акваторії Тихого ок. Архіпелаг складається зі 110 о-вів і кількох сотень скель; включає 5 груп о-вів (із Зх. на Сх.): Ближні, Шурячі, Андреянівські, Чотирьохсопкові та Лисячі. Заг. пл. — 17,67 тис. км², нас. — 8,2 тис. осіб (2010, перепис). На архіпелазі виявлено 25 актив. вулканів, зокрема: Шишалдіна (найвища точка архіпелагу — 2 857 м, остан. виверження в 2004), Всевідова (2 149 м, 1957), Танага (1 806 м, 1914), Великий Ситкін (1 740 м, 1974),

Горілий (1573 м, 1989), Канага (1307 м, 2012), Сегула (1153 м, 17–18 ст.). Клімат мор. субаркт., вологий, із сильними вітрами, снігопадами й туманами (переважно в літній період). Серед.

Алеутські острови.
Острів Уналашка

т-ра взимку — +1,4 °C (лютий), улітку — +11,9 °C (серпень), середньоріч. кількість опадів — до 1600 мм. О-ви відкриті в 1741 мореплавцями 2-ї Камчат. експедиції В. Беринга, продані урядом Рос. імперії США разом із п-ом Аляска (30.03.1867). На берегах низки о-вів є низинні ділянки та зручні бухти, поширені субаркт. луки (до висоти 100 м) зі злаків і різнотрав'я, зокрема, арніка уналашк. з невеликими заростями верболозу; вище — вересова пустка, голіци та гір. тундри; на скелях — великі пташ. базари, де трапляються, зокрема, конюги, тупики, кайри, фульмари, побережники, казарки. Тут живуть калан, песець або лисиця поляр., сивуч. Майже весь архіпелаг і частина п-ова Аляска віднесено до Мор. нац. заповідника Аляска (1980, заг. пл. — 19,6 тис. км²). Найбільше місто архіпелагу — Уналашка (4,4 тис. осіб, 2010, перепис), осн. заняття нас. — рибальство та мор. звиробінний промисел.

Лит.: Демин Л. А., Зубкова, З. Н. Алеутские острова: Физико-географический очерк. Москва, 1948; Окладников А. П., Васильевский Р. С. По Аляске и Алеутским островам. Новосибирск, 1976; Цветков А. А. Магматизм и геодинамика Командорско-Алеутской островной дуги. Москва, 1990; Wilson K. F. The Aleutian Islands of Alaska: Living on the Edge. 2nd ed. Fairbanks, 2009; Алеутские острова // Арктическая энциклопедия : в 2 т. / Отв. ред. Ю. Ф. Лукин. Москва, 2017. Т. 1.

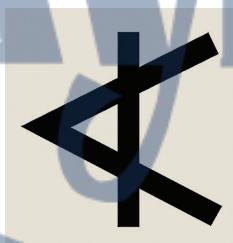
А. С. Івченко

Алеф — назва першої літери абеток консонантно-звуквої системи. Від одного з варіантів А. у фінікійському письмі походить грецька буква «α», що стала основою для творення кириличної і латинської букви «а», також аналогічних літер в інших графічних системах: південноаравійське письмо, ефіопське письмо, грузинське письмо тощо. Назва «А.», імовірно, походить від західносемітського слова «алеф» («бик»), що пов'язано з її графічним оформленням — спрощене зображення голови бика. Відомою є гіпотеза про походження цієї літери від знаку із зображенням голови бика у протосинайському письмі (бл. 18 ст. до н. е.). Уперше літера А. з'явилася у фіні-

кійському письмі (сер. 2 тис. до н. е.), де позначала гортанну змичку [ʔ]. Майже без змін у написанні та зберігаючи назву й значення, літеру було запозичено палеоеврейською писемністю (10–2 ст. до н. е., вийшла з широкого вжитку в 7–6 ст. до н. е.). В арамейському квадратному письмі (сформувалося у 10–7 ст. і використовується дотепер) літера А. набула сучасної форми Ⲁ, позначає гортанну змичку або не вимовляється, однак залежно від позиції у слові відповідає за наявність голосних [a] або [e]. Назву «А.» (або подібну до неї) збережено у відповідних назвах першої літери низки абеток, утворених від фінікійського письма: єврейського квадратного письма (алеф — א), самаритянської (алаф — 𐤀), арабської абетки (аліф — ا), сирийської (алаф — ܐ), грецької (альфа — α), коптської (алпа — Ⲁ) та ін. Зазвичай усі варіанти літери А. зберігають позначення гортанної змички або звук [a]. Літера А. та її похідні мають також і числове значення, яке у різних алфавітах збігається й дорівнює цифрі 1. Найімовірніше, однією з перших похідних від А. букв це числове значення отримала грецька α у 4 ст. до н. е. у грецькій системі числення (у давнішій за неї аттичній системі, що використовувалася у 7–4 ст. до н. е., цифру 1 позначали буквою Ι). Під впливом грецької системи числення відповідного цифрового значення приблизно у 2 ст. до н. е. літера А. набула в єврейському квадратному письмі, у 1 ст. н. е. — у сирийському письмі тощо.

Лит.: Coulmas F. Writing Systems of the World. Oxford, 1989; Healey J. The Early Alphabet. London; Berkeley, 1990; Daniels P., Bright W. The World's Writing Systems. Oxford, 1996; 5300 Jahre Schrift / Hrsg. von M. Böttner, L. Lieb, Ch. Vater und and. Heidelberg, 2017.

Алехін, Олександр Олександрович (рос. Алехин, Александр Александрович; 19.10.1892, м. Москва, тепер РФ — 24.03.1946, м. Ештуріл, Португалія; перепох. 25.03.1956 у м. Парижі, Франція) — спортсмен, шахіст, міжнар. гросмейстер (з 1914), перший рад. гросмейстер (з 1920), чемпіон; доктор права (з 1925). Народився в дворян. родині. 1910 навчався на юрид. ф-ті Москов. ун-ту (тепер Московський державний університет імені М.В. Ломоносова). 1914 закінчив Імператор. уч-ще правознавства у м. Санкт-Петербурзі й був зарахований до Міністерства юстиції. 1914 брав участь у турнірі у м. Мангеймі (Німеччина), з поч. Першої світової війни був інтернований як гр-нин ворожого д-ви. Невдовзі звільнився з ув'язнення й повернувся до Росії. Навесні 1916 виступав із шаховими сеансами у містах Києві та Одесі. Влітку 1916 добровольцем вирушив на фронт. Перебував на Галицькому фронті як нач. загону Червоного Хреста. 1916 лікувався після контузії у м. Тернополі. Упродовж нетривалого часу (1918–1919) мешкав у м. Одесі, згодом повернувся до м. Москви. 1919–1920 працював у Москв. кримінал. розшуку, водночас був перекладачем у Комінтерні. 1925 прийняв франц. громадянство й захистив у Паризькому університеті дисертацію «Система тюремного ув'язнення в Китаї». 1940 служив у франц. армії військ. перекладачем, був у полоні, після капітуляції Франції — звільнений. Жив на Пд. Франції. У 1944 А. переїхав до Іспанії, 1945 — до Португалії. У серпні 1946 у м. Ноттінгемі (Велика Британія) мав відбутися матч за звання чемпіона світу між А. і рад. гросмейстером

Алеф у фінікійському алфавіті

Алехін
Олександр Олександрович

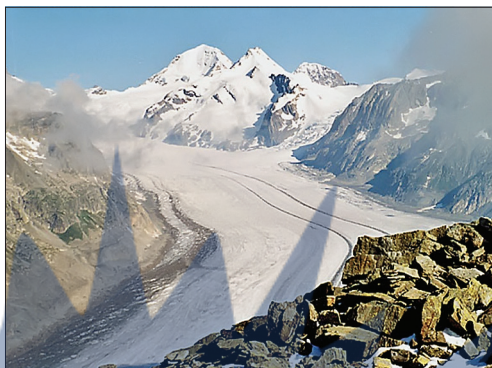
М. Ботвінником. 23.03.1946 Міжнар. шахова федерація (ФІДЕ) дала згоду на матч, однак 24.03 А. несподівано помер. 1956 його прах перепох. на цвинтарі Монпарнас у м. Парижі. А. був першим чемпіоном світу з шахів, який пішов з життя непереможеним. Представник рос. шахової школи, комбінац. шахіст, світ. рекордсмен у грі «наосліп». Почав грати у шахи з 7 років. У 13 років виборов перший приз у турнірі за листуванням журналу «Шаховий огляд». Член Москов. шахової секції. У 16 років, перемігши у Всерос. турнірі пам'яті М. Чигоріна (м. Санкт-Петербург, 1909), отримав звання маестро. Вагомим успіхом А. став 3-й приз на міжнар. турнірі в м. Санкт-Петербурзі (1914). За його підсумками отримав звання гротмейстера. У 1921–1927 А. зіграв у 22 міжнар. турнірах і переміг у 14. У 1924–1925 встановив кілька світ. рекордів у сеансах одночас. гри наосліп. 4-й чемпіон світу з шахів (1927–1935, 1937–1946). У м. Буенос-Айресі (Аргентина) 1927 здобув перемогу над тодішнім чемпіоном світу Х. Капабланкою. Захистив чемпіон. титул у 1929 і 1934 у матчах проти Ю. Боголюбова. 1942 став чемпіоном Європи. Всіляко сприяв популяризації шахів. Першим із чемпіонів світу провів 1932–1933 навколосвіт. шахові гастролі (США, Мексика, Куба, Гавайські острови, Японія, Шанхай, Гонконг, Філіппіни, Сінгапур, Індонезія, Нова Зеландія, Цейлон, Єгипет, Палестина, Італія), де зіграв 1320 партій (1161 виграв і лише 65 програв). У 1935 А. поступився титулом М. Ейве, програвши з різницею в одне очко. У грудні 1937 взяв реванш у матчі у м. Гаазі (Нідерланди), повернувши собі чемпіонство. Автор праць: «Шахове життя у Радянській Росії» (1921), «Мої найкращі партії (1908–1923)» (1924), «На шляху до найвищих шахових досягнень (1924–1927)» (1929), «Міжнародний шаховий турнір в Нью-Йорку 1927» (1929), «Ноттінгем 1936» (1962).

Пр.: Ноттінгем 1936. Москва, 1962; Международные шахматные турниры в Нью-Йорке (1924–1927 гг.). Москва, 1989; На пути к высшим шахматным достижениям. Москва, 1991; 100 лучших партий с автокомментариями. Москва, 2002.

Лит.: Котов А. Александр Алехин. Москва, 1973; Линдер В., Линдер И. Алехин. Москва, 1992; Шабуров Ю. Александр Алехин. Непобежденный чемпион. Москва, 1992; Линдер В., Линдер И. Короли шахматного мира. Москва, 2001; Каспаров Г. Мои великие предшественники : в 6 т. Москва, 2005. Т. 1: От Стейнница до Алехина; Tkachenko S. Alekhine's Odessa Secrets: Chess, War and Revolution. Costa Mesa, 2018.

А. О. Глушко

Алеч, Великий Алечський льодовик — льодовик, розташ. в Аарському масиві на пд. схилі Берн. Альп, у межах кантону Вале на Пд. Швейцарії. Найбільший льодовик Альп. Довж. — 22,6 км (2014), пл. — 81,7 км² та об'єм — 15,4 км³ (2011). Товщина льоду сягає 800 м, швидкість руху — до 200 м/рік, серед. нахил — 6° (або 11 %). А. є розгалуж. льодовиком долин, типу з притоками, з 4 камерами фірнового басейну (див. Фірн), які починаються на вис. 3800–4100 м в районі г. Юнгфрау (4158 м над рівнем моря). Льодовик. ниж. межа області фірн. живлення (фірнова лінія) зафікс. на вис. бл. 3150 м, а язык льодовика поширюється до вис. 1650 м (де з нього бере початок р. Масса, права притока Рони). А. — льодовик, що відступає, його довж. скоро-

Алеч

тилася (з 1870) майже на 2 км (зокрема за 1959–1989 — на 570 м), а товщина зменшилася на 100 м. Льодовик А. є популяр. об'єктом туризму (тут прокладено кілька канат. доріг і гір. з-ця в район живлення льодовика до вис. 3500 м) та складником об'єкта Всесвіт. природ. спадщини ЮНЕСКО (від 2001) Юнгфрау — Алеч — Бічхорн (Берн. Альпи), що нині займає пл. 824 км².

Лит.: Долгушин Л. Д., Осипова Г. Б. Природа мира. Ледники. Москва, 1989; Gletscher, Schnee und Eis. Luzern, 1993; Алеч // Словарь современных географических названий / Под общ. ред. В. М. Котлякова. Екатеринбург, 2006; Князев Ю. П. Резерваты Евразии с критерием природно-ландшафтного разнообразия во Всемирном наследии ЮНЕСКО // Вестн. Сев. (Арктич.) федер. ун-та. Сер.: Естеств. науки. 2014. № 1.

А. С. Івченко

Алешко, Василь Іванович (Олешко; псевдонім і криптонім: Іван Підкова, В. Чучма, В. Гречаний, В. Алещенко, А. В., В., В. А. та ін.; 12.02.1889, м. Суми, тепер Україна — рік і місце смерті невідомі) — письменник, журналіст. Писав укр. мовою. Син кравця. 1907 закінчив Сумську с.-г. школу (за ін. даними — Агроном. уч-ще). Працював секретарем у земстві на Катеринославщині (тепер Дніпропетров. обл.). 1921 разом із М. Семенком і Ю. Шполом (див. М. Яловий) став засн. «Ударної групи поетів-футуристів». З 1922 працював у газеті «Плуг і молот» (м. Суми); кор. респ. газети «Селянська правда» на Чернігівщині. Належав до Спілки сел. письменників «Плуг». За часів Другої світової війни залишався на окупованій гітлерів. військами території. Обставини смерті точно не з'ясовані. Перша публікація — вірш «По весні я чув пісні» у журн. «Рідний край» (1907). Друкувався також у журн. «Укр. хата», «Рада», «Літ.-наук. вісник», «Дніпрові хвилі» та ін. Працював у жанрі газет. нарисів та вдосконалював його в усіх різновидах. Жанр. різноманіттям охопив теми важкої долі селян, проблеми українізації; більшість творів позначена впливами романтизму, символізму, реалізму й соціаліст. реалізму. Помітною футурист. стилістикою насичена поема «Димарі в квітниках» (1920). Автор поет. зб. «Поезії. Книжка перша» (1920), «Громодар» (1920), «Степи цвітуть» (1928); гумористичних зб. — «Божественні реп'яхи» (1925), «Терниця» (1925), «Кислиці» (1927); нарисів — «В боях за бавовник» (1934); оповідання «Хліб» (1930) та «Моторний» (1931); п'єси «Пожар» (1935). Найбільшу популярність мали гумор. й сатир. твори, що зображували безгосподарність і зловживання владою місц.

Алешко Василь Іванович

керівництва. Проте творчість А. літ. критики оцінювали неоднозначно.

Тв.: Громодар. Харків, 1920; Димарі в квітниках. Харків, 1920; Поезії. Книжка перша. Харків, 1920; Божественні реп'яхи. Побутові гуморески. Суми, 1925; Терниця. Побутові гуморески сільські. Суми, 1925; Кислиця (гуморески). Харків, 1927; Степи цвітуть. Вибрані поезії. 1907–1927. Одеса, 1928; Хліб. Харків, Київ, 1930; Моторний. Харків, 1931; У боях за бавовник. Харків, 1934; Пожар. Київ, Харків, 1935; Слава силам перемоги! Поезія різних років. Луцьк, 2015.

Бібл.: Лейтес А., Яшек М. Десять років української літератури (1917–1927) / За заг. ред. С. Пилипенка. Харків, 1928; П'ядик Ю. Українська поезія кінця XIX — середини XX ст. Бібліографія. Антологія : в 5 т. Київ, 2010. Т. 1: А — В.

Літ.: Білецький О. Василь Алешко // Літературно-критичні статті. Київ, 1990; Льницький О. Український футуризм (1914–1930) / Пер. з англ. Р. Тхорук. Львів, 2003; Біла А. Український літературний авангард: пошуки, стильові напрямки. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ, 2006; Корж О. Шуміти прошу листя: Вибране. Київ, 2006; Українська авангардна поезія (1910–1930-ті роки) / Упоряд. О. Коцарев, Ю. Стахівська. Київ, 2014; Ольшевський І. Красославець // Алешко В. Слава силам перемоги! Поезія різних років. Луцьк, 2015.

О. О. Коцарев, Ю. Л. Стахівська

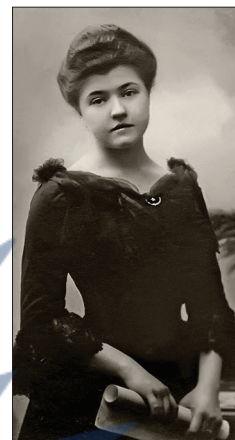
Алешко, Марія Іванівна (у заміжжі — Чавчавадзе; 13.04.1887, за ін. даними — 1882, 1884, м. Харків, тепер Україна — 22.12.1952, м. Тбілісі, тепер Грузія) — оперна і камерна співачка (лірико-драм. сопрано). Народилася в родині дрібного торговця (батько мав мануфактур. магазин). У дитинстві навчалася гри на ф-но у старшої сестри, відомої в Харкові піаністки. Закінчила Першу харків. гімназію (1901), Київ. муз. уч-ще (1905, клас М. Петца). Від 1904 виступала в концертах (виконувала романси А. Рубінштейна, сольну партію в ораторії Р. Шумана «Манфред» тощо). Творчу діяльність почала як солістка театру «Нова опера» (м. Санкт-Петербург, 1905–1907), де дебютувала в партії Аїди в одноймен. опері Дж. Верді. Була також солісткою Харківського (1907–1908, 1909–1911, 1914–1915), Одеського (1908–1909) та Тифліського (1911–1914, 1915–1927) опер. театрів. У 1915–1927 співала у театрах міст Вільнюса, Кишинєва, Риги. Виступала також із сольними концертами. Організовувала цикли сольних концертів, присвячених творчості укр., рос., західноєвроп. композиторів, зокрема Й. С. Баха, Г. Ф. Генделя, Л. Бетховена. Учасниця укр. муз.-драм. гуртка у м. Тифлісі (тепер м. Тбілісі, Грузія). А. мала могутній, соковитий голос широкого діапазону, грудного тембру. Вирзнялася музичністю, легкістю у співі, витонченістю та задушевністю виконання, виразною дикцією й мімікою, артистизмом, вдумливо трактувала партії. Серед партій, які виконувала А.: Наташа («Русалка» О. Даргомижського), Марина («Борис Годунов» М. Мусоргського), Тетяна, Ліза, Марія, Жанна д'Арк («Євгеній Онегін», «Пікова дама», «Мазепа», «Орлеанська дівка» П. Чайковського), Купава («Снігуронька» М. Римського-Корсакова), Тамара («Демон» А. Рубінштейна), Софі («Вертер» Ж. Массне), Тоска (однойм. опера Дж. Пуччіні), Сантуца («Сільська честь» П. Масканьї), Селіка, Валентина («Африканка», «Гугеноти» Дж. Мейєрбера), Рахіль («Жидівка» Ф. Галеві), Маргарита («Фауст» Ш. Гуно), Зейнаб («Зрада» М. Іполитова-Іванова, виконувала грузин. мо-

вою) та ін. У камер. репертуарі були твори Й. С. Баха, Г. Ф. Генделя, Л. ван Бетховена, укр. композиторів — Г. Алчевського, М. Лисенка, П. Сокальського, Я. Степового та укр. нар. пісні («Дивлюсь я на небо», «Гандзя», «Ой не ходи Грицю», «Стоїть гора високая», «Хусточка» та ін.). Серед сцен. партнерів А. — І. Алчевський, М. Бочаров, О. Де-Вос-Соболева, Л. Клементьев, В. Лазарев, М. Максаков, Т. Руффо, В. Сараджишвілі, М. Секар-Рожанський, М. Сперанський, М. Фігнер, Ф. Шаляпін, М. Швець. Виступала з диригентами: Е. Еспозіто, Е. Купером, А. Маргуляном, В. Суком, Л. Штейнбергом. Записувалася на грамплатівки на фірмах «Грамфон» (Санкт-Петербург, 1908) і «Зонотон» (Вільно, 1913). Серед записаних творів — пісня Оксани «Місяцю ясний» («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), дует «Коли розлучаються двоє» М. Лисенка (з М. Чехмецьовою), арії з опер П. Чайковського, Дж. Верді, Дж. Мейєрбера.

Літ.: Новый летний театр // Театр и искусство. 1906. № 22; 25; Левик С. Записки оперного певца, Москва, 1962; Квалиашвили М. По трудному пути: Воспоминания, Тбилиси, 1969; Лисенко І. Царица Грузії // Вітчизна. 1979. № 12; Лисенко І. На грузинській сцені // Українські співаки у спогадах сучасників / Авт.-упоряд. І. Лисенко. Київ; Львів; Нью-Йорк, 2003; Левик С. Співачка з гарячим голосом // Українські співаки у спогадах сучасників / Авт.-упоряд. І. Лисенко. Київ; Львів; Нью-Йорк, 2003.

О. М. Німилевич

Алешо, Олександр Гаврилович (09.11.1890, с. Грушки, тепер м. Благовіщенське Кіровоградської обл., Україна — 04.04.1922, м. Київ, Україна) — антрополог, етнолог, археолог, один із організаторів с.-г. дослід. справи в Україні. 1908–1910 навчався на фізико-матем. ф-ті Ун-ту Св. Володимира у м. Києві (тепер Київський національний університет імені Тараса Шевченка), 1910–1915 — у групі географії та етнографії природнич. відділення фізико-матем. ф-ту Санкт-Петербур. ун-ту (тепер Санкт-Петербурзький державний університет). Під керівництвом професора Ф. Вовка з жовтня 1910 брав участь у збиранні етногр. матеріалу в Київ. губернії. На замовлення Рос. антропол. т-ва при Санкт-Петербур. ун-ті влітку 1911 організовував антропол. та етногр. студії в м. Умані та 1912 антрополого-етнол. експедицію на Урал, в Перм, Уфим. та Оренбур. губернії. Улітку 1913 робив антропометр. виміри та збирав етногр. колекції на Херсонщині. 1914 організовував антрополого-етнол. експедицію від Імператор. Рос. геогр. т-ва у містах Херсоні, Александрії, Ананьїві, Тирасполі, Одесі, Хотині. 1915 склав відповід. карти Київ. губернії. Навесні та влітку 1916 брав участь у наук. експедиції від Рос. музею Олександра III до Малої Азії на озеро Ван. Після закінчення ун-ту з 1916 зарахований співробітником Рос. музею (м. Петроград). У зв'язку з ускладненням політ. обстановки в країні у травні 1917 мобілізований у діючу армію, згодом переведений на військ. службу до Павлов. уч-ща. 1918 повернувся до роботи у Рос. музеї. Цього ж року переїхав до м. Києва, де 1918 став членом-співробітником Укр. наук. т-ва ім. Т. Шевченка та 1919 обраний його дійсним членом. 1918–1920 був секретарем т-ва. Працював у секціях і комісіях НТШ. З 06.09.1918 увійшов до складу Комі-

Алешко
Марія Іванівна

Алешо
Олександр Гаврилович

сії із заснування Укр. нар. ун-ту. З 11.08.1918 — член термінол. комісії (підкомісії антропології, етнографії та доісторії), з 11.10.1918 — член ради природнич. секції. Співпрацював з Укр. академією наук (УАН; тепер *Національна академія наук України*): член підкомісії Комісії з розробки статуту, штатів (з 1918), член правописно-термінол. комісії при історико-філол. відділі (з 1921), член фольклор. комісії (1919–1921), постійний член геогр., антропол. та етногр. підкомісії (з 01.06.1921). Директор Музею антропології та етнології ім. Ф. Вовка при УАН (29.03.1921–04.04.1922), вчений-консерватор відділу етнології Музею (з 01.06.1921). У 1918–1921 був першим ученим секретарем С.-г. ученого (згодом наук.) комітету України (СГНКУ) при Нар. Міністерстві земельних справ. 01.05.1921–01.02.1922 очолював створену ним у 1919 секцію с.-г. побуту СГНКУ, яка стала новим напрямом в укр. аграр. науці. Організовував перевезення бібліотеки й колекції Ф. Вовка з м. Петрограда до м. Києва за пропозицією академіка В. Вернадського та дорученням спільного зібрання УАН від 19.09.1918. Один із ініціаторів започаткування друк. органу СГВКУ — «Труди Сільськогосподарського вченого комітету України» (1919). Розробник першого документа з регламентування галузевої бібліотечної справи — «Положення про Центральну сільськогосподарську бібліотеку України». Один із розробників нового «Статуту СГВКУ» (ухвал. 19.04.1920). Творча спадщина А. налічує два десятки статей. Багато праць залишилися неопублікованими.

Пр.: Антропометричні досліді українського населення Уманського і Таращанського повіту на Київщині. Київ, 1919. Хведір Кіндратович Вовк як антрополог // Збірник пам'яті Вовка. Київ, 1919.

Лит.: Носів А. О. Г. Алешо (09.11.1890–04.04.1922) // Вісник с.-г. науки. Т. 1. Вип. 1. Київ, 1922; Носів А. Алешо Олександр Гаврилович: Некролог // Україна. 1924. Кн. 3; Борисенко В. К., Франко О. О. Народознавчі студії О. Г. Алеші // Нар. творчість та етнографія. 1990. № 4; Руда О. З. Внесок О. Г. Алеші у справу становлення Сільськогосподарського наукового комітету України (1919–1921 рр.) // Іст. науки і біографістика. 2010. № 3; Руда О. З. Роль О. Г. Алеші у становленні та діяльності Української Академії наук (1919–1922 рр.) // Матеріали Сьомої Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Україна наукова». Київ, 2010; Руда О. З. Олександр Гаврилович Алешо (1890–1922) — вчений та організатор української науки / За наук. ред. члена-кореспондента НААН В. А. Вергунова. Київ, 2011; Черновол І. В. История одной командировки: к вопросу о перевозе научного наследия Ф. Вовка в Украину // Археол. і давня іст. України. Київ, 2012. Вип. 9.

Р. М. Конта

Але́я (франц. allée, від aller — йти) — дорога, пішохідна або проїзна, в парку чи саду, обабіч обсаджена деревами, іноді в поєднанні з чагарниками, скульптурою (*Національний дендрологічний парк «Софіївка»* в м. Умані, 1796–1801; *Пейзажна алея* в м. Києві, 2009); *навілльйонами* та *фонтанами* (Дендрологічний парк «Олександрія» НАН України в м. Білій Церкві, 1793–19 ст.). А. — одна з форм *садово-паркового мистецтва*. Типи А.: *прямі* (в регулярних парках), *криволінійні* (у регулярних і пейзажних парках). Розрізняють А. *дворядні* й *багаторядні*, *одноярусні* й *багатоярусні*, *аркові* (*перголи*). Див. також *Бульвар*.

Алея

Лит.: Ландшафтный дизайн от А до Я. Москва, 2003; Нехуженко Н. А. Основы ландшафтного проектирования и ландшафтной архитектуры. Санкт-Петербург, 2011; Крижанівська Н. Я. Основы ландшафтного дизайна. Київ, 2014.

Алжир. Прапор

Алжир. Герб

Алжі́р, Алжирська Народна Демократична Республіка [араб. الجمهورية الجزائرية الديمقراطية الشعبية, кабіл. ⵍⵣⴰⵢⵔⵉⵜ ⵜⴰⵖⵓⵔⴰⵢⵜ ⵜⴰⵎⴰⵎⴻⵔⴰⵢⵜ (Tagduda tamegdayt taɣerfant tadzayriyt)], АНДР — держава на Пн. Африки, входить до регіону *Великого Магрибу*. Походження назви точно невідомо, існує кілька версій: від араб. слова «Al-Djaza'ir» (الجزائر), значення якого пов'язане з островами (тер. на узбережжі, оточена пустелею *Сахара* і *Середземним морем*, здавалася островам життя); від назви м. *Алжир*, яку дав йому 960 засновник міста Бологгін ібн Зарі; від «Bled Al Djir», що перекладається як «країна вапна» (за кількома будинків м. Алжира).

ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ. А. межує на Сх. з *Лівією* (довжина кордону 989 км), на Пн. Сх. — з *Тунісом* (кордон 1 034 км), на Пд. Сх. — з *Нігером* (кордон 951 км), на Зх. — з *Мавританією* (кордон 460 км) і *Західною Сахарою* (кордон 41 км), на Пн. Зх. — з *Марокко* (кордон 1 900 км), на Пд. Зх. — з *Малі* (кордон 1 395 км). З Пн. країна омивається *Середзем. м. Геогр. координати* — 28°00' пн. широти, 3°00' сх. довготи. Тер.: заг. — 2 381 741 км²; суходіл — 2 381 741 км²; вода — 0 км²; протяжність кордону — 7 732 км; довжина суходот. кордону — 6 734 км; берегова лінія — 998 км.

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ПОДІЛ. Столиця — м. Алжир. Країна поділяється на 48 провінцій (вілаєтів): Адрар, Еш-Шеліф, Лагват, Умм-ель-Буагі, Батна, Беджая, Біскра, Бешар, Бліда, Буїра, Таманрассет, Тебесса, Тлемсен, Тіарет, Тізу-Узу, Алжир, Джельфа, Джіджель, Сетіф, Саїда, Скікда, Сіді-Бель-Аббес, Аннаба, Гельма, Константіна, Медеа, Мостаганем, Мсіла, Маскара, Уаргла, Оран, Ель-Баяд, Іллізі, Бордж-Бу-Аррерідж, Бумердес, Ель-Тарф, Тіндуф, Тісемсільт, Ель-Уед, Хеншела, Сук-Ах-рас, Тіпаза, Міла, Айн-Дефла, Наама, Айн-Темушент, Гардая, Галізан (Релізан). Вілаєти складаються з 553 округів, що включають 1541 комуни. **ДЕРЖАВНІ СИМВОЛИ.** Державний гімн — «Клянемося» (араб. قُسمًا, транслітерація «Kas-

saman» або «Qasaman»; бербер. Tagallit), затверджено 1963 (ст. 75 Конституції Алжиру 1963). Слова написав араб. мовою поет Муфді Закарія (справжнє ім'я — Зекрі Шейк; 1908–1977). Автор музики — єгипет. композитор Мохаммед Фавзі (1918–1966).

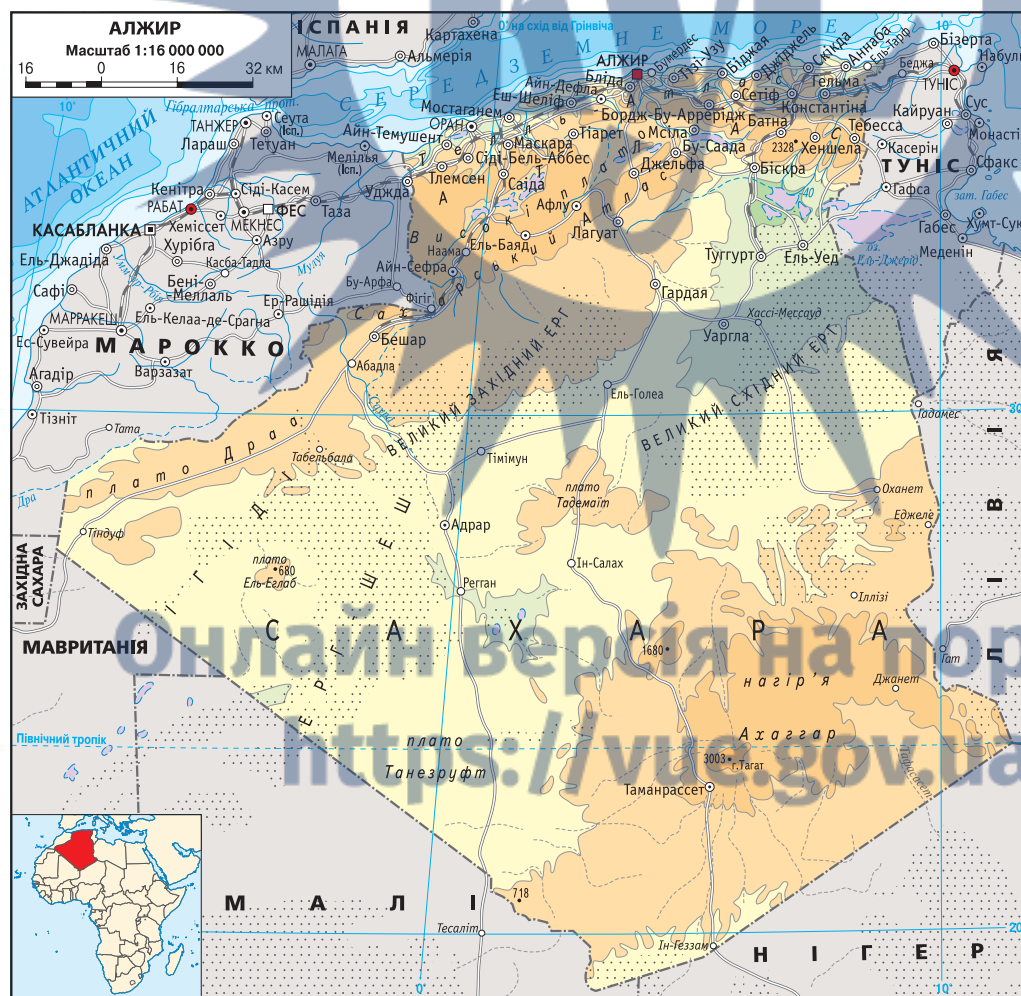
Державний прапор. Полотно складається з 2 завширшки однакових смуг зеленого та білого кольорів. Посередині розташовані півмісяць і п'ятикут. зірка, обидва символи — червоного кольору. Прапор був офіц. прапором Фронту нац. визволення (з 1954) і Тимчас. уряду Алжиру. Республіки (1958–1962). Затверджений як державний 03.07.1963.

Державний герб. Коло з написом араб. мовою «Алжирська Народна Демократична Республіка» й уміщеними в ньому символами: угорі — сонце, що сходить над горами; у центрі — рука, три пальці підняті вгору, два ін. нагадують голуба, що несе у дзьобі оливкову гілку; внизу — півмісяць і зірка; праворуч — виборча урна, над якою здіймаються 3 колоси та дубові листя; ліворуч — оливкова гілка з плодами, поряд із нею — пальмова гілка, а вище — дахи й труби заводів і вежі нафтодобув. свердловин. Герб затверджено 1976.

Державна мова — арабська. За Конституцією офіц. мовою є також берберська. Поширена французька.

Грошова одиниця — алжирський динар. Національні свята — День Алжиру, революції (1 листопада) і День незалежності Алжиру (5 липня).

ДЕРЖАВНИЙ ЛАД. Згідно з Конституцією (1989), А. — президент. республіка. Глава держави — президент, який обирається заг. прямим і таємним голосуванням на 5 р. із правом однократ. переобрання на повтор. строк. Президент є головнокомандувачем армії та міністром оборони, головує в Раді міністрів, призначає прем'єр-міністра, затверджує склад уряду, ініціює всенарод. референдуми, очолює Вищу суд. раду та Вищу раду безпеки. Законодав. влада належить двопалат. парламенту. **Бікамералізм** закріплений конституц. поправкою 1996. Нижню палату парламенту — Нац. нар. збори, обирають прямим заг. таємним голосуванням на 5 р. Кількість членів Нац. нар. зборів пропорційна кількості виборців (станом на 2019 — 462 місця). Верхня палата — Рада нації, має 144 представники, з яких 1/3 (48 членів) призначаються президентом з-поміж найкомпетентніших у країні діячів наук., культ., економ., соц. сфери, а 2/3 (96 чл., по 2 від кожної провінції) обираються місц. зборами на термін 6 р. Кожні 3 р. Рада нації оновлюється наполовину. Викон. владу здійснює Рада міністрів на чолі з прем'єр-міністром, який призначається президентом від партії біль-

шості в парламенті. Верховний суд (регулює діяльність судів і трибуналів) та Держ. рада (регулює діяльність адм. органів) — органи, що здійснюють уніфікацію зак-ва в країні та стежать за його дотриманням. Суперечки між цими двома інстанціями урегульовує Конфліктний трибунал.

УЧАСТЬ У МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ. А. — член ООН (з 1962), ін. міжнар. орг-цій (див. табл.).

Загальнополітичні організації	Організація Об'єднаних Націй; Міжпарламентський Союз; Рух неприєднання; Група 15; Група 77
Військово-політичні та правоохоронні організації	Міжнародна організація кримінальної поліції (Інтерпол); Організація із заборони хімічної зброї; Місія ООН зі стабілізації в Демократичній Республіці Конго
Міжнародні економічні об'єднання	Рада арабської економічної єдності; Продовольча та сільськогосподарська організація; Міжнародне агентство з атомної енергії; Міжнародна торгова палата; Міжнародний Фонд Сільськогосподарського розвитку; Міжнародна організація праці; Міжнародна конфедерація профспілок; Організація країн — експортерів нафти; Організація арабських країн — експортерів нафти; Асоціація ООН з торгівлі та розвитку; Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку; Всесвітня митна організація; Міжнародна асоціація розвитку; Світова організація торгівлі (спостерігач)
Регіональні організації	Ліга арабських держав; Африканський Союз; Союз Арабського Магрибу; Організація ісламського співробітництва; Організація з безпеки та співробітництва в Європі (партнер); Організація Американських держав (спостерігач)
Валютно-фінансові організації	Арабський Банк Економічного Розвитку в Африці; Африканський Банк Розвитку; Арабський фонд економічного і соціального розвитку; Арабський Валютний Фонд; Банк Міжнародних Розрахунків; Міжнародний Банк реконструкції та розвитку; Ісламський Банк Розвитку; Міжнародна фінансова корпорація; Міжнародний валютний фонд; Багатостороннє агентство з гарантування інвестицій
Гуманітарні організації	Міжнародна федерація товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця; Організація об'єднаних націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО); Управління Верховного комісара ООН у справах біженців; Всесвітня організація охорони здоров'я; Міжнародна організація з міграцій
Інші міжнародні організації	Міжнародна організація цивільної авіації; Міжнародна морська організація; Міжнародний Олімпійський комітет; Міжнародна організація зі стандартизації; Міжнародна організація супутникового зв'язу; Міжнародний Союз електров'язу; Інститут Організації Об'єднаних Націй з Навчання та Досліджень; Всесвітня туристична організація; Всесвітній поштовий союз; Всесвітня організація інтелектуальної власності; Всесвітня метеорологічна організація

Алжир. Участь у міжнародних організаціях

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА. Найдавніші пам'ятки існування людей на тер. А. датовані 1,8 млн р. тому (район Айн-Ханеш, поряд із містами Сетіфом і Константіно). Знайдено також знаряддя муст'єр, типу й типу леваалю (серед. *палеоліт*), виготовлені *неандертальцями*. У Сахарі виявлено численні наскельні зображення доби *неоліту*. У 12 ст. до н. е. на узбережжі А. з'явилися фінікійські колонії. Упродовж 3 ст. до н. е. давньолівійські племена об'єднувалися в племінні союзи, з яких 202 до н. е. утворилася д-ва Нумідія. 46 до н. е. ці землі підкорено Римом. У складі *Римської імперії* землі сучас. А. спершу входили до складу провінції Нова Африка (Нумідія), згодом до складу провінції Мавританія Цезарейська (Зх. країни) і Проконсульська Африка. У 5 ст. ці землі було захоплено племенами *вандалів*, у 6 ст. — приєднано до *Візантійської імперії*. З 7 ст. тер. сучас. А. перебувала під владою *Арабського халіфату*. В цю добу поширилися араб.

мова й культура, а також *іслам*. 8–10 ст. на тер. А. існувала незалежна д-ва під владою династії Рустамідів. 10–12 ст. в А. правила бербер. династія Зіридів, 12–13 ст. — династія *Альмохадів*. Після їх падіння на землях А. утворилося кілька незалеж. д-в. У 16 ст. А. став ареною суперництва Іспанії та *Османської імперії*. Більшість тер. опинилася у складі Осман. імперії як окрема провінція, однак м. Оран залишилося під владою Іспанії. 1600 в А. сформувалася система двовладдя — призначений султаном паша ділив владу з обраним місц. *яничарами* зі свого середовища деєм. 1708 м. Оран взято військами дея Ібрагіма. Від 1711 А. — незалеж. д-ва, номінально підвладна Осман. імперії. З 1830 розпочалося франц. завоювання А. У 1848 А. офіційно приєднано до Франції й розділено на департаменти. Завоювання супроводжувалося низкою повстань, найбільше з яких очолив *Абд аль-Кадір*. Формально А. під владою Франції вважався не колонією, а частиною її осн. території. У 20 ст. в А. розгорнувся мас. нац. рух (селян. виступи 1919, повстання 1945, створення антиколоніальних політ. орг-цій). 1954 розпочалася збройна боротьба за визволення, яка завершилася підписанням *Евіанських угод* про припинення вогню (18.03.1962). Під час референдуму 01.07.1962 переважна більшість алжирців висловилися за незалежність А., яку було офіційно проголошено 05.07.1962. У 1964 з А. виведено франц. війська, 1967–1968 остаточно евакуйовано франц. війська з військ. баз у Сахарі й на узбережжі. Перший голова д-ви — лідер Фронту нац. визволення А. *Бен-Белла*. Після держ. перевороту 1965 владу захопив Х. Бумедьєн. Під час його правління (1965–1978) в А. сформувалася *однопартійна система*, відбулася націоналізація більшої торг. підприємств, осн. видів транспорту, гірничої, нафтохім. і газ. пром-сті, банків. Х. Бумедьєн був одним із лідерів (1973–1976 — головою) *Руху неприєднання*. З моменту набуття незалежності до 1980-х А. — один із союзників СРСР у Пн. Африці, отримував значну економ. й військ. підтримку від СРСР. Із серед. 1980-х в А. набули поширення радикальні ісламіст. рухи. Під час президент. виборів 1991 близьким до перемоги був фундаменталістський Іслам. фронт порятунку. Однак внаслідок військ. перевороту скасовано проведення 2-го туру виборів, оголошено про заборону цієї партії. 1992 пішов у відставку президент Ш. Бендждід — встановлено пряме військ. правління. 1991–2002 в А. відбувалася громадян. війна (бл. 100 тис. осіб жертв), яка завершилася перемогою уряду. 29.09.2005 на референдумі схвалено Хартію миру й нац. примирення. 2006 за підтримки МВФ здійснено макроеконом. реформи, реструктуризовано більшу частину зовн. заборгованості А. 2010–2011 А. — один із центрів *Арабської весни*. 24.02.2011 президентом А. Бутефлікою скасовано надзвичайний стан, запроваджений 1992. У 07.02.2016 до Конституції внесено зміни, спрямовані на демократизацію суспільного життя (набули чинності 6.03.2016). 3 квітня 2019 обв'язки президента А. виконує А. *Бенсалах*.

ЗБРОЙНІ СИЛИ. Заг. чисельність ЗС становить 250 тис. осіб (2018). Військ. видатки (станом на 2017) — 5,81 % ВВП. Воєнна доктрина А. осн. завданням ЗС визначає захист суверенітету д-ви, забезпечення проведення нею незалежної зовн. політики та протидії незаконним збройним

формуванням, діяльність яких спрямована на повалення конституц. ладу.

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ. 1988 проведено політ. реформу, яка впроваджувала багатопартійність. На 2019 в А. активно діють понад 50 політ. партій. До пропрезидент. коаліції «Президентський альянс» входять три політ. сили. Фронт національного визволення А. (ФНВА) — єдина партія, що діяла в А. від початку війни за незалежність і до 1988. Джерела парт. ідео-

Алжир. Штаб-квартира
Національного з'їзду народних
депутатів

логії: націоналізм (основа революц. боротьби); соціалізм (як рух проти експлуатації); іслам (основа нац. ідентичності алжирців). Від 2013 партія є консультатив. членом Соцінтерну. Національне демократичне об'єднання — світська консервативна партія (утв. 1997). Зелений альянс А. — ісламіст. парт. коаліція, у складі якої Рух за мирне сусп-во (колиш. назва ХАМАС — аббревіатура від араб. «Рух за ісламське суспільство»), ісламіст. партія, заснована фундаменталіст. орг-цією «Брати-мусульмани»; Рух іслам. відродження, поміркована ісламіст. партія (обидві утв. 1990). Ін. політ. сили А. мають нижчий рівень підтримки.

ПРИРОДА. Рельєф. На Пн. А. — гори Атлас (вис. до 2336 м). У серед. та пд. частинах — кам'яністі плато та погорбовані піщані масиви (ерги) пустелі Сахари. Прибереж. рівнина вузька і переривчаста. На Пд. Сх. — вулканіч. нагір'я Ахаггар із найвищ. вершиною А. — г. Тахат (3003 м). Найниж. точка — солоне озеро Шотт-Мельгір (40 м), серед. висота тер. А. — 800 м. Надра А. багаті на поклади природ. копалин, які зосереджені в 3 р-нах: гори Атлас (заліз., ртутні руди, фосфорити, барит, буд. матеріали); зх. сахар. плато (заліз. руди), масив Ахаггар (кольор. й дорогоцінні метали, уранові руди). За запасами нафти А. займає 3-є місце в Африці, 2-е — за запасами природ. газу.

Клімат. Клімат тропіч., посушливий, на узбережжі — середземномор. На високих плато — суха холодна зима й спекотне літо; уздовж узбережжі — зима м'яка й волога, літо сухе й спекотне. Із Сахари дмуть гарячі вітри — сирокко. Улітку трапляються піщані бурі. Серед. середньодобова т-ра січня на узбережжі +12 °С, у внутр. районах (+12 °С), липня +25 °С, +30 °С (денні т-ри можуть сягати +40...+45 °С). Опадів 50–400 мм, у горах — 800–1200 мм на рік.

Внутрішні води. Найбільша річка — Шеліф. Постійних річок мало, поширені тимчас. водотоки. Багато солоних озер, які пересихають.

Грунти. Переважають коричневі ґрунти, солончаки. Землі с.-г. призначення займають 17,3 % тер. А.; рілля — 3,1 %; пост. зерн. культури — 0,4 %; пост. пасовища — 13,8 %; ліс — 0,6 %; ін. землі — 82 % (2011). З погляду біогеограф. районування, більша частина тер. А. належить до Середземномор. підобласті Палеарктики, а пд. частина є перехідною зоною до Афротропіки, що й визначає особливості рослин. та тварин. світу.

Рослинний світ. Для рослинності А. характерна кардинал. змінюваність із Пн. на Пд. і поділ на три осн. типи (залежно від геогр. зони). Перший тип характерний для Пн. А. — середземномор. рослинність: маквіси, густі зарості диких олив, евкаліптів, пальм, мастикових дерев, фісташок, акації, тут зростають філірея, ладанне дерево, еріка деревовидна, зизифус звичайний, або жожоба, суничне дерево. Другий тип — рослинність гір. лісів: дуб корковий, сосна алепська, ялівець, туя, тополя, в'яз, вільха, тамариск, барбарис, дуб лузитанський; збереглися невеликі ліси атлаского та ліванського кедра. Третій тип — посухостійка рослинність, що займає найбільшу частину тер. А. (типові для напівпустель зарості ковилу й полину тощо). У пустелях рослинності практично немає, представлена лише в оазах, біля виходів на поверхню підзем. водоєм. 226 видів рослин перебувають під загрозою зникнення.

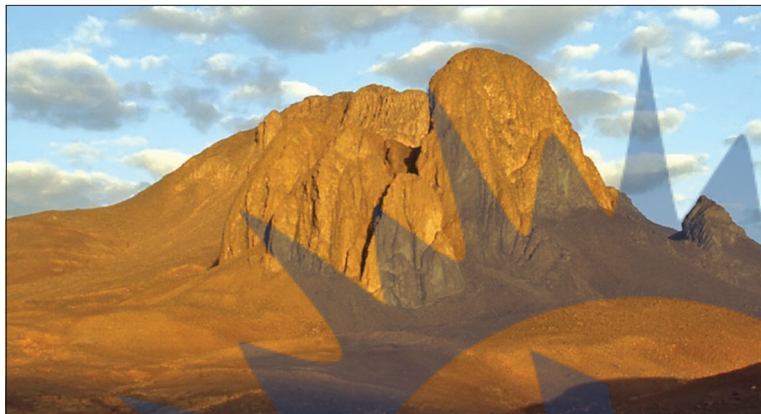
Тваринний світ. Фауна А. бідна, оскільки більшу частину країни займає пустеля Сахара. На чисельність популяцій впливає знищення тварин людиною. З тер. країни зникли антилопа адакс, антилопа шаблерога, звичайний бубал, африканський страус, журавель степовий, леопард, атлаский ведмідь, берберійський лев; рід-

Алжир. Пустеля Сахара

кісними стали гепард і тюлень-монах; дикі дромадери утримуються лише в дом. умовах. В А. живе 1 вид приматів — макака лісовий, або бербер, 4 види газелей, олень благородний, свиня дика, гривастий баран, різні види зайців, тушканчиків і піщанок, їкатець чубатий, понад 20 видів кажанів, найменший ссавець світу — сункус етрусський, або багатозубка етрусська. Хижі тварини: каракал, сервал, степова та барханна кішка, смугаста і плямиста гієна, шакал,

лисиця звичайна на Пн. і лисиця піщана на Пд. країни, видра, звичайна ренета, лисиця фенек. Біля берегів А. водяться 10 видів китоподібних.

Алжир. Гора Тахат

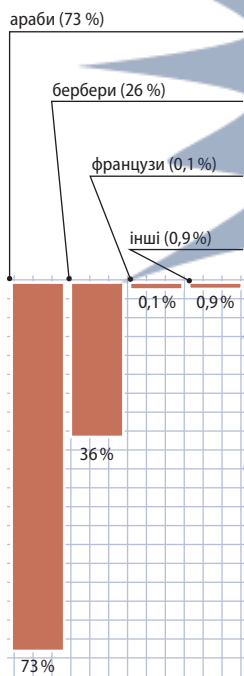
Птахи: фламінго, рожевий пелікан, бородатий бюльбюль, ягнятник, стерв'ятник, чорний гриф, білоголовий сип, кам'яна куріпка. В А. зимує багато переліт. птахів, серед яких і ті, що гніздяться в Україні. Водяться ящірки: агами, геко-ни, сірий варан, сцинки, хамелеони; змії — ефа, літорінх алжирський, отруйні рогаті гадюки, піщаний полоз; безхребетні: скорпіони, сколопендра, сольпуга. Зі 107 видів ссавців фауни А. 47 перебувають під захистом закону, а 30 — під загрозою зникнення. На тер. А. розташовано 10 нац. парків: Ахаггар, Белезма, Гурайя, Ель-Кала, Джурджура, Тассілін-Адджер, Таза, Теніет-ель-Хад, Тлемсен, Шреа.

НАСЕЛЕННЯ. Заг. кількість нас. — 42 млн 228 тис. (2018, дані Світового банку). Пересічна густота нас. — бл. 17 осіб/км², найбільша — на Пн. країни і в Кабілії (500 осіб/км²), найменша — у Сахарі (менше 1 особи/км²). У містах живуть 72,6 % нас. країни (2018, оцінка). Найбільші міста (2015, оцінка): Алжир (7 796 923 осіб), Оран (1 343 899 осіб), Константіна (836 977 осіб), Бліда (771 706 тис. осіб), Аннаба (395 037 осіб). Серед. вік нас. — 28,3 р. (2018). Коефіцієнт народжуваності — 21,5 на 1000 осіб (2018). Коефіцієнт смертності — 4,3 на 1000 осіб (2018). Міграц. відтік — 0,9 на тис. осіб (2018). Склад населення за етнічними групами (2018, оцінка): араби (73 %), бербері (26 %), французи (понад 0,1 %) та ін.; за реліг. групами: мусульмани (переважно суніти) — 97,9 %, інші (серед яких християни, бахаї, юдеї) — 2,1 %.

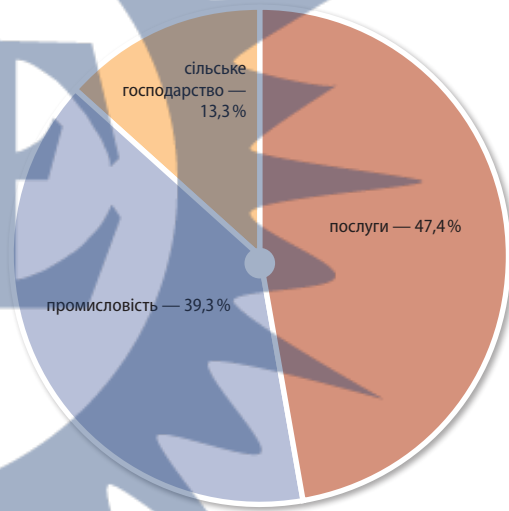
ГОСПОДАРСТВО. А. — країна з пост. темпами зростання економіки, яка ґрунтується на експорті природ. газу, нафти і нафтопродуктів до країн Європи. Після отримання незалежності (1962) А. обрав соціалістичний шлях розвитку, в країні домінує держ. сектор і планова економіка. Ключові об'єкти нафтоперероб. і металург. комплексу, електростанції були побудовані у 1970-ті за допомогою СРСР. Після 1994 розпочалась приватизація держ. підприємств. Із падінням світ. цін на природ. газ і нафту 2015 уряд країни прийняв пакет законів, що стимулюють перехід держ. сектору у приватний та обмежують участь інозем. капіталу. ВВП на душу населення — 15,200 тис. доларів, ВВП за паритетом купів. спроможності — 630 млрд доларів, зростання ВВП — 1,4 (2017), інфляція 5,6 % (2017). Струк-

тура ВВП за секторами: послуги — 47,4 %, промисловість — 39,3 %, сільське господарство — 13,3 % (2017). Держ. борг становив 8,7 % від ВВП, труд. ресурси (роб. сила) — 11,82 млн осіб (2017). Зайнятість труд. ресурсів: промисловість: 30,9 %; сфера послуг — 58,4 %; с. г. — 10,8 % (2015). Більшість населення працює у газо- і нафтодобув. та перероб. секторі, сфері роздріб. торгівлі, банків. обслуговування, охорони здоров'я й освіти. Рівень безробіття — 11,7 % (2017, оцінка), переважно серед молоді до 30 років і жінок.

Промисловість. Нафт. сектор А. дає 95 % валют. надходжень країни, формує 60 % бюджету. Осн. галузі пром-сті: нафто- і газоперероб., гірничодобув. й гірничоперероб., нафтохім., металургійна, легка і харчова, електроенергетика. Осн. нафтогазові термінали А. — Алжир, Аннаба, Арзев, Беджая, Оран, Скікда. Основні галузі пром-сті А. — хімічна (основна хімія, вир-во мін. добрив), металообр., машинобудівна (автоскладальна, електротех.) харчова (олійно-жиро-

Алжир. Склад населення за етнічними групами (2018)

Алжир. Структура ВВП за секторами (2017)

ва, цукрова, кондит.), легка. У м. Аннаба — металург. комбінат повного циклу, трубопрокатний з-д. Потужні цемент. комбінати у м. Мсила, Сетиф, Шлеф. Текстиль і швейна пром-сть А. переживає кризу. Структура енерг. комплексу (на 2017): ТЕС — 99 %; ГЕС — 1 %. Потужність усіх електростанцій — 4171 МВт. Середньоріч. вир-во — 22 млрд кВт·год. Вир-во електроенергії задовольняє власні потреби.

Сільське господарство. Лише 18 % тер. А. придатні для ведення с.г. Осн. с.-г. продукція: пшениця, ячмінь, овес, кукурудза, жито, оливки, цитрусові, фрукти, виноград, фініки, баштанні культури, картопля, тютюн, вівці, кози, велика рогата худоба, верблюди, коні. З експорт. культур вирощуються винні й столові сорти винограду, оливки, фініки й цитрусові. Тваринництво розвинуте на високогір. плато і має напівкочовий характер. Розвивається рибальство, виловлюють бл. 230 тис. т риби й морепродуктів за рік.

Т у р и з м. Турист. інфраструктура достатня для розвитку галузі, але гальмується через загрозу терорист. актів мусульман. екстремістів.

Т р а н с п о р т. В А. розвинена транспорт. система. Довж. трубопроводів для транспортування

конденсату — 2600 км, газу — 16360 км, зрідж. нафт. газу — 3447 км, нафти — 7611 км, нафто-продуктів — 144 км. Прокладені два газопроводи, що з'єднують А. з Європою: Транссередземномор. газопровід (1078 км) і газопровід «Магриб — Європа Газ» (1609,3 км). В А. розвинений залізнич. транспорт — 3973 км (2014) та автошляхи — 104000 км (2015). Транссахарська магістраль — важливий автошлях, що пов'язує А. з Тропіч. Африкою. В А. понад 130 аеропортів, з них 60 з твердим покриттям, 82 — з ґрунтовим. Міжнар. аеропорт — Алжир — Хуарі Бумедьєн та ще 12 аеропортів.

Торгі в л.я. Експорт становить 26,91 млрд дол. (2016). Оsn. експорт. товари — нафта, природ. газ і нафтопродукти (97 %). Оsn. країни-партнери (2015): Іспанія (18,8%), Франція (11,2 %), США (8,8 %), Італія (8,7 %), Велика Британія (7,1 %), Бразилія (5,2 %), Туніс (4,9 %), Німеччина (4,5 %). Імпорт — 44,6 млрд дол. (2016). Оsn. імпорт. товари: продукти харчування, товари нар. споживання. Оsn. країни-партнери (2015): Китай (15,6 %), Франція (14,3 %), Італія (9,4 %), Іспанія (7,4 %), Німеччина (5,6 %), Росія (4,1 %). Серед країн Африки А. залишається одним з оsn. торг. партнерів України — 193,8 млн дол. Зв'язок. У 2017 кількість мобіл. телефонів становила 49,873 млн (122 одиниць на 100 чол.), кількість інтернет-користувачів на 2016 — 17,291 млн (42,9 %). Телефон. зв'язок забезпечується 12 станціями, міжнар. лінії — 5 мор. кабелями, а також 2 супутниками системи «Інтелсат» (над Інд. і Атлантич. ок.).

МЕДИЧНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ. Нац. система мед. страхування охоплює 90 % населення. Приват. системи мед. страхування не існує. Фінансування системи охорони здоров'я здійснює уряд А. Заг. витрати на охорону здоров'я 2014 становили 7,2 % ВВП (135-е місце у світі). Безпечність лікарями — 1,1 лікаря на 1 тис. осіб, лікарнян. ліжками — 1,9 ліжка на 1 тис. осіб (2015). Показник охоплення вакцинацією перевищує 90%. Найпоширеніші захворювання — вірусні та інфекц. хвороби, пов'язані з проблемами якості продуктів харчування, обмеженістю доступу до приг. питної води та недотриманням санітарно-гіг. норм (гепатити А, В, С, бактеріальна діарея, черевний тиф, холера), збільшується кількість хворих на діабет (12,29 % у 2005, 13,8 % у 2010).

ОСВІТА І НАУКА. Згідно з Конституцією (1996), освіта обов'язкова для всіх від 6 до 16 років і безкоштовна на усіх рівнях у держ. навч. закладах. Система навчання А. має кілька рівнів: підготовка дошкіль. освіти (від 3-річ. до 6-річ. віку); базава (загалом триває 9 р.) — початкова 5-річ. з віку 6 р. і середня 4-річ. (здійснюється в колежах); середня заг. і тех. (3-річна; здійснюється у ліцеях, по закінченні випускники складають іспити на ступінь бакалавра). Вища освіта надається держ. і приват. навч. закладами. Найбільший ун-т А. — Ун-т м. Алжира ім. Бенюсефа Бенхедда (засн. 1909). ЗВО А.: Ун-т науки і технології імені Хуарі Бумедьєна (м. Баб Еззуар); Ун-т ім. братів Ментурі у м. Константіна; Ун-т м. Орана; Вища нац. ветеринар. школа м. Алжира, Вища нац. школа журналістики та інформац. наук у м. Бен Акуні, Вищий нац. ін-т музики у м. Алжирі та ін. Освіта на всіх рівнях здійснюється араб. мовою, також використовується бербер. мова. Від 3-го року навчання вивчають французьку. У 2015 бл.

98 % дітей ходили до початкової школи, рівень грамотності населення сягав бл. 80,2 %. Орг-цію науково-дослід. роботи спрямовує Міністерство вищої освіти і наук. досліджень (утв. 1971). Декретом Президента А. від 25.03.2015 утворено Академію наук і технологій — незалежну нац. інституцію, покликану сприяти розвитку науки. Серед наук. установ: Інститут Пастера в Алжирі (засн. 1894), Центр досліджень з астрономії, астрофізики і геофізики (засн. 1985), Нац. ін-т досліджень лісу (засн. 1981), Нац. ін-т агроном. досліджень (засн. 1966) та ін. З-поміж сучас. провідних науковців: нейрохірург Б. Абденнебі, історик Б. Саадаллах, астроном Дж. Мімуні, математик А. Джеббар, дослідник у галузі нанотехнологій Б. Хаба та ін. А. співпрацює з Україною у наук. та освіт. галузях.

КУЛЬТУРА. Культура А. має загальноараб. риси, однак помітний турец. і франц. впливи, збережено традиц. бербер. культуру. Музеї А.: Нац. музей античності, Нац. музей А., Етнограф. музей Бардо, Нац. музей вишуканих мист-в (усі — м. Алжир), Музей Цірта (м. Константіна) тощо. Найбільші бібліотеки країни — Нац. б-ка А. та бібліотека Ун-ту м. Алжира ім. Бенюсефа Бенхедда. На тер. А. станом на 2016 розташовано 7 об'єктів *Світової спадщини ЮНЕСКО*: стародав. міста Кала-Бені-Хаммад (у переліку з 1980), Тіпаса і Тімгад, плато Тассілін-Аджер, долина Мзаб (усі — з 1982); касба м. Алжира (з 1992).

РЕЛІГІЯ. Іслам утвердився в А. упродовж 7–8 ст. і витіснив традиц. бербер. вірування. Більшість мусульман є сунітами малікійського *мазхабу*, є незначна кількість прибічників *шійїзму* та ібадизму. Значний авторитет зберігають суфійські братства. Згідно з Конституцією 1963, іслам — держ. релігія та релігія лідерів. 1964 виник Ісламіст. рух Аль-Кіям і став попередником Іслам. фронту порятунку 1990-х. *Християнство* з'явилося на тер. Пн. Африки в рим. епоху, однак його вплив значно ослаб в період араб. завоювань. На тер. А. мешкали християн. богослови *Тертуліан* та *Августин Аврелій*. Римо-католицька церква утвердилася в А. за правління французів. 1838 засновано єпархію А. На початок 21 ст. країна поділена на 3 єпархії (Константіни, Орану, Лагуата) й 1 архієпархію (м. Алжира). Станом на 2015 в А. мешкає бл. 380 тис. християн (0,2 % від загальної кількості вірян), переважно протестанти-п'ятидесятники та ін. рухи *євангельських християн*. Після подій Арабської весни швидко зменшилася кількість католиків, станом на 2018 не перевищує 4,5 тис. Внаслідок кількох хвиль еміграції євреїв у 2-й пол. 20 ст. юдеї становлять менше 0,1 % вірян (оцінка, 2018). В А. мешкають прибічники *бахайїзму* (3,8 тис. осіб, 2010), *індуїзму* та *буддизму* (менше 0,1 %, 2018).

ПРЕСА, РАДІО, ТЕЛЕБАЧЕННЯ. Преса алжир. газета «Аль Мабашир» («Al Mubashir» — «Радісна звістка») засн. в 1847 за наказом франц. короля Луї-Філіппа, залишалась офіц. до здобуття А. незалежності. 1965–1988 преса цілковито під контролем д-ви. 1988–1992 відбувалась лібералізація преси. 1990 був прийнятий Інформ. кодекс, який дозволив друк опозиц. газет та незалеж. видань. У період громадян. війни з 1992 свобода висловлення думок у пресі знову була обмежена, низку видань було закрито. Після подій Арабської весни відновлено свободу слова. Преса в А. видається 3 мовами: араб.,

Роки Місце серед 180 країн

Роки	Місце серед 180 країн
2002	95
2003	108
2004	128
2005	129
2006	126
2007	123
2008	121
2009	141
2010	133
2011/12	122
2013	125
2014	121
2015	119
2016	129
2017	134
2018	136

Алжир. Рейтинг «Індекс свободи преси» (Press Freedom Index)

франц. та берберською. Франкомовна преса розповсюджується переважно у вел. міських центрах й університет. містах. В А. виходить 43 щоденних газети, з яких 20 — араб. та 23 франц. мовою. Публікуються 4 урядові видання (2 франкомовні та 2 арабомовні).

Телебачення та радіо. У виробництві аудіовіз. продукції д-ва зберігала монополію з 1962 до 2012. Поступова демократизація телевіз. ефіру почалася з кін. 1980-х. 28.10.1962 на базі радіостанції «Radio Alger», що входила до складу франц. телерадіокомпанії RTE, створено держ. телерадіокомпанію RTA («Radiodiffusion télévision algérienne» — «Алжирське радіомовлення і телебачення»). 01.07.1986 на основі RTA створено дві окр. держ. компанії EPTV («Établissement public de télévision» — «Громадська телевізійна установа») та ENRS («Entreprise nationale de radiodiffusion sonore» — «Національне управління звукового радіомовлення»), які діють станом на 2019. Разом із ОАЕ А. лідирує в араб. світі за кількістю держ. FM-радіостанцій.

ЛІТЕРАТУРА. Література арабською мовою. Рання алжир. л-ра перебувала під знач. впливом фольклор. традицій. Розвиток писемної л-ри розпочався у ранньомодер. епоху (16–18 ст.). Відомі письменники 19 ст.: М. Бен-Шенеб, Абд аль-Халім Бен-Смайя, М. ас-Саїд аз Захірі. На розвиток араб. л-ри цієї доби як поет і оратор вплинув алжир. політ. і військ. діяч Абд аль-Кадір. У 1-й пол. й сер. 20 ст. працювали просвітники Абу аль-Якдан, Башир Брахімі, Мулуд аль-Хафіді, поети Мухаммед аль-Лаккані, Мухаммед ас-Саїд, Муфді Закарія. У сер. і 2-й пол. 20 ст. актуальні соц. проблеми порушували поети Абу аль-Касим Саадалла, Мухаммед аль-Абд, Ахмед Урва, Мухаммед аль-Ід аль-Халіфа, Омар Барнаві, прозаїки Ахмед Ріда Хуху, ат-Тахір Ваттар, Бакташ Марзак, Смаїл Гумакаг, Ладраа Шріф, Омар Бельхасен, Хабіб Сайях, драматурги Мустафа аль-Ашраф, Абдаллах Наклі. Актив. розвиток алжир. арабськомовної л-ри розпочався після проголошення незалежності А. До висвітлення подій боротьби алжир. нац. руху за незалежність (1954–1962) зверталися поети Нордін Тідафі, Башир Хадж Алі, Кемаль Умран, Рашід Буджедри, Нуреддін Аба та ін. З прозовими творами виступили Набіль Фарес, Айшз Лемсін та ін., з п'єсами — Мустафа Хасіан. 1982 укр. видано романи ат-Тахіра Ваттара «Туз» (переклали В. Шагаль і В. Грин) та «І здригнеться земля» (переклав І. Єрмаков). Арабськомовна алжир. л-ра перекладається менш активно, ніж французькомовна. В останні десятиліття укр. переклади арабськомовних алжир. письменників не публікувалися.

Література кабільською мовою. Кабільськомов. л-ра розвивається в межах регіону Кабілія з центром у м. Тізі-Узу, де зосереджено більшість кабільськомов. населення. Вона перебуває під значно більшим впливом фольклор. традицій, ніж арабськомовна. Цим зумовлено панування в кабільськомов. л-рі поетич. жанрів, метрика яких повторює народнописен. ритміку, а також майже цілковиту відсутність прозових творів. Розвиток писемної л-ри кабіл. мовою розпочався у 19 ст. Найзначніший представник цього періоду — Сі Моханд (1845–1906), який працював у жанрі ісфрі (пісенних балад). У 20 ст. кабіл. мовою писали декотрі автори. Найвідомішим поетом 20 ст. є Белаїдаїт-Алі

(1909–1950), який працював у жанрі ісфрі, епіч. оповіді та ін. У 1970-х розвиток кабільськомов. л-ри активізувався. У цей час розпочали діяльність Ідір, Аїт-Мангеле, Матуб Луне, які зосереджувалися на пісен. жанрах. У 1970–1980-х кабіл. мовою вперше перекладено окр. твори арабсько- і франкомов. алжир. літераторів і світової класики. У 1980-х почали розвиватися прозові жанри. Найпомітнішим кабільськомов. прозаїком є Рашід Аліш (1953–2008), автор романів «Асфель» (1981, перший роман кабіл. мовою) і «Фаффа» (1986). Серед письменників кінця 20 — початку 21 ст.: Амезян Кеззар (народився 1962), автор роману «Втеча вперед» (1998), віршів, пісень; Амар Мездад (народився 1958), автор романів «Ніч і день» (1990), «Гаряча зима» (2000), «Весняний день» (2014), збірки новел «Повернення та інші оповідання» (2003) та ін.

Література французькою мовою. Розвинулася у 1920-х. Пробудження нац. свідомості показали у своїх творах засновник алжир. франкомов. л-ри Жан Амруш та Мостафа Лашраф. З'являються реаліст. твори Мохаммеда Діба, Мулуда Ферауна, Мулуда Маммері, Малека Уарі, роль алжир. інтелігенції в нац.-визвольній боротьбі показав Малек Хаддад. Алжир. франкомов. л-ра набула подальшого розвитку після проголошення 1962 А. незалежності. 1963 створено Спілку письменників А. Поміт. явищами в алжир. прозі франц. мовою стали роман Маммері «Опіум і дубинка» («L'Opium et le Bâton»; 1965, про нац.-визвольну війну), автобіограф. роман Алі Бумадхі «Село лілій» («Le village des asphodèles»; 1970), роман Діба «Господар полювання» («Le maître de chasse»; 1973), роман Рашіда Буджедри «Знищення» («Le démantèlement»; 1982). Твори багатьох алжир. франкомов. письменників увійшли до «Антології французькомовних письменників Магрибу» («Anthologie des Ecrivains Maghrébins d'expression française»; 1965). У 1967 опубл. поет. антологію «Алжирський диван» («Diwan algérien»; 1967, упорядники Ж. Леві-Валенсі, Ж. Е. Беншейх). Нове покоління франкомов. поетів представив Жан Сенак у своїй «Антології нової алжирської поезії» («Anthologie de la nouvelle poésie algérienne»; 1971). Серед творів кін. 20 — поч. 21 ст.: романи «Кохання, фантазія» («L'Amour, la fantasia»; 1985), «Далеко від Медіни» («Loin de Médine»; 1991) А. Джебар, «Клятва варварів» («Le Serment des barbares»; 1999), «Вулиця Дарвіна» («Rue Darwin»; 2011), «2084: кінець світу» («2084. La fin du monde»; 2015) Б. Сансая, «Письменник» («L'Ecrivain»; 2001), «Те, що день винен ночі» («Ce que le jour doit à la nuit»; 2008) Ясміні Хадри (справжнє прізвище — М. Мулессуль). Укр. мовою в перекладах В. Ткаченко, М. Литвинця надруковано вірші Ж. Амруша, А. Грекі, М. Діба, А. Креа, Ж. Сенака, М. Хаддада, Б. Хадж Алі й Б. Хальфі в антології «Поезія Африки» (упорядник В. Ткаченко, 1983). Перекладено також новели Мулуда Ашура, Мурада Еллеса, Тагара Джауга, Мухаммеда Шаїба тощо. 2016 в укр. перекладах вийшли романи «2084: кінець світу» Б. Сансая (переклад П. Тарашука) і «Те, що день винен ночі» Ясміні Хадри (переклад Г. Малець).

АРХІТЕКТУРА. На тер. А. збереглися залишки міст фінік., рим. і візант. часів (Гіппон, Картенна, Тімгад) із руїнами храмів, театрів, терм (громад. лазень), базилік, фортець. Від Середньовіччя в містах залишилися фортеч. мури, мечеті, мед-

ресе, палаци (комплекс у Кала-Бені-Хаммаде, 11 ст.). містах Алжирі та Константіні збереглися пам'ятки архітектури 16–18 ст. (палаці, вілли турецьких намісників). Із 1930-х у містах Алжирі, Орані, Аннабі та ін. споруджувалися багатоповерх. житл. й адм. будинки, садиби (франц. арх. П.-А. Емері, В. Зерфюс та ін.). Після 1962 помітна увага приділялася житл. та шкільному буд-ву, зводилися громад. споруди, турист. комплекси з елементами нац. архітектури. Житл. будинки, школи й готелі у різних містах Алжиру будували арх. Л. Мікель, Р. Сімуе. 1977 за проектом бразил. арх. О. Німейєра зведено університет. комплекс у м. Константіні. Одна з найкращих в Африці споруд у стилі *модернізму* — церква Сакре-Кер у м. Алжирі (1958–1962; арх. П. Ербе і Ж. Ле Кутер). У стилі *постмодернізму* працював арх. Ф. Пуйон (Зх. пляж у м. Сіді-Фреджі; 1972–1982). 1981–1982 — у постмодерністському стилі у м. Алжирі збудовано також Пам'ятник мученикам (Маккам еш-Шахід; худ. Б. Еллес, скульптор М. Конечний), присвячений жертвам революції, він символізує іслам. культуру, що рухається у майбутнє. 1970–1994 — у стилі класич. історизму споруджена Мечеть Абделькадера у м. Константіні (арх. М. Мансур), що нагадує споруди кін. 19 ст. Будуються хмарочоси: Бахія центр у м. Орані (2014), готель «Голідей інн» у м. Алжирі (2018). Мечеть м. Алжира («Джамаа аль-Джазаїр») — третя за розмірами (станом на 2019) мечеть світу (вміщує 35 тис. вірян), її мінарет (270 м) — найвищий в Африці.

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО. На тер. А. з часів неоліту збереглися наскальні зображення тварин, людей, сцен полювання тощо, з періоду рим. панування — мозаїки. Будівлі серед. віків (мечеті 12–13 ст.) оздоблено різьбленням на стук (алебастр. штукатурка) та глазуров. плитками. 1881 у м. Алжирі засновано Нац. школу архітектури та красних мистецтв. Сучасне образотворче мист-во А. виникло під впливом франц. художників. Формуються різні напрями живопису — від мініатюрного, що відроджує давні традиції, до монументального, авангардистського. Серед алжир. митців — брати Мухаммед та Омар Расімі, Темам Ранем, Х. Бенанбур, М. Бузід, М. Алдан, Х. Зіані, Р. Камель, А. Ділем. Здавна розвинуте декор.-ужитк. мист-во (карбування, ткацтво, кераміка, ювелірні вироби).

МУЗИКА. В А. поширена музика, в якій поєднуються пісенні (соліст, унісон. хор) та інструмент. номери (нуба-сьюта). Традиц. нац. вокальний стиль алжир. музики — раї. Цей стиль розвинений у зх. частині країни; поєднує гру на різноманіт. інструментах із виконанням простих поетич. текстів. Традиційно використовуються араб. лади. Серед відомих виконавців раї — Халед, Шейб Мамі, Фодель. Нац. муз. інструменти: ребаб (смичковий), уд (лютня), госба (флейта), тбел і деф (ударні), у бербер. районах — раїта (волинка), в туарегів Сахари — ганга (барабан). У 20 ст. виник жанр легкої музики — аль-джад (виконавець і композитор Хадж Мухаммед аль-Анка). Засновано Консерваторію музики і декламації (1920; м. Алжир), Муніципальну консерваторію музики і декламації (1932; м. Оран), Нац. ін-т музики (1962), Нац. ансамбль танцю (1981; обидва — м. Алжир). Серед композиторів А. — Х. Бенатія, Б. Мезрах та ін. До списку нематеріал. спадщини ЮНЕСКО належать: бербер. пісні й

танці *ахелліл* (2005, 2008), туарегський муз. інструмент *імзад* (2013), туарегське свято себеба з піснями і танцями (2014).

ТЕАТР. У 17 ст. в А. існував театр тіней. П'єси розповідали про пригоди двох героїв — Хаджи-вад і Каракоза. За часів колонізації 1848 театр тіней заборонено за антиколоніал. спрямованістю. Зх. класич. театр з'явився в А. під час франц. колонізації. У 1840-х театри утворилися у всіх зайнятих французами регіонах. 1853 у м. Алжирі відкрито Великий імператор. театр. У містах країни виступали не лише франц., а й італ. та іспан. трупи. Місцеве мусульман. населення тривалий час сприймало театр у його су-

Алжир. Меморіал мучеників боротьби за незалежність Алжиру (1954–1962)

час. формі як розвагу для колонізаторів. Зародження сучасного нац. театр. мист-ва А. припадає на поч. 20 ст., пов'язано з антиколоніал. боротьбою та захистом нац. ідентичності. Першими алжир. театр. діячами були Аллалу (справжнє прізвище — Селлалі Алі), М. Бахтарзі та Р. Ксентіні. Профес. театр. трупу, яка ставила спектаклі араб. мовою, заснував 1927 актор, драматург і режисер Р. Ксентіні. 1962 створено Алжир. нац. театр (очолив Мустафа Катеб). 1964 відкрито Школу драм. мист-ва і хореографії. 1985 у м. Алжирі відбувся перший Нац. фестиваль профес. театрів (з 2006 проводиться щороку). Серед драматургів — М. Бенгетта, С. Бенесса, Я. Катеб, А. Какі, О. Фетмуш. Наприкінці 1990-х у зв'язку з обстановкою в країні всі алжир. театри закрито, згодом діяльність відновлено. На 2019 діють Національний алжирський театр (м. Алжир), кілька професійних театрів у провінції (м. Батна, м. Оран) та велика кількість аматорських театрів.

КІНО. Нац. кінематографія в А. виникла після початку нац. повстання в 1954. У 1964 було створено Нац. центр кінематографії А. Першим значним постколоніальним продуктом став фільм «Битва за Алжир» (1966) італ. режисера Дж. Понтекорво, удостоєний вищої нагороди Венец. кінофестивалю — «Золотої лева св. Марка». Кіноробота — фактич. переказ подій міської війни під час революції, був підтриманий алжир. урядом і знятий за участю числен. непрофес. акторів, зокрема багатьох жителів м. Алжира, які брали участь в реальних подіях. Кінострічка «Вітер з Оресу» (1966) реж. М. Лахдар-Хаміна про пробудження нац. самосвідомості та боротьбу за незалежність отримав приз за кращий кінодебют на Каннському кінофестивалі 1967. Стрічка М. Лахдар-Хаміна «Хроніка полум'яних літ» (1974) була удостоєна Золотої пальмової гілки на Каннському кінофестивалі 1975. Спільний франко-алжирський фільм «Дзета» франц. реж. Коста-Гавраса (1969), політ. детектив за романом грец. письменника В. Васілікоса, 1970 отримав дві премії «Оскар» за кращий фільм інозем. мовою та за кращий монтаж, а також премію «Золотий глобус». Серед фільмів, які змальовують повсякденне життя А. та здобули міжнар. визнання, — роботи реж. М. Аллуаша «Омар Гатлато» (1977), «Людина, що дивиться у вікна» (1982). Французький кінорежисер алжир. походження Р. Бушареб у співпраці з алжир., марокан. і бельгійськими колегами зняв фільми «Тубільці» («Indigènes», у прокаті різних країн йшов під різними назвами; 2006), який отримав премію Каннського кінофестивалю за кращу чоловічу роль, 3 премії «Сезар», кілька ін. премій та був номінований на «Оскар» 2007 за кращий фільм інозем. мовою, а також фільм «Поza законом» (2010), номінований на «Золоту пальмову гілку» Каннського кінофестивалю 2010. СПОРТ. Нац. олімп. комітет А. засн. 1963. А. бере участь у літніх Олімпійських іграх з 1964, крім ігор 1976 у Монреалі, які бойкотував. Країна тричі брала участь у зимових Олімпійських іграх (1992, 2006, 2010). Загалом на Олімп. іграх за роки незалежності А. (1964–2016) спортсмени країни здобули 5 золотих, 4 срібні, 8 бронзових медалей. Футбол є найпопулярнішим видом спорту в А. Алжир. федерація футболу заснована 1962, член ФІФА з 1963. Найвище досягнення збірної — чемпіон Африки (1990, 2019). Збірна брала участь у Чемпіонатах світу 1982, 1986, 2010 і 2014. У 2014 команда дісталася 1/8 фіналу. Кілька імен алжир. футболістів викарбувані в історії спорту, зокрема Л. Беллумі, Р. Маджер, Р. Меклуфі. Чоловіча збірна А. з гандболу 7 разів ставала чемпіоном Африки. Культивуються також волейбол, легка атлетика, бокс, дзюдо. Гра в шашки та шахи є частиною алжир. культури.

УКРАЇНА ТА АЛЖИР. Відомостей про укр. діаспору в А. немає. А. офіційно визнав незалежність України 27.12.1991, дипломат. відносини встановлено 20.08.1992. У м. Алжирі діють укр. посольство і консульство, а в м. Києві з листопада 1999 — посольство А. З 1960-х Україна та А. тісно співпрацюють у військ. та аерокосм. галузях. З 1990-х налагоджуються зв'язки також у наук.-тех., освіт. та культ. сферах. Перспективними галузями співпраці є с. г., технології нафто- та газовидобування, новітні інформ. розробки. Укладено низку угод про співпрацю між країнами.

Лім.: Lepagnot L. Les théâtres en Algérie de 1830 à 1860 // Revue d'histoire des colonies. 1952. T. 39. № 137; Ткаченко В. З алжирської франкомовної поезії // Всесвіт. 1972. № 10; Galand-Pernet P. Tradition et modernité dans les littératures berbères // Galley M., Marshall D. Actes du Premier Colloque des Cultures Méditerranéennes d'Influence Arabo-Berber. Alger, 1973; Аршаруни Н. Основные социально-экономические проблемы стран Северной Африки. Алжир, Тунис, Ливия. Москва, 1976; La littérature algérienne // Europe. 1976. № 567–568; Déjeux J. Bibliographie de la littérature algérienne de langue française, 1945–1977. Alger, 1981; Кухалашвілі В. Про сучасну африканську поезію // Грекі А., Дібі М., Антоніо М. та ін. Поезія Африки / Упоряд. В. Ткаченко. Київ, 1983; Baffet R. Tradition théâtrale et modernité en Algérie. Paris, 1985; Ageron Ch., Brett M. Modern Algeria: A History from 1830 to the Present. Trenton, 1992; Casas A. Théâtre algérien et identité // Mots. Les langages du politique. 1998. № 57; Ланда Р. История Алжира. XX век / Отв. ред. А. Егорин. Москва, 1999; Daoudi N. La prose littéraire algérienne en langue arabe de 1830 à 1930 : in 2 vol. Paris, 2003. Vol. 2; Дербишайр Дж., Дербишайр Я. Политические системы мира : в 2 т. / Пер. с англ. Москва, 2004. Т. 2; Stora B. Algeria, 1830–2000: a Short History / Trans. from fr. by J. M. Todd. Ithaca, 2004; Stora B., Harbi M. La Guerre d'Algérie. 1954–2004, la fin de l'amnésie. Paris, 2004; Stora B. La gangrène et l'oubli: La mémoire de la guerre d'Algérie. Paris, 2005; Саранов С. Исторична еволюція алжирської політики Франції, 1564–1829 рр. // Вісник Луган. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Іст. науки. 2010. № 19; Хоміцька О. Алжирський арабомовний роман: етапи становлення та еволюції // Сх. світ. 2013. № 4; Литвиненко О. Алжирська національно-визвольна війна: стратегічні уроки та висновки для України // Стратегічні пріоритети. 2014. № 1; Ружановська М. В. Особливості мовної ситуації в Алжирі // Мовні і концептуальні картини світу. 2014. Вип. 50 (2); Иванов С. Алжир: политика, экономика и вооруженные силы // Новый оборонный заказ. Стратегии, 2018. №6 (53).

Алжир (араб. الجزائر) — місто, столиця Алжиру, адм. центр одноймен. вілаєту (адм. одиниця вищого порядку). Назва міста походить від араб. «Аль-Джазаїр» (الجزائر, *al-Jazā'ir*), що означає «Острови» (так наз. 4 острови біля міського

Алжир. Панорама міста

узбережжя, які стали частиною великої землі в 1525). «Аль-Джазаїр» — скорочена назва старого міста А., що повністю називалося «Джазаїр Бані Мазхана» (جزائر بني مزغانة). Араб. назва міста